T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

KIBRISLI MEHMED EMİN PAŞA (1813-1871)

DOKTORA TEZİ

MUSTAFA YILMAZ

İSTANBUL 2025

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

KIBRISLI MEHMED EMİN PAŞA (1813-1871)

DOKTORA TEZİ

MUSTAFA YILMAZ

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. UFUK GÜLSOY

İSTANBUL 2025

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ..... **IV**

ÖZET ..... **VII**

ABSTRACT ..... **VIII**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **IX**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM .....

KIBRISLI MEHMED EMİN PAŞA'NIN BABIALİ'DE YÜKSELİŞİ .....

1.1. Doğumu ve Ailesi **7**

1.2. Eğitimi **9**

1.3. Eşleri ve Çocukları **14**

1.3.1. Melek Hanım ile Evliliği **14**

1.3.2. Feride Hanım ile Evliliği **21**

1.4. Babıali'deki İlk Yılları **27**

1.5. İlk Taşra Görevleri **29**

1.5.1. Akka Kalesi Muhafızlığı **29**

1.5.2. Kudüs Mutasarrıflığı **32**

1.5.3. Belgrad Muhafızlığı **43**

1.6. İlk Yurtdışı Görevi: Londra Sefirliği **56**

1.6.1. Memleketeyn Meselesindeki Faaliyetleri **63**

1.6.2. Macar Mültecileri Meselesindeki Rolü **71**

1.6.3. Diğer Diplomatik Faaliyetleri **82**

1.6.3.1. İstihbarat Çalışmaları **82**

1.6.3.2. Brezilya'ya Şehbenderlik Açma Girişimleri **86**

1.6.3.3. Geçici Elçi Olarak Felemenk'e Gönderilmesi **88**

1.6.3.3.1. Felemenk Devleti Hakkındaki Gözlemleri 91

1.7. Kariyerindeki Yükselişi 93

1.7.1. Halep Valiliği ve Yerel Düzenlemeler 93

1.7.2. Arabistan Ordusu Müşirliği 101

1.7.3. Birinci Edirne Valiliği 117

İKİNCİ BÖLÜM .....

MERKEZÎ BÜROKRASİYE DÂHİL OLUŞU .....

2.1. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Birinci Kaptan-ı Deryalığı 125

2.1.1. Tersâne-i Âmire ve Donanma-i Hümâyun'un Islahı Hakkındaki Önerileri 132

2.2. Birinci Sadareti 135

2.2.1. Padişaha Sunduğu Islahat Layihası 151

2.3. Meclis-i Âlî-i Tanzîmât Riyasetine Getirilmesi ve Faaliyetleri 155

2.3.1. Dersaadet-Belgrad Demiryolu Projesi 158

2.3.2. Sadaret Kaymakamlığı 161

2.3.3. Rusya'ya Fevkalade Elçi Olarak Tayini 166

2.4. Mecâlis-i Âliyye Memûriyeti 172

2.5. İkinci Defa Meclis-i Âlî-i Tanzîmât Riyasetine Atanması 173

2.6. İkinci Kaptan-ı Deryalığı 174

2.7. İkinci Sadareti 175

2.8. Üçüncü ve Son Sadareti 180

2.8.1. Rumeli Teftişi 182

2.8.2. Sultan Abdülmecid'in Vefatı ve Abdülaziz'in Tahta Çıkışı 192

2.8.3. Sadareti Dönemindeki Diğer Faaliyetleri 197

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM .....

SON GÖREVLERİ, VEFATI VE GERİDE BIRAKTIKLARI .....

3.1. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın İkinci Edirne Valiliği 201

3.2. Meclis-i Hazâîn'e Atanması..... 207

3.3. Meclis-i Ahkâm-ı Adliye Riyasetine Atanması 209

3.4. Devlet Ricaliyle İlişkisi.....211

3.5. Vefatı..... 217

3.6. Mal Varlığı 219

3.6.1. Kıbrıslı Yalısı 219

3.6.2. Çiftlikleri..... 221

3.6.3. Bağ ve Tarlaları 222

3.6.4. Diğer Mal Varlığı..... 223

3.7. Nişan ve Madalyaları 223

3.8. Şahsiyeti 226

SONUÇ..... 237

KAYNAKÇA 240

EKLER..... 261

ÖN SÖZ

19. yüzyıl, bilhassa Tanzimat dönemi boyunca, devlet yönetiminde Babıali'nin etkin ve yönlendirici olduğu bir süreç olmuş; buna bağlı olarak, Babıali ricali, iç ve dış politikada merkezi bir rol üstlenmiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ilanı ve uygulamaları aşamalarında da Babıali bürokrasisinin öncü ve yönlendirici konumda olduğu bilinmektedir. Bu kritik dönemde özellikle Mustafa Reşid Paşa ile onun yetiştirmeleri Âli ve Fuad Paşaların isimleri öne çıkmış; tarihçiler, dönemin gelişmelerini çoğunlukla bu üç kudretli paşası etrafında değerlendirerek kaleme almışlardır. Yakınçağ Osmanlı tarih yazıcılığındaki bu üç paşanın ayrıcalıklı durumu, ister istemez, dönemin diğer ricalinin ya gölgede kalmalarına ya da tarihin akışındaki rol ve etkilerinin yeterince anlaşılamamasına sebep olmuştur.

Bununla birlikte, bu durum yalnızca tarihçilerin ilgisinin belli şahsiyetlere odaklanmasından ibaret değildir; aynı zamanda dönemin bürokratik işleyişinin de bir yansımasıdır. Zira bu dönemde, devlet kademelerinde yükselebilmek için genellikle birinin himayesinde bulunmak veya bir hizbe mensup olmak gerekiyordu. Bu vetirede, devlet adamları kendilerini o makama getiren hamilerine minnet duydukları için zamanla onların etrafında hizipler oluşturuyordu. Ancak bu durum, her devlet adamı için elbette söz konusu değildi. Hiçbir hizbe mensup olmamasına rağmen sahip olduğu donanım ve yetenekleri sayesinde önemli makamlara yükselebilen devlet adamlarına da rastlanmaktaydı.

Kıbrıslı Mehmed Paşa, bu sınıfa örnek teşkil eden bir devlet adamıdır. Kıbrıslı, herhangi bir hizbe bağlı olmaksızın, yetenekleri ve güvenilirliği sayesinde üç kez sadrazamlık makamına getirilmiş; ancak buna rağmen gerek yaşadığı dönemde gerekse vefatının ardından hak ettiği ilgiyi görememiştir.

19. yüzyılda Babıali'deki hizipleşmenin dışında kalmayı başarmış devlet adamlarının yaşamlarının ve idari kariyerlerinin incelenmesi, Osmanlı bürokrasisinin işleyişini ve dönemin siyasi dinamiklerini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Bu tür çalışmalar, yalnızca devlet kademesinde öne çıkmış isimleri değil, aynı zamanda arka planda kalmış fakat yetenekleri ve güvenilirlikleriyle devlet yönetiminde etkili olmuş kişileri de görünür kılacaktır. Bundan dolayı, özellikle 19. yüzyılın "gölgede kalmış" Babıali ricali hakkında birinci el kaynaklara dayalı araştırmalar yapmak büyük önem arz etmektedir.

Bu öneme haiz kişilerden biri de Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'dır. Paşa hakkında bazı müstakil çalışmalar yapılmış olmakla birlikte bunlar, Kıbrıslı'nın siyasi ve özel hayatını tam anlamıyla aydınlatmaktan uzaktır. Bu durum, Paşa hakkında daha derinlikli ve özgün bir çalışma yapılmasını zorunlu kılmıştır.

Yapılan bu tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Kıbrıslı'nın kökeni, ailesi, eğitimi ve Osmanlı Devleti'ndeki ilk memuriyetlerini kapsamaktadır.

İkinci bölümde, Paşa'nın merkezi bürokrasiye dâhil edilmesi yani kaptan paşa olarak merkeze çekilmesi, ardından meclis riyasetlikleri, sadaret kaymakamlığı ve sadrazamlığı ile bu görevlerdeki faaliyetlerinden söz edilmektedir.

Üçüncü bölümde ise Kıbrıslı'nın Osmanlı Devleti'ndeki son memuriyetleri, vefatı, gayrimenkulleri, şahsiyeti ve aldığı madalyalar ele alınmıştır.

Bu çalışmada ağırlıklı olarak Osmanlı arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Ayrıca dönemin kronikleri, hatırat türündeki eserler, salnameler ile yerli ve yabancı gazeteler de incelenerek Paşa'nın biyografisi mümkün olduğunca aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, doğru ve güvenilir bilgilere ulaşmak için titizlikle çaba gösterilmiş olsa da bu çalışmanın tamamen hata ve eksikliklerden beri olduğunu iddia etmek elbette mümkün değildir.

Her doktora tezinde olduğu gibi, bu çalışma da birçok kişinin katkı ve desteğiyle ortaya çıkmıştır. Özellikle, tez konusunun belirlenmesinden itibaren hem ilmi hem de manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, sorularıma usanmadan her defasında cevap verme nezaketinde bulunan, uzun ve yorucu olan bu çalışmamda hoşgörülü tavrı ile beni cesaretlendiren kıymetli danışmanım Prof. Dr. Ufuk Gülsoy'a en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Tezimin başlangıcından itibaren çalışmamı yakından takip eden, sürekli olarak fikirleriyle beni yönlendiren, tezimi okuma zahmetinde bulunup görüşleriyle katkıda bulunan Prof. Dr. Davut Hut'a ve tez izleme komitemde bulunan diğer hocam Prof. Dr. Erdinç Aslan'a değerli tavsiyeleri için şükranlarımı arz ederim. Ayrıca, tez izleme komitemde yer almasına rağmen emekliliği dolayısıyla komiteden ayrılmak durumunda kalan Prof. Dr. Vahdettin Engin hocama da teşekkürlerimi borç bilirim.

Lisans eğitimimden bu yana yetişmemde büyük emeği bulunan Prof. Dr. Arif Kolay'a; her zaman desteğini yanımda hissettiğim, tavsiyelerine sıkça başvurduğum ve tezimi okuyarak kıymetli değerlendirmelerde bulunan Prof. Dr. Ömerül Faruk Bölükbaşı'na; biyografi yazım sürecinde engin bilgi birikiminden yararlandığım Prof. Dr. Yüksel Çelik'e; sorularıma cevap verip olumlu yönlendirmelerde bulunan Prof. Dr.

Gültekin Yıldız'a; tavsiyeleriyle çalışmama önemli katkılar sağlayan Doç. Dr. Mehmet Korkmaz'a; doktora sürecinde fikirlerine daima değer verdiğim ve Fransızca kaynakların çevirisinde bana destek olan Dr. Aytül Durmaz Hut'a; bazı kaynakların temininde yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Şefik Memiş'e ayrı ayrı teşekkür ederim.

Bu süreçte her daim yanımda olan, moral ve destekleriyle yükümü hafifleten dostlarıma da bir parantez açmak isterim. Doktora sürecinde beş yılı birlikte geçirdiğimiz dönem arkadaşlarım Abdurrahman Akdağ, Elif Tuğçe Kurt ve Serpil Özcan'a; Fransızca eserlerin tercümelerinde ve tezin düzenlenmesinde katkı sunan Anıl Göç'e; Almanca kaynaklar konusunda yardımcı olan Osman Kara'ya; lisans yıllarından sıra arkadaşım Gazi Ütğm. Orkun Demirel'e; değerli büyüğüm Teoman Eren'e ve biricik kuzenim Serkan Özdemir'e gönülden teşekkür ederim.

Ayrıca, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın ikinci kuşak gelini olan ve aileye ait bir takım önemli bilgiler edinmem konusunda bana yardımcı olan saygıdeğer Süleyman Dirvana'nın eşi Zeynep Dirvana Hanımefendi ve oğlu Edhem Dirvana Bey'e özel olarak teşekkür etmek isterim.

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde bana huzurlu ve verimli bir araştırma ortamı sunan İslam Araştırmaları Merkezi'ne, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'ne, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'na, İstanbul Ticaret Odası'na ve hem maddi hem de ilmi desteğini esirgemeyen İlim Yayma Vakfı'na şükran borçluyum.

Son olarak, bugünlere gelmemde en büyük pay sahibi olan ve her daim rahmetle andığım kıymetli babam Ömer Yılmaz'a; hayatı boyunca bana her türlü fedakârlığı gösteren sevgili annem Mukaddes Yılmaz'a ve her zaman yanımda olduğunu hissettiren biricik ablam Elvan Yılmaz'a en kalbi şükranlarımı sunuyorum.

Mustafa Yılmaz

İstanbul, 2025

ÖZET

Bu tez, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın siyasî, idarî ve askerî hayatı ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Paşa, çok sayıda askerî ve idarî görevde bulunmuş ve toplamda üç kez sadrazamlığa atanmıştır: Bunlardan ikisi Sultan Abdülmecid döneminde, biri ise Sultan Abdülaziz döneminde gerçekleşmiştir.

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Tanzimat döneminin önde gelen kudretli simaları Mustafa Reşid, Âli ve Fuad Paşaların gölgesinde kalmış bir devlet adamı olarak görülse de özellikle Kırım Savaşı gibi kritik bir dönemde sadarete atanması ve 1856 Islahat Fermanı'nın ilanında sadaret kaymakamı sıfatıyla bu önemli belgeyi okuyan kişi olması, onun Osmanlı tarihçileri tarafından göz ardı edilmemesi gereken siyasi bir siyasi figür olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, Kıbrıslı'nın yaşamının derinlemesine incelenmesi yakınçağ tarihi açısında büyük bir önem arz etmektedir.

Bu tezde, yalnızca Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın hayatı detaylı biçimde ele alınmakla kalmayıp, aynı zamanda görev yaptığı dönemlerin idari, askerî, siyasi ve toplumsal özellikleri ile aynı vetirede yaşanan siyasi rekabet ve çekişmeler Paşa'nın merkezde olduğu bir perspektiften değerlendirilmiştir. Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse, Sultan Abdülmecid döneminin neredeyse tamamı, Sultan Abdülaziz iktidarının ise ilk on yılı, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın faaliyetleri üzerinden analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıslı Mehmed Emin Pasha, Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz, Tanzimat, Âli Paşa, Osmanlı Devleti

ABSTRACT

This thesis provides a detailed examination of the political, administrative and military life of Kıbrıslı Mehmed Emin Pasha. He held numerous military and administrative positions and was appointed grand vizier three times in total: twice during the reign of Sultan Abdülmecid and once during the reign of Sultan Abdülaziz.

Although Kıbrıslı Mehmed Emin Pasha was seen as a statesman overshadowed by the powerful figures of the Tanzimat era, Mustafa Reşid, Ali, and Fuad Pasha, he was appointed grand vizier during a critical period such as the Crimean War and read this important document as deputy grand vizier during the proclamation of the 1856 Islahat Fermanı (Reform Edict), demonstrating that he was a political figure who should not be overlooked by Ottoman historians. In this context, an in-depth examination of Kıbrıslı's life is of great importance in terms of modern history.

This thesis not only examines the life of Kıbrıslı Mehmed Pasha in detail, but also evaluates the administrative, military, political, and social characteristics of the periods in which he served, as well as the political rivalries and conflicts that occurred during the same period, from a perspective centered on the Pasha. In other words, almost the entire reign of Sultan Abdülmecid and the first ten years of Sultan Abdülaziz's reign are analyzed through the activities of Kıbrıslı Mehmed Pasha.

Keywords: Kibrizli Mehemmed Emin Pasha, Sultan Abdulmejid, Sultan Abdulaziz, Tanzimat, Aali Pasha, Ottoman Empire

KISALTMALAR LİSTESİ

Age.: Adı geçen eser/Adı geçen hatırat

Agm.: Adı geçen makale

Agt.: Adı geçen tez

B.: Receb

Bkz.: Bakınız

BOA.: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

C.: Cemaziyelahir

c.: Cilt

CA.: Cemaziyelevvel

çev.: Çeviren

DİA.: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

ed.: Editör

H.: Hicri

haz.: Hazırlayan

L.: Şevval

M.: Muharrem

N.: Ramazan

nr.: Numara

OTAM.: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

R.: Rebiülahir

RA.: Rebiülevvel

S.: Safer

s.: Sayfa

S.: Sayı

Ş.: Şaban

vd. Ve diğerleri

vr.: Varak

yay.: Yayınlayan

Z.: Zilhicce

ZA.: Zilkade

GİRİŞ

Günümüzde biyografiye olan ilginin hem genel okuyucular hem de farklı disiplinlerde çalışan akademisyenler arasında arttığını görmekteyiz. Biyografiler, tarih yazımında önemli bir yere sahip olmakla birlikte, geçmişi daha kişisel ve bağlantılı bir şekilde sunarak tarihsel olayları insanî bir boyutta anlama imkânı sağlar. Bu tür eserler, kişilerin yaşam öykülerini anlatmanın ötesinde, o dönemde yaşanan olaylara dair önemli veriler de sunmaktadır. Bu bakımdan biyografiler hem bireylerin hayatını hem de dönemin sosyal, siyasi ve kültürel atmosferini anlamada kritik bir kaynak niteliğindedir.[1]

İlber Ortaylı'nın tabiriyle 19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin en uzun yüzyıldır. Bu yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti, savaşlar, isyanlar ve mali krizlerle karşı karşıya kalmış; buna rağmen modernleşmeye yönelik en önemli adımlar yine bu dönemde atılmıştır.[2] Paşalar, önceki dönemlere kıyasla bu yüzyılda daha önemli bir rol üstlenmiş ve Babıali olarak tabir edilen yönetici kadro, devlet idaresinde öne çıkmıştır. Bu bağlamda, Tanzimat dönemi bürokrasisinin önemli bir figürü olan Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın yaşamı ve faaliyetleri, bu dönemi daha iyi anlamak için büyük önem taşımaktadır.

Kıbrıslı Mehmed Paşa, 1813-1871 yılları arasında yaşamış ve Tanzimat bürokrasisinin önde gelen isimlerinden biri olmuştur. Bu dönemde ismi en sık zikredilen devlet adamları arasında Mustafa Reşid Paşa, Âli Paşa ve Fuad Paşa yer alsa da Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın üç kez sadrazamlık ile sadaret kaymakamlığı yapması, kaptan-ı deryalık gibi önemli görevlerde bulunması, Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Âli-i Tanzîmât gibi önemli meclislerin başkanlığını üstlenmesi ve birçok bölgede valilik ile yöneticilik yapması onun göz ardı edilmemesi gereken tarihi bir figür olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, Kıbrıslı'nın bugüne kadar akademik anlamda yeterince değerlendirilmemiş olması, onun biyografisinin derinlemesine incelenmesini gerektiren bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her tarihi çalışma, yazarın harcadığı emeği ve zamanın bir ürünü olarak çok değerlidir. Ancak bazı çalışmalar ya yeterli özen gösterilmediği ya da kaynaklara ulaşılamadığı için eksik kalabilmektedir. Bu sebeple birçok tarihî figür ve olaylar üzerinde tekrar tekrar çalışılmakta ve literatüre yeni katkılar sunulmaya devam edilmektedir. Kıbrıslı Mehmed Paşa da bu bağlamda üzerinde dikkatle durulması gereken yakın çağ tarihimizin önemli isimlerinden birisidir.

---

[1] Barbara Caine, *Biyografi ve Tarih*, çev. Müge Sözen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 1-2.
[2] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları (45. Baskı), İstanbul 2017, s. 13vd.

Bu tezin amacı, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın biyografisini ayrıntılı bir şekilde ele almak ve Tanzimat dönemi Osmanlı bürokrasisinde üstlendiği önemli roller üzerinden onun özellikle siyasi ve idari faaliyetlerini ortaya çıkarmaktır. Ancak, bunu yaparken, Paşa'nın resmî belgelerin arkasında örtülü kalmış kişisel hayatı ve şahsiyeti de göz ardı edilmemiştir. Bu düşünceyle, Kıbrıslı'nın dünyasını en iyi şekilde aydınlatabilmek yani Paşa'nın hususi dünyasına ışık tutabilecek resmî belgeler dışında özellikle hatırat, kitap ve makale türü pek çok kaynak incelenmiştir. Bunlar arasında, Osman-zâde Ahmed Taib'in kaleme aldığı ve türünün ilk örneklerinden olan *Hadîkâtü'l Vüzerâ* isimli çalışma ve bu çalışmanın zeyllerinden derlenen Ahmet Rifat'ın *Verd'ül Hadaik* isimli eseri, Tayyâr-zâde Atâ'nın, *Osmanlı Saray Tarihi* isimli çalışma, Mahmud Kemal İnal'ın *Son Sadrazamlar* adlı eseri, Ali Rıza ve Mehmed Galip'in *Geçen Asırda Devlet Adamlarımız* adlı çalışması, Mehmed Süreyya'nın *Sicil-i Osmanî* adlı eseri ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler bölümde yer alan ve yazarı belli olmayan *Sadrazamların Terâcim-i Ahvali* isimli eserin içinde yer alan Kıbrıslı Mehmed Paşa başlıklı (nr. NEKTY 9982) yazma eser önemlidir. Ancak bu eserlerin, Kıbrıslı Mehmed Paşa hakkında yalnızca kısa ansiklopedik bilgiler sunduğunu ve Paşa'nın hayatının daha derinlikli analizini yapmak için yeterli olmadıklarını da belirtmekte fayda vardır.

Paşa'nın biyografisi hakkında, ayrıca, Cevdet Paşa'nın *Tezâkir* ve *Mar'ûzât*, Ahmed Lûtfî Efendi'nin *Vak'anivüs Lutfi Efendi Tarihi*, Mahmud Celâleddin Paşa'nın *Mirât-ı Hakîkat,* Abdülhak Molla'nın, *Târîh-i Livâ,* Ahmet Mithat Efendi'nin, *Üss-i İnkılap* gibi dönemin olaylarını aktaran eserlere de başvurulmuştur. Bu eserler, Paşa'nın ailesi, faaliyetleri ve dönemin siyasal olayları hakkında önemli bilgiler içermekle birlikte, kapsamlı birer biyografik eserler olmadıkları için bazı yönlerden eksiktir.

Bunların yanında, Kıbrıslı Mehmed Paşa hakkında bugüne kadar bilinmeyen bazı bilgiler aktaran ve onun diğer devlet adamlarından ayrılan yönlerini keşfetmemizi sağlayan bazı eserler de mevcuttur. Bu eserler, Paşa'nın dönemine ışık tutmasının yanı sıra, Kıbrıslı'nın bilinmeyen icraatlarını ve şahsiyetine dair yeni bilgileri ortaya koyması açısından büyük önem taşımaktadır. Mesela, Belgradî Raşid'in *Vak'a-i Hayretnüma*, Hayreddin Nedim Bey'in *Vesâik-i Târihiyye ve Siyasiye Tetebbuatı*, Mehmed Esad'ın, *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye* gibi eserleri bu grupta yer alan eserler cümlesindendir. Bunlar, Paşa'nın kişiliği, eğitimi ve siyasi faaliyetleri hakkında önemli veriler sunarak, bu tezin yazım aşamasında önemli birer rehber olmuştur.

Yukarıda zikrettiğimiz eserler dışında, Paşa'nın dönemdaşları tarafından kaleme alınmış bazı hatırat türü eserlerden de tezimizde kaynak olarak kullanıldığını belirtmek

isterim. Sözgelimi; Ubucini'nin *Türkiye (1855)*, M. Destrilhes, *Confidences sur la Turquie*, Stanley Lane Poole'un *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları,* Andreas D. Mordtmann'ın, *Bir Osmanlı'dan İstanbul ve Yeni Osmanlılar Siyasi, Sosyal ve Biyografik Manzaralar*, Nassau W. Senior'un, *A Journal Kept in Turkey and Grecee: In the Autumn of 1857 and the Begining of 1858*, Sir Adolphus Slade'nin, *Müşavir Paşa'nın Kırım Harbi Anıları,* Hristo Stambolski'nin, *Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları*, Ebüzziya Tevfik'in *Yeni Osmanlılar Tarihi* isimli eserleridir. Bu gibi hatırat eserleri, Paşa'nın siyasi yaşamı, kişiliği ve ailevi hayatı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Ancak hatırat türü eserlerin subjektif doğası gereği, bu tür eserlerdeki rivayetleri kullanırken, genel ve bağlayıcı fikirler vermekten kaçınıp, lehte ve aleyhte zikredilenleri birlikte aksettirmeyi tercih ettiğimizi söylemek isterim.

Kıbrıslı Mehmed Paşa hakkında yapılmış müstakil akademik çalışmalar da vardır. Bunlar arasında, Yonca Köksal ve Davut Erkan'ın *Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Rumeli Teftişi* adlı eseri dikkat çekmektedir. Bu kitap, Paşa'nın 1860 yılında gerçekleştirdiği Rumeli teftişine odaklandığı için Paşa'nın diğer siyasi faliyetleri ve kişiliği hakkında yeterli bilgi vermemektedir. Kitapta, özellikle teftiş süresince halkın şikâyetlerini nasıl dile getirdiği ve teftiş heyetinin bu taleplere nasıl yaklaştığı üzerine durulmuş, fakat Paşa'nın bu süreçteki kişisel rolüne ve idari faaliyetlerine derinlemesine temas edilmemiştir.

Bunun yanı sıra, Paşa'nın Rumeli teftişi hakkında yazılmış iki makale de literatürde yer almaktadır. Bunlardan ilki, Nesimi Yazıcı ve Halide Aslan'ın "Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli Teftişini anlatan Es-Seyid Mehmed Nuri'nin Seyahat-ı Sadaret-i Uzma İsimli Manzum Risalesi" başlıklı makalesidir. Bu çalışma, Es-Seyid Mehmed Nuri tarafından kaleme alınan ve teftişi ele alan manzum bir esere dayanmaktadır. Ancak Es-Seyid Mehmed Nuri'nin teftişe fiilen katıldığı net olarak belirlenememiştir. Eser, teftişin detaylarına fazla girmemekle birlikte, teftişin genel olarak başarılı geçtiğini belirtmekle sınırlı kalmaktadır.

İkinci makale ise Fatma Gül Karagöz'ün "Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Teftiş Raporları Çerçevesinde 19. yüzyılda Niş ve Leskofça Çiftliklerinde Mülkiyet ve 'Ceza Hukuku' Sorunları" başlıklı çalışmasıdır. Bu makale, teftişin daha çok mülkiyet hakları ve ceza hukuku bağlamında ele alındığı bir araştırmadır. Makale, teftiş sırasında mülkiyet sorunları ve ceza hukuku uygulamaları üzerine yoğunlaşmış, ancak teftişin bölgedeki Sırp nüfusu ve Avrupalı elçiler tarafından nasıl algılandığı konusuna da

dikkat çekmiştir. Bu açıdan önemli bir kaynak olmakla birlikte, ele alınan makale daha çok Rumeli teftişi hakkında genel bilgiler sunmaktadır.

Sonuç olarak, bu iki çalışma da Kıbrıslı'nın Rumeli teftişini Paşa özelinde değil de genel çerçevesiyle ele almaktadır. Biz ise tezimizde, teftişin genel çerçevesine odaklanmaktan ziyade, Paşa'nın bu süreçte yürüttüğü faaliyetleri merkeze alarak, teftiş sürecini onun perspektifinden ele alıp değerlendirmeye çalıştık.

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın aile yaşantısı ve kişiliği hakkında en önemli bilgiler, Melek Hanım'ın *Haremden Mahrem Hatıralar* adlı eseri ile üvey oğlu Osman Millingen'in kaleme aldığı *Kıbrıslızade Binbaşı Osman Bey'in Hatıraları ya da 19. Yüzyıl'da Doğu'da İngilizler* adlı eserlerden elde edilmektedir. Bu iki çalışma, Paşa'nın ailevi ilişkileri, karakteri ve özel hayatına dair daha önce pek az bilinen detayları açığa çıkarmakta ve onun insani yönünü anlamak açısından önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Bu eserler, Paşa'nın kişisel hayatının yanı sıra dönemin sosyal yapısına dair de ilginç perspektifler sunmaktadır. Melek Hanım ve Osman Millingen'in hatıratına dayanan bilgiler, titizlikle incelenmiş ve doğrulanamayan birçok yanlış bilgi tespit edilmiştir. Özellikle Melek Hanım'ın aktardığı bilgiler, arşiv belgeleri veya diğer güvenilir kaynaklarla teyit edildiği durumlarda doğru olarak kabul edilmiştir. Ancak Paşa ile ilgili pek çok mahrem olayın en yakın şahidesi olan Melek Hanım'ın aktarımlarının, dikkatle değerlendirilmek kaydıyla, son derece önemli olduğunu kabul etmek ya da en azından dikkate almak gerekmektedir. Bu yaklaşım, çalışmanızın nesnelliğini korumak ve elde edilen bilgileri mümkün olduğunca sağlam temellere dayandırmak adına önemli bir yöntem olarak öne çıkmaktadır.

Kıbrıslı Mehmed Paşa hakkında müstakil iki tez çalışması yapılmıştır. Bunlar Kıbrıslı hakkında yapılan ilk biyografik çalışmalar olmaları açısından önemlidir. Bu çalışmalardan kısaca söz etmek gerekirse ilki, 2021 yılında Öznur Atalan tarafından kaleme alınan *Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa (1813-1871)* isimli yüksek lisans tezidir. Ancak bu çalışma, arşiv belgelerinin sınırlı kullanımı ve ikincil kaynakların yetersizliği nedeniyle Paşa hakkında kapsamlı bilgi ortaya koyamamış; bu durum, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın ayrıntılı biçimde incelenmesini engellemiştir.

Kıbrıslı Mehmed Paşa hakkında yapılan diğer tez çalışması ise Sami Demiray'ın 2022 yılında sunmuş olduğu *Sâdrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Hayatı, İdari ve Siyasi Faaliyetleri (1813-1871)* başlıklı doktora çalışmasıdır. Söz konusu çalışma incelendiğinde bazı eksiklikler ve hataların bulunduğu görülmektedir. Özellikle Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın idari faaliyetleri, göreve atanma ve azledilme süreçleri ile görev

yerlerine ulaştığı tarihler konusunda çeşitli tutarsızlıklar mevcuttur. Nitekim Paşa'nın atanma ve azil süreçlerine ilişkin belgelerin yer aldığı İrade Dâhiliye (İ.DH) fonunun yeterince kullanılmaması, müellifin verdiği bazı tarihî bilgilerin doğruluğunu şüpheli ve tartışmalı hâle getirmiştir. Ayrıca Demiray, tezinde kullandığı bazı arşiv vesikalarını yanlış yorumlayarak Paşa'nın gerçekleştirmediği birtakım faaliyetleri ona atfetmiştir. Buna ek olarak, Melek Hanım'ın hatıralarında aktardığı bazı hadiseleri, arşiv belgeleri veya dönemin diğer kaynaklarıyla teyit etmeden doğru kabul etmiştir. Ayrıca Demiray'ın, Paşa hakkında önemli bilgiler içeren Osmanlı Arşivi'ndeki çeşitli mazbatalar ve defterlerin yanı sıra, Osmanlı yıllıkları olarak bilinen salnameler ile dönemin ikincil kaynakları ve özellikle yabancı gazetelerden yeterince yararlanmadığı görülmektedir. Oysa bu kaynaklar, Paşa'nın siyasi ve idari faaliyetlerine dair oldukça ayrıntılı ve özgün bilgiler sunmaktadır.

Bütün bu hususlar, Kıbrıslı üzerine yeni bir akademik çalışma yapılmasının zaruretini açıkça ortaya koymaktadır. Bu düşünceden hareketle, Paşa'nın siyasi, askerî ve özel yaşamını bütün yönleriyle yeniden ele almayı; mevcut çalışmalarda yeterince incelenmemiş konuları irdelemeyi ve Kıbrıslı hakkında ortaya atılmış çeşitli yanlış bilgileri tashih etmeyi hedefledik. Böylece bu alandaki literatüre özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktayız.

Tezimizin temel kaynağını arşiv vesikaları ve defterleri oluşturmaktadır. Paşa'nın siyasi faaliyetlerin neredeyse tamamı arşiv belgeleri ve defterlere dayandırılmıştır. Özellikle İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS), İrade-i Mesail-i Mühimme (İ.MSM), Meclis-i Vâlâ (MVL) ve İrade-i Meclis-i Vâlâ (İ.MVL) fonlarındaki meclis evrakı, çalışmamızın ana kaynağını oluşturmaktadır. Bu meclislerde, devletin iç işleyişi, hukuki düzenlemeler, halkı ilgilendiren önemli meseleler, olağanüstü durumlar ve idari düzenlemeler gibi farklı konular çeşitli zamanlarda görüşülüp karara bağlanır ve alınan kararlar yazılı olarak sadarete bildirilirdi. Bu nedenle söz konusu meclis evrakı, tezimizin kapsamına dair son derece kıymetli ve ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Söz konusu meclis evrakı dikkatle incelendiğinde, Paşa'nın askerî ve idari faaliyetleri, bürokrasideki rolü, sosyal meselelere yaklaşımı, Tanzimat reformlarına bakışı ve hatta kısmen şahsiyetine dair daha önce bilinmeyen bazı yönleri ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada, ayrıca, dönemin Osmanlıca gazeteleriyle birlikte *Levant Herald*, *The Times* ve *The Morning Post* gibi yabancı gazetelerden de yararlanılmıştır. Özellikle

bu gazetelerden elde edilen bilgiler, Paşa'nın hayatında karanlıkta kalmış bazı noktaların aydınlatılmasına katkı sağlamıştır.

Tezimizi diğer çalışmalardan ayıran en belirgin özelliklerden bir diğeri de Nedim Bey'in *Vesâik-i Târihiyye ve Siyasiye Tetebbuatı*, Ahmet Rifat'ın *Verdü'l-Hadaik* ve Mehmed Esad'ın *Mi'rat-ı Mekteb-i Harbiye* gibi Osmanlıca yazılmış eserleri incelenerek Kıbrıslı Mehmed Paşa hakkında daha önce bilinmeyen bilgileri gün yüzüne çıkarmış olmamızdır. Bu eserlerden elde edilen veriler, Paşa'nın eğitiminden kişisel özelliklerine ve idari faaliyetlerine kadar pek çok konuda yeni bilgiler ortaya koymaktadır.

Bu tezde özetle, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın siyasi ve idari hayatı, Tanzimat reformlarına katkıları, ailesi ve kişiliği ele alınmıştır. Paşa'nın siyasi yaşamı büyük ölçüde arşiv kaynaklarıyla ortaya çıkarılmış olmakla birlikte, ilk askerî görevleriyle ilgili arşiv belgelerine ulaşılamadığından bu kısım ikinci el kaynaklarla kaleme alınmıştır. Öte yandan, Paşa'nın çocukluğu, annesi ve kardeşleri hakkında yapılan kapsamlı araştırmalara rağmen arşiv vesikalarına dayalı bir bilgiye ulaşılamamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIBRISLI MEHMED EMİN PAŞA'NIN BABIALİ'DE YÜKSELİŞİ

1.1. Doğumu ve Ailesi

Kıbrıslı Mehmed Emin, 1813 yılında Kıbrıs'ın Baf[3] kazasında doğmuştur. Babası, Kıbrıs sakinlerinden Hüseyin Efendi'dir; annesinin ismi ise bilinmemektedir. Mehmed Emin'in ailesi ve çocukluğu hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Ancak çeşitli hatırat türü eserlerden yararlanılarak, ailesi hakkında doğruluğu kesin olarak teyit edilemeyen bazı bilgilere ulaşılmıştır. Bu bağlamda, Kıbrıslı Mehmed'in eski eşi Melek Hanım'ın, Haremden Mahrem Hatıralar adlı hatıratında, Kıbrıslı'nın Mustafa Bey adında bir erkek kardeşi olduğundan söz eder. Melek Hanım ayrıca, Mehmed Emin'in ulemaya mensup Fehim Efendi adında bir akrabasının olduğunu söyler. Bu bilgi, Kıbrıslı'nın üvey oğlu Osman Millingen'in, Kıbrıslızade Binbaşı Osman Bey'in Hatıraları adlı eserinde biraz farklı bir şekilde aktarılır ve Fehim Efendi, bu kez Mehmed Emin'in amcası olarak zikredilir. Osman Bey, aynı hatıratta, Mehmed Emin'in ailesiyle ilgili önemli bir bilgi daha vererek, onun Saliye adında bir kız kardeşi olduğunu nakleder.[4]

Kıbrıslı'nın amcası Mehmed Emin Efendi, hakkında en çok bilgiye sahip olduğumuz aile üyesidir. Mehmed Emin Efendi, Süleyman Bey'in kızı Fatıma Hanım ile evlenmiş ve bu evlilikten Ahmed Rauf adında bir oğulları olmuştur.[5] Muhallefat kaydında yer alan *"sulb-i sagîr Ahmed Rauf"* ifadesi, akıllara *"Acaba büyük bir oğlu da var mıydı?"* sorusunu getiriyor.

Amcası Kıbrıslı Mehmed Emin Efendi'nin doğum yeri kadar İstanbul'a ne zaman geldiği de kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, İstanbul'daki yaşamı boyunca dürüstlüğü ve güvenilirliğiyle büyük takdir toplayan Mehmed Emin Efendi, kısa bir süre II. Mahmud'un başyazıcılığını yapmıştır. 1817 veya 1818 yıllarına kadar padişahın hazine

---

[3] Baf ve Kukla, 1831'de yapılan nüfus sayımında ayrım yapılmadan birlikte zikredilmiş, temettuat defterlerinde de aynı şekilde gösterilmiştir. 1831'de yapılan nüfus sayımına göre Baf ve Kukla'da 1.462'si Müslüman, 2.271'i Gayrimüslim olarak toplam 3.733 kişi yaşamaktaydı. Baf'ın merkez mahallesinde ise kırkı Müslüman, on ikisi Gayrimüslim olarak toplam elli iki kişi ikamet ediyordu. Kıbrıslı'nın tam olarak Baf'ta mı yoksa Baf'a bağlı başka bir mahallede mi doğduğu tespit edilemediğinden, doğduğu yerde çoğunlukla hangi cemaatin yaşadığı tam olarak belirlenememiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Güven Dinç, *Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs (1800-1839)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Antalya 2010, s. 201-210.

[4] Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın doğum tarihi bazı kaynaklarda 1810 olarak zikredilmektedir. Bkz. *Levant Herhald Gazetesi*, No: 145, (9 Eylül 1871).; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, Cüz. I, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013, s.83.; Melek Hanum, *Trente Ans Dans Les Harems D'Orient Souvenirs Intimes De Melek-Hanum*, Libraire de la Société des Gens Lettres, Paris 1875, s. 193-204.; Osman Bey, Les Anglais en Orient, Libraire André Sagnier, Libraire Hartgé et Le Soudier, Paris 1877, s. 295.; Melek Hanım, *Haremden Mahrem Hatıralar*, çev. İsmail Yerguz, Oğlak Yayınları (4. Baskı), İstanbul 2003, s. 173.; Osman Millingen, *Kıbrıslızade Binbaşı Osman Bey'in Hatıralatları ya da 19. Yüzyıl'da Doğu'da İngilizler*, çev. İlhan Pınar, Akademi Kitapevi, İzmir 1996, s. 42.

[5] BOA, TS.MA.d, 714, vr. 1-2, 20 Ş 1245 (14 Şubat 1830).; *Basiret*, No: 645, 24 C 1288 (10 Eylül 1871).

kethüdalığını yapan, ancak yaşının ilerlemesi nedeniyle görevinden azledilen adaşının yerine bu önemli göreve getirilmiştir. Uzun yıllar II. Mahmud'un hazine kethüdalığı görevini başarıyla yürüten amcası Mehmed Emin Efendi, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında vefat etmiştir.[6]

Kıbrıslı'nın kökeni hakkında önemli bazı bilgileri ise Hristo Stambolski'nin Bir Hekimin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları isimli hatıratında buluyoruz. Stambolski, Mehmed Emin Paşa'nın babası Hüseyin Efendi'yi aslen Rum olup, Müslümanlığı sonradan kabul etmiş biri olarak tanıtır[7]; ancak bu iddiasını destekleyecek başka bir delil veya kaynak göstermez. Biz de bu konuda yaptığımız arşiv ve kütüphane araştırmalarında, bu iddiayı doğrulayacak bir bilgiye rastlamadık. Nitekim Kıbrıslı'nın ikinci kuşaktan gelini olan Zeynep Dirvana[8] Hanımefendi de Hristo Stambolski'den tamamen farklı olarak, ailenin Kıbrıs'ın fethi ile birlikte Konya'dan, Kıbrıs'a göç ettirildiklerini söylemektedir.[9] Bu konuda Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nden elde edilen amcası Kıbrıslı Mehmed Emin Efendi'nin muhallefat kaydı, Kıbrıslı ailesinin kökeni hakkında bugüne kadar bilinmeyen çok önemli bir ayrıntıyı ortaya çıkarmaktadır. Bu muhallefat kaydında, II. Mahmud'un Hazine-i Hümâyun Kethüdası olan amcası Mehmed Emin Efendi'den, "*Kıbrıslı es-Seyyid Mehmed Emin Efendi"* olarak bahsedilmektedir. Yani, Kıbrıslı Mehmed Emin Efendi ve ailesi "Seyyid" soyludur. Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti'nde, soyu, Hz. Ali ile Hz. Fatıma'nın evliliklerinden doğan oğlu Hz. Hüseyin'in sulbünden gelenlere "Seyyid" ya da "Seyyide"; Hz. Ali'nin Hz. Fatıma'dan doğan diğer oğlu Hz. Hasan'ın sulbünden gelenlere ise "Şerif" veya "Şerife" sıfatı verilirdi. Bu bakımdan "Seyyid" unvanına sahip olanlar Osmanlı Devleti'nde çok saygın ve imtiyazlı kimselerdi.[10] Nitekim, Melek Hanım da hatıratında, Kıbrıslı'nın "Seyyid" ve "Emir", yani Hz. Peygamberin soyundan geldiğini belirtmektedir.[11] Bu bağlamda, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın soyunun aslen Kıbrıslı

---

[6] Çuhadar İlyas Ağa, *Letaif-i Enderun 1812-1830*, Çeviren ve Anlatan: Cahit Kayra, Güneş Yayınları, İstanbul 1987, s. 174-175-176vd.; *Hadîkatü'l-Vüzerâ ve Zeylleri*, haz. Mehmet Arslan, Kitapevi, İstanbul 2013, 346.; Abdülhak Molla, *Târîh-i Livâ*, haz. Mehmet Yıldız, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 120.; Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi (Târîh-i Enderûn)*, C. 2, haz. Mehmet Arslan, Kitabevi, İstanbul 2010, s. 15.

[7] Hristo Stambolski, *Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları (1858-1878)*, çev. Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, İstanbul 2018, s. 83.

[8] Süleyman Dirvana'nın eşi, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın ikinci kuşaktan gelinidir. Süleyman Dirvana'nın soyu, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın kızı Atiyye Hanım'dan gelmektedir.

[9] Zeynep Dirvana, 16.07.2023 tarihli yapılan mülakat sırada yukarıda belirtilen bilgileri şahsıma aktarmıştır.

[10] BOA, TS.MA.d, vr. 1-2, 20 L 1245 (14 Nisan 1830); Ayhan Işık, *Meşîhat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 77.; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Seyyid", *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 40-43.; Hacı Yılmaz, "Osmanlı'da Nakîbü'l Eşraflık Kurumu ve Eyâlet-i Rum'da Seyyidler Defteri", *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara 2018, s. 727.

[11] Melek Hanım, *Age.,* s. 228.

olmadığı, atalarının Ada'ya sonradan göç ettikleri veya ettirildikleri anlaşılmaktadır. Muhtemelen, aileden daha sonra İstanbul'a yerleşenler çevrelerinde, geldikleri memleketlerine yani Kıbrıs'a izafeten "Kıbrıslı" veya Kıbrisî" olarak tanınmışlardır. Bu durum, ailenin daha önce değinilen Rum kökenli veya mühtedi olduğuna dair iddiaları da tabiatıyla geçersiz kılmaktadır.

1.2. Eğitimi

Kıbrıslı Mehmed Emin'in hayatını değiştiren en önemli kişi kendisiyle aynı ismi taşıyan amcasıdır. Amcası, Mehmed Emin'in yetişmesinde ve eğitiminde baş rolü oynamıştır. II. Mahmud devrinde Hazine Kethüdası olan amca Mehmed Emin, yeğenini çocuk yaşta İstanbul'a getirtmiş ve saraya intisabını sağlamıştır.[12] Sonraki süreçte Mehmed Emin, yine amcasının nüfuzu ve teşvikiyle Enderun Hazine Odası'na girmiştir.[13] Bu sayede Kıbrıslı, Enderun'da Osmanlı Devleti'nin en seçkin bürokrat ve yöneticilerinin yetiştiği kurumda eğitim hayatına başlamıştır.

Mehmed Emin Efendi, Enderun'daki tahsiline devam ederken aynı zamanda amcasının tütüncülüğünü de yürüttü. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından askerîyeye girebilme arzusuyla boş vakitlerini hem askerî talimlere hem de edebiyat tahsiline ayırmasına rağmen, bu isteği ilk etapta uygun görülmedi. Ancak kısa bir süre sonra, Osmanlı-Rus Savaşı'nın da etkisiyle şartlar değişti ve Mehmed Emin Efendi 1828–1829 yılları arasında Hassa Dördüncü Alayı'nın İkinci Taburu'na "Yüzbaşı" rütbesiyle görevlendirildi.[14] Daha sonra ise 1832-1833 yılları arasında Firari Ahmet Fevzi Paşa tarafından kurulmuş olan Sıbyan Bölükleri'ne yüzbaşı olarak atandı. Bu bölükler, Osmanlı ordusunda genç askerî öğrencilerin eğitimi amacıyla açılan önemli bir askerî mektep niteliğindeydi. Bu mektepte, vekilharç en yüksek rütbe olarak kabul edilmekteydi ve onun altında sırasıyla yüzbaşı, yüzbaşı mülazımı ve hocalar bulunuyordu. Yüzbaşıların görevi, Osmanlı ordusuna nitelikli askerler yetiştirmekti. Özellikle tüfek talimi, harp sanatı ve askerî disiplin gibi konularda öğrencilere eğitim vermekle sorumluydular. Ancak, bu yeni okulda eğitmenlik görevi üstlenecek yüzbaşıların atanmasında yalnızca askerî bilgi ve deneyim yeterli görülmüyordu; ahlaki değerlere bağlılık ve disiplin sahibi olmak da temel kriterler arasındaydı. Bundan dolayı, yüzbaşıların "ehl-i ırz, müsteid ve

[12] Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 2, çev. Metin Harmancı, Kitap Sevince Yayınları (4. Baskı), İstanbul 2017, s. 103.
[13] BOA, HR.SYS., 902/31, 11 CA 1321 (5 Ağustos 1903).; BOA, TS.MA.d, vr. 1-2, 20 L 1245 (14 Nisan 1830).; Kemal Çiçek, "Mehmed Emin Paşa Kıbrıslı", *DİA*, C. 28, Ankara 2003, s. 463-464.
[14] Tayyâr-zâde Atâ, *Age*., s. 150.; Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani,* C. IV, haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1996. s. 1037.

şükür sahibi" kişiler olmalarına büyük önem veriliyordu. Bu niteliklere sahip yüzbaşılar, okula dâhil ediliyor ve hem askerî eğitimde hem de öğrencilerin ahlaki gelişiminde aktif rol oynuyorlardı.[15] Mehmed Emin Efendi, eğitim kariyerinin ilk safhasını yüzbaşı rütbesiyle İstanbul'da tamamlamış, ikinci safhasına ise Avrupa'da devam etmiştir.

Bilindiği gibi, reformcu Osmanlı padişahları, 18. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın askerî ve teknik üstünlüğünü kabul ettikleri için Avrupa'dan yabancı uzman hocaları İstanbul'a getirmek istemişlerdi. Nitekim, Asakîr-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusu'nun kurulmasıyla birlikte Osmanlı ordusu köklü bir yenilenme sürecine girmişti. Bu süreçte ordunun teknik donanımı, disiplini ve giyim tarzı Batılı ordulara benzetilmeye çalışıldı. Fakat bu yeniliklerin uygulanması için gerekli olan Batılı tarzda eğitim verebilecek ve yabancı dillere hâkim subayların eksikliği büyük bir sorun olarak ortaya çıktı.[16]

Osmanlı Devleti, ikinci bir yöntem olarak Avrupa'ya talebe göndermeyi kararlaştırdı. Bu konuda II. Mahmud, Osmanlı Devleti'nden daha önce Avrupa'ya öğrenci gönderip ordusunu modernleştiren Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan yardım talep etti. Ancak sultanın bu isteği, çeşitli bahanelerle reddedildi. Kavalalı'dan olumsuz cevap alan Sultan II. Mahmud, kendi çabalarıyla bu meseleyi çözüme kavuşturmak istedi ve 1830 yılında Avrupa'ya gönderilmek üzere Müslüman ailelerin çocuklarından yüz elli öğrenci tespit ettirdi. Ancak bunlardan ilk aşamada Serasker Hüsrev Paşa'nın himayesinde olup sarayda "Daire-i Seniyye'de" tahsil görmüş Hüseyin, Abdüllatif, Ahmed, Edhem ve Mustafa Reşid Efendi Paris'e gönderilebildi. O dönemde devletin mali açıdan güç durumda olması, muhtemelen, hepsinin Avrupa'ya gönderilmesine engel oldu. Bundan dolayıdır ki, Paris'e gönderilen öğrencilerin masrafları sekiz yıl boyunca Hüsrev Paşa tarafından karşılandı.[17] Sultan II. Mahmud'un girişimleri ve Hüsrev Paşa'nın

[15] Açılması planlanan bu mekteplerin öncüsü Mehmed Namık Paşa'dır. Bkz. *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*, İstanbul 1315, s. 11-12-13.; Sıbyan Mektebi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaramış, "Osmanlı Ordusunda Çocuk Askerler Meselesi (Talimhane-i Sıbyan), *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 1, (2006), s. 56.

[16] Mustafa Gençoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Yurtdışı Eğitim Öncüleri (1830-1839), *ESOGÜ Tarih Dergisi,* C. 3, S. 2, (2020), s. 9.

[17] Aynur Erdoğan, Osmanlı'da Yurdışı Eğitim ve Modernleşme, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2016, s. 38.; Salih Erol, "İstanbul'dan Paris'e Gönderilen İlk Osmanlı Talebelerinden Edhem Efendi'nin Eğitim Hayatı", *İctimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 3, S. 1, (2019), s. 57; Aynur Erdoğan, *Türkiye'de Yurtdışına Öğrenci Gönderme Olgusunun Sosyolojik Çözümlemesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 37.; Mustafa Gençoğlu, *Agm.,* s. 9-11.; Mehmed Ali Paşa'nın Avrupa'ya gönderdiği öğrenciler için ayrıca bkz. Mustafa Ergün, "Mehmed Ali Paşa Zamanında Mısır'da Eğitimin Batılaşması", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 3, (2015), s. 277-294.

fedakarlığı sayesinde, Avrupa'ya gönderilen ilk grup öğrencilerin eğitim süreci tamamlanmış oldu.

İkinci grup öğrenciler ise Mehmet Ali Paşa isyanı esnasında Avrupa'ya gönderildi. 21 Aralık 1832'de II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından sonra kurdurmuş olduğu Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusu, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'ya Konya'da mağlup olmuştu. Barış müzakereleri için bazı adımlar atılmış olsa da İbrahim Paşa bu müzakereleri dikkate almamış ve Kütahya'ya doğru ilerlemeye devam etmişti.[18] II. Mahmud, İbrahim Paşa'nın bu ilerleyişinden çekinmiş, bu yüzden kendisine müttefik aramaya başlamıştı. Aklına ilk gelen müttefik dönemin şartlarına göre en uygun gördüğü İngiltere idi. Sultan Mahmud İngiltere'yi yardım alacağı bir devlet olarak görmenin yanında, askerî ve teknik konularda ders alınabilecek bir ülke olarak da düşünmekteydi. Ayrıca, II. Mahmud'un böyle düşünmesindeki sebeplerden biri de Yunan sınırı meselesini çözmek için 1832 yılında İstanbul'a gelen Stratford Caning'in[19] Londra'ya gönderdiği bir dizi rapor olmuştu. Canning, ülkesine yazdığı raporlarda Sultan Mahmud'un Osmanlı Devleti'nin askerî gücünü revize etmesi gerektiğini dile getirmiş, Londra da bu raporu haklı bulup desteklemişti.

Sultan II. Mahmud yaşanan durumlardan ötürü Namık Paşa'yı hem Mısır meselesinde İngiltere'nin desteğini kazanmak hem de Osmanlı öğrencilerinin daha iyi eğitilmesi hususunda yardım talep etmesi için 1832'de İngiltere'ye elçi olarak gönderdi.[20] Namık Paşa, Fransızca ve İngilizceye vâkıf, donanımlı bir asker olmanın yanında ileri görüşlü de bir insandı.[21] Paşa, 1832 yılında İngiltere'ye giderken bazı teknik ve askerî konularda gözlem yapmak adına Viyana ve Paris gibi şehirlere de uğradı. Viyana'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın askerî eğitim için gönderdiği öğrencilerle karşılaştı. Paris'te ise Mısır valisinin gönderdiği kırktan fazla öğrencinin burada eğitim gördüğünü ve yeni bir öğrenci grubunun daha Paris'e ulaşmak üzere olduğunu tespit etti. Paris'te Mareşal Maisson ile bir görüşme gerçekleştirdi. Maisson, Namık Paşa'ya, Mehmed Ali Paşa'nın Avrupalı subayları ordusunda kullanarak tecrübelerinden yararlandığını, Avrupa tarzı okullara öğrenciler göndererek subaylar yetiştirdiğini ve bundan dolayı

[18] Yüksel Çelik ve Fatih Yeşil*, Osmanlı Modernleşmesinde Tereddüt ve Teceddüt (1768-1908*), Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2023, s.148.
[19] Lord Stratford Canning için ayrıca bkz., Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, çev. Can Yücel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları (3. Baskı), 1999.
[20] *Abdullah Saydam*, "Namık Paşa", DİA, C. 32, İstanbul 2012, 379-380.; Çağrı Erhan ve İrşad Sarıalioğlu, "Osmanlı Modernleşmesinin Anglosakson Etkisi (1839-1852)", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 16, S. 63, (2019), s. 87-104.
[21] Ahmet Nuri Sinaplı*, Devlete Millete Beş Padişah Devrinde Kıymetli Hizmetlerde Bulunan Şeyhül Vüzera, Serasker Mehmed Namık Paşa,* İstanbul 1987, s.7-8-9vd.

Osmanlı ordusuna karşı üstünlük sağladığını söyledi. Maisson'a göre Osmanlı'nın askerî bakımdan zayıf olmasının en büyük sebepleri arasında bilgisizlik, askerî okulların olmayışı ve yabancı subayların tecrübelerinden yararlanılmaması yer alıyordu. Namık Paşa, Londra'ya ulaştığında Viyana ve Paris'te karşılaştığı benzer manzaraları gördü. Londra'da on iki talebenin Mehmed Ali Paşa adına askerî ve fen eğitimi aldığını tespit etti. Bunun yanında İngiltere'nin gelişmiş askerî tekniklerini yakinen takip etmek için Woolwich Kraliyet Akademisi'ni ziyaret etti ve İngiliz ordusunda kullanılan son teknoloji makineleri inceledi. Gördüklerinden etkilenen Namık Paşa, bunun üzerine Sultan II. Mahmud'a hitaben bir rapor kaleme aldı ve İngiltere ile Fransa'dan yetkin ve tecrübeli hocaların İstanbul'a getirilmesinin lüzumlu olduğuna dikkat çekti.[22] Bunun üzerine padişah, Osmanlı Devleti'nin modernleşme ve gelişim sürecinde, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesinin önemini fark etti ve böylece Osmanlı Devleti'nde yeni bir devir başladı. Bu bağlamda Kıbrıslı Mehmed Emin Efendi, Namık Paşa'nın girişimleri sayesinde 1833-1834 yılları arasında Avrupa'ya gönderilen öğrenciler arasında yer alarak Paris'e gitti. Üç ay kadar Paris'te askerî eğitim alan Mehmed Emin Efendi daha sonra İstanbul'a gönderilmek üzere bir süreliğine Londra'ya gitti. İlk plana göre, Mehmed Emin Efendi Londra'da kısa bir süre kalacak ve buradan İstanbul'a dönecekti. Ancak bazı sebeplerden dolayı bu plandan vazgeçilerek sekiz ay kadar Londra'da askerî ve teknik eğitim alması uygun görüldü. Eğitimini tamamlayan Mehmed Emin Efendi, sonraki süreçte Namık Paşa ile birlikte tekrar Fransa'ya döndü.[23] Mehmed Emin Efendi, Fransa'da *Paris Ecole Polytechnique* ve *Ecole de Metz* okullarında belli bir süre eğitim aldı ve nihayetinde Fransız Süvari Alayı'ndan yüzbaşı rütbesiyle ayrılarak, bu ülkedeki askerî eğitimini başarılı bir şekilde tamamladı.[24]

1834-1835 yılları arasında Fransa'dan İstanbul'a dönen Mehmed Emin Efendi "Kolağalığına" terfi ettirildi. İstanbul'da kısa bir süre yaşadıktan sonra aynı yıl askerî eğitim görmesi için bu kez Berlin'e gönderildi. Aynı tarihte Avrupa'ya gönderilen öğrenciler arasında Berlin'e yollanan tek öğrenci kendisiydi. Diğerleri Avrupa'nın başka

[22] Ahmet Dönmez, *Osmanlı-İngiliz İlişkileri: Reform ve Diplomasi (1833-1834),* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2013, s. 173.; Ahmet Nuri Sinaplı, *Age.,* s. 31.; Samet Sazak, "Mehmet Namık Paşa'nın Londra Sefâreti ve Sefâretnâmesi (1832-1833)", *10. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-III*, Talha Erdoğmuş ve Binazir Haşimzade (ed.), İstanbul 2022, s. 222.
[23] Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 6.
[24] *Levant Herhald*, No: 145, 9 Eylül 1871.; Ahmet Rıfat, *Age*., s. 58.; Roderic H. Davison*, Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*, çev. Osman Akınhay, Dergâh Yayınları, İstanbul 2021, s. 153.

şehirlerine dağıtılmıştı. Bu durum ona, o tarihlerde Berlin'e giden ilk Osmanlı subayı-öğrencisi olma ayrıcalığını kazandırdı.[25]

Mehmed Emin, Avrupa'da geçirdiği iki buçuk yılı aşkın süre zarfında bir yandan da İngilizce ve Fransızcasını geliştirme imkânı buldu. Fransa ve İngiltere'de almış olduğu eğitim onun gelişimine önemli katkıda bulundu ve sonraki süreçte devlet kademelerindeki yükselişinde dayanak oluşturdu.

Böylelikle Avrupa'daki eğitimini tamamlayan Mehmed Emin Efendi 1835 veya 1836 yılında İstanbul'a döndü. O sıralar Sivas, Diyarbakır ve Rakka valisi olan Mehmed Reşit Paşa'nın[26], Revandız'da (1835-1836) bulunduğu sırada oluşturulan Hassa Beşinci Alayı'nın İkinci Taburuna "Binbaşı" tayin edildi. Ancak kendisi görev yerine gitmek üzere İstanbul'dan ayrılacağı sırada bu görevi iptal edildi; eğitimini geliştirmesi için Mekteb-i Harbiye'de kalması uygun görüldü ve bir süre sonra da buradan Fransa'ya gönderilmesine karar verildi.[27] Mehmed Emin Efendi'nin, Fransa'ya gönderilmesin iki sebebi vardı. Birincisi; askerî eğitim ve lisan konusundaki eksikliklerini tamamlaması, ikincisi ise Paris'e İstanbul'dan eğitim için gönderilen öğrencilere nezaret etmesiydi.[28] Mehmed Emin Efendi'nin, Paris'e gönderilen Osmanlı öğrencilerine nezaret etmek için seçilmesinde, onun Avrupa ahvaline aşina olması da etkili oldu. Bu görevini yürüttüğü sırada, 26 Mart 1838'de kendisine "Alay eminliği" tevcih edildi.[29] Uzun bir süre daha

---

[25] *Levant Herhald*, No: 145, 9 Eylül 1871.; Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın eğitim amacıyla Berlin'e gönderildiği yıl Hicri 1251 olarak belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmed Esad, *Age.,* s. 19.; Aynur Erdoğan, *Agt.,* s. 130.; Mehmed Süreyya, *Age.*, s. 1037.

[26] Kemal Beydilli, "Reşid Mehmed Paşa", *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 12-14.

[27] Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya, Mekteb-i Harbiye'de kalmasını gerektiren yeni bir görev verilmiştir. Ayrıca bkz. Mahmud Kemal İnal, *Age.,* Cüz. I, s. 83.; Fatih Gencer, *Merkezîyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 32-33-34vd.; Revanduz'da yaşanan gelişmeler için ayrıca bkz. Ahmet Turan, "*Düzenli Ordunun İsyan Bastırma Faaliyetleri: Mehmed Reşid Paşa'nın Arnavutluk, Anadolu ve Irak Harekâtı*", Millî Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri ve Millî Güvenlik Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2023, s. 68-69-70.

[28] Ahmet Rıfat, *Age*., s. 58.; Mahmud Kemal İnal, *Age.,* Cüz. I, s. 83.

[29] Osmanlı Devleti'nde alay eminliği rütbesi, 1827, 1832 ve 1843'te yapılan askerî düzenlemelerde olduğu gibi, 19. yüzyılın ikinci yarısındaki düzenlemelerde de binbaşı rütbesinin altında, yüzbaşı rütbesinin ise üstünde yer almıştır. Ancak 1838 tarihli arşiv belgesi, en azından o dönemde alay eminliği rütbesinin binbaşı rütbesinden daha üst bir konumda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Kıbrıslı'nın alay eminliğine atanması ve alay eminliğinin rütbesinin binbaşı rütbesinden daha üst bir konumda bulunduğunu gösteren belge için bkz. BOA, HAT., 309/18272.; Arşivde tespit ettiğimiz, BOA, HAT., 317/18669, BOA, HAT., 316/18611, BOA, HAT., 310/18301, BOA, C.AS., 222/9446, 29 RA 1254 (22 Haziran 1834) tarihli belgeler en azından 1842 yılına kadar askerî hiyeraşide alay eminliği rütbesinin binbaşılık rütbesinin üzerinde olduğunu bizlere göstermektedir. Ancak çoğu yazarın göz ardı ettiği üzere alay eminliği rütbesi 1843'te değil, 1842'de yapılan askerî düzenlemeyle binbaşılığın altındaki bir rütbeye dönüştürülmüştür. Bkz. BOA, A.MKT., 5/18, 8 N 1258 (13 Ekim 1842).; 1827 ve 1870'de yapılan askerî düzenlemelerde Osmanlı ordusundaki rütbe sıralaması için bkz. Kadir Türker Geçer, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Rütbe Terfi Uygulamaları ve 1870 Tarihli Terfi'-i Rütbe Nizâmnâmesi", Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 10, S. 19, (2012), s. 3-6.; 1832'deki askerî düzenlemelerdeki rütbe sıralaması için bkz. Nuri Kalkan, *Osmanlı Ordusunda Küçük Zabitlik (Astsubaylık) (1880-1914)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 48-49.; 1843 yılında yapılan askerî düzenlemelerle birlikte Osmanlı rütbelerindeki dönüşüm için bkz. Cevat Aksu, *Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri (Kuruluşundan 1876 Yılına Kadar)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, s. belirtilmemiş.; 1843 yılındaki düzenlemeler için ayrıca bkz. Kadir Kasalak, "Kara Ordusunda Subay Rütbeleri (1826-1961)", *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Genel Kurmay Basımevi, İstanbul 1999, s. 396-397.; 19. yüzyıl ikinci yarısından itibaren Osmanlı askerî rütbelerinin genellikle nasıl sıralandığı hakkında bkz. Uğur Ünal, "*Askerî*

Fransa'da kalan Kıbrıslı Mehmed Emin Efendi, Sultan Abdülmecid'in cülûsüyle (1839) İstanbul'a döndü. Fransa'da geçirdiği süre zarfında askerî eğitimindeki eksikliklerini tamamlamış, aynı zamanda Fransızcasını da bir hayli ilerletmişti. Kıbrıslı Mehmed Efendi, Fransızcanın yanında İngilizce,[30] Arapça[31] ve Rumca[32] da biliyordu. Ancak buna rağmen Mahmud Kemal İnal eserinde Türkçesi'nin zayıf olduğunu aktarmaktadır. İnal'a göre, Kıbrıslı Mehmed Paşa, "hükûmet" kelimesini, "hukumet" şeklinde telaffuz ettiği için Fuad Paşa, Kıbrıslı hakkında, bu adam "kâfı hükûmeti", "kafa" çevirdi diye serzenişte bulunduğunu dile getirmiştir.[33]

Kıbrıslı Mehmed Efendi'nin dört dile hakimiyeti ve Avrupa'da aldığı eğitim göz önüne alındığında, dönemin standartlarının oldukça üzerinde bir tahsil imkânı bulduğu anlaşılmaktadır. Kendisi, 1833-1834 yılında, Abdülmecid'in cülûsuna kadar yaklaşık altı yıl Paris, Metz, Londra ve Berlin'de eğitim almış ve Avrupa'nın askerî ve siyasi ahvali hakkında bilgi ve tecrübe sahibi olmuştur. Bu geçen altı yılın sonunda, Fransız ordusunda aldığı eğitimle askerî ve teknik öğrenimini tamamlayarak İstanbul'a geri dönmüştür.[34]

1.3. Eşleri ve Çocukları

1.3.1. Melek Hanım ile Evliliği

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın ilk eşi meşhur Elizabeth Maria Dejean yani Emine Melek Hanım'dır. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa ile evlendikten sonra Emine Melek ismini almış ve Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerde de bu şekilde zikredilmiştir.[35] Melek Hanım hatıratında "Anneannesinin Sakızlı bir aileye mensup olduğunu, dedesinin ise III. Selim'in himayesinde zengin bir Ermeni bankacı olduğunu" dile getirmiştir. Annesinin isminin Constance, babasının ise Charles Dejaean adında Fransız olduğunu yine Melek Hanım'ın hatıratından öğreniyoruz. Roderic H. Davinson, Melek Hanım'ı yarı Fransız, çeyrek Grek ve çeyrek Ermeni şeklinde tanımlamaktadır.[36]

Salnânemelerin Tarih Araştırmalarındaki Yeri -1865 ve 1870- Örneklemi", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 1, S. 2, (2008), s. 207.

[30] Sadrazam tarafından padişaha yazılan arzuhalde Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın "İngilizceye" vakıf olduğu aktarılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, İ.HR., 24 L 1264 (23 Eylül 1848).

[31] Sadrazam tarafından padişaha yazılan arzuhalde, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın "Arapçaya" vakıf olduğu ifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, İ.DH., 223/13268, 1 M 1267 (6 Kasım 1850 tarihli irade).

[32] Mahmud Kemal İnal, *Age.,* Cüz. I, s. 99.

[33] *Aynı Eser*, s. 99.

[34] Mehmed Emin Efendi'nin yurtdışında kalma süresi yaklaşık sekiz buçuk yıl olup, bu süre zarfında aralıklarla İstanbul'a gelerek altı-yedi ay kadar ikamet etmiştir. Ayrıca bkz. Mahmud Kemal İnal, *Age.,* Cüz. I, s. 83.

[35] BOA, A.MKT.NZD., 127/31, 16 R 1271 (6 Ocak 1855).

[36] Melek Hanım, *Age.,* s. 9-11-12.; Davison, *Age.,* s. 153.

Melek Hanım, 1814 yılında İstanbul'da doğmuştur. Aktardığına göre, annesinin karnındayken babası onları terk etmiş ve kendisi anneannesi tarafından büyütülerek güzel bir çocukluk dönemi geçirmiştir.[37] Melek Hanım, on üç yaşlarına geldiği sırada eğitim gördüğü *Madam Barbiani* (Saint Benoit)[38] isimli bir okulda ansızın rahatsızlanmış ve tedavi edilmesi için bir hekim çağrılmıştır. Bu hekim, Sultan II. Mahmud'un özel hekimlerinden olan ünlü Julius Millingen'dir.[39] Melek Hanım ile Millingen'in tanışması bu vesileyle olur, bu tanışma kısa bir zaman içinde aşka dönüşür ve hemen sonrasında da evlilikle sonuçlanır. Evliliklerinden biri kız diğeri erkek iki çocukları olur: Kızının ismi Evelyne, erkek çocuğunun adı ise meşhur Frederick Millingen'dir.[40] Gerçi Frederick, her ne kadar Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın oğlu olduğunu iddia etse de bunun gerçeği yansıtması mümkün görünmemektedir. Nitekim Melek Hanım da Frederick'in Julius Millingen'in oğlu olduğunu söylemektedir.[41]

Melek Hanım ve Julius Millingen'in evliliği, aile içinde yaşanan tartışmalar ve huzursuzluklar nedeniyle günden güne kötüleşmeye başlamıştı. Julius Millingen, mutsuz olduğu bu evliliği sona erdirme planları yapmaya başladı ve bunun sonunda, karısını İtalya'ya göndermeye karar verdi. 1837 yılına gelindiğinde, Millingen, Melek Hanım'ı İtalya'da daha mutlu olacağına inandırarak onu İtalya'ya, annesinin yanına gönderdi. Ancak Melek Hanım, kayınvalidesinin baskıcı tutumu ve ona karşı duyduğu sevgisizlik nedeniyle İtalya'da hiç mutlu olamadı. Kayınvalidesinin bu tutumu, onun ruh sağlığı iyiden iyiye bozdu ve Melek Hanım'ın ifadesiyle "kendisini delirtmeyi" başardı. Kayınvalidesi, Melek Hanım'ın yaşadığı ruhsal sıkıntıları oğluna hemen ileterek, aslında fiilen bitmiş evliliği resmî olarak da sonlandırmak istiyordu. Bu sırada doktorlar da Melek Hanım'ın ruhsal durumunu gerekçe göstererek, çiftin boşanması için İstanbul Rum Patriği'ne başvuruda bulunuyordu. Kayınvalidesi bu durumu fırsat bilerek Melek

[37] Melek Hanım, *Age*., s. 12.
[38] Anıl Göç makalesinde Madam Barbiani isimli okulun "Saint Benoit" olduğunu belirtmektedir.; Bkz. Anıl Göç, "19. Yüzyılda Osmanlı Elitine Mensup Bir Kadının Hayatından İzlenimler: Emine Melek Hanım (1814-1873)", *Ceride*, C. 2, S. 4, (2024), s. 93.
[39] Melek Hanım, *Age.,* s. 13-15.; Millingen ailesi için ayrıca bkz. Osman Millingen, *Age.,* s. 4-6-7vd.; Melek Hanım, hatıratında Julius Millingen'in Sultan II. Mahmud'un validesine bağlı olarak çalıştığını belirtmişse de Osman Bey'in hatıratında bu bilgi, Millingen'in Abdülmecid'in annesine bağlı olarak çalıştığı şeklinde geçmektedir. Julius Millingen için bkz. Taner Timur, *Yakın Osmanlı Tarihinde Aykırı Çehreler*, İmge Kitapevi Yayınları (2.Baskı), Ankara 2017, s. 76-92. Aile için ayrıca bkz. Yeşim Işıl Ülman, "Levanten Bir Hekim Ailesinin Tarihçesi Baba-Oğul Millingenler", Toplumsal Tarih Dergisi, S. 48, (2004), s. 90-91-92; Melek Hanım için bkz. Anıl Göç, *Agm*., s. 89-115.
[40] Frederick Millingen, Osmanlı ordusunda binbaşı rütbesine kadar yükselmiş ve Osman Seyfi adını almıştır. Ancak daha sonra kendi isteğiyle ordudan istifa etmiştir. İstanbul'dan ayrılan Osman Seyfi, uzun yıllar Avrupa'da yaşamış ve sonradan Vlademir Andrejevich adını alarak İslam dinini terk etmiştir. Bkz. BOA, BEO., 573/42920, 19 Ş 1312 (15 Şubat 1895).; Melek Hanım, *Age.,* s.15-18.; Nur Melek Demir, "Osman Bey (Frederick Millingen)'e Göre XIX. Yüzyılda Türk Kadının Toplumsal Konumu" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 46, S. 1, (2006), s. 45.
[41] Osman Millingen, *Age.,* s. 41-42.; Melek Hanım, *Age.,* s. 15.

Hanım'ı hızla Roma'dan uzaklaştırdı ve çocuklarını da ondan ayırarak rahiplere teslim etti. Roma'dan ayrılan Melek Hanım, İstanbul'a döndüğünde bir başka şokla karşılaştı: Kocasının, bir Rum kadınıyla evlendiğini öğrendi. Bu olay, Melek Hanım'ın hayatında derin izler bırakan acılı bir dönemin son noktası oldu. Bu arada Juliüs Millingen, Melek Hanım'ın bir şekilde İstanbul'a geri döndüğünü öğrenmişti. Bunun üzerine tekrar ondan kurtulmak için harekete geçti ve Melek Hanım'a bir pusula yollayarak, Paris'e yerleşmesi karşılığında ona yüklü bir nafaka vereceğini taahhüt etti. Bunun üzerine Melek Hanım, kocasının sözüne aldanarak Paris'e gitmeyi kabul etti ve beş yıl süren evlilikleri bu şekilde son buldu.[42]

Kıbrıslı Mehmed Emin Efendi ile Melek Hanım'ın tanışmalarına dair iki farklı rivayet vardır. Bunlardan ilki, Julius Millingen'in oğlu Frederick tarafından aktarılmıştır. Frederick, hatıratında, bu tanışmanın İstanbul'da Kıbrıslı'nın Saray Muhafız Birliği'nde kolağası olarak görev yaptığı yıllarda (1834-1836) gerçekleştiğini iddia etmiştir. Ancak bu iddia, bazı tarihi tutarsızlıklar içermektedir. Melek Hanım, hatıratında, boşandıktan hemen sonra Roma'ya ve daha sonra Paris'e gittiğini ve bu dönemde İstanbul'da yalnızca kısa süre yaşadığını belirtmektedir. Bu nedenle Frederick'in iddiası, gerçeklikten uzak görünmektedir.[43]

Mehmed Emin Efendi, kolağası rütbesini aldığı (1834-1835) tarihten kısa bir süre sonra Berlin'e gönderilmiş ve oradaki eğitiminin ardından İstanbul'a geri dönmüştür. Döndüğünde, yani 1835-1836 yılları arasında Mekteb-i Harbiye'de kalması uygun görülerek akabinde tahsilini tamamlamak üzere Fransa'ya gönderilmiştir. Abdülmecid'in cülûsuna kadar Fransa'da kalan Mehmed Emin Efendi'nin bu süreçte İstanbul'da uzun süreli bir ikameti olmamıştır. Bu bilgiler ışığında, Melek Hanım ile Kıbrıslı Mehmed Emin'in İstanbul'da tanışmış olmaları pek gerçekçi görünmemektedir. Mehmed Emin Efendi'nin yurtdışındaki uzun süreli eğitimi ve görevleri, tanışmalarının İstanbul'da olamayacağı ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Nitekim Melek Hanım da malum iddianın doğru olmadığını, Kıbrıslı Mehmed Efendi ile İstanbul'da değil, Paris'te tanıştıklarını söylemektedir. Melek Hanım'ın anlattığına göre, Kıbrıslı ile tanışma olayı şöyle gerçekleşmiştir: Melek Hanım, eski eşinden alamadığı nafakanın düzenlenmesi için Paris'e gitmiş ve orada bazı harcamalar

[42] Melek Hanım, *Age*., s. 13-14-15vd.; Osman Millingen*, Age.,* s. 43.
[43] Melek Hanım, *Age*., s.18.; Mehmed Süreyya, *Age.,* s. 1037.; Osman Millingen, *Age.,* s. 40.

yaparak parasız kalmıştı. Ülkesine geri dönmek için bile parası kalmayan Melek Hanım, Osmanlı'nın Paris Büyükelçiliği'ne giderek yol masrafları için para yardımı talep etmişti. Kıbrıslı Mehmed Efendi ile tanışmaları da Melek Hanım'ın elçiliği ziyaret ettiği esnada olmuştu. Bu bakımdan Melek Hanım'ın tanışma hadisesi hakkındaki beyanları daha doğru ve mantıklıdır. Nitekim o tarihler arasında (1835-1839) Kıbrıslı Mehmed Emin Efendi, Fransa'da eğitim gören öğrencilere nezaret etmek ve eğitimini tamamlamak için Paris'te ikamet etmekteydi. Melek Hanım, Osmanlı sefaretinde gerçekleşen tanışma faslı ve sonrası hakkında özetle şunları söylemektedir. "O dönemde elçilik ateşesi olan Mehmed Emin'i bu sırada tanıdım. Kıbrıslı, ilk görüşmemizde bana karşı çok dikkatli ve saygılı davrandı, daha sonra rastlaştığımız her yerde hoş görünmeye çalıştı. Bu ilk ilgi gösterilerinin arkasından evlilik teklifi geldi ve ben bu teklifi kabul etmeye son derece hazırdım".[44]

Kısa zaman içinde Paris'te nişanlanan çift Sultan Abdülmecid'in tahta çıkmasıyla İstanbul'a geri döndü. Bu sırada Melek Hanım, Ahmed Fethi Paşa'nın arkadaşı Haydar Efendi'nin hanesinde on beş-yirmi kadınla birlikte yaşadı. Ramazan ayının bitmesiyle de düğün hazırlıklarına başladı. Fethi Paşa[45], Kıbrıslı Mehmed Emin Efendi'yi sevmesinden dolayı düğün masraflarını büyük ölçüde karşıladı. Melek Hanım ve Kıbrıslı Mehmed Emin Efendi, para engelinin de ortadan kalkmasıyla 5 Aralık 1839'da evlendi.[46]

Kıbrıslı Mehmed Emin Efendi, Avrupa'da aldığı eğitim, etkileyici hitabeti, kayda değer enerjisi ve Fethi Paşa'nın kısmi desteği sayesinde Osmanlı ordusunda yükselmeye başladı. Abdülmecid'in cülûsundan hemen sonra kendisine "Miralaylık" rütbesi tevcih edildi ve "Bey" unvanına erişmiş oldu. Bu yeni rütbeyle birlikte Tophane'ye memur olarak atandı. Lakin kısa bir süre sonra hastalığı nedeniyle bu görevinden azledildi.[47] Mehmed Emin Bey çok uzun bir süre ordudan uzak kalmadı, kendisine bir yıl sonra "Mirlivalık" tevcih edilerek Tophane Meclisi azalığına getirildi ve "Paşa" rütbesine terfi etti.[48] Bu görevde iken almış olduğu 5.000 kuruşluk maaşın, Melek Hanım'ı oldukça

---

[44] Melek Hanım*, Age.,* s.19

[45] Nitekim, 20 Ağustos 1838'de Londra'ya giden Fethi Paşa, buradaki işlerini tamamladıktan sonra Paris'e geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Davut Hut, "Fethi Paşa*"., DİA*, C. Ek-1, Ankara 2020, s. 450-451.

[46] Melek Hanım hatıratında, İstanbul'a döndüklerinde Sultan Mahmud'u gördüğünü belirtmişse de bu mümkün değildir. Zira onların İstanbul'a gelişi, Sultan Abdülmecid'in tahta çıkmasından sonra gerçekleşmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Melek Hanım, *Age*., s. 22-24.; İstanbul'a gelişleri için bkz. Ahmet Rıfat, *Age*., s. 58.; Anıl Göç, *Agm*., s. 94.

[47] *Levant Herhald*, No: 145, 9 Eylül 1871.; Mahmud Kemal İnal, *Age.,* Cüz. I, s. 83.; Melek Hanım, *Age.,* s. 27.; Tanzimat'ın ilanından sonra Osmanlı Devleti'ndeki askerî rütbelere bakıldığında, Mirlivalık rütbesinden önce genellikle kaymakamlık rütbesinin geldiği görülmektedir. Fakat yaptığımız araştırmalara rağmen, Kıbrıslı'nın bu rütbeye atandığını gösteren herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

[48] BOA, İ.DH., 12/590, 26 S 1256 (29 Nisan 1840).; Mahmud Kemal İnal, *Age.,* Cüz. I, s. 83.; Mehmed Süreyya, *Age.,* s. 1037.; Abdülkadir Özcan, "Paşa", *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 182-183.

mutlu ettiği anlaşılmaktır. Melek Hanım, hatıratında uzun yıllar maddi sıkıntılar çektiğini, Julius Millingen'in cimriliğinden bıktığını ve bu nedenle zor günler geçirdiğini aktarmıştır.[49] Mehmed Emin Bey, eşinin bu tür sıkıntılar yaşadığını bildiği için onu mutlu edebilmek adına her yolu denedi ve gittiği görev yerlerinde onu yanından ayırmadı. Hatta 1840 yılında satın aldığı Kandilli'de bulunan Kıbrıslı Yalısı,[50] eşini mutlu etmek ve ona daha iyi bir hayat sunmak için giriştiği teşebbüslerden yalnızca birisidir.

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa ile Melek Hanım'ın evlilikleri, Melek Hanım'ın aktardığına göre, çok mutlu bir şekilde devam eden bir birliktelikti. Bu mutlu birliktelik, bir kız çocuklarının dünyaya gelmesiyle daha da pekişti. Kıbrıslı, peygamberin soyundan geldiği için çocuğuna, Hazreti Peygamber'in çok sevdiği eşi Hazreti Ayşe'nin adını verdi. Ayşe Hanım'ın doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, Osman Millingen'in hatıratında 1842 yılında doğduğu belirtilmektedir.[51] Ayşe Hanım'ın ardından, Muharrem isminde başka bir çocukları daha dünyaya geldi. Lakin Muharrem uzun süre yaşayamadı ve hastalığı nedeniyle vefat etti.[52] Paşa'nın Belgrad muhafızlığı görevinde bulunduğu 1847-1848 yılları arasında ise en küçük oğlu Cihad dünyaya geldi.[53] Ancak, Cihad'ın kırılgan ve hastalıklı bünyesi annesini korkutuyordu. Küçük Cihad'a, ailesi ve doktorlar tarafından her türlü özen gösterilse de iyileşme emareleri gösteremedi ve Paşa 1848 yılında Londra sefiri payesiyle İngiltere'ye giderken, Cihad'ın sağlığı iyice bozuldu.[54] Melek Hanım, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın oğluna düşkünlüğünü bildiğinden, Cihad'a bir şey olursa Kıbrıslı'nın toparlayamayacağından endişe ediyordu. Bu yüzden Melek Hanım, ileride sağlığına kavuşacak olan oğlunun vefat edebileceği hezeyanına da kapılarak, evinde kendisine en yakın hissettiği haremin kâhya kadını Fatıma ile birlikte tehlikeli bir plan tasarladı. Bu plana göre, Melek Hanım önce hamileymiş gibi yapacak, sonra yoksul bir ailenin çocuğunu satın alarak, kendi çocuğuymuş gibi rol yapacaktı. Fatıma, yapmış oldukları planı uygulamak için harekete geçti ve yoksul bir aileden erkek çocuk satın aldı. Bu çocuğun gizlice konağa getirilmesi konusunda hane çalışanlarından Arap Beşir'den de yardım istedi. Her şey o kadar düzenli ve dikkatli yapılmıştı ki, herkes Melek Hanım'ın sağlıklı bir çocuk dünyaya getirdiğine inandı. İlk zamanlar her şey

[49] Melek Hanım, *Age.,* s. 16.
[50] M. Celalettin Atasoy, *Kandilli'de Tarih,* Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1982, s. 65
[51] Melek Hanum, *Six Years In The Europa: Sequel To Thirty Years In The Harem*, London 1873, s. 67-68.; Osman Millingen, *Age.,* s. 98., Zeynep Dirvana, Ayşe Hanım'ın varlığını doğrulamaktadır.
[52] Osman Millingen, *Age.,* s. 98; Melek Hanım, *Age.,* s. 103.
[53] BOA, A.DVN.MHM., 4/35, 10 Ş 1263 (24 Temmuz 1847); BOA, A.DVN., 38/51, 9 Ş 1264 (11 Temmuz 1848)., Kıbrıslı Paşa, 24 Temmuz 1847'de Belgrad muhafızı olarak atanmış, ancak 11 Temmuz 1848'de bu görevden alınmıştır. Osman Millingen, *Age.,* s. 98.
[54] İ.HR., 47/2247, 16 ZA 1264 (14 Ekim 1848).; Osman Millingen, *Age.,* s. 98.; Melek Hanım, *Age.,* s.106.

normal ilerlerken, zaman geçtikçe işler bozulmaya başladı. Fatıma ve Beşir bu büyük sırdan aldıkları cesaretle, yalıda hanım ve bey gibi hareket etmeye başladılar. Yaptıkları bu uygunsuz davranışlar yalıdaki diğer çalışanlarını rahatsız etti ve nihayetinde çalışanlar arasında küçük bir isyan çıktı.[55]

Melek Hanım çıkan bu küçük isyanı bastırmış olsa da Beşir ile Fatıma arasında gittikçe büyüyen kin ve nefrete engel olamadı. Çünkü Beşir, Fatıma'nın evdeki yüksek konumunu çekemiyordu. Melek Hanım'ın aktardığına göre "Beşir ve Fatıma'nın evden kovulmaları için kahyamız Reşid Efendi'den ısrarcı oldum; bir felaketten kaçınmanın tek yoluydu bu, çünkü iki düşmanın birbirlerini öldürme isteği içinde bulunmaları bir sır değildi".[56] Ancak yardım isteği Reşid Efendi tarafından reddedildi. Zeki ve pratik bir akla sahip olan Melek Hanım, kendisine sorun çıkaran hizmetçisi Fatıma'yı belirli bir ücret karşılığında evden uzaklaştırmayı başardı.[57]

Böylece geçici de olsa, kontrolü eline aldı ve bir süreliğine sorunları hafifletmiş oldu. Melek Hanım sessiz ve sakin geçen bu süreçte, bir gün, kızı Ayşe'nin Kur'an-ı Kerim'i hatmetmesi nedeniyle bir ziyafet vermeye karar verdi. Bu ziyafete tanıdıklar, arkadaşlar ve sevilen kişiler çağrıldı. Ancak beklenmedik bir gelişme oldu; ziyafete davet edilmediği halde Fatıma da katıldı. Fatıma'nın gelmesiyle şaşkına dönen Melek Hanım, Fatıma'yı yanına çağırarak neden eve geldiğini sordu. Fatıma da kendisine, "Hanımefendi, evinizden kovulmuş olduğuma inanmak zorunda mıyım? Bir şenliğe katılmaya hakkım yok mudur?" diyerek cevap verdi. Melek Hanım, aldığı cevaptan pek memnun kalmamıştı, ancak bulunduğu ortamda dikkat çekmemek ve ziyafetin bozulmasını engellemek amacıyla Fatıma'ya herhangi bir şey söylememeyi tercih etti. Evin hanımı konuklarıyla ilgilenmeye devam ederken, Fatıma da aşığı olan Ömer'i işleyeceği cinayette ona yardım etmesi için eve soktu. Beşir'den intikam almak isteyen Fatıma, Beşir'i hamam tarafına çağırdı ve sonrasında Ömer ve Fatıma, Beşir'in üzerine çullanarak zavallı adamı boğarak öldürdüler.[58] Bu olayın Dersaadet'te duyulması üzerine Mehmed Emin Paşa, Ekim 1850 tarihinde Londra'dan İstanbul'a geri döndü ve kısa bir süre sonra da Melek Hanım ile birlikteliklerini sonlandırdı. Melek Hanım, bu olayda kendisinin hiçbir ilgisi olmadığını iddia etmişse de mahkeme kayıtları durumun tam tersini ortaya koymaktadır. Mahkeme tanıklarının ifadelerine göre, Melek Hanım, Beşir'i

[55] Osman Millingen, *Age.,* s. 103; Melek Hanım, *Age*., s. 106-107-108vd.
[56] Melek Hanım, *Age*, s. 109.
[57] *Aynı Eser.*, s.110.
[58] *Aynı Eser*, s. 110-111.; Osman Millingen, *Age.*, s. 107.

öldürtmek amacıyla Fatıma ve Ömer'i azmettirmiş ve sonucunda Beşir boğularak öldürülmüştür.[59] Mahkeme kararıyla Melek Hanım, söz konusu kişileri azmettirme ve yardım etme suçundan Konya'ya sürgün edilmiş; Fatıma Akka'da yedi yıl hapis, Ömer ise on yıl kürek cezasına çarptırılmıştır.[60]

Bu olay, yalnızca Melek Hanım ve Osman Bey'in hatıratı göz önünde bulundurulduğunda doğru gibi görünebilir. Nitekim, Kıbrıslı Mehmed Paşa hakkında yazılan tezlerde de bu mesele yukarıda zikredilen kaynaklar kullanılarak doğru kabul edilmiştir.[61]

Yaptığımız araştırmalar sonucunda, Kıbrıslı'nın "Cihad" isminde bir oğluna dair herhangi bir bilgiye, ne Paşa'nın vefatından sonra ailesine bağlanan maaş kayıtlarında ne de veraset belgelerinde rastlanmıştır. Bu durum, böyle bir çocuğun aslında hiç var olmadığını bizlere göstermektedir. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın oğulları arasında Cihad isminde birisinin olmaması, Paşa'nın biyografisini netleştirir nitelikte olup, olası yanlış anlamaları ortadan kaldırmaktadır.[62] Aileden elde ettiğimiz veraset belgesinde, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın -yanlış bir şekilde- 9 Eylül 1871[63] tarihinde vefat ettiği ve geriye yalnızca karısı Ayşe Feride ile kızı Hatice Atiyye'yi mirasçı olarak bıraktığı zikredilmiştir. Bu belgede oğlu olduğu ileri sürülen Cihad isminde bir şahsın adının geçmemesi, Cihad hakkındaki görüşümüzün doğru olduğunun açık kanıtıdır. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın geride bir erkek evlat bırakmadığını gösteren bu belge, tarihsel bilgilerin doğrulanması açısından önemli bir kaynaktır.[64]

Nitekim, *Levant Herald* ile *Akşam* gazetelerinde de Kıbrıslı'nın vefatından sonra geride sadece evlenmemiş bir kız çocuğu bırakmış olduğunu belirterek, bu konuda veraset belgesindeki bilgiyi teyit etmektedir. [65] Yılmaz Öztuna'nın Devlet ve Hanedanlar adlı

---

[59] BOA, İ.DH., 223/13268, 1 M 1267 (6 Kasım 1850).; BOA, A.MKT.NZD., 22/38, 20 S 1267 (25 Aralık 1850).; Melek Hanım, *Aynı Eser*, s. 114-115.
[60] BOA, A.MKT.NZD., 22/38, 20 S 1267 (25 Aralık 1850)
[61] Sami Demiray, *Sâdrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Hayatı*, *İdari ve Siyasi Faaliyetleri (1813-1871),* Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2022, s. 14; Öznur Atalan, *Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa (1813-1871)*, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane 2021, s. 9-12.
[62] Aileden temin edilen veraset belgesi.; BOA, BEO., 573/42920, vr. 1, 19 Ş 1312 (15 Şubat 1895).; BOA, BEO., 2768/207547, Lef-1/2, 02 M 1324 (26 Şubat 1906).; BOA, ML. EEM., 203/26, 5 N 1312 (2 Mart 1895).; BOA, HR.UHM. 228/58, 19 Ş 1299 (06 Temmuz 1882).; BOA, İ.ŞD., 31/1497, 6 CA 1293 (30 Mayıs 1876 tarihli irade); Ayrıca, 16.07.2023 tarihli Zeynep Dirvana ile yapılan mülakat sırasında, Kıbrıslı Paşa'nın Cihad isminde bir oğlu olmadığı belirtilmiştir. Aileden elde edilen veraset belgesinde de Cihad isimli birisine dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Bununla birlikte, belgede yer alan bazı kişisel bilgiler nedeniyle Zeynep Dirvana, söz konusu belgeyi kamuya açık alanda paylaşılmamak kaydıyla şahşıma vermiştir.
[63] Bu bilgi doğru değildir. Kıbrıslı Mehmed Paşa, 7 Eylül 1871 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. *Takvîm-i Vekâyi*, No:?, 25 C 1288 (11 Eylül 1871).; *Levant Herhald*, No: 145, 9 Eylül 1871.
[64] Zeynep Dirvana tarafından temin edilen veraset belgesi.
[65] *Levant Herhald*, No: 145, 9 Eylül 1871.; *Akşam*, No: 11161, 9 Kasım 1949.

eserinde, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın soyunun yalnızca kızı Hatice Atiye Hanım üzerinden devam ettiği belirtilmektedir. Bu bilgi, Paşa'nın oğlunun olmadığı ve soyunun kızı aracılığıyla sürdüğü gerçeğini açıkça ortaya koymaktadır.[66] Nassau W. Senior ise eserinde, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Ayşe ve Hatice Atiye adında iki kızı olduğunu dile getirmiştir. Senior'un, Paşa'nın evinde misafir olduğu sırada aktardığı bu bilgi, Paşa'nın yalnızca kız çocuklarına sahip olduğunu birinci elden doğrular niteliktedir. Tüm bu veriler, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın soyunun yalnızca kızları üzerinden sürdürülebileceğini ispatlamaktadır.[67]

1.3.2. Feride Hanım ile Evliliği

Mehmed Emin Paşa, Melek Hanım'dan 1850 yılında boşandıktan sonra, Mustafa Reşid Paşa'nın[68] gözdelerinden olan Ali Rıza Paşa'nın kızı ve Beylikçi Besim Bey[69]'in kız kardeşi Feride Hanım ile 1850 veya 1851'de evlenmiştir.[70] Feride Hanım da aynı Melek Hanım gibi daha önceden bir evlilik yapmış ve bu evliliğinden Şevket isminde bir erkek çocuğu dünyaya getirmişti. Paşa ile Feride Hanım'ın evlenmesinden ötürü, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın öz çocuğu Ayşe ve üvey çocuğu Şevket aynı çatı altında büyüdü. Melek Hanım'ın aktardıklarına göre, Ayşe sekiz yaşındayken öz annesi sürgün edildiği için Feride Hanım tarafından yetiştirildi. Ancak Feride Hanım, Ayşe'nin Melek Hanım'ın kızı olması nedeniyle onu baskı altında büyütmüş ve eğitimiyle pek ilgilenmemişti.[71]

İlgisiz ve yetersiz bir eğitimle yetiştirilen Ayşe, yaşı ilerledikçe gelişmiş ve oldukça güzel bir kadın olmuştu. Üvey annesi Feride Hanım, Ayşe yaklaşık on altı yaşlarına geldiğinde onu evlendirmek için harekete geçti. Feride Hanım, Ayşe'ye en uygun eş olarak kendi oğlu Şevket Bey'i düşünüyordu. Çünkü Feride Hanım, mirasın aile dışına çıkmasını istemiyordu.[72] Ayşe bu evliliğin yapılmasına gönlü razı olmasa da mecburen 1857 yılında Şevket Bey ile evlenmek zorunda kaldı. Melek Hanım'ın aktardığına göre, bu evliliklerinden bir tane çocukları oldu.[73] Evlilik hayatına girer girmez

---

[66] Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar Tükiye (1074-1990)*, C.2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1969, s. 717
[67] Nassau W. Senior, eserinde Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın büyük kızı Aişe'den de bahsederek, onun o dönemde genç ve güzel bir kız olduğunu dile getirmiştir. Nassau W. Senior, *A Journal Kept in Turkey and Grecee: In the Autumn of 1857 and the Begining of 1858*, London 1859, s. 65-66.
[68] Kemal Beydilli, "Mustafa Reşid Paşa", *DİA*, C. 31, Ankara 2020, s. 348-350.
[69]Cevdet Paşa Tezakir'de Besim Bey'in, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın kayınbiraderi olduğunu zikretmiştir. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tezakir,* 13-20, haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu (3. Basım), Ankara 1991, s. 101.; Yılmaz Öztuna, *Age.,* s. 717.
[70] Melek Hanım, *Age.,* s. 116.
[71] *Akşam*, No: 11161, (9 Kasım 1947).; Melek Hanım, *Aynı Eser*., s. 153-154.
[72] *Aynı Eser.,* s. 162-164-165.; Osman Millingen, *Age.,* s. 145.
[73] Osman Millingen, hatıratında kardeşi Ayşe Hanım'ın Şevket Bey ile evliliğinden, bu evlilikten dünyaya gelen Raif adlı çocuklarından ve söz konusu çocuğun daha sonra Feride Hanım tarafından zehirlendiğinden söz etmektedir. Bkz. Osman Millingen, *Age.,* s. 186.

kayınvalidesi Feride Hanım tarafından uygulanan baskı ve zorlamalar Ayşe Hanım'ın psikolojisini kötü yönde etkilemeye başladı. Buna rağmen istemediği bu evliliğe altı-yedi yıl katlanmak zorunda kaldı.[74]

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, Melek Hanım'dan ayrıldıktan sonra da eski eşiyle sorun yaşamaya devam etmişti. Bilindiği üzere Melek Hanım, Arap Beşir'in öldürülme olayında azmettirici olarak hüküm giymiş ve bunun sonucunda Konya'ya sürgüne gönderilmişti. Konya'da bulunduğu süre boyunca, bölgede vali olarak görev yapan Hafız Mehmed Paşa ve Mevlevi Şeyhlerinden Çelebi Efendi ile iyi ilişkiler kurdu. Hatıratında aktardığına göre, Çelebi Efendi, bölgedeki nüfuzunu kullanarak kurulan Divanlarda Melek Hanım'a destek olmuş ve sürgün hayatını sonlandırmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştu. Ancak tüm çabalara rağmen Melek Hanım'ın durumu değişmedi ve sürgün hayatı devam etti. Kısa bir süre sonra ise Melek Hanım'ı hayata daha sıkı bağlayacak bir gelişme yaşandı; oğlu Osman Millingen, Osmanlı yetkililerden gerekli izni alarak annesini Konya'da ziyaret etti.

Oğlunun ziyareti ve Millingen'in İstanbul'a döndükten sonra annesini kurtarmak amacıyla giriştiği resmî teşebbüsler, Melek Hanım'ı sürgün cezasının kaldırılabileceği konusunda cesaretlendirdi. Ancak bu girişimler de sonuçsuz kalınca, Melek Hanım dört yıl boyunca kaldığı Konya'dan firar etmeyi düşündü. Kısa bir süre sonra harekete geçerek iki adamla görüştü ve 1.000 frank karşılığında kendisini kaçak yollarla Kütahya'ya götürmeleri için anlaştı. Kütahya'da bir süre kaldıktan sonra İstanbul'a geçerek bir eve sığınmayı başardı. İstanbul'a geldiğinde hemen Fethi Paşa'ya bir mektup göndererek sığındığı yerin bulunduğu taktirde başına nelerin gelebileceğini sordu. Fethi Paşa, kendisine korkacak bir şeyin olmadığını iletti ve ayrıca ihtiyaçlarını gidermesi karşılığında kâtibi vasıtasıyla ona yüklü bir para gönderdi.[75] Melek Hanım, para meselesini hallettikten sonra, Kıbrıslı Mehmed Paşa'dan alacaklarının olduğu iddiasıyla o dönemde sadrazam olan Mustafa Reşid Paşa'dan yardım istedi. Melek Hanım'ın aktardıklarına göre, o sıralar Kıbrıslı ile Reşid Paşa'nın arasının kötü olması Reşid Paşa'nın ona yardım etmesine sebebiyet vermişti. Reşid Paşa, Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı zor duruma düşürmek adına onu mahkemeye sevk ettirip Melek Hanım'ın iddiaları üzerine savunmasını istedi. Melek Hanım, ifadesinde, yaşanan olaylarla ilgili olarak; kendisinin, Arab Beşir'i öldürtme suçuyla nezarete atıldığı sırada görevlilerin

[74] Melek Hanım, *Age.,* s. 177-231-233.; Ayşe Hanım ile ilgili bilgiler, 25-26-27'nci sayfalarda aktarılacaktır.
[75] Osman Millingen, *Age*., s. 126-127.; Melek Hanım, *Age*., s. 121-124-125vd.

mücevherlerini sakladığı kasaya el koyduğunu belirtmişti. Çok sayıda pırlantanın, süslü kolyelerin, kemerlerin, zincirlerin ve değerli ziynet eşyalarının içinde olduğu bu kasanın değeri yaklaşık 150-160.000 franktı. Ancak bu kasa daha sonra Londra'dan, İstanbul'a dönen Mehmed Paşa'ya teslim edilmişti.[76] Melek Hanım bu kasanın kendisine teslim edilmesi için Kıbrıslı'ya resmî yollardan birkaç kez dava açmış ve ziynet eşyalarının kendisine iade edilmesini istemişti. Kıbrıslı da kendisine açılan davalara, ilk etapta sağlık sorunlarını öne sürerek cevap vermemişti. Ancak, Melek Hanım'ın ısrarlı alacak taleplerinden ve Reşid Paşa'ya başvurmasından sonra olay Meclis-i Vâlâ'ya intikal etti. Bunun üzerine Kıbrıslı, mecburen meclise karşı bir savunma yapmak durumda kaldı.

Kıbrıslı, Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'ya da özetlemiş olduğu savunmasında, eski eşinin söz konusu iddialarının doğru olmadığını beyan etti. Kendisi Londra'da elçi olarak bulunduğu dönemde, Melek Hanım'ın sahip olduğu her şeyi çoktan tüketmiş olduğunu belirtti. Melek Hanım yüzünden evlilikleri süresince çok zarar ve ziyana uğradığını söyleyen Kıbrıslı, bu süreçte sâbık hanımının yalnız kendisinin değil, yalıda yaşayan herkesin huzurunu bozduğunu ve onlara da zulmettiğini ifade etti. Paşa, evlilikleri sırasında Melek Hanım'a pek çok mücevher aldığını, Londra'da görevdeyken ona maaş bağlattığını; eski eşinin sarrafta bile belli bir miktar parasının bulunduğunu, ancak her nasılsa Melek Hanım'ın bunları çok kısa sürede bitirip hiçbir şeyinin kalmadığını hayretle karşıladığını savunmasında dile getirdi.[77]

Söz konusu mücevher kasasının akıbeti hakkında ise Kıbrıslı, Melek Hanım'ın görevlilerce el konulan ziynet eşyalarının, o dönemde Zaptiye müşiri olan Pepe Mehmed Paşa tarafından kendisine Londra dönüşünde teslim edildiğini kabul etmekle birlikte sonrasında bu mücevherler ile Melek Hanım'ın yalıda kalan diğer eşyalarını tekrardan zaptiye memurlarına iade ettiğini belirtiyordu. Yani Paşa, Melek Hanım'ın iddiasının tam tersini beyan ederek; sabık hanımının değil ziynet eşyalarına el koymak, aksine, yalıda değeri yüksek olan saat, enfiye kutusu, eski üniforma, kürkler ve hatta kendi eşyalarını dahi eski eşinin sattığını aktarıyordu. Bunun yanında Paşa, kızının cariyelere aldığı mücevherlerin bile Melek Hanım tarafından ellerinden alındığını ifade ederek eski eşinin bu mücevherleri "Kısmet-i Askerîyye Mahkemesine"[78] rehin bıraktığını ve bunun

[76] BOA, MVL., 160/19, 1 B 1271 (06 Nisan 1855).; Melek Hanım, *Age.,* s. 132-138.; Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazam olduğu tarihler için bkz. Sinan Kuneralp*, Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İSİS Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 1.
[77] BOA, MVL., 160/19, 1 B 1271 (06 Nisan 1855).
[78] Kısmet-i Askerîyye için bkz. Said Öztürk, "Kassâm", *DİA*, C. 21, İstanbul 2001, s. 579-582.

karşılığında oradan bir miktar para aldığını dile getiriyordu. Paşa, Melek Hanım'ın bunlarla da yetinmeyip yalıda ikamet eden Habeşli bir cariyenin de iki parça elmasını yine aynı mahkemeye ipotek ettirerek 7.500 kuruşluk bir çek aldığını mahkemede belirtti. Kıbrıslı Mehmed Paşa, daha sonra evinde çalışanları mağdur etmemek adına mezkûr çekin parasını Kısmet-i Askerîyeye ödedi ve bu şekilde cariyelerinin ipotek edilen mücevheratını geri almaya çalıştı. Ancak yapmış olduğu ödemeye rağmen mücevherleri geri alamadı. Çünkü mahkeme, Melek Hanım'ın esnafa olan 40.000 kuruşu aşan borcunu, cariyelere ait mücevherleri satarak ödedi. Nitekim Osmanlı Arşivi'nde tespit ettiğimiz bazı belgeler de Kıbrıslı'nın eski karısına ilişkin müsriflik ve sorumsuzluk iddialarını doğruladı; Melek Hanım'ın çok sayıda esnafa borçlu olduğunu ve bu borçlarından dolayı ilgili esnaf tarafından mahkemeye şikâyet edildiğini gösterdi. Belgelere göre, Melek Hanım'dan alacaklı esnaf grubu arasında yorgancı, kürkçü, sıvacı, terzi ve sarraf gibi çok farklı meslek erbabı bulunuyordu.[79]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, eski eşinin maddi taleplerinin sürekli artmasından ve bu talepleri keyfi olarak kaydedip dile getirmesinden duyduğu rahatsızlığı açıkça dile getiriyordu. Paşa, eski eşinin yalının tamiri ve başka giderler için 200.000 kuruşluk harcama yapıldığına dair iddialarını hayretle karşılayarak, zira Londra'ya giderken ona 10.000 kuruş bıraktığını ve bunun üstüne böylesine büyük bir meblağın nasıl harcandığını anlayamadığını belirtmişti. Nitekim Paşa'ya göre, yalı hâlâ harap bir durumda idi ve yalıda değerli olan eşyalar bile onun tarafından satılmıştı. Bu yüzden Paşa, kendisinden bir kuruş dahi talep edilmesinin haksızlık olduğunu söylüyordu. Bütün bunlar, aslında, onun eski eşiyle yaşadığı anlaşmazlıkların bir yansımasıydı. Kıbrıslı, sâbık eşinin bir kuruşluk malına dahi dokunmadığını ve evlilikleri boyunca çok ızdırap çektiğini yineleyerek, Melek Hanım'ın hayatında ne görmüşse hepsini ona kendisinin sağladığını ifade ederek savunmasını tamamladı.[80]

Meclis-i Vâlâ'da görülen bu davanın sonucuna dair herhangi bir arşiv belgesine ulaşılamadı. Ancak, Melek Hanım'ın hatıratında belirttiğine göre mahkeme, o dönemde yani 1855'te Meclis-i Âlî-i Tanzîmât reisi olan Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın evinde Kur'an-ı Kerim üzerine yemin ederek iddialarının doğruluğunu tasdik etmesini istedi. Kıbrıslı Mehmed Paşa, yemin teklifini mahkeme heyeti huzurunda yerine getirdi ve bunun üzerine dava, Paşa'nın lehine sonuçlandı. Karar sonrası Melek Hanım, Paşa'ya dönerek, "Sizin

[79] BOA, MVL., 105/93, 20 ZA 1267 (19 Eylül 1851).; BOA, MVL., 160/19, 1 B 1271 (06 Nisan 1855).
[80] BOA, MVL., 160/19, 20 ZA 1267 (19 Eylül 1851).

mevkinizdeki bir kişinin bugün buraya gelip karısının üç beş ziynet eşyasının üstüne yemin ederek beyanda bulunabileceği aklımın ucundan geçmezdi; kolyelerin, bileziklerin, giysilerin, küpelerin size ait olduğunu iddia edecek kadar nasıl alçalabiliyorsunuz" şeklinde ağır ithamlarda bulundu. Bu sözler karşısında Kıbrıslı büyük bir öfkeye kapılarak Melek Hanım'ın üzerine yürüdü. Bu küçük çaplı kavga, şeyhülislamın araya girmesiyle yatıştırıldı. Ancak, Melek Hanım'ın mahkeme sırasında Kıbrıslı'ya söylediği sözler, ertesi gün tutuklanmasına yol açtı. Tutuklu bulunduğu süreçte kendisine, alacak iddialarından ömür boyu vazgeçmesi şartıyla bir kâğıt imzalatıldı ve bu anlaşma karşılığında Melek Hanım'ın Konya'daki sürgün cezası kaldırıldı. Böylece, Melek Hanım hukuki mücadeleyi kaybetmesine rağmen sürgün hayatından kurtulmuştu.[81]

Melek Hanım, mahkemeden sonra Yalova'ya taşındı ve uzun bir süre orada yaşadı. Sultan Abdülaziz'in tahta çıkmasıyla birlikte, hem Kıbrıslı'dan alacaklarını geri alabileceği umudu hem de kızı Ayşe'yi görme arzusuyla İstanbul'a dönerek Balat'a yerleşti. Melek Hanım, alacaklarını tahsil edememiş olsa da kızıyla görüşme fırsatı buldu. Bu görüşmede Ayşe, Melek Hanım'a, Feride Hanım'dan gördüğü manevi baskıları anlattı. Melek Hanım'ın hatıratında aktardığına göre Ayşe, "Kayınvalidesinin her alandaki tutum ve davranışlarının adeta tutsağı haline gelmişti."[82]

Feride Hanım, Ayşe'nin Melek Hanım'la görüştüğünü öğrenince, üvey kızı üzerindeki baskılarını daha da artırdı. Ayşe ise bu baskılara daha fazla dayanamayarak yalıdan kaçtı ve Balat'taki annesinin yanına sığındı. Ayşe Hanım'ın evden kaçtığı yalı sakinleri tarafından fark edilince, olay zaptiyelere bildirildi ve bu durum İstanbul'da büyük bir yankı uyandırdı. Yaşananlar, Kıbrıslı'nın itibarını zedeledi. Kıbrıslı, olayların daha da büyüyüp devlet nezdinde itibar kaybetmemek için Melek Hanım ve kızıyla anlaşma yoluna gitmeye karar verdi.[83]

Bu sırada Melek Hanım, olası bir tehlikeye karşı tedbir olarak Fuad Paşa'dan yardım istedi ve ondan gerekli desteği aldı. Fuad Paşa'nın teminatını alan Melek Hanım ve kızı, Kıbrıslı'nın aracı olarak gönderdiği kişilerle bir görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşmeye Şevket Bey de katıldı. Şevket Bey, Ayşe'ye çeşitli vaatlerde bulunarak onunla

[81] Melek Hanım, *Age.,* s. 141-142.
[82] *Aynı Eser*, s. 143-149-185-187vd.
[83] *Aynı Eser*, s. 189-190-191.

barıştı. Ancak bu barışma çok kısa süreli oldu ve kısa bir süre sonra ailevi sorunlar yeniden ortaya çıkmaya başladı.[84]

Yaşanan bu ailevi sorunlar, Ayşe'nin ruh sağlığını ciddi şekilde etkilemişti. Bu nedenle Ayşe, annesi Melek Hanım'la birlikte bir plan hazırlayarak evden kaçtı ve 1864 yılında Şevket Bey'den boşandı. Ancak Şevket Bey, bu durumu bir türlü kabullenemiyor, Melek Hanım ve Ayşe'yi sürekli rahatsız ediyordu. Öte yandan Feride Hanım, Melek Hanım ile Kıbrıslı'nın tekrar barışma ihtimalinden endişe duyduğu için onları İstanbul'dan uzaklaştırmaya çalışıyordu. Bu niyetini gizleyerek, çeşitli gerekçeler öne sürüp Kıbrıslı'ya da aktardı. Kıbrıslı ise bu durum karşısında çözüm arayışına girerek Fuad Paşa'dan yardım istedi. Fuad Paşa'nın olaya dâhil olması, Melek Hanım'ı ziyadesiyle endişelendirdi. Zira Paşa'nın bu olaya müdahalesi, onları sürgünle, hapis cezasıyla, hatta ölümle bile karşı karşıya bırakabilirdi.[85]

Yaşananlar karşısında büyük bir korkuya kapılan Melek Hanım ve Ayşe, çözümü Avrupa'ya kaçmakta buldular. Bu amaçla önce vapurla Atina'ya, ardından da Paris'e gittiler. Paris'te bulundukları sırada Ayşe, dinini değiştirerek Hristiyanlığı benimsedi. Melek Hanım ve Ayşe bir süre Paris'te yaşadıktan sonra Brüksel'e taşındılar. Ancak Melek Hanım, Brüksel'de tanımadığı kişiler tarafından takip edildiğini öne sürerek şehirden ayrılmayı düşündü. Bu düşüncelerini, kızı Ayşe ile paylaştı. Ne var ki Ayşe, annesine şehirden ayrılmak istemediğini ve onunla gelmeyeceğini söyledi. Melek Hanım bu hadise karşısında şaşkınlığını ve derin üzüntüsünü "Hiçbir anne, bir kızını benim onu sevdiğim kadar sevemez ve hiç kimse onun için yaptığım fedakarlıkları yapmaz. İtibarımı, arkadaşlarımı ve malımı kaybettim; büyük yoksulluklar yaşadım, her türlü aşağılanma ve ruhsal sıkıntılara katlanmak zorunda kaldım ama sonunda büyük bir nankörlükle karşılaştım" diyerek ifade ediyordu. Ayşe Hanım, annesinden de ayrıldıktan sonra ruh sağlığı giderek bozulmaya başladı. Bu süreçte psikolojik tedaviler gördü ve yaklaşık on yıl boyunca bir akıl hastanesinde kaldı. Ayşe Hanım'ın ne zaman ve nasıl vefat ettiği tam olarak bilinmemekle birlikte, Osman Bey onun 1887 yılına kadar yaşadığını iddia etmektedir.[86]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı, Melek Hanımla yaşadığı olaylardan daha çok üzen mesele, kızı Ayşe'nin istemediği bir evlilik yapması ve ardından yaşadığı sorunlar

[84] *Aynı Eser*, s. 193-197-198.
[85] *Aynı Eser*, s. 201-204-208vd.
[86] Roderic H. Davison, *Age.,* s. 153.; Osman Millingen, *Age*., s. 185-195-197.

nedeniyle evini terk edip Avrupa'ya kaçmasıydı. Bu durum, Paşa için büyük bir hayal kırıklığı ve üzüntü kaynağı olmuştu. Daha önce de belirttiğimiz gibi üvey annesinin baskısı altında gerçekleşen bu evlilik, Ayşe'yi mutsuzluğa sürüklemiş ve sonunda Avrupa'ya gitme kararı almasına neden olmuştu. Avrupa'da kaldığı süre zarfında, annesi Melek Hanım gibi din değiştirerek Hristiyan olan Ayşe'nin bu kararı, Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı derinden üzdü. Hem kızının kaçışı hem de din değiştirmesi, Paşa'nın hayatında unutulmaz ve onarılmaz bir yara olarak kalmıştı.

Paşa tüm zorluklara rağmen Feride Hanım ile evliliğine devam etmiş ve Atiyye adında bir kız çocuk sahibi olmuştu. Kıbrıslı'nın ölümünden sonra Feride ve Atiyye Hanımlar maddi anlamda zor zamanlar geçirmiş bundan dolayı kendilerine devlet tarafından maaş bağlanmıştır.[87] Atiyye Hanım, babasının ölümünden sonra Tosun Paşa'nın oğlu Binbaşı Mustafa Sadreddin Bey ile evlenmiştir.[88] Atiyye Hanım'ın eşi Mustafa Sadreddin Bey 1912 yılında, kendisi ise 1924 yılında vefat etmiştir. Evliliklerinden üç erkek çocuk (Mehmed Nazım Kıbrıslı, Mustafa Şevket ve Tevfik Bey) ve üç kız çocukları (Ayşe Azize Kıbrıslı, Habibe Müzeyyen Saddık, Emine Refika Dirvana) dünyaya gelmiştir.[89] Evlilik yapmayan Tevfik Bey, 1913 yılında, Babıali Baskını sırasında öldürülmüştür. Mustafa Şevket, Atiyetullah Hanım ile evlenmiş ancak çocukları olmamıştır. Mehmed Nazım Bey, dul ve çocuksuz olarak ölmüştür. Habibe Müzeyyen Hanım da aynı Mehmed Bey gibi dul ve çocuksuz olarak ölmüştür. Azize Kıbrıslı ise Mehmed Nuri Alkend ile evlenip; bu evlilikten Hatice Nimet Balkar, Fatma Leyla İlteber ve Emine Nazlı Başaran dünyaya gelmiştir. Refika Hanım ile İbrahim Edhem Dirvana evliliğinden ise Mehmed Emin, Mustafa Selim, Süleyman Sadrettin ve Ahmet Nâhid Dirvana adında dört çocuk dünyaya gelmiştir. Aile hâlâ yukarıda bahsedilen soy ağacından devam etmektedir.[90]

1.4. Babıali'deki İlk Yılları

Daha önce belirtildiği üzere Kıbrıslı Mehmed Paşa, amcası Mehmed Emin Efendi'nin yardımıyla küçük yaşlarda İstanbul'a gelmiş ve yine onun destekleriyle

[87] BOA, BEO, 1148/86048, 5 M 1316 (26 Mayıs 1898).; BOA, BEO, 2768/207547, Lef- 1/2, 2 M 1324 (26 Şubat 1906).

[88] Karısı ve kızına tahsis edilen maaş için bkz. BOA, BEO, 2768/207547, 2 M 1324 (26 Şubat 1906).; BOA, BEO, 1148/86041, Lef-2, 5 M 1316 (26 Mayıs 1898).; Mustafa Bey, sonraki yıllar ferik rütbesine yükselmiş ve birçok bölgede valilik yapmıştır. Bkz. Yılmaz Öztuna, *Devlet ve Hanedanlar*, s. 717.

[89] Zeynep Dirvana'dan temin edilen veraset belgesi.; Sârâ Ertuğrul Korle, *Geçmiş Zaman Olur Ki Prenses Mevhibe Celaleddin'in Anıları*, Anlatan: Mevhibe Celaleddin, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1987, s. 99.; Ailenin soy ağacı Zeynep Dirvana tarafından da teyit edilmiştir.

[90] Zeynep Dirvana'dan temin edilen veraset belgesi.; Cevdet Küçük, "Bâbıâli Baskını" *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 389-390.; Yılmaz Öztuna, *Devlet ve Hanedanlar*, s. 717-718.

Enderun'a girerek eğitim hayatına başlamıştı. Enderun'da belli bir eğitim aldıktan sonra, 1828-1829 yılları arasında askerî hizmete girerek, Hassa Dördüncü Alayı İkinci Taburunda yüzbaşı olmuştu. 1833-1834 yıllarında daha iyi eğitim almak amacıyla Avrupa'ya gönderilmiş ve Fransız süvari alayından yüzbaşı rütbesiyle ayrılmıştı. Oradaki eğitimi bitiren Mehmed Emin Efendi, kısa bir süreliğine İstanbul'a geri dönmüş ve 1834-1835 yıllarında kendisine kolağalığı tevcih edilmişti. Askerî hayatında hızla yükselen Mehmed Efendi, Mehmed Reşid Paşa'nın 1835-1836 yıllarında Revanduz'da bulunduğu sırada kurulan Hassa Beşinci Alayı'nın İkinci Taburu'na binbaşı olarak atanmıştı. Ancak göreve başlayamadan bu vazifesi iptal edilmiş, Harbiye Mektebi'nde kalması uygun görülerek yeniden eğitim alması için Avrupa'ya gönderilmiş ve burada bulunduğu sırada taltif edilerek kendisine alay eminliği tevdi edilmişti. Paris, Londra ve Berlin gibi şehirlerde iyi bir eğitim görerek dil bilgisini de geliştiren Mehmed Emin Efendi, Sultan Abdülmecid'in 1839'daki cülûsuyla birlikte İstanbul'a dönerek eğitim hayatını başarıyla tamamladı.[91]

Kıbrıslı Mehmed Efendi'nin Avrupa'da aldığı eğitim onun, Osmanlı ordusunda daha hızlı yükselmesine katkı sağlamıştı. Nitekim Avrupa'dan döndükten sonra, kendisine "Miralaylık" rütbesi verilerek 1839 veya 1840 yılında "Tophane'ye" atandı. Burada kısa bir süre görev yaptıktan sonra, "Tophane Meclisi" üyeliğine getirildi. Bu görevini icra ederken kendisine "Mirlivalık" rütbesi verildi. Böylelikle Şubat/Mart 1840 tarihinde "Paşa" unvanına sahip oldu. Mirlivayken kendisine 5.000 kuruş maaş bağlandı. Tophane Meclisi'ndeki başarılı faaliyetleri ve dirayetli kişiliği serasker paşanın dikkatini çekti. Bunun üzerine, serasker paşa tarafından Tophane Meclisi reisliğine atanması uygun görüldü. Ancak daha sonra bundan vazgeçilerek, meclis riyasetine Ferik Gözlüklü Reşid Paşa[92] getirildi. Kıbrıslı, aynı yıl, "Dâr-ı Şurâ-yı Askerîyeye" üye yapıldı. Bu sırada bir süreliğine İstanbul'dan ayrılarak redif celbi için Sinop, Bolu, Ankara ve Kastamonu'ya gitti. 1843 yılında, Topçu İkinci Numune Alayı askerlerinin top eğitimi ve öğretimi ile onlara lazım olacak mühimmatın nasıl tedarik edilmesi gerektiğine dair bir rapor kaleme aldı. Bu arada, tespitlerimize göre, 1843 yılında ilk defa şahsi mühür bastıran Kıbrıslı, bundan böyle resmî belgelerde imza olarak bu mührü kullanmaya başladı.[93] Aynı yıl,

[91] Kıbrıslı'ya alay eminliği tevdi edilmesi hakkında bkz. BOA, HAT., 309/18272, 29 Z 1253 (26 Mart 1838).; *Levant Herald,* No: 145, 9 Eylül 1871.; Çuhadar İlyas Ağa, *Age.,* s.175; Mehmed Süreyya, *Age.,* 1037.; Mahmud Kemal İnal, *Age.,* Cüz. I, s. 83.

[92] Mehmed Süreyya da Gözlüklü Reşid Paşa'nın meclisin riyasetine getirildiğini teyit eder. Bkz. Mehmet Süreyya, *Age.,* C. V, s. 1382.

[93] Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın bastırdığı mühür ve yazmış olduğu takrir için bkz. BOA, C. AS., 126/5629, 17 Z 1258 (19 Ocak 1843).; Ahmet Rıfat, *Age*., s. 58.; Mahmud Kemal İnal, *Age.,* Cüz. I, s. 83.; Kemal Çiçek, *Agm.,* s. 463-464.

Osmanlı Devleti orduda yeni düzenlemeler yapmak ve askere alma usullerini reforme etmek için bazı ıslahatlara girişti. Bunun neticesinde, 8 Eylül 1843 tarihinde Tenkisat-ı Askerîyye Kanunu[94] çıkarıldı. Bu kanuna göre zorunlu askerlik süresi Müslümanlar için karada beş yıl, denizde yani bahriyeliler için ise yedi yıl olarak belirlendi ve ilk etapta ordunun mevcudu 150.000 kişiyle sınırlandırıldı. Hassa, Dersaadet, Rumeli, Anadolu ve Arabistan olmak üzere Osmanlı Ordusu beş ana kısma ayrıldı. 1843 düzenlemesinden hemen sonra, Kıbrıslı, askerî bürokrasinden mülki bürokrasiye kaydırıldı. Bu değişiklik sonucunda, rütbesi livâlıkla eş değer "Emîrü'l ümerâlığa"[95] dönüştürüldü. Tespitlerimize göre, bu kadro değişikliğinden sonra, yani 1843'ten itibaren belgelerde, Paşa'nın isminin önünde "Kıbrıslı"[96] ibaresi de kullanılmaya başlanacaktı.

Kıbrıslı, Tenkisat-ı Askerîyye Kanunu'nun ilan edilmesinden sonra, muhtemelen, bürokratik işlemlerde yaşanan gecikmelerden ötürü bir süre maaş alamadı. Melek Hanım hatıratında, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın bu durumdan kötü etkilendiğini ve parasızlıktan dolayı hastalandığını aktarmaktaydı.[97]

1.5. İlk Taşra Görevleri

1.5.1. Akka Kalesi Muhafızlığı

Uzun yıllar Suriye'nin kilidi konumunda yer alan Akka'nın önemi, Cezzar Ahmed Paşa'nın Napolyon'u mağlup edip geri çekilmeye mecbur etmesinden sonra daha da artmıştı. Nitekim Cezzar Ahmed Paşa, yönetimi altındaki Akka, Beyrut ve Sayda'yı iktisadi olarak geliştirmiş; özellikle Akka'da altı cami, iki çarşı, birçok han, hamam, çeşme ve yedi su değirmeni yaptırarak şehri adeta yeniden inşa etmişti. Cezzar'ın vefatına kadar Akka, bölgenin en önemli şehirlerinden biriydi ve bu önemini 1832'ye kadar da korumuştu. Ancak, şehir 1832 yılında Kavalalı İbrahim Paşa tarafından kuşatıldı. Şehir hem kuşatma esnasında hem de İbrahim Paşa'nın uyguladığı kötü politikalardan oldukça

---

[94] Faruk Ayın, T*anzimat'tan Sonra Asker Alma Kanunları (1839-1914)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s. 9-10.
[95] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitapevi Yayınları (33. Baskı), Ankara 2017, s. 248.; Hakkı Dursun Yıldız, "Emîrü'l Ümerâ", *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 158-159.
[96] Paşa'nın, Kıbrıslı lakabıyla zikredilmesi ve rütbesinin emirü'l ümeralığa dönüştürülmesi için bkz. BOA, C.DH., 346/17288, 16 S 1259 (18 Mart 1843).
[97] BOA, İ.DH., 12/563, 16 S 1256 (19 Nisan 1840).; BOA, İ.DH., 12/590, 26 S 1256 (29 Nisan 1840).; BOA, HAT., 1634/22, 29 Z 1256 (21 Şubat 1841).; BOA, C.DH., 346/17288, 16 S 1259 (18 Mart 1843).; Melek Hanım, *Age.,* s. 38.; Tenkisat-ı Askerîyye Kanunu için bkz. Gültekin Yıldız (ed.), *Osmanlı Askerî Tarihi (Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 77, Ayten Can Tunalı, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 29-32, Fatih Akyüz, "1843 Askerî Tensikatıyla "Çoklu Ordu Sistemine" Geçişte Rediflerin İntibakı ve Nefer Tedarikinde Yaşanan Sorunlar", *Türk Kültürü İnceleme Dergisi*, S. 39, (2018), s. 44-46-49.; O yıllarda Tophane Meclisi, Tophane-i Amire Nezâreti'ne bağlı olarak çalışmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Pınar Çevik Azap, *Tophane-i Âmire Müşiriyeti*, Timaş Akademi Yayınları, İstanbul 2023, s. 40-41.

zarar gördü. Bu kötü durum İbrahim Paşa'nın 1840 yılında şehri terk etmesine değin sürdü. 1840 yılına gelindiğinde ise şehrin kuşatması kaldırıldı ve Akka tekrardan Osmanlı hâkimiyetine girdi. Ancak, Akka bu tarihten sonra eski önemine bir daha kavuşamayarak, hapishane ve sürgün yeri olarak şöhret kazandı.[98]

Akka 1840'ta, sancak olarak, Sayda vilayetine bağlandı. Bu yıldan itibaren, şehir genellikle rütbesi mîr-i mîrân olan ve İstanbul'dan atanan bir muhafız tarafından idare edildi. Ancak bazen, istisnai durumlarda daha düşük rütbeli kişiler de Akka Kalesi muhafızlığına atanabiliyordu. Nitekim Kıbrıslı Mehmed Paşa da Akka Kalesi muhafızı olan Eyüp Paşa'nın vefat etmesi üzerine, Aralık 1844 tarihinde rütbesi emîrü'l ümerâ iken atandı. Bu görevi esnasında Kıbrıslı'ya, 9.000 kuruş maaş verilmesi uygun görüldü.[99]

Melek Hanım hatıratında, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Akka Kalesi muhafızlığına atanması hakkında bazı bilgiler aktarmaktadır. Melek Hanım'a anlattığına göre, Mehmed Paşa'nın bir süre herhangi bir görev alamaması devlet tarafından sağlanan odun, pirinç, ekmek, yulaf ve diğer bütün erzak yardımlarının kesilmesine neden olmuş ve bundan dolayı aile, büyük sıkıntılar yaşamıştı. Ailenin içinde bulunduğu bu zor duruma, alacaklıların borçlarını talep etmesi de eklenince Kıbrıslı Mehmed Paşa yaşadıkları sıkıntılar nedeniyle hastalanarak yataklara düşmüştü.[100] Yaşanan bu gelişmeler üzerine Melek Hanım yardım istemek için Serasker Rıza Paşa'nın[101] yanına giderek ona "Ben Mehmed Paşa'nın karısı Melek Hanım'ım. Kocam üç yıldır kapımızı aşındıran alacaklılardan bunalmış durumda; bu kadar yoksul duruma düşmüş olmaktan ve ailesini geçindirememekten o kadar umutsuzluğa kapıldı ki hayatı tehlikede. Mehmed Paşa'nın neden gözden düştüğünü öğrenmeye geldim" demişti. Serasker Rıza Paşa ise Melek Hanım'a "Hanımefendi, eşiniz bazı yüksek rütbeli kişilere zaman zaman laubali bir biçimde hitap etmesinden dolayı görevinden alınmıştır" yanıtını vermişti. Melek Hanım bu açıklama üzerine serasker paşaya "Bu tür bir kusur olsa olsa on beş-yirmi günlük bir cezaya müstahaktır" deme cesaretinde bulunmuştu. Bu ilk görüşmeden olumlu bir yanıt alamasa da Melek Hanım yılmamış, sürekli serasker paşayı rahatsız ederek kocası için

[98] Feridun Emecen, "Akkâ", *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 265-267.; Feridun Emecen, "Cezzâr Ahmed Paşa", *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 516-518.
[99] BOA, İ.DH., 94/4733, 8 Z 1260 (19 Aralık 1844).; BOA, C.AS., 943/40944, 25 RA 1261 (3 Nisan 1845).; Ahmed Lûtfî Efendi*, Vak'anüsvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C. 6-7-8, Yeni Yazıya Aktaran: Yücel Demirel, Tarih Vakfı Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 1157-1158.; Ali İhsan Aydın, *Osmanlı Filistininde Bir Sancak Akka,* Taş Mektep Yayınları, İstanbul 2016, s. 24-25.
[100] Melek Hanım, *Age*., s.36-38.
[101] Rıza Paşa hakkında bkz. Metin Ünver, "Tanzimat Dönemi Bir Osmanlı Paşasının Biyografisini Yazmak: Cihan Seraskerî Hasan Rıza Paşa", *İslam Telif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı Sempozyumu*, Sır ve Hikmet Yayınları, İstanbul 2016, s. 205- 222.

yeni bir görev istemeye devam etmişti. Nihayetinde Rıza Paşa, Melek Hanım'a "Görüyorum ki inatçı bir kadınsınız ve sizin bu takıntınızdan kaçmak imkânsız. Sizi tatmin etmek için Mehmed Paşa'yı Akka muhafızlığına getiriyorum, beratını hemen alacak"[102]diyerek Kıbrıslı'ya, yeniden memuriyet hayatına dönmesinin yolunu açmıştı. Bir başka deyişle, Kıbrıslı'nın Akka muhafızlığına tayininin müsebbipleri Melek Hanım ile Serasker Rıza Paşa olmuştu.

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Akka muhafızlığına atandıktan sonra ilk iş olarak bölgedeki yerel grupların gücünü kırmaya çalıştı. Bilindiği gibi, 1840 öncesi dönemde, Osmanlı Devleti, iki yüz yıl boyunca Akka'da Mevali, Aneze ve Hanidi gibi güçlü aşiretlerin gücünden faydalanmış ve bu aşiretlerin bazılarıyla iş birliği yaparak 19. yüzyılın ortalarına kadar onların bölgedeki nüfuzlarından istifade etmeye ve onlarla mümkün mertebe çatışmamaya özen göstermişti. Kıbrıslı Mehmed Paşa Akka'ya atandığında, Hanidi aşireti bölgede en güçlü konumdaydı ve başlarında Âkil Ağa adında bir bedevi lider bulunmaktaydı. Âkil Ağa, İbrahim Paşa'nın Suriye'yi işgali sırasında Paşa'ya iltica etmiş ancak sonrasında İbrahim Paşa'nın etkisini kırmak için ona karşı düzenlenen bir isyanda rol almıştı. Bu isyan sırasında İbrahim Paşa onu bozguna uğratmış ve sonrasında Akka'yı mecburen terk etmek zorunda kalmıştı. İbrahim Paşa'nın Suriye'den çıkarılıp bölgede Osmanlı egemenliğinin tekrar sağlanmasından sonra Âkil Ağa Akka'ya geri dönmüş ve düzensiz süvari birliklerinin başına getirilmişti.[103]

Kıbrıslı'nın Akka muhafızlığına tayin edildiği sıralarda, Âkil Ağa'nın bölgede hissedilir bir gücü ve etkinliği söz konusuydu. Ve ağanın gücü azalmak şöyle dursun bölgede giderek genişliyordu. 1845 yılına gelindiğinde, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa ile Âkil Ağa arasında bir hakimiyet sorunu ortaya çıktı. Daha doğrusu uzun süredir var olan bu sorun artık saklanamaz oldu. Kıbrıslı, göreve başladığı ilk günden itibaren Âkil Ağa'nın bölgede (bilhassa Nasara'da) artan nüfuzundan endişe duyuyor ve bu durumun, eğer bir an evvel müdahale edilmezse, ileride Osmanlı Devleti'nin başına önemli siyasi sıkıntılar açacağını düşünüyordu. Bu sebeple Kıbrıslı, Âkil Ağa'yı bütün görevlerinden azletti. Aralarında yaşanan bu çatışmadan sonra Âkil ve adamları bölgeyi terk ederek, Ürdün taraflarına çekildi. Burada Ağa, bedevi kabileleriyle birleşerek Osmanlı Devleti'ne isyan bayrağını açmış ve devleti zor durumda bırakmıştır.

---

[102] Melek Hanım, *Age.,* s. 39-40.
[103] Moshe Mo'az*, Ottoman Reform in Syria and Palestine 1840-1861: The Impact of the Tanzimat on Politics and Society*, Oxford The Clarendon Press, Oxford 1968, s. 137-138.

Kıbrıslı, her ne kadar, Âkil Ağa'nın bölgedeki nüfuzunun giderek güçlenmesinden dolayı endişelenmekte haklı da olsa, Osmanlı Devleti'nin uzun yıllardır tam manasıyla bir türlü hakimiyet sağlayamadığı Akka ve çevresinde geniş bir aşiret tabanı, nüfuzu, ekonomik ve askerî gücü olan Âkil Ağa'yı sorgusuz-sualsiz, birdenbire azletmekle "siyaseten" isabetli karar veremediği şüphesizdi. O tarihe kadar, iyi-kötü, bir şekilde devletin yanında olan Âkil Ağa ve kabilesi, bu olaydan sonra Osmanlı Devleti'nin bölgedeki muhasımları arasına katılmış oldu. Âkil Ağa sorunu kısa zamanda Akka'da devletin başını ağrıtacak yeni bir siyasi ve sosyal probleme dönüştü. Babıali ise bu durumu düzeltmek ve yaşanan sorunu çözmek adına Âkil Ağa ve bedevi kabilesini tekrardan Akka'ya çağırdı. Ona seksen Hanidi kolunun komutanlığı verildi. Böylece Osmanlı Devleti, tekrar Akil Ağa'yı yanına çekerek bölgede statükoyu korumuş oldu.[104]

Böylece Osmanlı Devleti, bölgede güçlü yerel otoriteleri karşısına almamak amacıyla genellikle başvurduğu en kolay çözümü uygulayarak Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı Ekim–Kasım 1845'te görevinden azletti.[105]

1.5.2. Kudüs Mutasarrıflığı

Kudüs konumu, demografik yapısı ve üç semavi din için kutsal sayılmasından dolayı tarih boyunca önemli bir şehir olmuştur. Kudüs ve çevresindeki kutsal yerler, tarih boyunca özellikle de Hristiyan mezhepleri arasında sorunlar yaratmıştır. Bu sorunlar, 1840 yılından sonra daha da arttı. Bu artışın sebeplerinden biri, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın 1831 yılının sonlarına doğru Suriye'yi işgal etmesiydi. Osmanlı Devleti, isyanı tek başına bastıramayacağını anlayınca Batılı devletlerden destek aldı ve 24 Mayıs 1841 tarihli bir fermanla[106] Kavalalı'nın Suriye'deki hâkimiyeti tamamen sona erdi. Ancak, Osmanlı Devleti'nin düştüğü zayıf konumdan faydalanan İngiltere ve Fransa, Suriye, Lübnan ve Kudüs'e konsoloslar gönderdi. Bu konsoloslar, kendi devletlerinin çıkarları gereği, bölgenin sorunlarına müdahil olmaya ve bu bağlamda Osmanlı yöneticilerini baskı altına alarak yönetmeye veya yönlendirmeye çalıştılar.[107]

İbrahim Paşa, Suriye'yi işgal ettikten sonra Osmanlı Devleti'nin uyguladığı idarî biçimi hemen değiştirerek makamı Şam'da olan ve tüm Suriye ve Filistin bölgesini kontrol altında tutacak bir genel vali atamış, buradaki diğer valiler, bu genel valiye

[104] Moshe Mo'az*, Age.,* s. 138.
[105] BOA, C.DH., 264/13179, 29 L 1261 (31 Ekim 1845).
[106] Muhammed Hanefi Kutluoğlu, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa", *DİA*, C. 25, Ankara 2022, s. 62-65.
[107] İssa Baraijia, *Kudüs'te Osmanlı İdaresi (1808-1874)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2021, s. 134.; Kâmil Cemîl el-Aselî, "Kudüs" *DİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 334-338.

bağlamıştı. Ayrıca Paşa, bölgede görevli eski Osmanlı yöneticilerini görevlerinden el çektirerek önemli pozisyonlara kendi adamlarını getirmiş, Müslümanlarla gayrimüslimleri eşit bir pozisyona getirerek Avrupa'dan gelecek tepkileri en aza indirmeye çalışmıştı.[108] Osmanlı Devleti, Suriye'de tekrardan egemenliğini sağladıktan sonra Kudüs'te güçlü bir idare kurmak istiyordu. Bundan dolayı Osmanlı hükûmeti, bölgede düzeni tam olarak sağlayabilmek için merkezden "Kudüs ve Gazze sancaklarına "Zaptiye memuru" unvanıyla "Ferik" rütbeli Mehmed Tayyar Paşa'yı 1841'de gönderdi ve 1844 yılına kadar bu rütbeli yöneticileri bölgeye atandı. 1844 yılında Kudüs'ün idari yapısında bir değişiklik daha oldu. Kütahya Kaymakamı Ali Paşa, Sayda valiliğine bağlı olacak şekilde Kudüs mutasarrıfı olarak atandı. Kudüs mutasarrıfları o tarihte doğrudan merkez tarafından atandığından, vali ile eşit bir statüde kabul ediliyordu. Diğer mutasarrıflıklar ise bilindiği gibi, sancak veya livaların başında bulunan, geniş yetkilere sahip bir idareciydi, ancak valiler kadar yetkili değillerdi. İstanbul'la ilişkilerini bağlı oldukları valilikler aracılığıyla gerçekleştirebiliyorlardı. Babıali ile doğrudan iletişim ve irtibat kurmaları mümkün değildi.[109]

Doğrudan merkezden atanan ve geniş yetkilere sahip olan Ali Paşa, Kudüs mutasarrıflığı görevini uzun süre yürütememiş ve 31 Ekim 1845 tarihli *buyrultu*[110] ile Şam Eyaleti mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Ondan boşalan makama Kudüs, Nablus ve Gazze sancakları uhdesinde kalacak şekilde Kıbrıslı Mehmed Paşa mutasarrıf olarak atandı. Ancak bu atama kararı, *Takvîm-i Vekâyi*'de 15 Ocak 1846 tarihinde yayınlandı. Osmanlı hükûmeti, Kıbrıslı'ya, görev yapacağı bölgenin hassasiyetine binaen bazı önemli hatırlatmalarda bulunarak; ondan, ahalinin korunması, kimsenin mağdur edilmemesi ve şer'î hukuka göre uygun hareket edilmesi konularında dikkatli davranmasını istendi. Kıbrıslı Mehmed Paşa, Kudüs'e mutasarrıf olarak atandıktan yaklaşık yedi ay sonra (20

[108] Şinasi Altundağ, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Suriye'de Hakimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı", Belleten, C. 8, S. 30, (1944), 232-233-234.; Mustafa Öztürk, "Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi", *History Studies*, C. 2, Ortadoğu Özel Sayısı, (2010), s. 335.; Muhammed Hanefi Kutluoğlu, "Kavalalı İbrahim Paşa" *DİA*, C. 21, İstanbul 2000, s. 330-333.

[109] Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya vali olarak hitap edilen belge örnekleri için bkz. BOA, HR.SYS., 411/4, 18 RA 1262 (19 Mart 1846).; BOA, HR.TO., 406/60, 18 RA 1262 (16 Mart 1846).; Ali İhsan Aydın, *Osmanlı Kudüs'ünde İdari Dönüşüm: Yönetim ve Mülkiyet (1872-1917)*, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2022, s. 16.; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 586.; Mutasarrıf hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Ali Fuat Örenç, "Mutasarrıf", *DİA*, C. 31, Ankara 2020, s. 377-379.; Kudüs'ün idari yapısı 1871 yılına kadar pek çok değişikliğe uğramıştır. Sözü edilen yıla kadar Kudüs zaman zaman sancak statüsünde zaman zaman da Sayda veya Suriye eyaletine bağlı kaza statüsünde olmuştur. Bkz. İhsan Satış, "Kudüs Mutasarrıfları", *Tarih İncelemeri Dergisi*, C. 30, S. 2, (2015), s. 546.

[110] Osmanlı diplomatiğinde "buyruldu", yüksek rütbeli devlet adamlarının, daha düşük makamda bulunan görevlilere hitaben kaleme aldıkları buyruklardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, "Buyruldu", *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 478-480.

Nisan 1846) görevinin önemine binaen rütbesi emirü'l ümeralıktan, "Mîr-i mîrânlığa"[111] yükseltildi.[112]

Melek Hanım, hatıratında, Paşa'nın Kudüs mutasarrıflığına atanması ve ardından buraya yolculukları hakkında önemli ayrıntılar vermektedir. Buna göre, Kıbrıslı, Kudüs mutasarrıflığı öncesinde görev yaptığı Akka'da on bir ay kalmış, ailesi ise maddi imkansızlıklar nedeniyle ilk etapta İstanbul'da kalmıştı. Sekiz ay sonra Paşa, Akka'da düzenini sağladıktan ve maddi imkanlarını yeterli seviyeye getirdikten sonra Melek Hanım ve kızı Ayşe'yi Akka'ya aldırmıştı. Yani Kıbrıslı, Kudüs mutasarrıflığına tayin haberini aldığı esnada Melek Hanım üç aydır Paşa'nın yanında ikamet ediyordu. Kıbrıslı Mehmed Paşa, Kudüs mutasarrıfı olarak atandığını öğrendikten sonra Melek Hanım ve kızı ile birlikte hemen Akka'dan yola çıktılar. Melek Hanım'ın aktardıklarına göre, Akka'dan Kudüs'e giderken yol üzerinde bulunan birçok yoksul yerleşim birimlerinden geçmişler ve buralarda yörenin ileri gelenleri ve halk tarafından davul ve teflerle, coşkuyla karşılanmışlardı. Güzergâhları üzerinde bulunan önemli liman kenti Hayfa'ya vardıklarında birkaç gün Vali Mustafa Bey'in konağında ikamet etmişlerdi. Bu sırada Kıbrıslı Mehmed Paşa, civar bölgede teftiş etmek ve incelemelerde bulunmak üzere Hayfa'dan ayrıldığında Melek Hanım'ı orada bırakarak Remle taraflarına gitti. Kısa bir süre sonra Melek Hanım, konaktan ayrılarak Paşa'nın yanına Remle'ye gitti. Paşa, burada gerekli hazırlıklarını tamamladıktan sonra Melek Hanım ve maiyetiyle birlikte Kudüs'e doğru yola koyuldu. Kudüs'e yarım saatlik mesafede bando ekibi ve halk tarafından karşılanan Kıbrıslı ve Melek Hanım, bu kalabalıkla birlikte şehrin merkezine giriş yaptılar. Burada, onların şerefine, topların atıldığı ikinci ve çok daha büyük bir tören icra edildi.[113]

Kıbrıslı'yı, şüphesiz, Kudüs'te zor günler bekliyordu. Bilindiği gibi, Kavalalı İbrahim Paşa'nın Biladü'ş-Şam'dan çekilmesinin ardından Osmanlı Devleti, bölgede egemenliğini pekiştirmek amacıyla bedevi kabilelerle iyi ilişkiler kurmaya çalışmış ve onları vergiden muaf tutmuştu. Ancak, Osmanlı Devleti'nin, Bedevilere karşı gösterdiği

[111] Mîr-i mîrânlık payesi, beylerbeyliğine denk gelen rütbedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 69-74.
[112] BOA, C.DH., 264/13179, 29 L 1261 (31 Ekim 1845).; Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın göreve atanmasından dolayı İstanbul'a gönderdiği memnuniyet yazısı için bkz. BOA, HR.MKT., 9/49, 4 Z 1261 (4 Aralık 1845).; Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın rütbesinin mîr-i mîrânlığa yükseltilmesi için bkz. BOA, İ.DH., 121/6138, 24 R 1262 (20 Nisan 1846 tarihli irade) ve Lef-1/2.; *Takvîm-i Vekâyi*, No: 296, 17 M 1262 (15 Ocak 1846).; Lütfi, *Age.,* C. 6-7-8, s. 1223.; Halit Eren (ed.), *Muhimme Defterlerinde (1830-1905) Kudüs*, C. 9, haz. Murat Uluskan (vd)., IRCICA, İstanbul 2019, s. 109-110.; Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Kudüs mutasarrıflığına atanması hakkında farklı bir tarih için bkz. Sami Demiray, *Agt.,* 22.
[113] Melek Hanım, *Age.,* s. 41-42-43vd.

tüm iyi niyet göstergesi sonuçsuz kalmıştı. Bedeviler yeniden köylülere ve çiftçilere saldırarak bölgede huzuru bozmuştu. Osmanlı Devleti, bölgede sükûneti sağlamak için silahlı kuvvetleriyle bedeviler üzerine gitse de gayrinizamî harp taktiklerini benimseyen kabileler karşısında istediği sonuçları elde edemiyordu. Osmanlı yönetimi, sonuçsuz kalan bu başarısız girişimler karşısında yeni bir strateji belirledi. Bu bağlamda Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'dan Eriha, Cebel Musa ve Petra bölgelerinde güvenlik ve bekçilik merkezleri kurması istendi. Ayrıca, bedevilerin hareketlerini kısıtlamak amacıyla her bölgede düzenli askerî birlikler oluşturması talep edildi. Ancak, devlet daha sonra bu yeni stratejiden vazgeçtiği için Kıbrıslı'nın herhangi bir girişimde bulunmadı.[114]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Kudüs'te ilgilendiği önemli başka bir sorun da şehirdeki konsoloslarla ilgiliydi. Şöyle ki, 19. yüzyıl ortalarına doğru Kudüs ve çevresi, Avrupalı Devletler için eskisinden daha önemli bir nokta haline gelmiş; bu amaçla sırasıyla İngiltere, Prusya, Sardunya ve Fransa tarafından Kudüs'te konsolosluklar açılmıştı. Konsoloslar sayesinde Avrupalılar bölgede birçok misyonerlik faaliyetini hayata geçirdi. Kıbrıslı bölgeye mutasarrıf olarak atanmadan önce, konsoloslar kendi ülkelerinin çıkarlarını korumak adına rüşvet verme ve iftira atma gibi yöntemleri siyaseten "mübah" görerek, bölgede huzuru bozacak girişimlerde bulunmaktaydılar. Bu çerçevede, konsoloslar, Osmanlı Devleti memurlarına baskı yaparak isteklerini zorla kabul ettirmeyi alışkanlık haline getirmişlerdi. Ancak Kıbrıslı'nın Kudüs'e atanmasının ardından, konsolosların kabul edilemez talepleri geri çevrilmeye yani eskisi gibi karşılık bulmamaya başladı. Bu durum bir süre sonra Avrupalı konsolosları rahatsız etmeye başlayınca, Kıbrıslı'yı gözden düşürmek ve muhtemelen onu pasivize ederek bölgeden uzaklaştırmak amacıyla asılsız haberler yaymaya başladılar. Amaç, gerçek dışı birtakım iddialar ortaya atarak Babıali üzerinde Paşa hakkında olumsuz bir algı oluşturmaktı. Bu iddialara göre, Kıbrıslı, Kudüs'e geldiği ilk günden beri, halka zulmediyor, keyfi tahsilatlar yapıyor (ahz-ı cerayim) ve rüşvet alıyor yönündeydi. Konsoloslar, gerçek dışı bu iddialarını destek bulmak amacıyla bölgede kulaktan kulağa yaymanın dışında, İstanbul'da bulunan sefaretleri vasıtasıyla da Babıali yetkililerine ulaştırıyor; haberlerin asıl kaynağının kendileri değil de güya bölge sakinleriymiş gibi gösteriyorlardı.

[114] İssa Baraijia, *Agt.,* s. 318.

Konsolosların bu faaliyetlerinden haberdar olan Kıbrıslı'nın moralinin bozulmaması elbette mümkün değildi.[115]

Kıbrıslı Mehmed Paşa üzerine atılan suçlamalar üzerine bölge konsoloslarına 1846'da bir yazı göndererek, neden böyle bir tutum sergilediklerini öğrenmek istedi. Paşa'nın gönderdiği yazıya, dört konsolos da cevap verdi.[116] Konsoloslar cevabi yazılarında, söz birliği etmişçesine Paşa'ya, ya bir şey söylemeye yetkili olmadıklarını ya da kendisine dair bir şikayetlerinin bulunmadığını söylüyorlardı. Yaptığımız araştırmalar neticesinde, Paşa'ya isnat edilen rüşvet iddiasını ortaya atanlar çok büyük ihtimalle Protestan mezhebini benimseyen, Prusya ve İngiliz konsolosları idi. Nitekim Fransız konsolosu ve ismi arşiv vesikasında zikredilmeyen ülke konsolosu, Paşa'ya karşı olumsuz bir tavır içinde olmadıkları ve kendisinin rüşvet aldığı yönünde beyanatları olmadıklarını ifade etmişlerdi. Sonuç olarak Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın ortaya atılan bu mesnetsiz iddiaların sebebini araştırması, kendisinin İstanbul'a yazı göndererek üzerine atılan iddiaların dayanağının olmadığını belirtmesi ve konsolosların, Paşa'nın rüşvet almadığını ifade etmeleri ve bu konuda gerekirse yemin edeceklerini belirtmeleri, Kıbrıslı'nın ileri sürülen suçlamalar konusunda masum olduğunun kanıtlar niteliktedir.[117]

Kudüs'teki rüşvet olaylarından Melek Hanım da bahsetmektedir. Hatıratında anlattığına göre, Mustafa Reşid Paşa, Kudüs'e gitmeden önce Melek Hanım'ı rüşvet konusunda dikkatli olmaları noktasında uyarmış ve ona, "Hanımefendi Arabistan'a gidiyorsunuz: Rica ediyorum sizden, kesinlikle hediye kabul etmeyin. Valilerin ve öteki görevlilerin astlarından kesinlikle hediye kabul etmeyeceklerine dair yemin ettik: Umarım bu konuda şikâyet etmeme neden olacak bir şey yapmazsınız" dedi. Paşa'nın bu uyarılarına karşılık Melek Hanım da "Kesinlikle! Siz yasakladığınıza göre kocam kesinlikle hediye kabul etmeyecektir ama kadınların bana ikram ettikleri şeyleri almamamı yasaklayamazsınız: Bunun siyaset ya da yönetimle hiçbir ilgisi yoktur" diyerek karşılık vermişti. Melek Hanım, Mustafa Reşid Paşa'ya da açıkça ifade ettiği gibi, Kudüs'te bulunduğu süre içinde kendine sunulan "hediyeleri" kabul etmekte bir mahzur

[115] BOA, HR.SYS., 411/5, 23 RA 1262 (21 Mart 1846).; Avrupa Devletleri'nin, Kudüs'e ilk defa hangi tarihlerde konsoloshaneler açtığı hakkında bkz. İhsan Satış, "Tanzimat Döneminde Kudüs ve Çevresinde Avrupalı Devletlerin Nüfuz Mücadelesinden Bir Kesit: Hristiyan Cemaatlerin İmar Faaliyetleri", *OTAM*, S. 34, (2013), s. 187.

[116] Bu konsoloslardan ikisinin Fransa ve Prusya Devleti'ne tabii olduklarını arşiv vesikasında zikretmişken, kalan iki konsolosun ülkesinin ismi zikredilmemiştir. O tarihlerde Kudüs'te bulunan konsolosların hangi ülkelere mensup olduğu araştırıldığında, ismi belirtilmeyen konsolosların İngiliz ve Sardunya Devleti'nin memuru olduğu ortaya çıkmaktadır. Bkz. BOA, HR.SYS., 411/5, 23 RA 1262 (21 Mart 1846).; BOA, HR.TO., 406/60, 16 RA 1262 (14 Mart 1846).; İhsan Satış ve Muhammed Ceylan, "Kudüs Rum Patrikanesi", *Belleten*, C. 79, S. 285, (2015), s. 687.

[117] BOA, HR.SYS., 411/4, 16 RA 1262 (14 Mart 1846).; BOA, HR.TO., 406/60, 16 RA 1262 (14 Mart 1846).; BOA, HR.TO., 406/63, vr. 3/6, 26 RA 1262 (24 Mart 1846).

görmeyecek ve İstanbul'a 400.000 frank gibi önemli bir birikimle dönecekti. Ancak Melek Hanım hatıratında, Kıbrıslı'nın, hediye ve rüşvet konusunda son derece hassas olduğunu, hangi gerekçeyle olursa olsun, kendisine gönderilen hiçbir hediyeyi kabul etmediğini söyleyerek kendisinin de kabul ettiği hediyelerden Paşa'nın haberinin olmadığını belirtmiştir.[118]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Kudüs'te ilgilendiği bir diğer mühim olay da Kamame Kilisesi meselesidir. Bilindiği üzere Kamame Kilisesi, Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği, gömüldüğü ve yeniden dirileceği yer üzerinde inşa edilmesi sebebiyle Hristiyanlar için ayrı bir öneme sahiptir.[119] Kilise'nin, Hristiyanlar nezdinde bu denli önemli olması Kudüs'te bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Bu sorunlardan biri de Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Kudüs mutasarrıflığı döneminde yaşanmıştır. Aslında o dönemde Kamame Kilisesi içinde yer alan ve Hz. İsa'nın öldüğü yer olarak kabul edilen bölüm Rum milletinin tasarrufundaydı. Ancak Frenk (Katolik) taifesi de yılda bir kereye mahsus ayinlerini icra edebilme hakkına sahipti. 1846 yılının Mayıs ayına gelindiğinde Frenkler ayinlerini icra etmek için kiliseye geldi. Kiliseye geldikleri sırada orada ayin yapan Rumlar, kilisede kadim bir geleneği ihlal ederek ayin sırasında serdikleri örtülerini kaldırmadılar. Latinler, Rumlardan sonra ayin için kiliseye girince onların, örtülerini kaldırmadığını fark etti. Bunun üzerine iki millet arasında bir tartışma çıktı ve bu tartışma kısa sürede kavgaya dönüştü. Bu kavga neticesinde, otuz-kırk kişi yaralandı. Bunun üzerine Kıbrıslı Mehmed Paşa, bölgeye muhafız birlikleri göndererek olayı kontrol altına aldı. Ardından Paşa, Rumların örtülerini kaldırtarak, Frenk taifesinin ayin yapmasını sağladı. Ancak Paşa'nın, konsolosların yaşanan olaya müdahale edecekleri yönünde bazı endişeleri vardı ve bu endişelerini Sayda valisine de bildirdi. Sayda valisi, Kıbrıslı', şahitlerin de katılımıyla Kudüs meclisinde bir mahkeme teşkil ettirmesini istedi. Kıbrıslı, valinin emirlerini uygulayarak bir mahkeme oluşturdu. Mahkeme, Frenk taifesini haklı buldu ve Rumların örtülerini kaldırmaları gerektiğine karar verdi. Böylece yaşanan ayin krizi son buldu.[120]

---

[118] Melek Hanım, *Age.,* s. 43-47.

[119] Yasemin Avcı ve Ömür Yazıcı Özdemir, "Kudüs Kamame Kilisesi: Hristiyanlığın Merkezinde Osmanlı Mirası ve Statüko Meselesi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 29, (2019), s. 37.

[120] BOA, A.MKT., 42/12, 11 CA 1262 (7 Mayıs 1846).; Kamame Kilisesi'nde önceki dönemlerde ibadet haklarının kullanımına ilişkin yaşananlar ve 19. yüzyılın erken döneminde Kudüs'teki genel durum için bkz. Abdullah Çakmak, *19. Yüzyıl Başlarında Kudüs*, İlem Yayınları, Ankara 2020, s. 158-159-160vd.; Hristiyan Cemaatlerin Kamame Kilisesi üzerine yaşadığı bazı sorunlar için ayrıca bkz. Sami Kılıç ve İhsan Satış, "Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hristiyan Cemaatlerin Kamame Kilisesi ile İlgili Tartışmaları", *History Studies*, C.3, S. 3, (2011), s. 225-244.

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Kudüs mutasarrıfıyken ilgilendiği bir başka önemli konu da Halilürrahman kasabasında patlak veren isyan olmuştur. Bu isyan, mütesellimlik iddiasında bulunan ve aralarında geçmişten gelen bir çekişme de bulunan Abdurrahman, Mehmed Ömer ve diğer kardeşlerinin yaşadıkları anlaşmazlıktan dolayı ortaya çıktı. Aslında, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Kudüs mutasarrıflığına atanmasından önce de Abdurrahman ve Mehmed'in, bölge halkına çeşitli yönlerden baskı yapıp, kendi üzerlerine yüklenen vergileri ödemekten kaçınarak huzursuzluk çıkardıkları bilinmekteydi. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın mutasarrıf olarak bölgeye atanmasından sonra da kardeşler ahaliye zarar vermeyi sürdürdüler ve her iki grup, kendilerine yakın olan kişileri yanlarına çekip bölge halkını taraf seçmeye zorladılar.[121]

Kıbrıslı, yaşanan bu anlaşmazlığı barışçıl bir şekilde çözmek amacıyla Abdurrahman ve Mehmed Ömer'i Kudüs'e çağırdı. Ancak bu iki kardeş, yapılan davete bizzat icabet etmeyip yalnızca birkaç adamını göndermekle yetindi. Bu görüşme esnasında, Mehmed Ömer'in adamları efendisinin ağzından konuşarak Paşa'dan, Abdurrahman tarafından alınan malların kendilerine iade edilmesini talep etti. Kıbrıslı Mehmed Paşa, Mehmed Ömer'in adamına olumlu veya olumsuz cevap vermeyi ilk etapta uygun görmedi. Paşa, yaşanan bu huzursuzluğun adil bir şekilde çözümlenmesi için Abdurrahman ve Mehmed Ömer'in, Kudüs meclisine ifade vermeleri gerektiğini adamlarına iletti. Ancak Paşa'nın bu istediği Mehmed Ömer tarafından reddedildi. Bunun üzerine Kıbrıslı, olayı barışçıl bir yolla çözmek için tekrardan bazı girişimlerde bulundu. Bu amaçla, kardeşler arasındaki kavganın gerçek sebeplerini anlatmaları için kazanın ileri gelen muteber kişilerini yanına çağırdı. Ancak Mehmed Ömer, kaza eşrafını Paşa'nın yanına gitmemeleri yolunda uyardı. Eşraf da Mehmed Ömer'den çekindiği için Paşa'nın yanına gidemedi. Kıbrıslı'nın bu sorunu çözmek için harcadığı tüm çabalar sonuçsuz kalıyordu. Tam da bu sıralarda yani Mayıs 1846'da Mehmed Ömer'in adamları, Halilürrahman'da bulunan bir kaleyi ve Harem-i Şerif'i taciz ederek işgale başladı. Bu durum bölge halkı arasında büyük bir endişe yarattı, insanlar mallarını ve ailelerini korumak için Harem-i Şerif'e sığındı. Bu eşkıya grubu evlere baskınlar düzenleyip fukaranın geride kalan eşyalarını gasp etti. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Kıbrıslı Mehmed Paşa, şakilerin üzerine yürümeye karar verdi. Yapmış olduğu başarılı bir askerî komuta sayesinde Mehmed Ömer'in adamları ele geçirildi. Ancak, Mehmed Ömer bir şekilde kurtuldu ve kazadan kaçtı. Ancak kaçışı uzun sürmedi. Bir süre sonra o da askerler

[121] BOA, İ.DH., 123/6253, Lef-2.

tarafından yakalandı. Bundan sonraki süreçte, Mehmed Ömer ve isyana katılanlar yargılanıp, uygun yerlere sürülerek isyan ateşi tamamen söndürüldü.[122]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Harem-i Şerif'te tekrar kontrolü sağladıktan sonra ahalinin gasp edilen mallarını sahiplerine iade ettirdi. Ayrıca kendi askerlerinin olası yağma faaliyetlerinden endişe ettiği için onların çadırlarını kontrol ettirmeyi bile ihmal etmedi. Bunun yanında, muhtemel bir karşı saldırıya karşı tedbir olarak orduyu geçici olarak kazada bırakıp, bölgede yeniden sükûneti sağlamayı başardı.[123]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Halilürrahman'da meydana gelen isyanı bastırdıktan sonra, bölgedeki huzuru tesis etmek amacıyla bazı uygunsuzlukları tamamen ortadan kaldırmaya karar verdi. Bu uygunsuzlukların başında, Nablus Kaymakamı Süleyman ve kardeşi Mustafa'nın, bölgenin ileri gelenlerinden Mahmud-el Kasım'ın elindeki bölgelere saldırıları yer alıyordu. Bu saldırılardan oldukça kötü etkilenen Mahmud-el Kasım, ahalisine zulmedildiğini belirterek Haziran 1846'da Kıbrıslı Mehmed Paşa'dan yardım istedi. Kıbrıslı Mehmed Paşa, bu talep üzerine, konu hakkında hemen bir tahkikat yaptırarak Mahmud el-Kasım'ın şikayetinde haklı olduğunu anladı. Bu arada, Kaymakam Süleyman'ın devlete vermesi gereken vergileri de altı yıldır ödemediğini tespit etti. Bunun üzerine Kıbrıslı, Süleyman ve kardeşini cezalandırmak için Nablus'a gitmeye karar verdi. Ancak bölgenin genişliği ve nüfus yoğunluğunu dikkate alarak İstanbul'dan ilave güç talep etti.[124] Ancak o sırada Arabistan Ordusu Müşiri Namık Paşa ile Sayda Eyaleti Valisi Kâmil Paşa, yaptıkları görüşmeler sonucunda Nablus'a yönelik bir askerî harekâtın uygun olmayacağı kanaatine vardılar ve bu nedenle Kıbrıslı'ya ilk etapta onay vermediler. Her iki paşa da bu kararlarını, Nablus'a asker sevkiyatında yaşanabilecek güçlükler ile Halilürrahman'da düzenin henüz tam olarak sağlanmamış olmasıyla

[122] BOA, İ.DH., 123/6253, 4 B 1262 (28 Haziran 1846 tarihli irade) ve Lef-2/3/4.; Şeyh Mehmed ile adamlarının isimleri, akıbeti ve nereye sürgün edildikleri için bkz. BOA, İ.MVL, 82/1631, 10 L 1262 (1 Ekim 1846). Melek Hanım hatıratında, yaşanan bu olayı Kudüs'e üç günlük mesafede olan "Hayrakman"'da asker toplanmasına karşı çıkan Arapların başlattığı bir isyan olarak nitelendirmiş ve Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın bu isyanı çok sert bir şekilde bastırdığını nakletmiştir. Ayrıca Melek Hanım'ın hatıratının orijinalinde isyanın başladığı şehir "Khaîr-Ackman" olarak geçmektedir. Ancak yaptığımız araştırmalar neticesinde Kudüs civarında böyle bir mahalin olduğuna dair bir bilgiye erişmedik. Muhtemelen Melek Hanım Halilürrahman'ı, Khaîr-Ackman olarak kitabında zikretmiş veya hatıratı yayımlayanlar mahal isminde bir yanılgıya düşmüşlerdir. Ayrıca aynı yanılgı Melek Hanım'ın eserini kaynak gösteren bazı tezlerde de görülmektedir. Bkz. Melek Hanım, *Age.,* s. 54-55.; Melek Hanım'ın hatıratının orijinali ve orada zikredilen şehir ismi için bkz. Melek Hanum, *Trente Ans Dans Les Harems*, s. 71.; Melek Hanım'dan alıntı yapan tezler için bkz. Sami Demiray, *Agt*., s. 24.; Öznur Atalan, *Agt.,* s. 44.

[123] BOA, İ.DH., 123/6253, Lef-2/4, 4 B 1262 (28 Haziran 1846).

[124] BOA, MVL., 7/16, Lef-1/6, 15 B 1262 (9 Temmuz 1846).

gerekçelendiriyordu. Bunun üzerine Kıbrıslı Paşa, Nablus'a yönelik askerî harekâttan vazgeçmek zorunda kaldı.[125]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Kudüs'te karşı karşıya kaldığı son mühim konu, âşar iltizamı meselesiydi. Mustafa Said Bey, Hicri 1261-1262 (1845-1846) tarihleri arasında bölgedeki emval-i miriyyeyi Osmanlı Devleti adına toplamakla görevli bir mültezimdi. Ancak Kıbrıslı Mehmed Paşa mutasarrıf olarak Kudüs'e atanmasından sonra, Mustafa Said'in halka kötü muamelede bulunduğunu ve bir takım eşkıyayı himaye ettiğini öğrendi. Bundan dolayı, Kıbrıslı ile Said Bey arasında ilk günden itibaren iyi bir ilişki kurulamadı. Paşa, Said Bey'e mesafeli durmayı tercih ederek, ona halktan toplayacağı vergiler konusunda yardımcı olmak istemedi. Ayrıca, onun halkı zarara uğrattığını ve eşkıyayı himaye ettiğini öne sürerek, mültezim olarak görevine devam etmesini sakıncalı buldu. Ancak Mustafa Said, bölgenin toplumsal ve coğrafi yapısını iyi biliyordu. Üstelik, Osmanlı Devleti'ne geçmişten kalan bakaya 19.950.000 kuruş borcu vardı ve bu borcu ödeyebilmesi için mültezim olarak görevine devam etmesi gerekiyordu. Bundan dolayı, Sayda Valisi Kâmil Paşa, Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya bir yazı göndererek Mustafa Said ile iyi geçinmesini ve halktan toplanacak vergiler konusunda ona yardımcı olmasını istedi. Kıbrıslı Mehmed Paşa, Sayda valisinin emrine itaat etmedi ve aralarındaki görüş farklılıkları nedeniyle Kâmil Paşa ile aralarındaki ilk soğukluk böylece başladı.[126]

Sayda Valisi Kâmil Paşa, Aralık 1846'da Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya bir yazı daha göndererek ve Said Bey konusunda takındığı olumsuz tutumun devleti mali ve askerî açıdan olumsuz etkileyebileceğini aktardı. Ancak Kıbrıslı, Sayda Valisi Kâmil Paşa ile aynı fikirde değildi. Paşa'ya göre, Mustafa Said, sanki bir vergi mültezimi değil de bölge ahalisini mağdur eden bir eşkıya idi. Onun yüzünden ahalinin durumu perişan ve acınacak haldeydi. Bu yüzden Said Bey'in kesinlikle tüm görevlerinden azledilmesi lazımdı. Ancak kısa bir süre sonra Kıbrıslı aleyhine bir gelişme yaşandı ve Said Bey Kâmil Paşa'nın mühürdarı Osman Bey vasıtasıyla Gazze, Yafa ve birkaç sancağın kaymakamı olarak atanacağını öğrendi. Kıbrıslı bunun üzerine 8 Aralık 1846 tarihinde İstanbul'a bir yazı göndererek bu atamanın ahaliyi daha da zor durumda bırakacağını, vergilerin toplanmasını daha da zorlaştıracağını bildirdi. Ayrıca hem Osman hem de Said Bey'in birlik olup sırf onlara muhalefet ettiği gerekçesiyle kendisine iftira bile atmadan çekinmediklerini İstanbul'a aktardı. Ancak Kıbrıslı'nın bu yazısına, İstanbul duyarsız

[125] BOA, MVL., 8/9, 10 Ş 1262 (3 Ağustos 1846).
[126] BOA, İ.MVL., 89/1812, Lef-13/21, 3 S 1263 (21 Ocak 1847).

kaldı. Kısa bir süre sonra, Paşa'ya bir buyruldu gönderilerek Mustafa Said'in, Yafa, Gazze ve birkaç kazaya daha kaymakam olarak atandığı resmen bildirildi. Fakat Kıbrıslı, bu buyrultuyu hemen işleme koymadı ve maiyetindeki memurları da bu durumu mültezime iletmemeleri konusunda uyardı.[127]

Yaşananlardan muhtemelen bir şekilde haberdar olduğu anlaşılan Mustafa Said gizlice Kudüs'ten ayrılarak, Sayda valisinin yanına gitti ve durumu kendisine bildirdi. Bunun üzerine Kâmil Paşa, yaşananları İstanbul'a haber verdikten sonra, kendi defterdarını Mustafa Said'in yanına katarak Kudüs'e geri gönderdi. Babıali, Sayda valisinden aldığı tahrirat üzerine, Kıbrıslı ile Kâmil Paşa arasındaki çekişmenin son bulmayacağından endişe duymaya başladı. Devletin iki önemli taşra yöneticisi arasındaki ihtilaf Osmanlı Devleti açısından bölgede zaten var olan istikrarsızlık ve hakimiyet sorununu iyice kaotik bir hale sokabilirdi. Aslında Kıbrıslı Mehmed Paşa, mutasarrıflık yaptığı süre zarfında Kudüs'te özellikle konsoloslar, Kamame Kilisesi ve Halilürrahman isyanı meseleleri gibi birçok sorunla ilgilenmişti. Bu problemleri çözmeye çalışırken kimi zaman sert tedbirlere başvurmuş, kimi zaman da bölgede söz sahibi olan eşrafın halka yaptığı zulümlere engel olmaya gayret etmişti. Ancak bu durum, doğal olarak bölgede kendisine karşı bir muhalefet grubunun oluşmasına yol açmıştı. Bölgenin köklü aileleri Kıbrıslı'nın icraatlarından rahatsız oldukları için Paşa aleyhinde bir kamuoyu oluşturmak istiyorlardı. Amaçları Kıbrıslı'yı gözden düşürüp görevinden azlettirmekti. Bundan dolayı zaman zaman şikâyet mahzarları tertip edip İstanbul'a göndermeye başladılar. Bu şikayetnamelerde özellikle, Paşa ve eşinin yüksek miktarda rüşvet almakta olduğu iddia ediliyordu.[128]

Artan şikayetler üzerine Babıali, malum iddiaların araştırılması için harekete geçti. Konu etraflı şekilde tahkik edilmek üzere önce Meclis-i Vâlâ'ya havale edildi. Meclis, iddiaların yerinde incelenmesi amacıyla, harp yaveri Ahmed Ağa'yı önce Sayda valisinin yanına gönderdi. Ahmet Ağa'nın Sayda valisiyle yaptığı görüşmesi sırasında vali, Kıbrıslı Mehmed Paşa hakkında ortaya atılan irtikâp iddialarının doğruluğunu teyit etti. Buradaki tahkikatını tamamlamasının ardından Ahmet Ağa, Kudüs'e geçti. Kudüs'te yapmış olduğu incelemeler neticesinde Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın halk tarafından sevildiğini, bölgede başarılı faaliyetler yürüttüğünü tespit etti. Rüşvet iddialarıyla ilgili

[127] Aynı Belge, Lef-14/15, 25 Z 1262 (14 Aralık 1846).
[128] Kıbrıslı'nın rüşvet aldığına dair ahalinin beyanı hakkındaki belgeler ve bazı mutebaranın Paşa hakkındaki görüşleri için bkz. Aynı Belge, Lef-3/8/9/10.

de yaptığı görüşmelerde, bu iddiaların doğruluğunu teyit edecek güvenilir herhangi bir somut delil bulamadı. Ancak buna rağmen, konunun ileride daha ayrıntılı incelenmesinin doğru olacağını belirterek, tahkikatını sonlandırıp İstanbul'a döndü.[129]

Ahmet Ağa'nın Meclis-i Vâlâ'ya sunduğu tahkikat raporuna göre, bölgede asıl üzerinde durulması gereken öncelikli problem ne rüşvet iddiaları ne de Mustafa Said meselesiydi. Ona göre, devlet açısından asıl problemi Sayda valisi ile Kıbrıslı arasındaki uyumsuzluk ve fikir ayrılığı oluşturuyordu. Ahmet Ağa, diğer sorunlar halledilse bile, Kıbrıslı ile Kâmil Paşa arasındaki anlaşmazlıkların kısa sürede çözülebileceğini düşünmüyordu. Bundan dolayı, bölgenin istikrarı ve devlet işlerinin daha düzenli bir şekilde yürütülebilmesi için, Kudüs mutasarrıfının değiştirilmesini önerdi. Bunun üzerine Meclis-i Vâlâ, Ahmed Ağa'nın önerisini dikkate alarak 21 Ocak 1847 tarihinde, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın görevden alınmasının uygun olacağını sadarete bildirdi. Sadaret 9 Şubat 1847 tarihinde konuyu, onay için padişaha arz etti. Sultan Abdülmecid, Kıbrıslı hakkındaki rüşvet iddialarını inandırıcı bulmadı. Ancak Sayda valisiyle Kıbrıslı arasında yaşanan fikir ayrılığı ve uyumsuzluk sorununu dikkate alarak, 12 Şubat 1847 tarihinde Kıbrıslı'yı, Kudüs mutasarrıflığı görevinden azletti ve yerine aynı gün Zarif Mustafa Paşa'yı atadı.[130]

Kıbrıslı Mehmed Paşa görevinden azledilmesinden sonra hemen İstanbul'a geri dönmeyerek, devir teslim için Zarif Mustafa Paşa'nın Kudüs'e gelmesini bekledi. Nitekim arşiv vesikalarından elde ettiğimiz verilere göre Kıbrıslı Mehmed Paşa, *mutasarrıf-ı lahık* sıfatıyla 27 Mayıs 1847 yılına kadar Kudüs'te görev yaptı.[131] Görevini icra ettiği zaman aralığında her ne olursa olsun asayiş sağlanmış, vergiler düzenli bir şekilde toplanmış ve kilit noktalara yerleştirilen Osmanlı birlikleri sayesinde bölge daha güvenli hale getirilmiştir.[132]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, halefi Zarif Mustafa Paşa'nın görev yerine intikal etmesinden sonra, Kudüs'ten ayrıldı ve İstanbul'a gitti. Kendisine, 20 Haziran 1847'de Tırnova muhassılığı tevcih edildi. Ancak Kıbrıslı Mehmed Paşa, yeni atandığı görevi

[129] Aynı Belge, Lef-21.
[130] Aynı Belge, 25 S 1263 (12 Şubat 1847 tarihli irade) ve Lef-21.
[131] BOA, MVL, 12/38, Lef-3, 4 CA 1263 (20 Nisan 1847).; Zarif Mustafa Paşa'nın görev yerine intikal ettiğini gösterir belge için bkz. BOA, A.MKT., 83/2, 11 C 1263 (27 Mayıs 1847).
[132] Moshe Mo'az*, Age.,* s. 120.

tenzil-i makam olarak düşündüğü için vazife yerine gitmeden istifa etti. Bundan dolayı Paşa'ya, Belgrad muhafızlığına atanana kadar yeni bir görev tevdi edilmemiştir.[133]

1.5.3. Belgrad Muhafızlığı

1830 fermanıyla muhtar bir statüye kavuşan Sırbistan, 1839 yılına kadar Miloş'un idaresi altında yönetilmişti. Ancak Miloş'un bölgedeki kötü yönetimi ve iktidarı bütünüyle kendi idaresinde toplama hırsı ona karşı bir muhalefetin doğmasına yol açmış, bundan dolayı oğlu Milan adına başknezlikten feragat etmek zorunda kalmıştı. Lakin Milan, uzun süre başknez olarak görev yapamamış ve yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak vefat etmişti.[134]

Milan'ın vefatından sonra yerine başknez olarak kardeşi Mihail görevlendirildi. Ancak Mihail'in Rus yanlısı olması, Osmanlı Devleti idaresine tam anlamıyla boyun eğmemesi, Müslümanlara karşı takındığı olumsuz tavır, ahaliyi gizliden silahlandırması ve bazı önemli Sırp reisleriyle aynı fikirde olmayışı, onun sonunu hazırladı. Sırp reislerinden Avram, Perişiç, Niko, Garaşanin ve Paçoka gibi isimler, Mihail'in yerine Karayorgi'nin oğlu Aleksandır'ın başknez olması için harekete geçti. Perişiç, Mihail'i başknezlikten indirmek için Sırbistan'da bir ihtilal başlattı.[135]

Mihail, Perişiç'in ordularına karşı başarılı olamadı ve Avusturya'ya kaçtı. Alınan galibiyet üzerine Sırbistan'da Vuçiç, Perişiç ve Simiç'ten oluşan geçici hükûmet ve milli bir meclis kuruldu. Meclisin aldığı karar doğrultusunda yaklaşık 20.000 kişinin de imzasıyla Aleksandır Karacorceviç'in başknez olarak atanması Babıali'den istendi. Padişah halkın taleplerine olumlu karşılık vererek 1842 yılında Aleksandır'ı başknez olarak atadı. Bu tarihten itibaren Sırbistan'da "Obrenoviçler" ve "Karacorceviçler" ismi altında iki siyasi grup oluştu. Bu iki siyasi grup uzun yıllar birbirleriyle çekişti. Hatta Miloş ve oğlu Mihail, Aleksandır'ı başknezlikten indirmek için çeşitli isyanlar tertip ederek ahaliyi meşru yönetime karşı devamlı kışkırttı. Yaşanan bu gelişmeler Sırbistan'da güvensiz bir ortam oluşmasına zemin hazırladı ve bundan dolayı bölgede tam anlamıyla sükûnet sağlanamadı.[136]

---

[133] BOA, İ.DH., 149/7720, 6 B 1263 (20 Haziran 1847).; Mahmud Kemal İnal, *Age*., Cüz-I, s. 83.
[134] Ayşe Özkan, Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 59-60-63.; Selim Aslantaş, "Sırp Knezliği'nde İktidar Mücadelesi: 1838 Türk Anayasası'nın (Turski Ustav) İlanı, Büyük Güçler ve Osmanlı Devleti", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 17, (2013), s. 5.
[135] Ayşe Özkan, *Age*., 64-65-77vd.
[136] Ayşe Özkan, *Age.*, s. 79-78-81-83vd.

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Sırbistan'daki bu karmaşık ve kaotik ortama rağmen; birçok dil bilmesi, Belgrad'ın stratejik önemini kavraması nedeniyle 15 Temmuz 1847'de Belgrad muhafızı olarak atandı. Daha önce Belgrad'a gönderilen mutasarrıflara vezaret payesi verilmiş olmasına rağmen Osmanlı Devleti, Kıbrıslı'ya herhangi bir yeni rütbe tevcih etmemiş; onu mir-i mirân payesiyle görevlendirmiştir. Bu bağlamda, Kıbrıslı'nın seleflerine 50.000 kuruş maaş ödenmişken, Paşa'ya 40.000 kuruş verilmesi uygun görüldü.[137]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Belgrad muhafızlığına atanmasıyla ilgili üç farklı rivayet vardır. Bunlardan ilki, Melek Hanım'a aittir. Melek Hanım'ın hatıratında aktardığına göre, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Belgrad muhafızlığına atanması, Paşa'nın dostu ve koruyucusu olarak nitelendirdiği Mustafa Reşid Paşa'nın desteğiyle gerçekleşmiştir.[138]

İkinci rivayet ise İbnülemin Mahmud Kemal İnal'a ait olup, ona göre, Paşa'nın Belgrad muhafızlığına atanması Ahmed Fethi Paşa'nın yardımıyla olmuştur. İnal'ın aktardıklarını destekler nitelikte üçüncü bir rivayet ise yazarı belli olmayan Sadrazamların Terâcim-i Ahvali isimli eserde de karşımıza çıkmaktadır. Bu eserde, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Tırnova muhassılığını reddettiği ve sonrasında Tophane Müşiri Ahmed Fethi Paşa'nın himmeti sayesinde Belgrad muhafızı olarak atandığı belirtilmektedir.[139]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, görevinin önemine binaen 30 Temmuz 1847'de padişah ile görüşüp, gerekli talimatları aldıktan kısa bir süre sonra İstanbul'dan ayrıldı. Mehmed Paşa ve ailesi, olumsuz hava koşullarına rağmen İstanbul'dan gemiyle yola çıktı ve ilk durakları Varna oldu. Oradan aile, küçük bir buharlı gemiyle Vidin'e geçti. Vidin mutasarrıfı, Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya haber göndererek, onları misafir etmek istediğini bildirdi. Bu davet üzerine Kıbrıslı ve ailesi, mutasarrıfın hanesinde konakladı. Sabah dört sularında gemiyle yola çıkan Mehmed Paşa ve ailesi, zorlu bir yolculuğun ardından Belgrad'a ulaştı.[140]

Kıbrıslı Mehmed Paşa Belgrad'a ulaştıktan sonra ilk olarak, Belgrad muhafızı olarak atandığını bildiren padişah fermanını memurlarla birlikte onu karşılamaya

[137] BOA, A.DVN.MHM., 4/35, 1 Ş 1263 (15 Temmuz 1847).; BOA, İ.DH., 151/7853, 1 Ş 1263 (15 Temmuz 1847).
[138] Melek Hanım, *Age.,* s. 80.
[139] *Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa*, Sadrazamların Terâcim-i Ahvali, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. NEKTY 9982, s. 219.; Mahmud Kemal İnal, *Age.,* Cüz. I, s. 83.
[140] BOA, İ.DH., 152/7891, 16 Ş 1263 (30 Temmuz 1847).; Melek Hanım, *Age.,* s. 81-82.

gelenlere okudu. Ardından, bütün memurlara özellikle ahaliye iyi davranılması ve gönüllerinin hoş tutulması gerektiğini tembihledi. Kıbrıslı'nın bu konuşması dinleyiciler üzerinde olumlu tesir etti ve büyük bir memnuniyetle karşılandı. Ancak Paşa'nın işi Belgrad'da hiç de kolay değildi. 18. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da önemli sosyal ve siyasi gelişmeleri olmuş, bunun sonucunda, kıtadaki mevcut yönetimlere karşı toplumsal karşı çıkışlar ve ayaklanmalar ortaya çıkmıştı. 1830 ihtilalleri bu yeni sürecin ilk önemli sosyal sonucu olmuştu. Bu isyanlar geçici olarak bastırılmış olmakla birlikte, sorunlar tam anlamışla çözülemediğinden, 1848 yılına doğru Avrupa'nın birçok ülkesinde yeni ayaklanmaların ayak sesleri duyulmaya başlanmıştı. Kıbrıslı'nın Belgrad'da görevine başladığı günlerde, başta Balkanlar olmak üzere, Avrupa genelinde gergin bir bekleyiş ve olumsuz bir siyasi atmosfer vardı. Avrupa'da yeni bir ihtilalin patlak vermesi an meselesiydi. Nitekim, beklenen bu ihtilal 1848 yılı başında, 3 Ocak 1848'de önce Viyana'da başlayacak, ardından 22 Şubat'ta Paris'e sıçrayarak genişleyecekti. Tabii olarak 1848 İhtilali'nin etkileri Avusturya'ya komşu olan Osmanlı Devleti'ni de yakından etkileyecekti.

1848 İhtilali Avusturya-Macaristan özelinde ele alındığında diğer ülkelerden farklı bir yöne evriliyordu. Çünkü Viyana'da ihtilal diğer ülkelerden farklı olarak iki şekilde kendini göstermişti. Bunlardan birincisi, liberal yönetim ve daha geniş haklar isteyen Avusturyalıların girişimleri, ikincisi ise ulusal bağımsızlık arzusuyla ayaklanan Macarların milliyetçi hareketleriydi. Özellikle Macarlıların başlattığı ayaklanma, Osmanlı Devleti için ciddi bir tehlike oluşturuyordu. Avusturya Devleti ile Osmanlı Devleti'nin sınırdaş olması ve Avusturya-Macaristan topraklarındaki bu ulusal bağımsızlık hareketlerinin Osmanlı topraklarına yayılma ihtimalini arttırıyordu.[141]

Osmanlı Devleti, 1848 İhtilali'nin Viyana'da başlaması üzerine, Kıbrıslı'ya 23 Mart 1848'de bir yazı göndererek Rumeli, Yunanistan ve Bulgaristan'da bulunan Osmanlı gayrimüslim tebaasını hem haricen hem de dâhilen bazı kimselerin tahrik edebileceği ihtimaline karşı dikkatli olmasını istedi. Babıali, ayrıca, bölgedeki Osmanlı memurlarının da gerekli tedbirleri almaları ve bölgenin asayişinin sağlanmasını istedi.[142] Zaten Paşa, göreve başladığı tarihten itibaren Avrupa'daki bu gelişmeleri yakından takip ettiği için

[141] Belgradî Raşid, *Vak'a-i Hayretnüma*, C. 1, İstanbul 1291, s. 220.; Semra Işın, *1848 İhtilâli'nin Osmanlı Devleti'ne Etkileri ve Alınan Tedbirler (1848-1850)*, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, Bolu 2022, s. 47-74.; Semra Işın, "1848 İhtilâllerinin Osmanlı Devleti Üzerine Etkileri: Bosna Örneği", *Kadim Dergisi*, S. 6, (2023), s. 176-177.
[142] BOA, A.MKT., 116/30, 17 R 1264 (23 Mart 1848).

teyakkuz halindeydi. Avusturya'da olan bitenler hakkında aldığı bilgileri hemen İstanbul'a bildiriyordu. Paşa yazısında, Avusturya'nın Pançova ve Zemun eyaletlerinde Avusturya yönetimine karşı başlayan ayaklanmadan bahsediyor ve bu ayaklanmanın Osmanlı topraklarındaki bazı Sırpları da benzer bir teşebbüs için etkileyebileceğini ifade ediyordu. Her ne kadar böyle bir isyan girişimi kesin olmamakla birlikte, böyle bir ihtimali dikkate alarak, önceden gerekli tedbirleri almak en doğrusuydu. Bu amaçla harekete geçen Kıbrıslı, isyan eğiliminde olabilecek kişilerin seyahat izinlerini sınırlandırıp Belgrad'dan ayrılmalarını engellemeye çalıştı. Ayrıca, o dönemde Sırbistan'a yoğun bir şekilde yabancı kişilerin geldiği fark eden Paşa, bu kişilerin bazılarının Osmanlı Devleti aleyhine çeşitli faaliyetlerde bulunabileceğini öngörerek, İstanbul'a bu konuda tedbir alınması gerektiğini bildirdi.[143]

Kısa bir süre sonra ortaya çıkan yeni gelişmeler Kıbrıslı'nın, Sırpların isyan niyetinde olduğuna dair endişelerinde haklı olduğunu gösterdi. Özellikle Miloş ile oğlu Mihail'in destekçileri, Başknez Aleksandır Bey, Vuçiç ve Avram'ın konakları ile Sırp askerlerinin kışlalarına; Müslümanların bölgeden uzaklaştırılması, Bulgaristan'ın işgal edilerek bağımsız bir Sırbistan'ın kurulması gibi fikirleri içeren broşürler bıraktılar. Broşürlerde, ayrıca, taleplerinin Aleksandır Bey tarafından kabul edilmemesi halinde kendisinin başknezlikten indirilip Mihail Bey'in başa geçirileceği ve Sırp ahalinin bu taleplere destek vermemesi durumunda şiddetle cezalandırılacakları belirtiliyordu. Bu broşürlerden dehşete kapılanlar, Kıbrıslı'ya başvurarak yardım istediler. Bunun üzerine, Kıbrıslı Mehmed Paşa durumun ciddiyetini kavrayarak, bölgedeki tahkikatlarını yoğunlaştırdı. Araştırmalar neticesinde, Sırpların silah imalathanelerinde gizlice silah ürettiklerine dair bilgiler tespit edildi. Bu durum, Paşa'nın öteden beri Sırpların isyan etme ihtimali üzerinde neden hassasiyet göstermiş olduğunun da bir kanıtı oldu. Kıbrıslı'ya göre Sırplar kesinlikle bir isyan hazırlığı içindeydi. Paşa, isyanın fitili ateşlenmeden, tasarlanan ayaklanmanın önüne geçebilmek için önce Sırp ileri gelenleriyle görüşmeye karar verdi. Bu görüşmede onlara, padişahın Sırp milletine umduklarından daha fazla serbestiyet tanımasına ve asayişleri en güzel şekilde temin etmesine rağmen böyle fesat çıkaracak broşürlerin neden ortaya atıldığını konusunda fikirlerini sordu. Bunun üzerine, Sırp liderler Paşa'ya, asilerle aynı fikirde olmadıklarını ifade ederek Osmanlı Devleti'nden çok memnun olduklarını ve devlete karşı sadakatten asla ayrılmayacaklarını söylediler. Paşa, Sırp ileri gelenlerine göz dağı vererek onlardan

[143] BOA, İ.MSM., 35/987, Lef-1, 25 ? 1264 (1 Mart 1848).; BOA, A.MKT., 124/42, 27 CA 1264 (1 Mayıs 1848).

fesat yayanlara sahip çıkmamalarını; ayrıca, fesatçıları uyararak onları bu isyan düşüncesinden vazgeçirmelerini istedi. Kıbrıslı, buna rağmen isyan fikrinden vazgeçmezlerse, Osmanlı Devleti'nin onları şiddetle cezalandıracağını bildirdi. Bunun üzerine Sırp eşraf, Paşa'ya, fesat niyetinde olanları gerekirse kendilerinin cezalandıracağı ifade ederek, Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıklarını bir kez daha teyit edip, bundan sonra da aynı çizgide hareket edeceklerini belirtiler.[144] Paşa'nın kararlı tutumu ve net ifadelerinden Sırp liderlerin oldukça etkilendiği anlaşılıyordu. Nitekim ertesi günü eşraf, fesat hareketlerinde parmağı olabileceğini düşündükleri kişilerle görüşmeye gittiler. Bu görüşme esnasında Sırp liderler, fesatçıları ikaz etti ve bu tür bir girişimin felaketle sonuçlanacağına dair uyarılarda bulundular. Sırp liderlerin bu girişimleri sonucunda daha önce isyan niyetinde olan Sırplar bu düşüncelerinden vazgeçtiler. Daha sonra Sırp liderler Kıbrıslı'nın yanına giderek yaptıkları görüşmelerinin ayrıntıları ve sonucu hakkında kendisine bilgi verdiler. Ancak Kıbrıslı Mehmed Paşa, bu bilgilere itimat etmedi ve Babıali'ye bir yazı göndererek Sırplılara güvenilemeyeceği konusunda uyarıda bulundu. Ayrıca Babıali'yi, Rusların; Sırplıları, Bulgarlıları ve Bosnalıları tahrik etmekten geri durmadığı hususunda da bilgilendirdi.[145]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, 30 Nisan 1848'de Sırp ileri gelenleriyle yeniden bir görüşme daha yaptı. Onlardan, bölgeye izinsiz gelen kişilerin pasaportlarının kontrol ettirilmesi gerektiğini ve herhangi şüpheli bir durumla karşılaşılırsa bunu hemen devlet yetkililerine bildirmelerini istedi. Paşa'nın amacı, olası ihtilalcilerin Belgrad taraflarına giriş yapmalarının önüne geçmekti. Ancak bu çabalar yetersiz kaldı. Nitekim sonraki aylarda Belgrad'taki mahalli gazeteler vasıtasıyla, bölgedeki Müslümanların Sırp eşkıyası tarafından tehdit edildikleri ifade edilerek, varoşlarda yaşayan ehl-i İslam'ın kalelere sığınmaları yönünde duyurular yapıldı. Belgrad ve çevresinde yaşayan Müslüman halk diken üstündeydi; kimse yarınından emin değildi. Herkes can ve mal güvenliklerinin derdine düşmüştü. Müslüman ahali arasında bölgedeki Sırpların gizlice silahlanmaya başladığı ve gerekli güce eriştiklerinde yağma ile katliama girişecekleri söylentileri dolaşıyor; çarşı ve pazarlarda kulaktan kulağa hızla yayılıyordu.[146]

[144] BOA, İ.MSM., 35/987, Lef-1.
[145] BOA, İ.MSM., 35/987, Lef-1.; Rusya'nın tahrikleri için bkz. BOA, İ.MSM., 35/993, Lef-7/11, 8 C 1264 (23 Mayıs 1848).
[146] BOA, A.MKT., 124/42, 27 CA 1264 (1 Mayıs 1848).; Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın bölgede almış olduğu diğer tedbir girişimleri için bkz. BOA, İ.MMS., 35/993, B 1264 (5 Haziran 1848 tarihli irade).

Tam da o günlerde Vuçin ve Avram, Kıbrıslı Mehmed Paşa ile görüşmek için Belgrad Kalesi'ne geldi. Her iki Sırp lideri de yerli halka aynı düşünceleri paylaşıp Kıbrıslı'ya, olası bir Sırp saldırısına karşı Müslümanların varoşları terk edip kaleye yerleşmesinin daha uygun olacağını imâ ettiler. Ancak Kıbrıslı, bu imânın altında Müslümanları, Sirbistan'dan yavaş yavaş uzaklaştırma niyeti olduğunu düşündüğünden, Vuçin ve arkadaşlarının tavsiyesini samimi ve gerçekçi bulmadı. Ancak onlara renk vermemek için, akıllıca hareket edip Müslümanları yüzyıllarca ikamet ettiklerinden bu topraklardan çıkarmanın çok zor olacağını, böyle zorunlu bir göçe kimsenin razı edilemeyeceğini söyledi. Böyle bir girişim Belgrad ve çevresinde yaşanan sorunları hafifletmek şöyle durusun, aksine bu sorunları daha da içinden çıkılmaz bir hale getirebilirdi.[147]

Vuçin'in Kıbrıslı'ya Müslümanların varoşlara çekilmesinin daha doğru olacağını imâ etmesi nedensiz yere değildi. Çünkü kendisinin başknez olma gibi farklı emelleri vardı. Üstelik onun bu düşüncelerinden yakınlarının dahi haberleri yoktu. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın bildiği yabancı diller sayesinde Avusturya konsolosu başta olmak üzere diğer konsoloslarla kurduğu iyi ilişkiler, Avrupa'da yaşanan ihtilallerin Sırp bölgesinde geniş çapta yankı bulamamasında etkili olmuştu. Bunun yanında, Osmanlı Devleti'nin uygulamış olduğu itidalli ve akıllı politikalar da bölgede huzurun korunmasına katkı sağlamış ve Kıbrıslı'nın elini güçlendirmişti. Ancak Miloş ve taraftarları, Belgrad ve çeresinde adete istikrar ve huzurun sağlanmaması için elinden geleni yapıyor, Sırbistan'da fesat tohumları ekmeye devam ediyordu. Başknez Aleksandır, Miloş'un bu uygunsuz tavırlarına rağmen kendi başına bir karar almaktan çekiniyor, özellikle Rusya ile birlikte diğer Avrupa Devletleri'nin telkinlerine kulak asmayıp, Babıali ile müşterek hareket etmeye özen gösteriyordu. Aleksandır'ın, Osmanlı Devleti'nden yana tutumu Rusya'yı oldukça rahatsız etti. Rus konsolosu, Sırp Emaretiyle Osmanlı Devleti'nin arasını açmak ve bölgede yaşanan kısmi sükûneti bozmak amacıyla, Aleksandır'ın en yakınlarından biri olan Vuçin'i kendi tarafına çekmek istedi. Rus konsolos, Vuçin'i çeşitli vaatlerle kandırarak onu ve ailesini Rusya tarafına çekmeyi başardı. Kısacası Vuçin, Rusya'nın da desteğiyle, ilk fırsatta Sırp Başknezi olmak gibi bir hevese kapılmıştı. Kıbrıslı'nın huzuruna çıktığı o günlerde, zihninin derinliklerinde sakladığı böyle bir sinsi planı vardı. Ancak bu emelini gerçekleştirmek kolay değildi. Hedefine ulaşabilmesi için öncelikle Sırp ileri gelenlerinin desteğini alması gerekiyordu. Bundan dolayı Sırp ileri

[147] BOA, İ.MSM., 35/992, Lef-10, 27 CA 1264 (1 Mayıs 1848).

gelenlerine sürekli olarak "Miloş ortadan kaldırılmazsa Sırbistan'da barış ve refah sağlanamaz" gibi telkinlerde bulunuyordu. Aslında Vuçin bu politikayla hem Aleksandır'ın bölgede güvenliği sağlayamadığını ihsas ettirerek onu itibarsızlaştırıyor hem de Miloş'un öldürülmesini sağlayarak, en çetin rakibinden kurtulmayı planlıyordu.[148]

Vuçin, bu sinsi planı çerçevesinde, bir süre sonra bölgenin bazı nüfuzlu isimlerini etkilemeyi başarıp onları safına katmayı başardı. Şimdi iş, Miloş'u bir şekilde ikna ederek Belgrad'a gelmesini sağlamak ve ilk fırsatta onu ortadan kaldırmaya kaldı. Bu konuda, kendisini destekleyen Sırp rüesasıyla birkaç defe görüşen Vuçin, onlarla birlikte bir plan hazırladı. Buna göre, güvendikleri bir adamı Miloş'un bulunduğu Viyana'ya gönderecekler ve ona bazı gerekçeler sunarak artık toplumun ileri gelenlerinin Aleksandır'a destek vermeyeceklerini, onun yerine kendisini başknezliğe getirmek istediklerini söyleyeceklerdi. Amaçları, başknezlikte gözü olan Miloş'a güven vererek onu Belgrad'a getirmek; yani tuzağa düşürüp, devre dışı bırakmaktı. Ancak bu planın uygulanabilmesi için Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın da desteği gerekiyordu. Yani Vuçin, Kıbrıslı'yı da aynen Miloş gibi, "suret-i haktan görünerek" kandırmak ve böylece malum emeline bir an önce ulaşmak istiyordu.[149]

Vuçin sinsi planını gerçekleştirmek adına Kıbrıslı Mehmed Paşa'dan görüşme talep etti. Ancak Vuçin görüşme sırasında, Kıbrıslı'ya doğrudan konuyu açmayı uygun bulmadı. Nitekim böyle davranmasında haklı sebepler vardı. Vuçin, Sırp eşraf tarafından desteklenmesine rağmen halk tarafından aynı karşılığı göremiyordu. Bundan dolayı halk nezdinde itibarını arttıracak bazı girişimlerde bulunmalıydı. Çünkü halkın desteği olmazsa sinsi planlarını uygulamaya koyamaz yani emellerine ulaşamazdı. Bu doğrultuda, Kıbrıslı'dan, Sırp vatandaşlığı verilerek devlet kademelerinde işe alınan Nemçelilerin Sırbistan'dan gönderilmesini talep etti. Vuçin, böylece Sırbistan'da pek sevilmeyen Nemçelileri ülkeden uzaklaştırarak yerli halkın devlet kademelerinde istihdam edilmesini sağlayacak ve böylece Aleksandır'a karşı kamuoyunu kışkırtacaktı. Vuçin, bu konuda Paşa'dan gerekli izni aldı. Bu olayın Sırbistan'da duyulması üzerine halk, Vuçin'e karşı sevgi gösterilerinde bulunarak Aleksandır'a yoğun bir tepki göstermeye başladı.[150]

[148] Belgradî Raşid, *Age.,* C. 1, s. 220-221.
[149] Belgradî Raşid, *Age.,* C. 1, s. 222-223.
[150] BOA, İ.MSM., 35/992, Lef-10, 27 CA 1264 (1 Mayıs 1848).;

Vuçin, bu sinsi planları sayesinde emellerine adım adım ulaşacağına inanıyordu. Ancak Kıbrıslı'nın da ona karşı bir planı vardı. Şöyle ki Paşa, Sırbistan'a yerleşmiş ve memuriyetlerde istihdam edilen Nemçelilerin çoğunun eğitimli ve politik zekaya vakıf kişiler olduğunu biliyordu. Kıbrıslı, Nemçelilerin çeşitli politikalar uygulayarak Sırp başknezini Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtıp dosthane ilişkilerin bozabileceklerinden endişe ediyordu. Kıbrıslı bu gerekçelerle, gerekli olan izni Vuçin'e verdi ve ileride Nemçelilerin Osmanlı Devleti'nin başına daha büyük belalar açmasının önüne geçmeye çalıştı.

Vuçin, Nemçeliler'in ülkeden gönderilmesi konusunda bir başarı sağladıktan sonra halk nezdinde gerekli itibarı kavuştuğunu zannedip ikinci ve aslında en önemli planını uygulamaya koymak istedi. Bu planda, yukarıda da bahsedildiği üzere Kıbrıslı'dan gerekli izinleri alıp Miloş'u Sırbistan'a getirmek ve sonrasında ondan kurtulmaktı. Bunun üzerine Kıbrıslı'dan bir görüşme talep etti ve Miloş tehlikesine dikkat çekerek Paşa'dan onun Sırbistan'a getirilmesinin ne denli önemli olduğunu anlattı. Kıbrıslı, aslında Vuçin'in bu hareketlerinden şüpheleniyordu. Ancak, Miloş'un da Sırbistan'a getirilmesinde bir beis görmüyor hatta Osmanlı Devleti'nin selameti açısından bunu uygun görüyordu. Bundan dolayı Vuçin'in isteğine ihtiyatlı yaklaşmakla birlikte karşı çıkmadı ve Vuçin'in, Viyana'ya gidip Miloş'la görüşmesine izin verdi. Ayrıca Kıbrıslı, kendi adamı olan İsmail Ağa'yı da Vuçin'in arkasından Miloş'un yanına göndererek ondan Sırbistan'a gelmesi için Miloş'u ikna etmesini istedi. Miloş ve İsmail Ağa, Miloş ile ayrı ayrı görüşerek onu Sırbistan'a gelmeye ikna etti. Ancak sonrasında gelişen olaylar Vuçin'in istediği gibi seyretmedi. Miloş'un, Belgrad'a dönerek başknezlik için mücadeleye girişeceği yönündeki haberlerin Sırbistan'da duyulmaya başlamasıyla birlikte halk, galeyana gelerek Miloş'a destek vermeye başladı.

Halkın Miloş'a olan bu desteğinin günden güne artması Vuçin'i oldukça korkuttu. Bundan dolayı Vuçin, Miloş'u Sırbistan'a getirtip öldürmenin halkın tepkisini çekeceğini düşerek ani bir şekilde planını değiştirdi. Hemen bir millet meclisi oluşturarak kendisini Sırp Bey'i olarak atamaya çalıştı. Vuçin'i yaptığı bu girişimler, onun gerçek emellerini ortaya çıkardı. Kıbrıslı, Vuçin'in kendi başına bu tür eylemlere girişemeyeceğini iyi biliyordu. Bunun üzerine Paşa, Vuçin'e kimlerin destek verdiğini araştırmaya başladı. Yaptığı tahkikatlar neticesinde, Rus konsolosu ile Vuçin'in birçok kez görüşme yaptığını öğrendi. Kıbrıslı, Vuçin ve Rus konsolosunun Sırp Emareti üzerindeki emellerini hemen Aleksandır Bey'e ileterek Vuçin'e karşı tedbir almasını gerektiğini bildirdi. Bunun

üzerine Aleksandır Bey hem Vuçin'e hem de olası Miloş tehdidine karşı Sırbistan serhatlarına ek asker sevkine başlayarak daha tedbirli davranmaya başladı.[151]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Belgrad'da görev yaptığı sırada ilgilendiği önemli meselelerden biri de Başknez Aleksandır'ın gündeme getirdiği veraset sorunu olmuştur. Bilindiği üzere, veraset sistemi, yönetme yetkisinin babadan oğula geçmesi veya bir hanedan içinde kalıp nesilden nesile devam etmesi anlamına gelir. Osmanlı Devleti de kendi hanedanında bu sistemi benimsemiş ancak zaman zaman tahta çıkma usulü değişiklik göstermiştir. Bazı dönemlerde padişahın oğullarından biri tahta çıkarken, diğer zamanlarda hanedanın en büyük üyesi tahta getirilmiştir. Osmanlı Devleti, kendi veraset sisteminde bu usulü benimsemişken, ona bağlı olan Mısır veya Sırbistan gibi yerlere başka imtiyazlar tanıyarak o yerleri farklı şekilde yönetmiştir. Bu çerçevede, yöneticiler bazen belirli bir süreliğine atanmış, bazen babadan oğula geçen verasetle görevlendirilmiş bazen de halk, kısmi bir anayasa aracılığıyla kendi liderlerini seçme hakkına sahip olmuştur.[152]

Kıbrıslı'nın muhafızlığı sırasında, Miloş ve taraftarlarının Aleksandır'a karşı başknezliği elde edebilmek için muhalif ve tehditkâr tavırları giderek artmış ve bu durum Aleksandır yönetimini gün geçtikçe rahatsız etmeye başlamıştı. Aslında Aleksandır, kendisinden sonra Sırp Emareti'nin başına kendi oğlunu getirmeyi çok uzun zamandan beri istiyordu. Ancak, bu durumu, bir türlü Osmanlı Devleti'ne söyleyemiyordu. Miloş ve taraftarlarının muhalif ve tehditkâr tavırların artması üzerine istediği fırsatı bulan Aleksandır, Babıali'den, Sırp Emaretinin idaresinin kendisinden sonra oğluna geçmesini yani oğlunun başknez olarak atanmasının sürekliliğini öngören yeni bir imtiyaz fermanı talep etti. Bu ferman sayesinde Aleksandır, hem veraset usulünü oğlu lehine değiştirecek hem de Miloş ve taraftarlarının başknezliği ele geçirme konusunda yasal dayanakları ellerinden alıp kendisine karşı olası bir girişime mâni olacaktı.[153]

Babıali, Aleksandır'ın bu yeni imtiyaz fermanı talebine, Sırp Emareti yönetiminin belli bir ailenin tekeline verilmesini siyaseten sakıncalı gördüğü için sıcak bakmıyordu.

---

[151] Belgradî Raşid, *Age.,* C. 1, s. 223-224-225vd.; Nurbanu Duran, *Vak'a-ı Hayret-Nüma (1802-1849)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 228-229.

[152] Osmanlı Devleti'nde veraset usulü için bkz. Halil İnalcık, "Osmanlılar'da Saltanat Verâseti Usûlü Ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 1, (1959).; Mısır veraset sistemindeki değişiklik için bkz. Hilal Görgün, "Mısır", *DİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 569-575.; Sırbistan'daki anayasal düzen hakkında bkz. Tanja Čerevicki, "1835-1838 Yılları Arasında Sırp Knezliği'nde Anayasa Hareketleri" *OTAM*, S. 53, (2023), s. 19-20.

[153] BOA, İ.MSM., 35/988, Lef-8, 25 R 1264 (31 Mart 1848).

Ancak buna rağmen, Babıali, Aleksandır'e direkt olarak olumsuz bir yanıt verilmesi durumda onun, devlete karşı bir tavır sergilemesinden çekiniyor, bu konuda Rusya'dan yardım talep edebileceği gerekçesiyle endişeleniyordu. Bunun üzerine Babıali, Rusya'nın bu konudaki görüşlerini öğrenmek üzere konuyu Rus elçisi Nesselrode ile paylaştı. Nesselrode, Babıali'ye veraset usulünün değiştirilmesi meselesinde Osmanlı Devleti'nin aceleci davranmasına gerek olmadığını ileterek Aleksandır'ın isteğine şimdilik olumlu cevap verilmemesini tavsiye etti. Babıali ise Rusların ileride fikir değiştirip, Aleksandır'ı yanlarına çekebileceklerini düşündüğü için, Aleksandır'a ne olumsuz ne de olumlu bir yanıt vermeyi uygun bulmadı.

Bu gelişmeler, Belgrad'da bazı huzursuzluklara yol açtı ve 1848'in Mart ayında Başknez Aleksandır ve Sırp ileri gelenleri veraset meselesi hakkında Kıbrıslı Mehmed Paşa ile görüşmeye gitti. Ancak bu görüşme sırasında Aleksandır ve Sırp ileri gelenleri arasında bazı ihtilaflar ortaya çıktı. Toplantıya katılan Sırp liderlerin bazıları veraset usulünün değiştirilmesi fikrini desteklerken, bazıları da böyle bir talebinin İstanbul nezdinde uygunsuz bir davranış olarak karşılanacağından, kabul görmeyeceğini söylüyorlar, bir anlamda, üstü kapalı karşı çıkıyorlardı. Kıbrıslı Mehmed Paşa, bu görüşmeden hemen sonra, Babıali'ye bir yazı göndererek, Sırp Başknezliği veraseti meselesinin bir an önce bir çözüme kavuşturulması gerektiğini aksi takdirde bu konunun Sırbistan'da yeni ihtilaf, çekişme ve kavgaların yolunu açacağını, bundan da en çok Osmanlı yönetiminin etkileneceğini bildirdi. Ancak Osmanlı Devleti, özellikle ihtilalin yaşandığı o sıralar Sırbistan'ın birlik ve bütünlüğüne önem verdiği için Nisan 1848'de Aleksandır'a, büyük oğlunun başknezliğe getirileceğini vadederek konuyu kapatmaya çalıştı. Ayrıca Babıali, gelişmeleri hemen İngiliz elçisi Canning'e de aktararak olası olumsuz bir duruma karşı İngilizlerin desteğini sağlamayı hedefledi. Nihayetinde o tarihlerde veraset meselesi bir kere daha gündeme gelmeyip, mesele devletler arası bir siyasi krize dönüşmeden barışçıl bir şekilde halledildi.[154]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Avrupa'da yaşanan 1848 İhtilali'nin Osmanlı topraklarına yayılma ihtimaline karşı hadiselerin patlak verdiği ilk günlerden itibaren bir dizi askerî tedbirler almıştı. Bunlar arasında, çok önem verdiği Belgrad Kalesi'nin tahkimi ilk sırada geliyordu. Bu bağlamda, kalede mevcut Osmanlı askerlerinin yanı sıra, geceleri hendek

[154] BOA, İ.MSM., 35/988, Lef-10, 16 CA 1264 (20 Nisan 1848).

ve metrislerde nöbet tutması için ek muhafızlar görevlendirmiş; kalede görevli memurlar her türlü olumsuz gelişmeye karşı hazırlıklı olmaları noktasında ikaz edilmişlerdi.[155]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, bir yandan ihtilalin Sırp bölgesinde yayılmasını engellemeye çalışıyorken, bir yandan da olası bir ayaklanma durumda Belgrad Kalesi'ni daha güçlü kılabilmek için toplarının onarımıyla ilgileniyordu. Bu durum hakkında, 31 Mart 1848 tarihinde Babıali'ye bir tahrirat gönderen Paşa, kalenin çoğu yerinin harabiyet içinde olduğunu ve kaledeki topların yaklaşık iki yüz tanesinin kullanılmaz durumda olduğunu, ayrıca kullanılabilecek olan topların dahi birçok eksiğinin bulunduğunu, bunlarla ancak birkaç atış yapılabileceğini, çünkü mevcut topların birkaç atıştan sonra kullanılamayacak hale gelebileceklerini İstanbul'a bildirdi. Kıbrıslı, bu arada, kaleye yeni toplar gönderilene kadar, yaşanan soruna çözüm üretmek amacıyla ambarlardan yirmi beş tane kundak çıkarttırıp toplara ilave ettirdi ve yakın yerlerden kereste tedarik ederek kundak imaline girişti.[156]

Kale savunmasının güçlendirilmesi haricinde de ek tedbirler alan Kıbrıslı Mehmed Paşa, olası bir isyan karşı Vuçin ve bazı Sırp ileri gelenlerine uyarılarda bulunup, Sırp redif askerlerinin hazır bulunmaları gerektiğini ve mühimmatlarında eksiklik olursa tedariklerinin ivedi bir şekilde tamamlanmasını istedi. Paşa, bir yandan Belgrad ve çevresinin güvenliğini tahkim etmeye çalışırken, diğer yandan da Osmanlı hükûmetini uyararak, Vidin, ve Sofya taraflarında çok sayıda Bulgar nüfusun yaşadığından bahisle, ihtilalin bu bölgelere sirayet etme ihtimaline karşı mezkûr yerlerdeki asker sayılarının mutlaka arttırılması gerektiğini hatırlatıyordu.[157] Kıbrıslı Mehmed Paşa, bu zor şartlar altında bir yıldan fazla süredir bulunduğu Belgrad muhafızlığı görevinden 11 Temmuz 1848'de beklenmedik bir şekilde azledildi. Yerine Yanya Valisi Hafız Ahmed Paşa atandı.[158]

Melek Hanım hatıratında, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Belgrad muhafızlığından azledilmesine etki edebilecek çeşitli rivayetler nakletmiştir. Melek Hanım'ın hatıratında aktardığına göre, bir gece bir Türk ile Sırplı arasında çıkan tartışma kısa sürede kavgaya dönüşmüş ve kavga sonucunda Müslüman, Hristiyan bir Sırp'ı öldürmüştü. Bu olaydan dehşete kapılan zanlı cinayet haberi etrafa yayılmadan Belgrad Kalesi'ne yani Kıbrıslı

[155] BOA, İ.MSM., 35/987, Lef-1, 25 ? 1264 (31 Mart 1848).
[156] BOA, İ.MSM., 35/987, Lef-2, 25 ? 1264 (31 Mart 1848).
[157] BOA, İ.MMS., 35/992, Lef-5, 27 CA 1264 (1 Mayıs 1848).
[158] BOA, A.DVN., 38/51, 9 Ş 1264 (11 Temmuz 1848).

Mehmed Paşa'nın yanına sığınmıştı. Ertesi sabah Belgrad'dan İstanbul'a bir gemi kalkacaktı. Nitekim Paşa, Sırpların faillerin kendilerine teslim edilmesini talep edeceklerini öngördüğü için, bu durumu fırsata çevirerek zanlıyı İstanbul'a kaçırmıştı. Ancak olayın duyulması üzerine, Sırp ahalisi ayaklandı. Kentte ikamet eden Türkler, Sırpların ayaklanmasından endişe edip, kendilerine zarar geleceği düşüncesiyle değerli eşyalarını da yanlarına alarak, kaleye sığındı. Ancak kısa süre sonra Sırplar silahlanarak kaleye yönelmiş ve Kıbrıslı Mehmed Paşa'dan katilin kendilerine teslim edilmesini talep etmişler; eğer fail kendilerine teslim edilmezse, tüm garnizonu katledeceklerine dair tehditler savurmuşlardı. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın garnizonunda bulunan asker sayısı, Sırplara karşı oldukça yetersizdi. Bu nedenle Paşa, onlara karşı uzun süre direnmenin mümkün olmayacağını ve mağlubiyetin kaçınılmaz olacağını bildiği için yedi gün boyunca kale halkı, Sırpların her an saldırıya geçecekleri korkusuyla kalede kapalı kalmıştı.

Melek Hanım'ın aktardıklarına göre, yaşanan bu hapis hayatı uzadıkça dayanılmaz bir hâl almıştı ve mesele kısa zaman içinde halledilemezse açlık baş gösterecekti. Ancak, Paşa dâhil hiç kimse siperlerin diğer tarafına geçmeye cesaret edememişti. Melek Hanım yaşanan bu çıkmazdan kurtulmak için bir adım atarak, kralı[159] ziyaret etmeye karar vermişti. Bu amacından kimseye bahsetmeden gizlice arabasını hazırlatmış ve kavaslarla birlikte yola koyulmuştu. Melek Hanım'ın, kralla yapmış olduğu görüşme olumlu sonuç vermişti. Kısa bir süre sonra kral, halkının öfkesini dindirmek için bir bildiri yayınlayarak, İstanbul'dan suçlunun teslim edilmesini talep ettiğini ve yakında yanıt geleceğini halka duyurmuştu. Bu bildiriden sonra yavaş yavaş olaylar normale dönmüş, kale önündeki büyük kalabalık dağılmıştı. Melek Hanım'ın aktardıklarına göre, olay kendisinin çabaları sonucunda çözüme kavuşmuştu.[160]

Elimizdeki arşiv belgeleri ve dönemin olaylarını nakleden Belgradî Raşid'in aktardıkları Melek Hanım'ın, Kıbrıslı'nın azliyle ilgili yukarıdaki anlatısının bütünüyle doğru olmadığını gösteriyor. Mesela, Melek Hanım'ın anlattığı hadise sırasında Kıbrıslı fiilen Belgrad muhafızı değildi. Kıbrıslı, görev devir teslimi yapmak için Belgrad muhafızlığına atanan Ahmed Paşa'nın Belgrad'a gelmesini bekliyordu. Oysa Melek Hanım, hatıratında, malum hadise esnasında Kıbrıslı'nın Belgrad muhafızı olarak görev başında olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın 10 Ağustos

[159] Hatıratta "Kral" ibaresi yer almaktadır. Bkz. Melek Hanım, *Age*., s. 85-86.
[160] Melek Hanım, *Age.,* s. 84-85-86vd.

1847'de İstanbul'a gönderdiği yazısının altında "Muhafız-ı Kale-i Belgrad-ı Sabık" ibaresi yer alması da Paşa'nın o tarihte resmen görevinde olmadığının açık bir delilidir. Ayrıca Melek Hanım'ın hatıratında aktardığı hadisede Sırplının öldürüldüğünden bahseder. Lakin bu bilgi de doğru değildir. Sırplı öldürülmemiş, bir Müslüman tarafından boynundan yaralanmıştır.[161]

Tespit ettiğimiz arşiv vesikaları ve Belgradî Raşid'in eserinde yer alan bilgilere göre, hadise aslında şu şekilde gerçekleşmiştir: Varoş karakolunda görevli nizamiye askerlerinden bir onbaşı tartıştığı bir Sırp'ı tüfek süngüsüyle boynundan yaralamış ve Sırp halkı bu hadiseyi öğrendiği anda harekete geçerek silahlarıyla karakolun önünde toplanmıştı. Hadisenin büyüyüp Sırpların, Osmanlı karakoluna saldırma niyetlerinde olduğu anlaşılınca, Osmanlı askerleri silahlanıp Sırplara karşı savunmaya geçmişti. Olayın kısa zamanda duyulması üzerine, Müslümanlar "devletimizin askerleri muhasara altına alındı, bu duruma sessiz kalmak İslam'a aykırıdır" nidalarıyla işlerini yarıda bırakıp karakolun etrafında toplanmaya başlanmıştı. Yaşanan bu ani gelişmeler üzerine Sırplıyı yaralayan Osmanlı askeri paniğe kapılarak, Mehmed Paşa'nın yanına; kaleye sığınmıştı.[162] Kıbrıslı olayların büyümesi üzerine önce askerlerine oluşan kalabalığın dağıtılmasını emretmiş sonrasın da Sırp Emareti'ne bir yazı göndererek, eğer toplanan Sırplılar dağılmakta direnirlerse, sorumluluğun onlara ait olacağını ve kaleden müdafaaya başlayacağını bildirmişti.

Yaşanan bu gelişmeler üzerine Sırbistan üzerinde farklı emelleri olan Rusya, konsolosu aracılığıyla olayı karıştırmaktan geri durmamıştı. Rus konsolosu olaya hemen müdahale edip, Sırplıyı öldüren Osmanlı askerinin karakola getirilip, siyaseten katledilmesini Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya söylemişti. Bunun üzerine Paşa, Rus konsolosuna aslında Sırplının öldürülmediğini, yalnızca yaralandığını belirterek, olayı detaylıca soruşturmadan hadiseye müdahale etmesinin doğru olmadığını ifade etmişti. Ancak konsolos, Paşa'nın açıklamalarına rağmen, söylediklerinden geri adım atmayarak, eğer bölgede huzurun sağlanması ve fesadın yayılması önlenmek istiyorsa; mezkûr askerin hemen idam edilmesi gerektiği görüşünü yinelemişti. Bunun üzerine Kıbrıslı özetle, "Sırpların durduk yere haksız bir şekilde ayaklanmaları, siz dahi herkes tarafından bilinmektedir. Ancak, onlar bu hareketlerine devam etmekte ısrarcı olurlarsa, o zaman

[161] BOA, İ.MSM., 35/1000, Lef-1, 14 Ş 1264 (14 Temmuz 1848).; Paşa'nın o sıralar görevinden azledilmiş olduğunu gösteren mühür için bkz. BOA, İ.MSM., 35/1001, Lef-1, 27 Ş 1264 (29 Temmuz 1848).
[162] Kıbrıslı, Melek Hanım'ın hatıratında belirttiği üzere zanlıyı vapurla kaçırmamış, kalede hapsetmiştir bkz. BOA, İ.MMS., 35/1000, Lef-1.

ben de muhafız paşa olarak müdafaaya kalkışmak zorunda kalacağım. Ayrıca Sırpların, bu asi ve fevri tavırları ehlî-i İslam'ın sabrını tüketmesine rağmen, onlar, devletlerine olan sadakatinden dolayı bu tür durumlara sessiz kalıyor. Sırplar da bu durumu fırsat bilerek Müslümanların mal ve eşyalarını yağmalıyor. Osmanlı Devleti, bölgede huzursuzluk olmaması için Müslümanlara sakin ve sabırlı olmalarını emrediyor. İşte bu durum, onları oldukça gücendiriyor. Sırplar, Osmanlı Devleti'nin hoşgörülü tutumunu iyi bildikleri için basiretsiz bir muhafız döneminde, çeşitli ve basit bahanelerle isyan başlatıyor ve böylece asıl hedefleri olan Belgrad'ı ele geçirmek için plan yapıyorlar. Şu anda bile Sırp Emareti, benden bir gevşeklik ve ürkeklik gösteririm hülyasıyla toplanan Sırp asilere dağılmalarını emretmiyor. Ancak, dinime ve devletime olan sadakatim, böyle bir haksızlık karşısında tarafsız ve duyarsız kalmama engeldir. Her ne kadar şu anda azledilmiş olsam da selefim gelip teslim ve tesellüm kaidesini icra etmedikçe benim emrim burada geçerlidir. Gerek ehlî-i İslam ve gerek burada bulunan Osmanlı askerleri bana itaat etmek zorundadır. Bundan dolayı, karakola bir mermi bile atılsa orayı müdafaa etmek zorundayım" diyerek konsolosa cevap vermiştir. Paşa'nın bu sert ve iradeli tavrı, konsolosun geri adım atmasını sağlamıştı. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın, Rus konsolos karşısındaki bu kararlı duruşu ve almış olduğu askerî önlemler sayesinde, karakolun önündeki Sırplılar pişmanlıklarını dile getirip dağılmaya başlamıştır. Böylece yaşanan olaylar ahali arasında kan dökmeye varmadan halledilmiştir.[163] Kıbrıslı Mehmed Paşa, Belgrad muhafızlığından azledildikten sonra 10 Eylül 1848 tarihinde "Tırhala mutasarrıflığına" atandı. Ancak bu görevde yalnızca on beş gün kadar kalan Paşa, henüz görevine fiilen başlamadan, yani oraya hiç gitmeden, 25 Eylül 1848'de Londra sefirliğine tayin edildi.[164]

1.6. İlk Yurtdışı Görevi: Londra Sefirliği

Osmanlı Devleti, 18. yüzyılın sonunda Avusturya İmparatorluğu ve Rusya Çarlığı ile imzalamak zorunda kaldığı anlaşmaların ardından, varlığını sürdürebilmek için Avrupa devletleri arasındaki ihtilaf ve çekişmelerden yararlanması ve Avrupa devletler muvazenesi içinde yer alması gerektiğinin farkına varmıştı. 1789 yılında tahta çıkan III.

[163] Hadise hakkında bilgi veren arşiv vesikaları için bkz. BOA, İ.MSM., 35/1001, Lef-1 ve BOA, İ.MSM., 35/1001, 10 N 1264 (10 Ağustos 1848 tarihli irade) ve vr.1-4.; Belgradî Raşid, *Age.,* C. 1., s. 226-227.; Müslüman ve Sırplı arasında başlayan tartışma kısa sürede kavgaya dönüşmüş ve bu kavga sonucunda Sırplı, Müslüman tarafından yaralanmıştır. İncelediğimiz bu olay hem arşiv belgeleri hem de Belgradî Raşid'in kaleme aldığı eser sayesinde açıklığa kavuşturulmuştur. Ancak Sami Demiray, bizim eriştiğimiz bu kaynaklara ulaşamadığı için Melek Hanım'ın hatıratında aktardığı bilgileri kabul etmiştir. Bundan dolayı aktardığı bilgiler hatalıdır. Bkz. Sami Demiray, *Agt.,* s. 30.

[164] BOA, A.DVN., 39/69, 11 L 1264 (10 Eylül 1848).; Londra sefirliğine atandığı belge için bkz. BOA, İ.HR., 47/2235, 26 L 1264 (25 Eylül 1848).; Tırhala mutasarrıfı olarak atandığını gösteren gazete için bkz. *Cerîde-i Havâdis,* No: 402, 19 L 1264 (18 Eylül 1848).; Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Tırhala mutasarrıflığı görevini ne kadar süreyle icra ettiğine dair farklı bir bilgi için bkz. Sami Demiray, *Agt.,* s. 31.

Selim devletin içine düştüğü bu kötü durumu tam anlamıyla idrak ettiğinden, geniş çaplı bir ıslahat programı tatbik etmek istemişti.[165] III. Selim'in bu programına, Avrupa medeniyetini yerinde ve yakından tanıma ile bilhassa teknik olarak ulaştıkları mevcut seviyenin sebeplerini öğrenme isteği de eklenince, Osmanlı diplomasi anlayışı ve yöntemlerinin yenilenmesi de artık kaçınılmaz bir hale gelmişti. Bu nedenle padişah, Avrupa devletlerinde daimî elçilikler kurma girişiminde bulunmuştu. Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nin, III. Selim dönemine kadar Avrupa'da daimî bir elçiliği mevcut değildi. III. Selim, Avrupa ülkeleri hakkında ve onlarla ilgili meseleler üzerine güvenilir ve kesintisiz bilgi almak için 1792'de Avrupa'nın önemli başkentlerinde Osmanlı elçilikleri kurulması yönünde önemli bir karara imza attı. Bunun üzerine ilk daimî elçilik 1793 yılında Londra'da açıldı. Yusuf Agah Efendi de daimî elçi olarak Londra'ya atandı.[166] Bir süre sonra, yani 1796'da Seyyid Ali Efendi Osmanlı Devleti'nin ikinci daimî elçisi olarak Paris'e gönderildi. Bu tarihten bir yıl sonra Azmi Efendi Berlin'e, İbrahim Efendi Viyana'ya Osmanlı elçisi olarak gönderildiler. Böylece, Osmanlı Devleti, Londra, Paris, Berlin ve Viyana gibi dönemin önde gelen ülkelerine elçiler göndererek daimî elçiliklerini kurup,[167] Avrupa devletleri ile daha yakından ve geçmişe göre çok daha etkin ve hızlı bir diplomatik ilişkiler ağı tesis etmiş oldu. Bu elçilikler, Babıali için ilgili devletlerle sadece diplomatik ilişkilerin gelişmesi açısından değil, Avrupa'daki askerî ve teknik gelişmelerin takibi ve bunların ülkeye transferi açısından da önemli işlevler görebilirdi.

Fransa'nın 1798'de Mısır'ı işgal etmesinden sonra III. Selim'in Avrupa'ya bakış açısı değişmeye başladı. 1800'lü yıllara gelindiğinde, padişah, Babıali'den mevcut Osmanlı sefaretlerinin durumları ve yararları konusunda bir değerlendirme yapmasını istedi. Yapılan görüşmenin sonuçları, bir telhis ile padişaha sunuldu. Buna göre, Avrupa'daki daimî elçiliklerin Osmanlı Devleti'ne bir yarar sağlamadığı, Müslümanların uzun süre gayrimüslimlerin arasında ikamet etmelerinin sorun teşkil ettiği ve elçilerin layıkıyla görevlerini yerine getirememeleri yer alıyordu. Bu nedenlere, elçilerin yabancı dil bilmemesi ve Avrupa'da görev yapma konusundaki isteksizlikleri de eklenince,

[165] Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, Güven Basım Evi, İstanbul 1962, s. 2676.
[166] Stanford J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında: Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789-1807)*, çev. Hür Güldü, Kapı Yayınları, İstanbul 2008, s. 253-254.; Bernard Lewis*, Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınları (10. Baskı), Ankara 2018, s. 85-86.
[167] Ahmet Dönmez, *Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006, s. 25; Şuheda Günce, "Osmanlı Devleti'nde İlk Daimî Elçilikler ve Diplomasiye Olan Etkileri, *Osmanlı Medeniyeti Araştırma Dergisi*, C. 6, S. 10, (2020), s. 105.

Rumların maslahatgüzar olarak Avrupa devletlerine gönderilmeleri kararlaştırıldı. Ancak, Osmanlı Devleti'nin Fransa'nın Mısır'daki işgalini sonlandırmak için 1802'de Fransızlar ile yaptığı anlaşmadan sonra, yeniden Müslümanlar hem maslahatgüzar ve elçi olarak Avrupa ülkelerine gönderilmeye başladı. Ancak, 1811 yılına gelindiğinde mali sebeplerden dolayı tüm elçilikler maslahatgüzarlık seviyesine indirildi ve yeniden Rumlar maslahatgüzar olarak görevlendirildi. 1821'de Rum İsyanının[168] patlak vermesiyle birlikte onların da görevlerinden azledilmesi kararlaştırıldı. [169]

Osmanlı Devleti'nin, Rumları elçilik görevinden azletmesi üzerine, yabancı devletlerle diplomatik faaliyetleri sağlayacak, lisan bilen kişiye ihtiyacı arttı. Bunun üzerine 1821'de *Tercüme Odası* kuruldu. Tercüme Odası'nda öğrencilere yabancı lisan öğretilmeye çalışıldı ve tercümeler yaptırıldı. Bundan sonraki dönemde bu odada yetişen kişiler arasından sefir atamaları da yapıldı.[170]

Tercüme Odası'nın kurulup lisan bilen devlet adamlarının yetişmeye başlamasından sonra II. Mahmud, Avrupa devletleriyle olan ilişkileri daha sistematik hâle getirmek istedi ve Hariciye Nezareti'nin temellerini attı. Bilindiği üzere, Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanı, Rusya ile savaş ve Hünkâr İskelesi Anlaşması, Fransa'nın Cezayir'i zaptı gibi olaylar, Osmanlı Devleti'ni hareketli ve aynı zamanla ihtiyatlı bir politika izlemeye itmiş; bu nedenle 1834'ten itibaren Paris, Londra ve Viyana gibi şehirlere yeniden büyükelçiler gönderilmesi zorunlu bir hâl almıştı. Çeşitli ülke başkentlerine elçi olarak gönderilen kişiler belirli bir zümreye ait olmamakla birlikte, zaman zaman işin gerekliliklerine göre çeşitli mesleklerden mevki ve şöhret sahibi kimselerden seçiliyordu. Ancak, seçilenlerin yabancı dil bilmeleri önemli bir hususdu. Ayrıca elçilerin, hitabeti güçlü, iletişim ve müzakere yeteneği gelişmiş ve Hristiyan entrikalarını bilen kişiler olmasına önem veriliyordu.[171] Bunun yanında, Avrupa ülkelerinde açılan veya açılacak olan sefarethaneler, bazen, gönderilen elçinin rütbesini

---

[168] Rum İsyanı'nın detayları ve Yunan mezalimi için bkz. Meral Bayrak, *1821 Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir 1999.; Murat Özcan, *Tarihin Işığında Yunan Mezalimi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005.

[169] Ahmet Dönmez, *Agt.,* s. 27- 30; Musa Kılıç, *Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslümler (1836-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 3-4-7.; Muhammed Said Kardaş, *Kostaki Musurus Paşa'nın Londra Sefirliği (1853-1856)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2023, s. 8-9.; Fransa'nın Mısır işgali ve sonrasında imzalanan barış antlaşması için bkz. Johann Wilhelm Zınkeısen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1802)*, C. 6, çev. Nilüfer Epçeli, Çeviri Kontrol: Kemal Beydilli, Erhan Afyoncu(ed.), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, Üçüncü Bölüm.

[170] Tercüme Odası'nda yetişen sefirler için bkz. Gül Akyılmaz, *Siyasi Tarih*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2015, s. 151-152.; Ali Akyıldız, "Tercüme Odası", *DİA*, C. 40, İstanbul 2011, s. 504-506.

[171] Faik Reşid Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, yay. Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu Yayınları (4. Baskı), Ankara 2008, s. 23.; Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s. 96.

ve kıdemini değiştirebilirdi. Gönderilen sefirlerin mevkisini gösteren çeşitli mülki, askerî ve idari payeler vardı. Paşalık, vezaret bunlardan yalnızca bazılarıydı. Bir de elçinin kıdemini gösteren büyükelçi, orta elçi (küçük elçi) gibi kavramları vardı. Bu bakımdan adından da anlaşılacağı üzere büyükelçi sefirler arasında en kıdemli olanıydı.[172]

19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'nın en güçlü devletlerin başında şüphesiz İngiltere geliyordu. Bundan dolayı Babıali, Londra Sefaretine ayrı bir ehemmiyet veriyor ve burada görevlendirilecek diplomatları iyi dil bilen, Avrupa ahvaline aşina, yetenekli bürokratları arasından seçiyordu. Nitekim Kıbrıslı da zamanında İngiltere'de eğitim almış, Avrupa ahvaline aşina, birçok lisana vakıf bir devlet adamıydı. Bu sebeple Paşa, o tarihte, Londra elçiliği için biçilmiş kaftandı. Kıbrıslı, sefirlik vazifesine atanmadan önce kendisine tevcih edilen Tırhala mutasarrıflığı görevi iptal edilerek 25 Eylül 1848'de vezaret payesiyle Londra sefaretine fevkalade büyükelçi olarak atandı. Kıbrıslı Paşa'dan önce Londra sefirliği Kâmil Paşa'nın[173] uhdesine verilmişti. Ancak, Kâmil Paşa'nın, lisan bilmemesi ve Avrupa'yı tanımaması gibi sebepler göz önünde bulundurularak, Kâmil Paşa'dan vazgeçilmiş ve yerine Kıbrıslı Mehmed Paşa atanmıştı. Kıbrıslı'ya bu görevi için 60.000 kuruş maaş ve maiyetiyle birlikte kendisine 150.000 kuruş harcırah verilmesi uygun görüldü.[174]

Kıbrıslı'yı Londra'da birbirinden önemli işler bekliyordu. Kendisine İstanbul'dan ayrılmadan önce Avrupa'nın genel siyasi durumu hakkında bilgi verildiği gibi; bu bağlamda ayrıca, sefareti süresince Osmanlı dış politikası çerçevesinde ne şekilde hareket etmesi noktasında da talimatlandırılmıştı.

Babıali, o tarihlerde Fransa'da devam edegelen siyasi istikrarsızlık ve rejim problemlerine dikkat çekerek, Kıbrıslı'ya, Fransa'ya uzun vadede çok güvenilemeyeceğini hatırlatmıştı. Babıali'ye göre, Prusya ve Avusturya devletleri de bir takım dâhili sıkıntılar yaşadıklarından onların da Avrupa siyasetinde Osmanlı Devleti için iş birliği yapılabilecek düzeyde güvenilir olamayacakları açıktı. Bundan dolayı Babıali, mevcut Avrupa devletler muvazenesinde iş birliği yapabilecek güçlü ülkeler arasında

---

[172] Mehmet İpşirli, "Elçi", *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 3-15.; Nurdan Şafak, *Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2006, s. 44.; Nurgül Bozkurt, "Avusturya Kapı Kethüdalığı (1700-1736)", *OTAM*, S. 13, (2002), s. 245.

[173] Sözü edilen kişi Mühendis Kâmil Paşadır. Bkz. Lütfi*, Age.,* C. 6-7-8, s. 1258.

[174] Sadaretin, 23 Eylül 1848 tarihli atama talebi üzerine, Kıbrıslı Paşa'nın Londra'ya Büyükelçi olarak görevlendirilmesine dair irade için bkz. BOA, İ.HR., 47/2235, 26 L 1264 (25 Eylül 1848).; Sami Demiray'ın kaleme aldığı tezde, Kıbrıslı'nın maaşı 606.000 lira yani 60.600.000 kuruş olarak gösterilmiştir. Fakat bu bilgi yanlıştır. Doğrusu için bkz. HR. MKT., 26/91, Lef-1/10, 12 N 1265 (1 Ağustos 1849).; *Takvîm-i Vekâyi*, No: 292, 21 ZA 1264 (19 Ekim 1848).

İngiltere ve Rusya'yı görüyordu. Ancak Rusya şıkkı Osmanlı geleneksel dış politikasının sürdürülebilirliği açısından uygun bir alternatif olamayacağından, İngiltere, Babıali için dış politikada en uygun siyasi partner olarak öne çıkıyordu.[175]

Nitekim Kıbrıslı'ya verilen talimatnamede de öncelikli olarak İngiltere ile dostluk kurması ve bu dostluğun sağlamlaştırılması isteniyordu. Ayrıca Macarlar ile Slavlar arasında çıkan çatışmalara dikkat etmesi ve Sırpların Macar topraklarına gönüllü asker göndererek olayları büyütmelerinin önüne geçmesi için gayret etmesi tembihleniyordu. Nitekim, bu iki grup arasında bir çatışmanın çıkması sair devletler arasında ihtilafa yol açacağı için, bu çatışmayı suhuletle sonlandırması konusunda özenle davranması gerektiği kendisine özellikle bildiriliyordu. Babıali, son olarak Mehmed Paşa'dan, Eflak ve Boğdan'da meydana gelen olaylar karşısında son derece dikkatli davranmasını ve özellikle Avrupalı devletlerin, tıpkı Viyana Kongresi'nde olduğu gibi, bu meseleyi kendi inisiyatiflerine alarak öncülük etmeye çalışmaları halinde, Osmanlı Devleti'nin haklarını titizlikle savunmasını ve yaşanan gelişmeleri derhâl İstanbul'a bildirmesini istiyordu.[176]

Kıbrıslı Mehmed Paşa gerekli talimatları alıp şahsi hazırlıklarını da tamamladıktan sonra, maiyetiyle birlikte İstanbul'dan yola çıktı. Paşa'nın ilk durağı Fransa oldu ve 3 Aralık 1848'de Paris'e ulaştı. Orada on üç gün kaldı ve bu süre zarfında iki önemli generalle görüşme fırsatı buldu. Bunlardan biri, Sırp Genelkurmay Başkanı idi. Bu görüşme esnasında, Paşa, generalin Belçika'dan yakın geçmişte 5.000 kadar tüfek sipariş verdiğini öğrendi. Kıbrıslı bu konuda Babıali'ye, kendisinin Belgrad muhafızı olarak görev yaptığı esnada dahi generalin gizlice yine aynı devletten aynı miktarda silah tedarik ettiğini bildiren bir tahrirat gönderdi ve bu durumun bazı tehlikeler doğurabileceği noktasında Babıali'yi uyardı.[177]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın yapmış olduğu diğer önemli görüşme ise Fransız General Cavaignac[178] ile oldu. Cavaignac o sıralar Cumhurbaşkanlığı seçiminde Louis Napolyon'un rakibiydi. Louis Napolyon'a 5.434.000, General Cavaignac'a ise 1.484.107 oy verilmişti. Bu durumda, Cavaignac seçimi kaybetmiş, Louis Napolyon, dört yıl süreyle Cumhurbaşkanı seçilmişti. Kıbrıslı, Cavaignac ile gerçekleştirdiği görüşmede, iki devlet arasındaki dostluk ve iş birliğinin geliştirilmesi gerektiğini ifade etti. Ayrıca Paşa,

[175] BOA, İ.MSM., 30-840, Lef-1.
[176] Aynı Belge.
[177] BOA, İ.HR., 49/2342, Lef-4, 3 S 1265 (29 Aralık 1848).
[178] Cavaignac hakkında detaylı bilgi için bkz. Auguste Deschamps, *Eugene Cavaignac*, C. 1, Libraire Internationale, Paris 1870.

Osmanlı Devleti ve Fransa'nın gerek dünya görüşü gerekse de inançları konusunda daha ölçülü ve uzlaşmacı hareket ettikleri takdirde aralarındaki dostluğun daha da gelişebileceğini ifade etti. General Cavaignac, Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya cevaben, hem Devlet-i Aliyye'ye hem de İslam alemine karşı güzel duygular beslediğini, ayrıca bu düşünce ve duygularından dolayı Fransızlar tarafından olumsuz bir tavırla karşılaşırsa o zaman İslamiyet'i benimseyip Osmanlı Devleti'nde hizmet etmeyi bile düşünebileceğini söyledi.[179]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Paris'te önemli devlet adamlarıyla görüşmeler gerçekleştirdikten sonra Fransa'dan yola çıktı ve 20 Aralık 1848'de[180] Londra'ya geldi. Londra'ya ulaştığında, Osmanlı sefarethanesinin harap bir halde olduğunu gördü. Bunun üzerine 29 Aralık 1848'de İstanbul'a bir yazı göndererek, sefarethanede oturmaya elverişli bir kanepenin bile bulunmadığını, her tarafın yağ ve kir içinde olduğunu hatta kullanılacak çatal ve bıçağın bile olmadığını belirtti. Paşa, bu vaziyette kimsenin elçiliğe davet edilemeyeceğini hatırlatarak, bunun, Osmanlı Devleti'nin siyasi itibarı açısından olumsuz sonuçlar doğuracağını söyledi. Böyle bir durumla karşılaşmamak için Paşa, Babıali'ye, öncelikle sefarethanenin tamire muhtaç kısımlarının hemen elde geçirilmesi ve bu arada binada kullanılamaz haldeki eşyaların yenilenmesi gerektiğini bildirdi. Bunun için İstanbul'dan yaklaşık 200.000 kuruşluk bir ödenek talep etti.[181] Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın bu talebi üzerine Osmanlı hükûmeti, hazinenin içinde bulunduğu mali sıkıntıları göz önünde bulundurarak, 22 Ocak 1849 tarihinde Kıbrıslı'ya, 150.000 kuruş gönderebildi. Bu gelişmenin ardından, kullanılamaz olan eşyalar değiştirilip, onarılabilir durumdaki eşyaların da tamiratına başlandı. Lakin, sefarethanenin ağır bir tamirata ihtiyaç duyması ve birçok eşyanın değiştirilmesi için ilk başta talep edilen para yetersiz kaldı; harcamaların toplam tutarı 2.149 sterlini geçti. Ancak Babıali, sefarethanenin eşyalarının çok uzun zamandır tadil ve tamir geçirmediğini bildiğinden, devletin itibarını zedeleyen bu durumdan kurtulmak için hiçbir masraftan kaçınmayarak, İstanbul'dan havale edilen paralarla sefarethane 28 Haziran tarihinde büyük ölçüde yenilendi.[182]

[179] BOA, İ.HR., 49/2342, Lef-6, 3 S 1265 (29 Aralık 1848).
[180] Sami Demiray'ın hazırladığı tezde, Paşa'nın Londra'ya geliş tarihi 28 Aralık 1848 olarak verilmiştir, ancak bu bilgi doğru değildir. Demiray'ın kullandığı arşiv belgesi, Paşa'nın Londra'ya varışından sekiz gün sonra kaleme alınmış bir tahrirattır. Oysa aynı belgenin beşinci lefinde Kıbrıslı Mehmed Paşa, Londra'ya ulaştığı tarihi 1265 yılının Muharrem ayının 24'ü olarak belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, İ.HR., 49/2342, Lef-5, 3 S 1265 (29 Aralık 1848).
[181] BOA, İ.HR., 49/2342, Lef-3, 3 S 1265 (29 Aralık 1848).; BOA, A.AMD, 6/60, 15 S 1265 (10 Ocak 1848).
[182] Sefarethaneye alınan eşyalar için ayrıca bkz. BOA, İ.HR., 49/2342, Lef-2, 3 S 1264.; Sefarethanenin yenilenen eşyaları ve bu eşyaların fiyatları için ayrıca bkz. BOA, İ.HR, 57/2652, Lef-5.; Kıbrıslı'ya sefarethanenin tamiri için 150.000 kuruş gönderilmesine dair yayımlanan irade için bkz. BOA, 49/2342, 27 S 1265 (22 Ocak 1849).

Kıbrıslı Mehmed Paşa, sefarethaneyi yeniden kullanılır hale getirdikten sonra, Londra'da yoğun bir diplomatik temas trafiği başlattı. Birçok siyasetçi ve diplomat ile görüşmeler yaptı. Yaptığı bazı görüşmeleri sefarethanede veya diplomatların evlerinde özel olarak yaparken, bazılarını balo ve ziyafet gibi toplu organizasyonlarla gerçekleştirdi. Kıbrıslı Mehmed Paşa özellikle balo ve ziyafetlere ayrı bir ihtimam gösteriyordu. Nitekim Paşa bu konu hakkında Hariciye Nezareti'ne, balo organize etmenin Londra'da bir gelenek olduğunu, hatta orada bulunan orta elçilerin bile bu geleneğe itibar edip ziyafetler düzenlediğini, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin dahi bu adete uygun davranıp diğer devletler nezdinde itibarını zedelememesi gerektiğini bildirdi. Bunun üzerine Babıali, Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya gerekli izni verdi.[183] Bu izinle birlikte Paşa, Londra'da önemli diplomatik ziyafet ve balolar düzenledi. Paşa'nın tertiplediği balo ve ziyafetlerin olumlu sonuçları oldu. Özellikle Mayıs ayında tertip edilip, 2.000 kişinin davet edildiği büyük çaplı balo, o dönemin İngiliz gazetelerinde de yer aldı ve bu durum Osmanlı Devleti'nin, Avrupa nezdinde prestijini yükseltti. Londra'nın siyasi kulislerde günlerce bu seçkin davetin muhabbeti ve dedikodusu yapıldı.[184]

22 Mayıs 1849 tarihli *The Times* gazetesi, Müslümanların çatısı altında düzenmiş bu balonun büyük yankı uyandırdığını, bu balonun yalnızca halk nezdinde değil ayrıca aristokrat sınıfının da ilgisini çektiğini yazdı. Gazetenin haberine göre, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın, Osmanlı elçiliğinde tertip ettiği bu baloya Başbakan Lord John Russel, Hariciye Nazırı Lord Palmerston, Sir Francis Baring, Sir John Hobhouse gibi dönemin en üst düzey politikacılarıyla birlikte toplam altı yüz kişi iştirak etmişti. O gece Osmanlı elçiliğinin giriş holü, kırmızı ve beyaz renklerle süslenmiş, misafirlerin kabul edileceği salonunun kapılarına da Türk bayrakları asılmıştı. Elçilik binasının içine girildiğinde ise sultanın büyük portresi ve tuğraları görülüyordu. Ayrıca, duvarlarda büyük aynalar ve değerli taşlarla süslenmiş nargileler vardı. Baloya ilk olarak yemek faslıyla başlanmış, sonrasında kahve ve tütün faslına geçilmişti. Ziyafet esnasında Kıbrıslı Mehmed Paşa, misafirleriyle özel olarak tek tek ilgilenmiş ve balo gecenin ilerleyen saatlerine kadar devam etmişti. Kıbrıslı'nın, sefarette tertip ettiği balo ve ziyafetler Osmanlı diplomatik misyonu ile farklı ülke diplomatları arasında samimi dostluklar kurulmasına vesile olduğundan, bu durum, Babıali ile Avrupa devletleri arasındaki diplomatik ilişkilerin gelişmesi açısından da olumlu sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Kıbrıslı'nın Londra'da

[183] BOA, İ.HR., 57/2652, 9 N 1265 (29 Temmuz 1849 tarihli irade) ve Lef-1.
[184] *The Times*, 22 May 1849, s. 5.

bulunduğu süre zarfında, siyasi getirisini gayet iyi düşünerek tertip etmiş olduğu ziyafet ve baloların yüklü bir maliyeti olduğu da bir gerçektir. Osmanlı sefarethanesinde yapılan tadilat ve tamirat masrafları da içinde olmak üzere, bu maliyet toplamda 360.880 kuruşu bulmuştur.[185]

1.6.1. Memleketeyn Meselesindeki Faaliyetleri

Bilindiği üzere, 1848 yılında Fransa'da başlayıp daha sonra Avrupa'yı etkisi altına alan ihtilalci milliyetçilik akımı, kısa bir süre sonra dolaylı da olsa Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaki Memleketeyn'e sıçramış; bu gelişmelerden endişeye kapılan Rusya, ihtilalin kendi topraklarına yayılmasını önlemek amacıyla, tedbiren, ordusunu ilk etapta Boğdan'ın kuzeyine konuşlandırmıştı.[186]

Avrupa'da esen bu ihtilal rüzgarları karşısında Osmanlı Devleti, Kıbrıslı Mehmed Paşa'dan Londra'ya giderek İngiltere'nin desteğini sağlamasını bekliyordu. Bu amaçla, Kıbrıslı Mehmed Paşa, Londra'ya varışından sonra dönemin İngiliz hariciye nazırı olan Lord Palmerstone ile görüşmek istedi. Ancak Palmerston'un ayağından rahatsız olması ve kimseyi kabul etmemesi bu görüşmeye mâni oldu. Kısa bir süre sonra, İngiltere Parlementosu'nun tatile girmesi nedeniyle Kıbrıslı, yaklaşık bir ay kadar diğer devlet adamlarıyla görüşme fırsatı bulamadı.[187]

Yaklaşık bir ay sonra, kraliçenin düzenlediği bir yemeğe davet edilen Kıbrıslı, İngiliz devlet adamlarıyla yeniden yakınlaşma fırsatı buldu. Yemek sırasında, uzun zamandır görüşmek istediği Lord Palmerston ile bir araya geldi. Ancak Palmerston, o anki yoğun programı nedeniyle Kıbrıslı ile yeterince ilgilenemedi ve bu yüzden ertesi gün konağına gelmesini rica etti.[188] Paşa, ertesi gün Palmerston'un konağındaydı. Karşılıklı nezaket gösterisi ve kısa bir hal-hatır sorma muhabbetinden sonra, esas konuya, Memlekeyn meselesine geçildi. Bilindiği gibi bu konu Babıali açısından fevkalade önemliydi. Kıbrıslı'nın Londra'ya sefir olarak tayin edilmesinin en önemli sebeplerinden biri de aslında bu konuydu. Kıbrıslı Mehmed Paşa, Rus askerlerinin Eflak ve Boğdan'da

---

[185] *The Times*, 22 May 1849, s. 5.

[186] Melek Hanım, *Age.,* s. 103.; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Kronik Kitap (19. Baskı), İstanbul 2020, s. 172.; Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, Türk Tarih Kurumu, C. VI, Ankara 2011, s. 3008.; Macar Mülteciler Meselesi için ayrıca bkz. Bayram Nazır, *Mülteciler Meselesi 1849-1851*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 1999.; Levent Düzcü, "Korku ile Tedbir Arasında Bir İhtilali İzlemek: 1848 İhtilâli ve Hükümeti", Süleyman *Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 38, (2016), s. 55.; Süheyla Yenidünya Gürgen, "1848 İhtilali'nden Sonra Eflak'ın Yeniden Yapılanmasına Dair Bir Değerlendirme: Stirbei'in Müesses Nizâm Arayışları (1849-1851)", *Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C. 15, S. 1, (2020), s. 12-13.

[187] BOA, HR.SYS., 965/81, 23 S 1265 (18 Ocak 1849).

[188] BOA, HR.SYS., 2934/5, 1 R 1265 (24 Şubat 1849).

bulunmasının uygun olmadığını, askerlerin masraflarının yerel halka yüklenmesinin haksızlık olduğunu dile getirdi. Palmerston da Paşa'nın bu görüşlerine katılarak, Rusya'nın Avusturya'ya yardım etmek için askerlerini o bölgeye yerleştirdiğini, ancak Avusturya ile İtalya arasındaki gerilim sona ermezse bu askerlerin çekilmesinin de biraz zaman alacağını belirtti. Ancak buna rağmen Paşa'dan müsterih olmasını isteyerek İngiltere'nin bu meselede Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını savunacağını da ifade etti. Ayrıca Palmerston, Rusya'nın, Osmanlı Devleti'ne Memleketeyn'i geçici olarak ortak bir işgal önerisinde bulunabileceğini, ancak bu teklifin kesinlikle kabul edilmemesi gerektiğini söyledi. Oldukça samimi bir havada geçen bu önemli görüşmenin ardından Kıbrıslı, ertesi gün tekrar buluşmak üzere konaktan ayrıldı.[189]

Ertesi gün, Kıbrıslı, yine Memleketeyn meselesini gündeme getirerek, o dönem Rusya'nın Londra'daki elçisi Brunof'un kendisine Londra parlamentosu açılana kadar Rus askerlerinin Memleketeyn'den çekileceğini vaat ettiğini belirtti. Ancak Paşa, Rusların vaatlerinde durmayıp, askerlerini yerlerinden oynatmadıklarını yani bu konuda herhangi bir somut adım atmadıklarını söyledi. Ayrıca, Kıbrıslı, Palmerston'a, Memleketeyn meselesinin bir an önce çözülmesi için Fransızların büyük çaba harcadıklarını, ancak bu çabanın tek başına yeterli olmayacağını belirtti. Ona göre, nihai çözüm için İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni açıkça desteklemesi gerekiyordu. Paşa, İngiltere'nin Babıali'nin yanında yer alması halinde, Memleketeyn meselesinin hızla çözüme kavuşacağını ve bu diplomatik iş birliğinin iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerini daha da güçlendireceğini ifade etti. Kıbrıslı'nın bu sözleri, bir yandan Osmanlı Devleti'nin İngiliz hükûmetinden destek beklediğini açıkça ortaya koyarken, diğer yandan da bu desteğin İngiltere için uzun vadede önemli kazanımlar sağlayacağına dair ipuçları veriyordu. Paşa, bu diplomatik hamlenin hem bölgesel sorunların çözümüne katkı sağlayacağını hem de iki ülke arasındaki ilişkileri stratejik bir ortaklığa taşıyacağını ima ediyordu.[190]

Paşa, görüşme sırasında Palmerston'a, Memleketeyn'in hukuken Osmanlı Devleti'nin mülkü olduğunu ve bölgede bulunan Osmanlı askerlerinin masraflarının devlet tarafından karşılandığını hatırlatarak, Rusların ise hukuken Eflak ve Boğdan üzerinde herhangi bir mülkiyet hakları olmadığı halde, Rus ordularının masraflarını Memlekteyn halkına yüklediklerini, bunun kabul edilemez olduğunu dile getirdi. Bunun

[189] BOA, HR.SYS., 2934/5, 1 R 1265 (24 Şubat 1849).
[190] Aynı Belge.

üzerine Palmerston, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının İngiltere için önemli olduğunu ve iki ülke arasındaki dostane ilişkilerin sürdürülmesi gerektiğini vurgulayarak; Rusya'nın Eflak Muahedesi'nin[191] bazı maddelerini değiştirme yönünde tekliflerde bulunabileceği konusunda uyardı ve bu tekliflere asla olumlu yanıt verilmemesi gerektiğini belirtti. Tecrübeli bir diplomat olan Palmerston, bu konu özelinde İngiltere'nin nasıl tavır sergileyeceğini açık açık zikretmekten kaçınıyor, ancak buna rağmen Osmanlı Devleti'nin dostluğunun kendileri için önemli olduğunu da yineliyordu. Kıbrıslı Mehmed Paşa, Palmerston'un üstü kapalı bu ifadelerini netleştirebilmek için, ona, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni baskı altında tutmaya devam etmesi durumunda İngiltere'nin nasıl bir tavır takınacağını sordu. Palmerston, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını gözetmeye devam edeceğini belirterek, mevcut koşullar çerçevesinde uygun adımların atılacağını söyledi. İngiliz hariciye nazırının bu sözleri önce Kıbrıslı ve ardından Osmanlı hükûmeti tarafından bir siyasi destek vaadi olarak yorumlandığından, Babıali, İngiltere'nin bu desteğine güvenerek, 1849'un başlarında Rusya'nın anlaşma teklifini reddetti.[192]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, 22 Şubat 1849'da İngiliz Parlamentosu'nun açılışına kraliçe tarafından davet edildi. Kraliçe henüz salona girmeden önce, Rusya'nın İngiltere'deki temsilcisi olan Brunof, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın yanına gelerek onunla konuşmak istedi. Brunof, o dönemde İngiltere'nin İstanbul sefiri olan Canning'den şikâyet ederek, "Canning, zamanında Petersburg'a elçi olarak tayin edilmişti, ancak Rusya Devleti onu kabul etmedi. Bu olaydan beri ülkemize düşmanlık besliyor ve Devlet-i Aliyye ile aramızı bozmaya çalışıyor. Önceden olduğu gibi şimdi de bu tarz davranışlar sergileyerek iki devletin arasını açacaktır" diyerek Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya, İngilizlerin kötü niyetli olduklarını aktardı. Kıbrıslı Mehmed Paşa, Rusya'yı ne kızdırmak ne de tamamen dışlamamak için Brunof'a, 1841[193] yılında yapılan anlaşmayla Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün beş devletin ittifakıyla korunduğunu hatırlattı ve Canning'in yalnızca devleti tarafından verilen emirleri yerine getirdiğini, bu nedenle iki

[191] Eflak Muahedesi'ni kapsayan antlaşmalar için bkz. Bükreş ve Edirne Antlaşmaları için bkz. Feyzullah Uyanık, *II. Mahmud İdaresinde Eflak-Boğdan*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Edirne 2018, s. 174-262.; Küçük Kaynarca Anlaşması için bkz. Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca Antlaşması" *DİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 524-527.; Kemal Karpat, "Eflak", *DİA*, C. 10, İstanbul 1994, s. 466-469.

[192] BOA, HR.SYS., 2934/5, 1 R 1265 (24 Şubat 1849).; O dönemde Memleketeyn üzerindeki Rusya'nın tutumu hakkında bkz. Stanley Lane Poole, *Age.,* s. 113-114.
Palmerston'un Osmanlı Devleti hakkındaki genel tutumu için bkz. Ramazan Ata, "Düvel-i Muazzama'nın Tanzimat'a Bakışı", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18-1, S. 1, (2013), s. 40-41-45.

[193] Kemal Beydilli, "Boğazlar Meselesi", *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 266-269.

devlet arasında bir soğukluk yaratma yetkisinin olmadığını belirtti.[194] Kıbrıslı'nın bu cevabı üzerine Brunof, Palmerston ile Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın daha önce bu konuda görüşmüş olduklarını anladı ve daha diplomatik bir üslup benimseyerek, Rusya'nın Memleketeyn için Babıali'ye yedi yıllık bir teklif sunduğunu, ancak bunun yedi yıllık bir işgal anlamına gelmediğini belirtti. Kıbrıslı ise bu teklifin gazetelerde yayımlandığını ve eğer haberler doğruysa, bu durumun Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın hâkimiyetine sokacağını ifade etti. Ayrıca, Avrupalı devletler buna izin verse bile, bu duruma Babıali'nin şiddetle karşı çıkacağını vurguladı. Bunun üzerine Brunof, teklifin bir nüshasını getirme sözü vererek Paşa'nın yanından ayrıldı.

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Brunof ile görüşmelerinin detaylarını 22 veya 23 Şubat'ta Palmerston'a bizzat bildirdi. Bir gün sonra, Brunof, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne yapmış olduğu Memleketeyn'e dair malum teklifin bir nüshasını yanına alarak Osmanlı elçiliğinde Kıbrıslı Mehmed Paşa ile tekrar bir araya geldi. Brunof, teklifin Devlet-i Aliyye'nin hukukuna zarar vermediğini ve bu teklifin maddelerini Palmerston'a da gösterdiğini ifade etti. Ancak Kıbrıslı Mehmed Paşa, teklifin bazı maddelerinin Brunof'un söyledikleriyle çeliştiğini belirtti. Paşa, Brunof'a daha önce de dile getirdiği gibi, Eflak ve Boğdan halkının iki devlet arasında sürekli bir huzursuzluk kaynağı olduğunu hatırlattı. Bununla birlikte, Rusya'nın bölgeye iki ülke tarafından birer komiser gönderilmesi yönündeki teklifini de doğru bulmadığını söyledi. Paşa'ya göre, bu tür bir uygulama bölgedeki mevcut huzursuzlukları daha da artırmaktan başka bir işe yaramayacaktı. Her şeyden önce Memleketeyn'e gönderilecek komiserlerin iş birliği içinde çalışamayacakları aşikârdı. Hatta halihazırda bölgede bulunan Rus generali Osmanlı hükûmeti temsilcisine danışma gereği duymadan keyfi tasarruflarda bulunuyor ve bu konuda Osmanlı Devleti'nin temsilcisine[195] dahi danışmıyordu. Bu nedenle, bundan sonra gönderilecek komiserlerden de bir fayda sağlanamayacaktı. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın bu açıklamaları karşısında Brunof sessiz kaldı ve görüşme sonlandırıldı. Paşa, bu görüşmenin hemen ardından Babıali'ye bir yazı göndererek, Rusya'nın yanıltıcı

[194] BOA, İ.HR., 52/2433, Lef-1, 1 R 1265 (24 Şubat 1849).; Canning, Osmanlı Devleti'nden Eflak ve Boğdan'a herhangi bir askerî müdahalenin yapılmamasını istemiş ve isyana kalkışanların da affedilmesini arzu etmiştir. Osmanlı Devleti'de Canning'in istediklerini uygulayarak, isyancıları affetmiş ve onlara sert bir müdahale etmekten kaçınmıştır. Rusya ise isyancıların şiddetle cezalandırılmasını ve Eflak ile Boğdan'a askerî bir müdahale yapılmasını istediğinden, Canning'e karşı cephe almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Stanley Lane Poole, *Age.,* s. 112-113.

[195] Zikredilen Osmanlı temsilcisi meşhur Fuad Paşadır. Ayrıca bkz. Orhan Fuat Köprülü, "Keçecizâde Fuad Paşa", *DİA*, C. 19, İstanbul 1996, s. 202-205.

tavırlarına dikkat edilmesi gerektiğini yineledi ve İngiltere'nin bu konuda Osmanlı Devleti'nin haklarını savunacağını aktardı.[196]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, 4 Mart'ta Lord Palmerston'un konağına tekrar giderek, üzerinde yoğun mesai harcadığı Eflak ve Boğdan meseleleri hakkında hariciye nazırı ile bir görüşme daha yaptı. Kıbrıslı, özellikle Palmerston ve Brunof arasındaki görüşmelerin detaylarını merak ediyordu. Bu nedenle, Palmerston'a bu konuyu açarak kendisini bilgilendirmesini rica etti. Palmerston ise Brunof'un görüşmede, Rus ordusunun hâlâ Eflak'ta bulunmasından dolayı Avrupa devletleri nezdinde duyulan rahatsızlığın farkında olduğunu belirttiğini ve bu durumu bir süre önce Petersburg'a ileterek Rus askerlerinin Eflak'tan geri çekilmesini tavsiye ettiğini aktardı. Ayrıca, Palmerston, görüşme sırasında Brunof'a, Babıali'nin Memleketeyn ahalisine yönelik iyi niyetli yaklaşımlarına Rus İmparatoru'nun engel olmaya çalışmasının hoş karşılanmadığını belirttiğini, Brunof'un ise bu konuda da son derecede anlayışlı bir tavır sergileyerek, bahsedilen hususla ilgili olarak hükûmetinin dikkatini çekeceğini ve buna ilave olarak, bu son görüşmenin detaylarını da nezaretine takdim edeceğini söylediğini, anlattı. Kıbrıslı, Palmerston'a, Memleketeyn ve Gürcistan halklarının son gelişmeler üzerine Rusya'ya karşı tavır aldıklarını hatırlatarak, İngiltere'nin de yardımıyla, eğer Ruslar Eflak ve Boğdan'dan çıkarılırsa bunun hem bölgenin yeniden istikrara kavuşmasına hem de İngiltere'nin son olaylar yüzünden zarar gören ticari faaliyetlerinin canlanmasına vesile olacağını söyledi. Paşa, bu sözleriyle, Balkanlar'daki istikrar ve güvenin Osmanlı Devleti kadar İngiltere'nin çıkarları açısından da önemli olduğunun altını çizmiş oldu.[197]

Mart ayı itibariyle, Osmanlı Devleti ile Rusya, Memleketeyn meselesini çözmek için birbirlerine karşılıklı önergeler göndermeye başladılar. Dönemin gazetelerinde, Rusların donanmalarını Karadeniz Boğazı'ndan geçirmek için Osmanlı Devleti'ne bir teklif sunduğunu ancak bu teklifin Osmanlı Devleti tarafından reddedildiği şekilde haberler yayımlanıyordu. Bu haberlerin basında sıkça yer alması üzerine Palmerston, Kıbrıslı Mehmed Paşa ile görüşerek yazılanların doğru olup olmadığını sordu. Kıbrıslı Mehmed Paşa, böyle bir teklifin Osmanlı Devleti'ne sunulmadığını ve zaten bunun 1841 Londra Boğazlar Anlaşması'na aykırı olduğunu söyledi.[198]

[196] BOA, İ.HR., 52/2433, Lef-1.
[197] BOA, İ.HR., 52/2440, Lef-1, 11 R 1265 (6 Mart 1849).
[198] BOA, İ.HR., 52/2457, Lef-1, 21 R 1265 (16 Mart 1849).

Kıbrıslı Mehmed Paşa, 15 Mart'ta İngiltere Hariciye Nezareti'ne giderek yeniden Palmerston ile görüştü. Görüşmede, Rusya ile yapılan görüşmelere ilişkin bazı belgeler takdim etti. Palmerston, bu belgelerden Osmanlı Devleti'nin, Rusya'nın tekliflerine olumlu bir yanıt vermediğini açıkça gördü. Bunun üzerine Lord, Paşa'ya, Osmanlı Devleti'nin Londra Anlaşması'na bağlı kalmasının İngiltere'nin dostluğuna verdiği önemi gösterdiğini belirterek, iki devlet arasındaki bu güçlü dostluğun, sonunda Rusya'yı geri adım atmaya mecbur bırakacağını ifade etti. Palmerston'a göre, Rusya, Macar meselesi nedeniyle Memleketeyn'den çekilmekte ısrar edebilirdi. Ancak, Avusturya İmparatoru'nun ilan ettiği anayasa karşısında Rusya'nın politikasını değiştirmek zorunda kalacağını ve bu durumun Osmanlı Devleti lehine işleyeceğini söyledi. Bunun üzerine Kıbrıslı, Lord'a, Rusların tek amacının Macarları kontrol etmek olmadığını, Bulgar ve Sırp halkını kışkırtarak bölgedeki huzuru bozduklarını ifade ederek, Osmanlı Devleti'ne ait bu topraklarda Rusya'nın böyle hareket etmesinin yanlış olduğunu dile getirdi. Ayrıca, Fransa ile de iş birliği yapılarak Rusya'nın Memleketeyn'den çekilmesi için elçilerin birlikte harekete geçirilmesinin daha etkili olacağını belirtti. Son olarak Paşa, Palmerston'a, Rusya'nın tekliflerinde ısrar edip Osmanlı Devleti'ni tehdit etme noktasına gelmesi durumunda nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini sorarak, böyle bir durumda İngiltere'nin nasıl bir tavır takınacağından iyice emin olmak istedi. Bunun üzerine Palmerston, "İngiltere, her zaman olduğu gibi bugün de Osmanlı Devleti'nin yanındadır. Size söylediğim her şeyi çekinmeden Petersburg'a iletebilirim. Ayrıca, Fransızlar konusunda da endişe etmeyin. Dün gece, Rus elçisi Brunof ile Fransız elçisi görüştü. Brunof'a, gazetelerde yer alan tekliflerin Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesinin mümkün olmadığını ve Fransa'nın bu konuda Osmanlı Devleti'nin yanında olacağını açıkça ifade etti" şeklinde cevap verdi. Palmerston'un bu açıklamaları, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'yı büyük ölçüde rahatlattı. Kuşkusuz, İngiltere'nin Memleketeyn meselesinde Osmanlı Devleti lehine bir politika izlemesinde, Kıbrıslı'nın Londra'da yürüttüğü etkili diplomatik faaliyetlerin ve üst düzey devlet adamlarıyla kurduğu samimi ilişkilerin önemli bir rolü vardı. Bu ilişkiler, İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne desteğini pekiştiren önemli bir faktör olarak öne çıkıyordu.[199]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, her ne kadar Memleketeyn meselesinde İngiltere ve Fransa gibi güçlü devletlerin siyasi desteğini sağlamış olsa da sorunun tam anlamıyla çözülebilmesi için Rusya'nın da mutlaka ikna edilmesi gerektiğinin farkındaydı. Çünkü

[199] Aynı Belge. Lef-2/3, 21 R 1265 (16 Mart 1849).

bu meselede Rusya'yı dışlamak ya da görmezden gelmek, kalıcı bir çözümü imkânsız kılacaktı. Bundan dolayı Paşa, Rus elçisiyle de sürekli irtibat halindeydi. Hatta Kıbrıslı, 13 veya 14 Mart'ta Rus elçisiyle bir yemeğe çıkarak, Memleketeyn meselesine dair Rusya'nın tutumunda herhangi bir değişiklik olup olmadığını öğrenmek istedi. Bu esnada Brunof, yine Stratford Canning'den sızlanmaya başlayarak, onu İngiliz Başbakan John Russel'e de sürekli şikâyet ettiğini söyledi. Belli ki Rus elçisi, İngiltere'nin, İstanbul'daki bu sefiri üzerinden Babıali'yi Rusya çıkarları aleyhinde yönlendirdiğini düşünüyordu. Brunof ve dolayısıyla Rus hariciyesi, Babıali'nin, Memleketeyn konusunda Rus tekliflerine her karşı çıkışının arkasında Canning'in olduğunu varsaymaktaydı. Kuşkusuz, bu konuda bütünüyle haksız da sayılmazlardı. Ancak Kıbrıslı, Brunof'un söylemlerinden ve özellikle John Russel ile kurduğu samimi ilişkiden şüphelendi. Bunun üzerine Kıbrıslı, ertesi gün Palmerston'un yanına giderek ona bu şüphelerini aktardı. John Russell'ın Rusya'ya yakın bir tutum sergileyip sergilemediğini ve İngiliz Başbakanın, Brunof'a neden bu kadar yakınlık gösterip, yüz verdiğini sordu. Palmerston, Mehmed Paşa'ya, "John Russell benimle aynı düşünceyi paylaşıyor, bu konuda endişe etmeyin" diyerek, İngiltere'nin Rusya'ya karşı duruşunda bir değişikliğin söz konusu olmadığını belirtti.[200]

Bu arada Babıali, Memleketeyn meselesinin bir an evvel dostane bir şekilde çözülmesini istediği için, Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya sık sık tahrirat gönderiyordu. Bu sebeple, İstanbul, Paşa'ya Brunof'a asla soğuk davranmamasını, iyi geçinmesini ve denge siyaseti izleyerek herkesle dostane ilişkiler kurmasını telkin ediyordu. Ancak, Brunof'un bazı söylemleri, Mehmed Paşa ile arasında soğukluk oluşmasına neden oldu. Çünkü Brunof, Osmanlı Devleti'ni diğer devletler nezdinde kötü göstermek amacıyla, "Osmanlılar, Rusya'ya savaş açmak istiyor" şeklinde fesat çıkaracak sözler yaymaya başlamıştı. Brunof'un yaydığı bu asılsız iddialar İngiltere Başbakanı John Russell'in kulağına kadar gitti.[201] Başbakan, bu haberlerin doğruluğunu öğrenmek amacıyla Nisan ayında Kıbrıslı Mehmed Paşa ve Brunof ile aynı anda bir görüşme gerçekleştirdi. Kıbrıslı, John Russell'a bu konuda bir açıklama yaparak, "Ruslar sürekli olarak sınır bölgelerine, özellikle Osmanlı Devleti'nin mülkü olan Memleketeyn bölgesine asker sevk ediyorlar; bu sebeple, kimin savaş yanlısı olduğu ortadadır. Bu durumda, Osmanlı Devleti'nin Ruslara karşı sınırlarında savunma tedbirleri alması en tabii hakkıdır; dolayısıyla,

[200] Aynı Belge, Lef-4, 21 R 1265 (16 Mart 1849).
[201] Aynı Belge, Lef-6, 11 CA 1265 (4 Nisan 1849).;

kimsenin bu yüzden endişelenmesine gerek yoktur; eğer endişelenmesi gereken bir durum var ise bu, Rusların yaptıklarıdır" dedi. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın bu sözleri üzerine Brunof, John Russell'a cevap dahi veremeden yanlarından ayrılmak zorunda kaldı.[202]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Londra'da bulunduğu süre boyunca bir yandan Memleketeyn meselesinin Osmanlı Devleti lehine çözümlenmesi amacıyla Palmerston ve John Russel gibi üst düzey devlet adamlarıyla görüşürken, diğer yandan da daha alt kademedeki yetkililerle temas kurarak konunun İngiliz siyasilerinin gündeminde kalmasını sağlamaya çalışıyordu. Görüşmelerinde sürekli olarak Osmanlı Devleti'nin haklılığını savunan Paşa, Rusya'nın isyancılar olarak nitelendirdiği grupların şiddet yoluyla cezalandırılması yönündeki taleplerine ve yine Rusların asayişi sağlama gerekçesiyle Memleketeyn'de asker konuşlandırma girişimlerine karşı çıkılması gerektiğini söylüyordu. Babıali ile koordineli bir şekilde hareket eden Kıbrıslı, Londra'daki siyasi çevrelerde Brunof'un, Rusya'nın yayılmacı çıkarlarına hizmet eden ve Osmanlı Devleti'nin egemenlik hakları ile bölgesel menfaatlerini olumsuz yönde etkileyebilecek tekliflerinin reddedilmesini, en azından bu tekliflere siyasi destek verilmemesini sağladı. Ayrıca, gerçekleştirdiği diplomatik hamlelerle İngiltere'nin desteğini kazanmayı da başardı. İngiltere'nin desteğine Fransa'nın da eklenmesi, Osmanlı Devleti'ni Rusya karşısında daha güçlü bir konuma getirdi. Bundan dolayı Rusya, Osmanlı Devleti üzerinde istediği baskıyı kuramadı. Osmanlı hükûmetinin Kıbrıslı vasıtasıyla yürüttüğü akılcı ve dengeli diplomatik faaliyetler, iki devlet arasında Memleketeyn gerilimin tırmanması engellendi. Bu gelişmeler neticesinde, 1 Mayıs 1849'da imzalanan Balta Limanı Mukavelesi ile Memleketeyn sorunu çözüldü. Ancak, anlaşma metninde yer alan bazı maddeler, Rusların Memleketeyn üzerindeki haklarının devam edeceği anlamına geliyordu.

Mukaveleye göre: Voyvodalar, Osmanlı Devleti ve Rusya'nın ortak kararıyla, itibarlı kişiler arasından seçilecekti ve bu görevi yedi yıl boyunca icra edeceklerdi. Olağanüstü yetkileri olan Boyar meclisleri feshedilecek ve görevleri Divan isimli meclise devredilecekti. Buna rağmen Divan Meclisi, yalnızca vergi toplama ve dağıtımıyla ilgilenecekti. İdari suistimallerin önlenmesi ve ihtilal sürecinde oluşan kayıpların telafisi için Bükreş ve Yaş'ta iki teftiş heyeti kurulacaktı. Meclisin sunduğu tasarılar, Rusya ve Osmanlı Devleti'nin onayını aldıktan sonra ilan edilecekti. Rusya ve Osmanlı Devleti,

[202] BOA, İ.HR., Lef-1, 54/2522, 3 C 1265 (26 Nisan 1849).

Memleketeyn'i dış tehlikelere karşı korumak amacıyla geçici olarak bölgede 25.000 ila 35.000 arasında asker bulundurabilecekti. Ayrıca, olağanüstü yetkilere sahip bir Osmanlı ve bir Rus komiser Memleketeyn'de bulunacaktı. Anlaşmanın geçerlilik süresi yedi yıl süreyle geçerliliğini koruyacaktı. Bu mukaveleyle halihazırda Eflak ve Boğdan krizi geçici olarak çözülmüş görünmekle birlikte, bu durumun ne kadar devam edeceği konusunda ise tahminde bulunmak mümkün değildi.[203]

1.6.2. Macar Mültecileri Meselesindeki Rolü

Avusturya İmparatorluğu, 1848 İhtilalleri'nden en çok etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Avusturya'da ilk olarak statükocu rejime karşı liberal öğrenciler ve aydınlarında katılımıyla 13 Mart tarihinde Viyana'da bir nümayiş başladı ve bu nümayiş giderek anayasal özgürlük taleplerine dönüştü. Neticede Macarlar, bu ayaklanma sayesinde Avusturya'dan tam bir özerklik elde ettiler. Ancak Avusturya İmparatoru Ferdinand, daha sonra Macarlara verilen bu siyasi haklardan pişmanlık duymuş ve özerkliklerini geri almak için askerî müdahaleye başvurmuştu. Fakat imparatorun bu hamlesi olayları daha da karmaşık hale getirmiş ve yaşanan çatışmalar sonucunda ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştı. Ferdinand'ın yerine Franz Joseph 21 Aralık 1848'de yeni imparator olarak tahta geçti. Franz Joseph, Macarlara verilen hakları zorla geri almış ve Macaristan'ın yeniden Avusturya'ya ilhak edildiğini açıklamıştı. Bu keyfi kararın ardından harekete geçen Macarlar, isyanlarını daha da büyüterek, özerklik yerine, bu kez Macar Cumhuriyeti adıyla bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Avusturya devleti ise bu yeni devleti tanımadığından, çatışmalar genişleyerek devam etmişti. Franz Joseph, isyanı tek başına bastıramayacağını anlayınca, o dönem 1848 ihtilalleri konusunda kendileriyle aynı düşüncede olan Rusya'dan yardım istemişti. İhtilal hareketlerinin kendi çıkar coğrafyası ve egemenliği altındaki topraklara yayılmasını istemeyen Rusya da bu çağrıya olumlu cevap vermişti. Ruslar, o tarihte, özellikle Lehistan ve Memleketeyn'deki özgürlükçü isyanlardan da rahatsız olduğu için, Macaristan'a büyük bir ordu göndermiş ve ihtilali kanlı bir biçimde bastırmıştı.

Yaşanan gelişmeler üzerine çaresiz kalan Macarlar ile, onlara yardım eden Lehlilerin birçoğu ölüm veya hapis korkusuyla Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kalmışlardı. Osmanlı Devleti, Macaristan topraklarındaki bu özgürlük başkaldırısını açıkça olmasa da örtülü bir şekilde desteklemekteydi. Osmanlı Devleti, bölgede güçlü bir

[203] Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Hava Harp Okulu, Ankara 1979, s, 135. Fahir Armaoğlu, *Age.,* s. 172.; Midhat Sertoğlu, *Age*., C. VI, s. 3009.; Süheyla Yenidünya, *Agm.,* s. 14-15.

Avusturya görmek yerine, kendilerine yakın bir Macaristan görmeyi tercih ediyordu. Bu sebeple, Osmanlı Devleti, Rusya ve Avusturya'nın mültecilerin iadesi taleplerini insani gerekçelerle reddetmiş ve bu yüzden, Rusya ile Avusturya'yı bir anda karşısına almıştı.[204]

Osmanlı Devleti'nin mültecileri iade etmeme konusundaki tavrı, sonraki süreçte devletlerarası diplomatik bir krize yol açtı ve Macar Mültecileri meselesi ortaya çıktı. Rusya'nın Osmanlı Devleti'nden bu mültecilerin geri iadesini istemesiyle bu mesele daha ciddi bir boyut kazandı.[205] Osmanlı Devleti, o dönemde iki büyük devletle aynı anda mücadele edebilecek bir güce sahip değildi. Bu nedenle, mülteci krizinde kendisine destek olacak devletlerin yardımına ihtiyaç duyuyordu. Bu devletlerin başında, dönemin en güçlü ülkelerinden biri olan İngiltere gelmekteydi. O sırada Kıbrıslı Mehmed Paşa, Londra sefiri olduğundan, ondan İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin yanında yer almasını sağlamak için diplomatik girişimlerde bulunması istendi.

Bunun üzerine Kıbrıslı Mehmed Paşa, İngiliz hükûmeti nezdinde girişimde bulunmak için en uygun zamanı kollamaya başladı. Palmerston'un, Ağustos ayında düzenlediği yemekli toplantı, bu konuda Paşa için güzel bir fırsat oldu. Kıbrıslı Mehmed Paşa, yemek sırasında Palmerston'a İstanbul'daki İngiliz sefaretinden son gelişmeler hakkında herhangi bir resmî haber alıp almadığını sordu. Palmerston, İstanbul'dan herhangi resmî bir haber almadığını belirtti. Ancak, o günlerde gazetelerde Bosna'da Hırvatların bir isyan başlatacağına dair çıkan bazı haberlerden bilgisi olduğunu da ekledi. Zihnini bir süredir meşgul eden bu haberlerin doğru olup olmadığını Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya sordu. Kıbrıslı Mehmed Paşa, söz konusu haberleri kendisinin de gazetelerden öğrendiğini, ancak bunların gerçeği yansıtmadığını ifade etti. Ayrıca, gazetelerde bahsedilen isyanın gerçek olması durumunda bile, bölge halkının böyle bir harekete destek vermeyeceğini çünkü onların bu tür bir eylemi gerektirecek önemli bir sıkıntılarının bulunmadığını açıkladı. Paşa, buna rağmen, eğer bir isyan çıkarsa Osmanlı Devleti'nin hemen olaya müdahale edeceğini Palmerston'a söyleyerek ona sözlü bir teminatta bulundu. Bunun üzerine Palmerston, bu tür haberleri yazanlara karşı Osmanlı Devleti'nin dikkatli olması gerektiğini, zira bu haberlerin yayımlanmaya devam

[204] Fahir Armaoğlu, *Age*., s. 163.; Rıfat Uçarol, *Age*., s. 135.; Cevdet Paşa, *Tezakir*, 1-12, haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu (3. Baskı), Ankara 1991, s. 12.; Midhat Sertoğlu, *Age.,* C. VI, s. 3009.; Gülten Murathanoğlu, "*Macar Mültecileri Sorunu*", Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli 2018, s. 20.; Bayram Nazır, *Agt*., s. 13.; Ayrıca bkz. Kaan Cem Geniş, "1848 İhtilali ve Macar Mültecileri Meselesi", *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, C. 4, S. 8, (2018), s. 116.; Abdullah Saydam, "Osmanlıların Siyasî İlticalara Bakışı Ya Da 1849 Macar-Leh Mültecileri Meselesi", *Belleten*, C. 61, S. 231, (1997), s. 341.
[205] Bayram Nazır, *Agt.,* s. 180-182.

etmesinin büyük sorunlara yol açabileceğini belirtti. Palmerston, Kıbrıslı'ya, Hırvatlar hakkında bu uyarıyı yaptıktan sonra, konuyu Macar mültecileri meselesine getirerek, İngiliz kamuoyunun Macarlara büyük bir sempati duyduğunu ifade edip, Avusturya ve Rusya'nın bu kişilere karşı sergiledikleri insanlık dışı uygulamaları haksız ve yanlış bulduklarını söyledi. Palmerston'a göre, İngiliz hükûmeti, bu konuda düşüncelerini diplomatik çevrelerde çekinmeden dile getirmekteydi. Kıbrıslı, Babıali'nin, Rusya ve Avusturya'ya karşı elini güçlendirmek için görüşmenin detaylarını hemen İstanbul'a bildirdi.[206]

Kıbrıslı'nın Palmerston ile kurduğu yakın ilişkiler, Londra'daki siyaset çevrelerinin dikkatini çekmeye başlamıştı. O dönemde Avusturya'nın İngiltere elçisi olan Colloredo, İngiliz dış politikasının tamamen Palmerston'un elinde olduğunu vurgulayıp, Lord'un Kıbrıslı ile yaptığı görüşmelerin ardından İngiliz hükûmetinin Macarlara karşı daha fazla sempati beslemeye başladığını hükûmetine bildirdi. Colloredo'ya göre, böyle bir gelişmenin ardından İngilizlerden mülteciler konusunda herhangi bir destek beklenmemeliydi. Colloredo, ayrıca o dönemde Fransa'nın Londra elçisiyle iyi ilişkiler kurduğunu, ancak Palmerston'un bu ilişkileri bozmak için çeşitli faaliyetlerde bulunduğunu hükûmetine bildirdi.[207]

Colloredo'nun bu faaliyetlerinden haberi olmayan Kıbrıslı, Palmerston'dan da aldığı kısmi bir güvenceyle Macar Mültecileri sorununun çok daha büyük bir krize dönüşmeden kısa sürede çözülebileceğini ümit etmeye başlamıştı. Ancak kısa bir süre sonra, yani 25 Ağustos 1849'da Londra'ya ulaşan söylentiler, Paşa'nın haklı olarak endişelenmesine yol açtı. Çünkü, Rusya, Rus ordusuna karşı savaşmış dört Polonyalı mültecinin geri iade edilmesi talebiyle Babıali'ye sert bir nota göndermişti. Nesselrode tarafından kaleme alınan bu notada, mülteci elebaşlarının iade edilmemesi durumunda çarın, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edeceği belirtiliyordu. Kulislerde, Avusturya'nın da Rusya ile benzer bir tutum sergileyip Babıali ile ilişkilerini kesecekleri konuşuluyordu.[208] Nitekim, Londra gazeteleri de bu kulisleri destekler nitelikte, Avusturya ve Rusya'nın Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerin kesildiğinde bahsediyordu.

[206] BOA, İ.DUİT., 147/14, 17 N 1265 (6 Ağustos 1849).
[207] Bayram Nazır, *Osmanlı'ya Sığınanlar Macar ve Polonyalı Mülteciler*, Yeditepe Yayınları (4. Baskı), İstanbul 2016, s. 240-241.
[208] Bayram Nazır, *Agt*., s. 179-180-181.

Eylül ayına gelindiğinde Avusturya ve Rusya mültecilerin iade edilmesi hususunda Osmanlı Devleti'ne karşı baskılarını arttırmıştı. Ancak Osmanlı Devleti, mültecilere güvenli bir ortam tahsis edilmemesi durumda onların iadesine sıcak bakmıyordu. Bundan dolayı Avusturya ve Rusya'nın bu baskılarına boyun eğmedi ve mültecileri iade etmeyeceğini beyan etti. Beklenmedik bir yanıt alan Rusya ve Avusturya, 17 Eylül 1849'da Osmanlı Devleti'yle diplomatik münasebetlerini kestiler. Hadiseler gittikçe hassasiyet kazanıyordu. Hatta savaş ihtimalinden bile söz ediliyordu.[209]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, bu yeni gelişmeler üzerine, Palmerston'a bir mektup yazarak onunla acil görüşmek istediğini bildirdi. Palmerston, Kıbrıslı Paşa'yı 28 Eylül''de yüz yüze konuşmak için konağına davet etti. Palmerston, görüşme sırasında, söylentilerin doğru olduğunu, ancak tam anlamıyla ilişkilerin kesilip kesilmediğini bilmediğini söyledi. Kıbrıslı Mehmed Paşa, Rusya ve Avusturya'nın olayları bu dereceye getirmesini hayretle karşıladığını ifade ederek, "Osmanlı Devleti, hukuk ve insaniyet adına, kendisine sığınan mültecileri iade etmeyi reddetmiştir. Bu durum, uluslararası hukukta genel bir kabul görmektedir ve Osmanlı Devleti bu hukuku muhafaza etmektedir. Osmanlı'ya sığınanlar ülkeye kendi istekleriyle gelmiş olup, bu konuda devletin hiçbir teşebbüsü olmamıştır. Devletimiz, bu meselede tamamen tarafsız bir tutum içindedir. Ancak, mültecilerin iade edilmesi insanlık değerlerine aykırıdır ve hatta İngiltere'nin hukukuna bile ters düşmektedir. Bu durumda İngiltere, bizi bu iki devlete karşı yalnız mı bırakacaktır? Eğer İngiltere bizi yalnız bırakırsa, Avusturya ve Rusya'nın bölgedeki nüfuzu artacak ve bu durum, birçok olumsuzluğa yol açacaktır. Nihayetinde, İngiltere'nin çıkarları da bu durumdan olumsuz yönde etkilenecektir. Ayrıca, mültecilerin iade edilmesi, Osmanlı Devleti'nin prestijini büyük ölçüde zedeleyecektir" dedi. Palmerston ise bu meselenin çok önemli ve hassas olduğunu belirterek, bu konuda tek başına bir karar veremeyeceğini, ancak konuyu bakanlar kurulunda etraflı şekilde görüştükten sonra, İngiltere hükûmetinin kesin kararını açıklayacağını söyledi.[210]

Palmerston, iki gün sonra, Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı yeniden konağına davet etti. Bu buluşmada, hükûmetinin meseleye dair değerlendirmelerini Kıbrıslı'ya iletti ve

[209] Bayram Nazır, *Osmanlı Misafirperverliği Ve Avrupa'daki Yankıları*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2008, s. 86-87.; Abdullah Saydam, "Macar-Leh Mültecileri Meselesi", s. 368-369.; Semra Işın, *Agt*., s. 175-176.

[210] Atıf yapılan bilgiler, Ankara Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nden temin edilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda, DUİT fonuna ait dosya ve gömlek numaralarında değişiklikler olduğu tespit edilmiştir. İnternet üzerinden yapılan araştırmalarda, İ.DUİT., 148/7 numaralı fonun içinde yalnızca Lef-1 belgesine ulaşılabiliyorken, Ankara Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri salonlarında aynı fon içinde 5 lef daha bulunduğu tespit edilmiştir. Atıf yapılan bilgi için bkz. BOA, İ.DUİT., 148/7, 14 Z 1265 (31 Ekim 1849).

aldıkları karar doğrultusunda İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin yakın bir dostu ve müttefiki olduğunu açıkça vurguladı. Palmerston, Paşa'ya, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin tam bağımsızlığını korumaya kararlı olduğunu ve bu amaca ulaşmak için her türlü fedakarlığı yapmaya hazır olduğunu söyleyerek, eğer Rusya ve Avusturya, Osmanlı Devleti'nin mültecileri iade etmeyi reddetmesi nedeniyle bir savaş başlatacak olurlar ise İngiltere'nin bu kayıtsız kalmayıp, parlamento kararı doğrultusunda ilk etapta 20.000 kişiden oluşan bir donanma gücünü Çanakkale Boğazı'na göndereceklerini beyan etti.[211] Palmerston, ayrıca, bu meselede Fransa'nın da desteğinin sağlanması gerektiğini belirterek, Kıbrıslı'ya, Fransa nezdinde diplomatik girişimlerde bulunmasının yararlı olacağı yolunda işaret verdi. Palmerston'un, bu meselede Babıali'nin yanında olacaklarına ilişkin sözlerinde samimi olduğu bir süre sonra ortaya çıkacak ve İngiliz hükûmeti, Palmerston'un Kıbrıslı'ya vadetmiş olduğu askerî yardım sözünü kısa bir süre sonra Çanakkale'ye küçük bir donanma göndererek yerine getirecekti.[212]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, diplomatik görüşmelerini genellikle Palmerston ile gerçekleştirse de yalnızca İngilizlerin desteğiyle mülteciler meselenin Osmanlı Devleti lehine kolayca çözülemeyeceğini biliyordu. Bu nedenle, dönemin bir diğer güçlü devleti olan Fransızların desteğini de sağlamanın gerekliliğinin farkındaydı. Bundan dolayı, 16 Ekim 1849'da Londra'da görevli olan Fransız elçisine resmî bir yazı göndererek, Avusturya'nın, mülteciler meselesindeki çözüm odaklı olmayan tutumlarından şikâyet etti. Buna karşılık, Fransız elçisi, Avusturya'nın mülteciler meselesindeki bu uygunsuz tutumundan rahatsız olduğunu Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya ileterek bu konuyu bizzat Palmerston'la görüşeceğini söyledi. Kıbrıslı Mehmed Paşa, Avusturya'nın bu tavrının bazı problemlere yol açabileceğini öngördüğü için, Fransız elçisinin ardından İngiliz Hariciye Nezareti'ne giderek bir müsteşarla görüştü. İngiliz müsteşar, Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya, Avusturya'nın Macar mültecileri meselesinde hâlâ uzlaşmacı bir politika izlediği ve bu konuyu en uygun şekilde çözmeye hazır oldukları bilgisi aktarıldı. Ancak müsteşar, Kıbrıslı'nın edindiği, Avusturya'nın mülteciler meselesinde uzlaşma yanlısı olmadığına dair duyumların tamamen yanlış olmadığını da ekledi. Bu yanılgının, Viyana'daki Fransız elçisinin, yeni atanan Avusturya Başvekili'nin soğuk ve mesafeli tavırları nedeniyle ortaya çıktığını belirtti. Kıbrıslı Mehmed Paşa, müsteşarla yaptığı bu görüşme sayesinde,

[211] BOA, İ.DUİT., 148/7, 6 Z 1265 (23 Ekim 1849).
[212] Boğaza gelen İngiliz gemileri için bkz. BOA, İ.HR, 59/2821, 18 Z 1265 (4 Kasım 1849 tarihli irade) ve Lef-1.; BOA, İ.DUİT., 149/17, 21 CA 1266 (4 Nisan 1850).

edindiği haberlerin doğruluğunu teyit ederek Avusturya'nın gerçek tutumunu öğrenmiş oldu.[213]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, diğer diplomatlarla görüşmelerini sürdürürken, Palmerston ile de yoğun bir diplomatik trafik içindeydi. Ekim ayının son haftasında, Kıbrıslı, Palmerston'a bir mesaj göndererek onunla görüşme talebinde bulundu. Bu talep, Palmerston tarafından kabul edildi. Bu görüşmede sırasında Paşa, İngiltere tarafından Avusturya ve Rusya'ya mülteciler sorununun barışçıl bir şekilde çözülmesi için gönderilen resmî yazılara bir cevap verilip verilmediğini sordu. Palmerston, henüz resmî bir yanıt alamadıklarını, ancak Viyana Büyükelçisi Lord Ponsonby'nin bu konuda önemli bilgiler edindiğini belirtti. Buna göre, Osmanlı Devleti'ne sığınan Lehlilerin İslamiyet'i kabul etmeleri, Rusların mülteciler üzerinde yaptığı baskı ve şiddeti durdurmasına ve konunun bir anlaşma ile çözümüne daha sıcak bakmasına neden olmuştu. Gerek Osmanlı Devleti'nin, Avusturya ve Rusya ile savaşı dahi göze alarak mültecilerin iadesi noktasında geri adım atmaması gerek Kıbrıslı'nın, Londra'da yapmış olduğu diplomatik faaliyetler ve bu meselede büyük ölçüde İngiltere'nin desteğini sağlaması bu önemli sorunda Osmanlı Devleti'nin büyük bir ilerleme kaydettiğini gösteriyordu. Hatta bu konuda, Palmerston, İngilizlerin desteğini açıkça ifade etmek için "Ruslar şu anda Macar mültecileri meselesini bir anlaşma ile çözmeye çalışıyor. Eğer onlar, gelecekte tavırlarını değiştirip mültecilere karşı açık bir düşmanlık sergilemezlerse, İngiliz donanması boğazları gözetlemekten vazgeçecektir" diyordu.[214]

27 Ekim 1849'da Kıbrıslı Mehmed Paşa, İngiltere Hariciye Nezareti'ne giderek burada Hariciye Müsteşarı Edington ile önemli bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmede Edington, Kıbrıslı'ya, Rus çarının, Osmanlı Devleti'nin Petersburg'ta büyükelçi sıfatıyla bulunan diplomatı Fuad Efendi'ye, iki devlet arasında daha önce imzalanmış anlaşmalara uyulması halinde mülteci sorununu kolaylıkla çözülebileceğini belirtiğini söyledi. Edington buna mukabil, Fuad Efendi'nin de bu konuda karar verme yetkisine sahip olmadığını ifade ederek çar ile görüşmesini sonlandırdığını Kıbrıslı'ya ifade etti. Ayrıca Edington, Paşa'ya, bu görüşmenin tüm detayları öğrenilmeden, Rusya'nın mültecilerin iadesine dair nasıl bir yol izleyeceği konusunda peşin hüküm verilmemesi gerektiğini de iletti.

[213] BOA, İ.DUİT., 148/20, 8 Z 1265 (25 Ekim 1849).
[214] BOA, İ.DUİT., 148/20, 8 Z 1265 (25 Ekim 1849).

Kıbrıslı, mülteciler meselesini Osmanlı'nın lehine çözmek adına yoğun bir diplomasi trafiği yürütüyordu. Edington ile görüşmesinden bir hafta sonra, 4 Kasım'da Kıbrıslı Mehmed Paşa bu kez İngiltere'nin Mevadd-ı Garbiye Müdürü Elizbory ile bir araya geldi. Paşa, Elizbory'ye mülteciler meselesi hakkında Petersburg'dan herhangi bir havadis alıp almadığını sordu. Elizbory, Rus İmparatoru'nun Fuad Efendi'ye, Osmanlı topraklarına sığınan Lehlilerin Osmanlı tabiiyetinden çıkarılarak Rusya'ya iade edilmesi için bazı teklifler sunduğunu ancak Fuad Efendi'nin bu önerilere sessiz kaldığını belirtti.[215]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, uzun bir süredir Londra'da ikamet etmekteydi ve burada seçkin bir çevre edinmişti. Bu çevre aracılığıyla, Londra'dan önemli bilgilere ulaşabiliyordu. Bu bilgilerden biri de o dönemde Londra'da bulunan Prens Metternich ve Avusturya'nın Londra elçisi Kont Coloredo hakkındaydı. 1848'de Macar İhtilali'nin patlak vermesinin ardından Metternich, 14 Mart'ta Avusturya'yı terk etmek zorunda kalarak İngiltere'ye gitmişti. İngiltere'ye gidişinden yaklaşık on gün sonra, Palmerston ile bir görüşme gerçekleştirmişti. Ancak bu görüşme, Metternich'in beklentilerinin aksine, hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştı. Metternich, Palmerston'un siyasi ve dünya görüşünü hiçbir şekilde benimseyememişti. Ona göre, Lord'un, Yunan İsyanı sırasında Rumlara verdiği destek, yani milliyetçi isyanları teşvik etmesi, dünyayı büyük bir savaşa sürüklemişti.

Metternich, Palmerston'dan beklediği karşılığı alamadığı için, o dönemde İngiltere'de önemli bir siyasi figür olan Aberdeen ve Disraeli ile görüşmeye gitmişti. Disraeli, muhafazakâr bir Yahudi olup, dünya görüşü Prens Metternich'in görüşleriyle örtüşüyordu. Bundan dolayı prens, o dönemki mevcut İngiltere liberal hükûmeti düşürüp muhafazakâr tarafı başa geçirmek için çeşitli faaliyetlerde bulunmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin mülteciler meselesinde önemli bir destekçisi olan bu liberal hükûmetin düşmesi, Babıali ve Kıbrıslı'nın bu konudaki çabalarına büyük bir darbe indirebilirdi. Neyse ki, korkulan olmadı. İngiliz hükûmeti, Metternich ve Colloredo'nun bu gizli planlarından bir şekilde haberdar oldu. Bunun üzerine mevcut hükûmet, Prens Metternich'ten ülkeyi hemen terk etmesini istedi. Bu sert çıkış karşısında, Metternich mecburen Londra'yı terk ederek Brüksel'e gitmek zorunda kaldı. Colloredo ise

[215] BOA, İ.DUİT., 148/24, 21 Z 1265(19 Kasım 1849).; Kıbrıslı Mehmed Paşa, söz konusu teklifleri Fransız elçisi ile yaptığı görüşme sırasında öğrenmiş ve bu tekliflerde yer alan maddelerin doğruluğunu teyit etmek amacıyla durumu İstanbul'a bildirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, İ.DUİT., 148/26, 3 M 1266 (19 Kasım 1849).

Londra'dan gönderilmedi, ancak prensin yokluğunda bir başarı elde edemeyeceğini anlayarak Viyana'ya geri dönmeye karar verdi. İngiliz hükûmeti, prens ve elçinin bu fesatça faaliyetlerine son derece öfkelenmişti. Ayrıca, Avusturya'nın mültecilere karşı takındığı sert tutumdan da büyük bir rahatsızlık duyuyordu. İngiliz hükûmeti, bu duruma tepki olarak, Avusturya'ya bir uyarı göndererek, eğer mültecilere karşı merhametsiz tavırları devam ederse, yeni gelecek Avusturya elçisinin kabul edilmeyeceğini beyan etti.[216] Şüphesiz, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın İstanbul'a ilettiği bu önemli bilgiler, Osmanlı Devleti'nin Rusya ve Avusturya karşısındaki diplomatik konumunu güçlendirdi.

O dönemde Osmanlı Devleti'nin, Avusturya ve Rusya karşısındaki diplomatik gücünü artıran bir diğer önemli faktör, devletin mültecilere gösterdiği insani yaklaşımın, İngiliz kamuoyunda Babıali'ye karşı artan bir sempati oluşturmasıydı. O dönemde, İngiliz parlamento üyeleri ve bölgenin önde gelen zenginleri bir araya gelerek bir cemiyet kurmuşlardı. Bu cemiyet, Osmanlı Devleti'nin Macar mültecilerine gösterdiği sağduyu ve mücadelesini unutturmamak adına birçok madalya bastırmış ve bu madalyaları halkın görebilmesi için müzelerde sergilemişti. Kıbrıslı Mehmed Paşa, Kasım ayında İstanbul'a gönderdiği yazısında, cemiyetin gerçekleştirdiği ve planladığı faaliyetleri anlatarak, bu cemiyetin, Osmanlı Devleti'nin İngiltere kamuoyu nezdinde kazandığı itibar, sempati ve prestijini arttırdığını ifade ediyordu.[217]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, bu gurur verici gelişmeyi İstanbul'a bildirdiği günlerde, İngiliz gazeteleri de bir başka siyasi gelişmenin müjdesini veriyor, Avusturya hükûmetinin mülteciler için af çıkardığını yazıyorlardı. Ayrıca gazeteler, mültecilerin birçoğu ülkelerine dönmeye hazırlanırken, ülkelerine gitmek istemeyenler herhangi bir zorlamaya tabii tutulmayarak, Babıali'nin himayesiyle Osmanlı topraklarının iç kesimlerine yerleştirileceğinden söz ediyordu. Gerçekten de basında çıkan bu haberler kısmen doğruydu. 5 Kasım 1849 tarihinde, Avusturya sefaretinin Osmanlı hariciyesinde gönderdiği yazıda, mülteci reislerini istemekten vazgeçip yalnızca iyi bir şekilde muhafaza edilip uygun mahallere ikame edilmesinin taahhüt edilmesi gerektiği bildirilmişti.[218]

[216] BOA, İ.DUİT., 148/24, Lef-2, 21 Z 1265 (7 Kasım 1849).; Paul Anderegg, *Metternichs urteil über die politischen Verhältnisse Englands*, Viyana: Verlag Ferdinand Berger, 1954, s. 37.; Toktamış Ateş, *Siyasal Tarih*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (7. Baskı), İstanbul 2018, s. 231.
[217] BOA, İ.DUİT., 148/26, 3 M 1266 (19 Kasım 1849).
[218] Abdullah Saydam, "Macar-Leh Mültecileri Meselesi", s. 371.

Yaşanan bu gelişmelerin İngiliz kamuoyunda hemen yayılması üzerine, cemiyet üyeleri Kasım ayının ortalarında Osmanlı sefaretine giderek, Kıbrıslı'dan bu haberlerin doğru olup olmadığını öğrenmek istediler. O tarihte henüz kendisine İstanbul'dan konuya ilişkin resmi bir bilgi gelmemiş olan Kıbrıslı, bahsedilen gelişmeler hakkında cemiyet üyelerine net bir cevap veremedi.[219] Aslında Babıali, bir süredir bu konuda yoğun bir diplomatik faaliyet yürütüyor; üst düzey hariciye bürokratları İstanbul'daki İngiliz elçisiyle sık sık bir araya gelerek konuyu müzakere ediyorlardı.

Avrupa Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nden yana olan bu kesin tavrı, Avusturya ve Rusya'ya mültecilerin iadesi konusunda kısmen geri adım attırmıştı. Bu iki devlet, konunun yeniden müzakere edilmesi için Osmanlı Devleti'ne kendi hukuku ile bağdaşmayan bir teklif götürdüler. Babıali, İngiliz ve Fransız elçilerinin de desteğini alarak, kendi hukuku ile bağdaşmayan bazı maddeleri reddetti. Netice Rusya ve Avusturya, Osmanlı Devleti'nin şartlarını kabul etmek zorunda kaldı ve şu şekilde bir anlaşma sağlandı:[220]

1- Rusya tebaasından olarak Macaristan ihtilalinden dolayı Osmanlı Devleti'ne iltica edip isim listeleri Rus büyükelçiliği tarafından takdim kılınacak olan bütün Lehliler bir daha dönmemek üzere Osmanlı Devleti'nden uzaklaştırılacaktır.
2- Bunlardan İslamiyet'i kabul edenler Konya ve Halep'e nakil ve ikame olunacaktır.
3- Bundan böyle onlar gibi Lehlilerden Osmanlı topraklarına gelip de Rusya aleyhinde faaliyette bulunanların, koruyucusu olan devletlerin elçiliklerine bildirilerek uzaklaştırılmalarını Osmanlı Devleti gayret ve ihtimam garanti edecektir.

İki tarafın temsilcileri arasında 26 Aralık 1849'da imza edilen bu anlaşma ile Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki kesilmiş diplomatik ilişkiler tekrardan normale döndü.

Avusturya'nın mülteci liderlerinin daimî olarak ikamete tabi tutulması ve muhafazaya Avusturya büyükelçiliğinden bir memurun denetleyici olarak katılması gibi Osmanlı hukukuyla bağdaşmayan teklifler reddedilerek iki devlet arasındaki anlaşma yeniden şu şekilde düzenlendi:[221]

---

[219] BOA, İ.DUİT., 148/26, Lef-4, 3 M 1266 (19 Kasım 1849).
[220] Bayram Nazır, *Osmanlı Misafirperverliği ve Avrupa'daki Yankıları*, s. 96-97.; Abdullah Saydam, "Macar-Leh Mültecileri Meselesi", s. 372.
[221] Abdullah Saydam, "Macar-Leh Mültecileri Meselesi", s. 373.

1- Kütahya'da mecburi ikamete tabi tutulacak mülteci liderlerinin isim listesi Avusturya tarafından takdim edilecek ve iki ay süreyle liste açık tutularak, isimleri unutulan kişilerin isimler listeye eklenebilecekti. Bu iki aylık süre 6 Haziran 1850'de sona erecekti.
2- Avusturya'da asayiş sağlandıktan sonra Osmanlı Devleti, mültecileri bırakabilecek, yalnız bu aşamada Avusturya ile mutabakat yolu aranacaktır.
3- Kütahya'da ikamet ettirilecek mültecilerin muhafazası Osmanlı Devleti'nin teminatında olacaktır.

İki taraf arasında imzalanan bu anlaşma ile Avusturya ve Osmanlı Devleti arasında resmî ilişkiler Nisan 1850 başlarında normale döndü.

Halep ve Kütahya ile kısmen de Şumnu'da bulunan mültecilerin Osmanlı Devleti'nde ne kadar süre kalacağına dair taraf devletlerarasında belirgin bir anlaşma yoktu. Bu konu bir bakıma zamana bırakılmıştı. Mültecilerin serbest bırakılması yönünde ilk ciddi teşebbüs Palmerston'dan geldi. Lord'un, Kıbrıslı ile 27 Temmuz 1850'de yaptığı görüşmede, Paşa'ya mültecilerin daha ne kadar daha Osmanlı Devleti topraklarında kalacağı sorularak, kendisine verilen malumata göre, mültecilerin bir yıl ikamet edecekleri bilgisinin verildiğini bildirdi. Kıbrıslı bu mesele hakkında bilgisinin olmadığını Lord'a söyleyerek bu konuyu Babıali'ye bildireceğini aktardı. Palmerston'un ardından, Stratford Canning de Babıali'ye mültecilerin geri gönderilmesi konusunda artık daha sağduyulu davranması hakkında baskı yapmaya başladı.

Aslında Osmanlı yönetimi de mültecilerin demografik sorunlara yol açması ve mali yük oluşturması nedeniyle onları geri göndermeyi arzu ediyordu. Ancak Mustafa Reşid Paşa, bu konuda kararsızdı. Reşid Paşa, mültecilerin güvensiz bir ortama gönderileceğini ve onların can güvenliklerinin garanti ettirilmeden iade edilmesinin ileride Osmanlı Devleti'nin saygınlığına gölge düşürebileceğini düşünüyordu. Paşa'ya göre, bu konuda Avusturya ve Rusya devletlerinden hukuki garantiler alınmadan hareket etmek doğru değildi. Bu nedenle Babıali, mültecilerin iadesi konusunda ihtiyatlı olmak istiyor, haklı olarak, olayı "oldu-bitti" ye getirmek istemiyordu. Ayrıca Reşid Paşa, Bosna eyaletiyle Hersek sancağının hududuyla ilgili bazı maddelerin düzenlenmesi konusunda Avusturya ile devam etmekte olan görüşmelerde sorun çıkaracağı endişesiydi. Paşa'nın bu endişesine, Bulgaristan'da fitne ve fesat çıkarmak üzere Avusturya'nın bu durumu bir şekilde kabul etmesi de eklenmişti. Canning, Bosna-Hersek ve Bulgaristan ile ilgili

konularda Avusturya'nın haksız bir tutum sergilemesi halinde İngiltere ile bütün Avrupa'nın, Osmanlı Devleti'nin yanında olacağının sözünü verdi.[222]

Osmanlı Devleti tüm bu vaatlere rağmen mültecilerin iadesi konusunda çekimser tavrını yine de koruyordu. Ancak konunun İngiltere basını başta olmak üzere, Batı'da son zamanlarda sıkça gündeme getirilmesi, siyasi kulisleri hareketlendirdi. Batı kamuoyu, bu meselede duyarlı olduğundan konunun artık bir an evvel mülteciler lehine çözümlenmesini istiyordu. Buna kayıtsız kalamayan hükûmetler de başta İngiliz hükûmeti olmak üzere, sorunun çözümü noktasında işlerin hızlandırılması yönünde baskılarını artırdı. Batılı devletlerden gelen siyasi baskılar bir anda tartışmaların hararetini yükseltti. Bu tartışmalara Fransa ve Amerika elçileri de katılarak, konuyu gündemden düşürmemeye çalıştı.

Osmanlı Devleti, mültecileri yönetme konusunda giderek daha fazla zorluk yaşamaya başlamıştı. Her geçen gün, mültecilerin bulundukları yerlerde düzeni bozacak eylemler gerçekleştirmeleri yaşanan zorluğu daha da şiddetlendiriyordu. Ayrıca, mülteci liderlerine yönelik suikast girişimleri, kaçırma eylemleri ve onların firar teşebbüsleri de artmaktaydı. Bu nedenle, Babıali mültecileri serbest bırakmayı düşünmeye başlamıştı. Ancak Avusturya, mültecilerin plansız bir şekilde serbest bırakılmasına karşı çıkıyordu. Çünkü, mültecilerin diğer devletlerin çıkarları doğrultusunda hareket edebileceğinden ve hatta yeniden bir ihtilale kalkışabileceklerinden endişe ediyordu.[223]

Babıali üzerinde, Avrupa devletlerinin mültecilerin serbest bırakılması konusunda baskıları arttıkça mecburen bir karar almak zorunda kaldı. Mülteci reislerinin serbest bırakılmasını ertelemesine rağmen, devletlerle olan ilişkilerin daha fazla gerilmesini önlemek amacıyla, haklarında herhangi bir karar bulunmayanları peyderpey çeşitli yerlere sevk etmeye başladı. Osmanlı Devleti'nin attığı bu adım, devletler arası diplomaside de olumlu bir etki yarattı. Bu gelişmeler üzerine, Avusturya Maslahatgüzarı Kaleçol, 9 Şubat 1851 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bir yazı göndererek, Avusturya'nın mültecilerin iadesi konusunda Osmanlı Devleti ile anlaşmaya hazır olduğunu bildirdi. Avusturya, Kütahya'da bulunan on yedi kişi hariç diğer mültecilerin serbest bırakılmasına karşı çıkmayacağını bildirdi. Avusturya'nın bu teklifi, kendilerine göre oldukça makuldü. Çünkü isyanın başını çeken on yedi kişinin Kütahya'da tutulmasını isteyerek, serbest

[222] Bayram Nazır, *Age*., s. 372-373.; Bayram Nazır, *Agt*., s. 303.; Abdullah Saydam, "Macar-Leh Mültecileri Meselesi", s. 379.
[223] Bayram Nazır, *Agt*., s. 291-293-294.

bırakılan diğer mültecilerle olan bağlarını koparmayı hedefliyorlardı. Aslında Osmanlı Devleti, mültecilerin serbest bırakılmasına izin vererek büyük bir ekonomik külfetten kurtulabilirdi. Ancak Babıali, bu meselede hemen karar vermeyi uygun görmeyerek, bu konuyu yaklaşık bir ay bekletti. 17 Mart 1851'de Meclis-i Mahsus'ta görüşülen bu mesele üzerine, tüm mültecilerin serbest bırakılmasına karar verildi. Fakat isyancı elebaşlarının serbest bırakılması, Avusturya ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyebilirdi. Bu nedenle Sultan Abdülmecid, kararın ertelenmesini istedi. Ancak isyancı elebaşlarının serbest bırakılması Avusturya ile Osmanlı Devleti'nin arasını açabilirdi. Bundan dolayı Sultan Abdülmecid kararın bekletilmesini istedi.

Bu aralık, Reşid Paşa da kararı İngiliz ve Fransız elçilerine bildirerek onların desteğini sağlamayı amaçladı. Nitekim, üstü kapalı şekilde de olsa bir destek sağlayabildi. Babıali ricali, bu destek üzerine mülteciler meselesini bir an evvel halletmek için çeşitli toplantılar gerçekleştirdi. Yapılan toplantılar sonucunda, mültecilerin tamamen serbest bırakılması için en uygun zamanın Eylül 1851 olduğu kararlaştırıldı. Bu karar, Avusturya Devleti'ne bildirildi. Ancak Avusturya hükûmeti, mülteciler meselesi hakkında yapılan ikili anlaşmaları da gerekçe göstererek bu karara şiddetle karşı çıktı. Ancak Babıali, devlet üzerinde büyük bir külfet oluşturan ve kendilerine bu konuda destekleyen diğer Avrupa devletlerini kızdırmamak adına aldıkları kararın arkasında durdu. Nihayetinde, mültecilerin kalanları, Eylül ayından itibaren kademeli olarak serbest bırakılmaya başlandı ve mülteci sorunu, yoğun bir diplomasi trafiğiyle çözüme kavuşturuldu.[224]

1.6.3. Diğer Diplomatik Faaliyetleri

1.6.3.1. İstihbarat Çalışmaları

Kıbrıslı Mehmed Paşa, sefirlik görevi boyunca, Memleketeyn meselesinin çözümü ve Macar mültecileri konusunda İngiltere'nin desteğini devletlerarası meselelerde sağlamayı başarmıştı. Özellikle Paşa'nın, Lord Palmerston ile kurduğu samimi ilişkiler, bu desteğin sağlanmasında en önemli faktörlerden biri olmuştu. Ancak bu dönemde İngiliz hükûmeti, Hindistan ve Yunanistan'la olan dış ilişkiler ve bazı iç siyaset konularında -bilhassa Palmerston üzerinden- ağır eleştirilere maruz kalmıştı. Öyle ki, bu eleştiriler mevcut hükûmeti neredeyse düşürecek boyuta ulaşmıştı.

[224] Bayram Nazır, *Age.,* 374-375-377vd.; Bayram Nazır, *Agt*., s. 303-304-305vd.; Abdullah Saydam, "Macar-Leh Mültecileri Meselesi", s. 369-379

Kıbrıslı'nın, Ağustos 1849'da İstanbul'a aktardığı bilgilere göre, Hindistan'da İngiliz yönetimine karşı bir isyan başlamıştı. İsyanın ilk safhalarında, Hintlilere karşı büyük bir yenilgiye uğrayan İngilizler, bugün Pakistan'ın kuzeyinde yer alan Attock bölgesini kaybetmişti. İngilizler, kaybettikleri bu bölgeyi geri almak için karşı bir saldırı düzenleseler de komutanın stratejik hataları nedeniyle İngiliz ordusu bir kez daha mağlup olmuş ve geri çekilmek zorunda kalmıştı. Bu muharebenin sonuçları, İngilizler için ağır olmuş, yaklaşık 2.594 askerlerini kaybetmişlerdi. İngilizler, bu ağır mağlubiyetin yaralarını sarmak ve bölgedeki üstünlüklerini yeniden sağlamak amacıyla yeni bir taarruz başlatarak Mültan'ı[225] zapt etmeyi başarmışlardı. Ancak, İngilizler için stratejik öneme sahip olan Attock, Hintlilerin elinde kalmıştı. İngilizler, çoğunlukta Müslümanların yaşadığı Mültan'ın ele geçirilmesinden memnun olsalar da bu savaş onlara oldukça pahalıya mal olmuştu. On iki top düşman eline geçmiş, ayrıca bölge halkıyla yürüttükleri ticaret büyük ölçüde azalmıştı. Bunun üzerine Londra, yaşanan bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak amacıyla isyanı tamamen sona erdirme kararı almıştı. Bu doğrultuda bölgeye daha planlı ve düzenli bir harekât düzenleyerek isyanı bastırmayı başarmış ve nihayetinde Hindistan üzerindeki kontrolünü yeniden sağlamışlardı.[226]

İngiltere, Hindistan'daki isyanı bastırdıktan yaklaşık bir yıl sonra, Yunanistan ile aralarında diplomatik bir sorun ortaya çıkmıştı. Bu krizin temelinde, bir İngiliz vatandaşı olup, Atina'da yaşamını sürdüren Cebelitarık doğumlu bir Portekiz Yahudisi, Don Pacifico yer alıyordu. Don Pacifico, 1842 yılına kadar Portekiz'in Atina başkonsolosluğu görevini yürütmüş, aynı zamanda Atina'da yerel bir Yahudi topluluğunun üyesi de olan seçkin bir tüccardı. 1847 yılında, İngiliz iş adamı ve politikacı Mayer de Rothschild Yunan Hükûmetiyle bir kredi meselesini görüşmek üzere Atina'yı ziyaret etmiş; onun bu ziyareti Yunan Ortodokslarının kutladığı Paskalya tatiline denk gelmişti. O yıllarda, Paskalya bayramında Yehuda tasvirinin yakılması Atina'da bir gelenekti; ancak söz konusu tarihte yani 1847'de Baron M. de Rothschild'in orada bulunması hasebiyle hükûmetten gösterilerin durdurulması talebinde bulunulmuştu. Bu talep üzerine Yunan hükûmeti, yıllardır süregelen bu dini ritüeli engellemek amacıyla çeşitli tedbirler almıştı.[227]

[225] Azmi Özcan, "Mültan", *DİA*, C. 31, Ankara 2020, s. 547-548.
[226] BOA, İ.DUİT., 147/14, 17 N 1265 (6 Ağustos 1849).
[227] Songül Çolak ve Metin Aydar, "İngiliz Yunan İlişkileri Bağlamında 19. Yüzyılda Gunboat Diplomasi (Don Pacifico Örneğinde)", *Belleten*, C. 82, S. 295, (2018), s. 966-967.

Yunanlılar, bu dini ritüelin engellenmesinde Yahudi kökenli Don Pacifico'nun parmağı olduğuna inanarak beş yüz kişilik Atinalı bir grup intikam almak amacıyla Pacifico'nun evini ateşe verip talan etmişlerdi. Olayın ardından Pacifico, haksız yere büyük bir zarara uğradığını belirterek 1847'de Yunan hükûmetinden tazminat talep etmişti. Ancak Yunan hükûmeti ne suçluları cezalandırmış ne de Pacifico'nun taleplerine olumlu yanıt vermişti. Yıllar boyunca zararının karşılanması için defalarca başvuran Pacifico, yine de bir sonuç alamamış ne tazminat ödenmiş ne de suçlular yakalanmıştı.[228]

Yunan hükûmetinin istenen tazminatı ödemeyi reddetmesi, 1850 yılında İngiltere ile Yunanistan'ı neredeyse bir savaşın eşiğine getirmişti. Yunan hükûmetinden hiçbir olumlu yanıt alamayan Pacifico, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'dan yardım talep etmişti. Palmerston, Pacifico'ya yardım sözü vererek gelişmeleri parlamentoya taşımıştı. Palmerston'a göre, İngiliz vatandaşları, nerede yaşadıkları fark etmeksizin, zor durumda kaldıklarında İngiltere'de ikamet ediyormuşçasına himaye görmeyi hak ediyorlardı. Lord Palmerston'un bu tavrını, 25 Haziran 1850'de Avam Kamarası'ndaki konuşmasının sonunda yaptığı şu açıklama net bir şekilde ortaya koyuyordu:

> İngiltere devletinin sûret-i idâresi olan usûl-ı idâre-i meşrûta iktizâsınca bizim hâricde bulunan ba'zı teb'amız hakkında tecvîz ve icrâ itdiğimiz himâye ve sıyânet muhâlif-i usûl olmadığı ve bunlar memâlik-i ecnebiyyeden her kangında bulunurlar ise cebr ve zulm ve ta'addî gördükleri hâlde nefs-i İngiltere'de bulunmuş gibi İngiltere devletinin himâyesine müstehak oldıkları.

Palmerston'un bu denli önemsiz bir konuyu büyütüp meclise taşıması, İngiliz hükûmetinde kendisine büyük bir muhalefet oluşturmuştu. Ancak Palmerston'u, Yunan sahillerini ablukaya sevk eden tek neden Don Pacifico vakası değildi. Bu meseleden evvelde Yunan topraklarında İngilizleri doğrudan ilgilendiren bazı sorunlar yaşanmış ve bu da Yunan hükûmetine karşı sergilenen tutumun sertleşmesine neden olmuştu. Arsa alım-satımı yapan George Finlay ismindeki bir şahsa ait arazinin zorla satın alınmak istenmesi, İngiliz Fantome gemisinde çalışan mürettebatın Yunanlı görevliler tarafından kasten mağdur edilmesi, Don Pacifico olayından önce yaşanan problemlerden yalnızca bazılarıydı. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın aktardığına göre, Palmerston'un, Pacifico meselesini gündeme getirip, Yunanistan'a askerî bir harekât düzenlemeyi düşünmesi, İngiltere ile Fransa arasındaki gerilimi artırmıştı. Palmerston'un üyesi olduğu Whig

[228] Songül Çolak ve Metin Aydar, *Agm*., s. 967-968.

Partisi'ne karşıt bir siyasi parti olan Tory'ler[229] ise gelişmelerin Palmerston'un politikalarından kaynaklandığını savunarak, onun ve hükûmetinin istifasını talep etmişlerdi. O dönemde başbakan olan John Russell, mecburen güven oylamasına gitmiş ve sonuç olarak mevcut hükûmet güven oyunu almıştı.[230]

Parlamentoda güven tazeleyen Palmerston, ilk önce Atina'da bulunan İngiliz elçi Thomas Wyse ile iletişime geçmiş ve onun aracılığıyla, talep edilen tazminat miktarının hesaplanıp, ödenmesi noktasında Yunan hükûmetine yirmi dört saatlik bir süre tanındığını iletmişti. Yunan hükûmeti, tanzimat ödenmesi noktasında tutumunda bir değişiklik görülmemesi sebebiyle Palmerston, İngiliz donanma amirali Parker'a Yunan sahillerinin ablukaya alınması emrini vermişti. Nihayetinde İngiliz donanması, kan dökülmesinin önüne geçmek ve ticari faaliyetleri sekteye uğratmamak amacıyla ilk etapta Yunan savaş gemilerini ele geçirme teşebbüsünde bulunmuştu. Ancak Yunanlı askerlerin, gemilerini kendi isteğiyle terk etmemesi üzerine, İngiliz donanması ticari gemilere de el koymak mecburiyetinde kalmıştı. Nihayetin de Lord'un bu sert tutumuna karşı Yunanistan geri adım atmak zorunda kalmış ve Don Pacifico'ya tazminat ödenmişti.[231]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Londra sefirliği görevini sürdürürken, Osmanlı İmparatorluğu'nun Londra'ya eğitim için gönderdiği öğrencilere yönelik önemli bir sorumluluk üstlenmişti. Osmanlı Devleti, 1840'lı yıllardan itibaren yurt dışına öğrenci gönderme işini sistematik hale getirerek, bu uygulamanın sürekliliğini sağlamayı hedeflemişti. Babıali, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Londra sefirliği döneminde de Avrupa'nın farklı şehirlerine öğrenci göndermeye devam etmiş ve bunlardan bazılarını Londra'ya yönlendirmişti. Paşa, geçmişte Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde eğitim aldığı için, yurtdışında eğitim görmenin değerini derinlemesine kavramış olduğundan bu konuya özel bir önem veriyordu.

1847 yılında, yani Kıbrıslı Mehmed Paşa Londra sefiri olmadan önce, Rasim, Mehmed, Arif, Ali, Hasan, Hüseyin, Ahmed, Süleyman, Yanko ve İbrahim isimli on öğrenci, Babıali tarafından eğitim görmeleri amacıyla Londra'ya gönderilmişti. Bu öğrencilerden Rasim, Mehmed, Arif, Ali, Hasan, Hüseyin ve Ahmed Beyler denizcilik, diğer öğrenciler ise mimarlık alanında eğitim almak için Londra'da bulunuyordu.

---

[229] Tory'ler İngiltere'de en önemli iki partiden birisidir. Muhafazâkar parti olan Whinglere muhaliftir. Bkz. Ahmet Dönmez, *Osmanlı-İngiliz İlişkileri,* s. 127.
[230] BOA, İ.HR., 67/3261, Lef-1, 15 Ş 1266 (26 Haziran 1850).; Songül Çolak ve Metin Aydar, *Agm*., s. 968.
[231] Songül Çolak ve Metin Aydar, *Agm*., s. 970-971.; Donald Southgate, "Lord Palmerston", *Encyclopedia Britannica:*https://www.britannica.com/biography/Henry-John-Temple-3rd-Viscount-Palmerston/Views-on-liberalism-and-conservatism Erişim Tarihi: 05.04.2024.

Yaklaşık on yedi ay süren eğitimlerinin ardından bu öğrenciler hem İngilizcelerini geliştirdiler hem de alanlarıyla ilgili teorik ve pratik eğitim aldılar. Temel eğitimlerini tamamlayan mimarlık öğrencileri, bir üst sınıfa geçerek bu alanda eğitim almaya hak kazandılar.[232]

Mimarlık öğrencileri sorunsuz bir şekilde ikinci aşamadaki eğitime devam ederken aynı durum denizcilik öğrencileri için geçerli değildi. Hocaları, öğrencilerin bir üst sınıfa geçmek için yeterli olduklarını ve İngiliz donanmasında uygulamalı eğitim alacak seviyeye geldiklerini belirtmelerine rağmen, İngiliz Bahriye Meclisi bu öğrencilerin bir üst sınıfa geçmesine onay vermedi. Bu durumun ana sebebi, İngiliz Bahriye Meclisi'nin almış olduğu bir karardan kaynaklanıyordu. Meclis, yabancı uyruklu öğrencilerin donanmada eğitim almalarını prensip olarak uygun bulmamış, eğer öğrenci alınacaksa da bunun bir veya iki kişiyle sınırlı tutulması gerektiğine karar vermişti.[233]

Bu gelişmeler üzerine Kıbrıslı Mehmed Paşa, 8 Şubat 1849 tarihinde Palmerston'a durumu bildirerek, konuya ilişkin olarak Osmanlı tebaası öğrencilerin yaklaşık on yedi ay boyunca eğitimlerini tamamlamak için büyük bir çaba sarf ettiklerini ve onların donanmaya kabul edilmemeleri halinde bu emeklerinin boşa gideceğini ifade etti. Palmerston, Kıbrıslı'nın uyarısı üzerine bu haksız durumu düzeltmek için Bahriye Meclisi ile görüşmeler gerçekleştirdi. Sonuçta, Palmerston, bahsi geçen yedi öğrencinin gemi ve fabrikalarda görevlendirilmelerini sağladı. Bu kararın alınmasında, Kıbrıslı'nın, Palmerston ile kurduğu samimi ilişkilerin ve onun üzerinde etkili rolünün büyük bir payı olduğu açık bir gerçekti.[234]

1.6.3.2. Brezilya'ya Şehbenderlik Açma Girişimleri

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Londra sefirliği dönemindeki faaliyetlerinden bir diğeri de Brezilya'da şehbenderlik açma girişi oldu. Kıbrıslı Mehmed Paşa, İngiltere'de Osmanlı Devleti'nin en büyük temsilcisi olduğu için yalnızca siyasi meselelerle değil, aynı zamanda ticari konularla da ilgileniyordu. 1850 yılında Osmanlı tebaasından beş-altı tüccar Londra'ya gelmiş ve buradan önce Brezilya'ya, ardından Amerika'ya gitmeyi planlamışlardı. Osmanlı Devleti'nin Amerika'da bir şehbenderi bulunduğundan tüccarlar orada işlerini kolaylıkla halledebiliyorlardı; ancak Brezilya'da böyle bir imkânın

[232] BOA, İ.HR., 52/2449, Lef-6, 17 RA 1265 (10 Şubat 1849).
[233] Aynı Belge, Lef-4/5, 11 RA 1265 (4 Şubat 1849).
[234] Aynı Belge. Lef-4/7, 17 RA 1265 (10 Şubat 1849).

bulunmaması nedeniyle taciler, çeşitli zorluklarla karşılaşıyor ve kendilerini güvende hissedemiyorlardı.[235]

Bunun üzerine bahsi geçen tüccarlar, bu konu hakkında Kıbrıslı Mehmed Paşa'dan yardım istedi. Kıbrıslı Mehmed Paşa, zikredilen durumu hariciye nazırına ilettikten sonra Brezilya'da yaşayan Samuel'in, Osmanlı Devleti şehbenderliğine uzun süredir talip olduğunu yazdı. Ayrıca, Samuel'in şehbender veya şehbender vekili olarak atanması halinde, orada ticaret yapacak birçok Osmanlı tebaasının işlerinin kolaylaşıp, ticaretin günbegün artacağını iletti. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın yazmış olduğu tahrirat üzerine, Sultan Abdülmecid, Samuel'in şehbender olarak atanmasını onayladı.[236]

Sultan Abdülmecid'in, Samuel'i şehbender olarak atadığı fermanının içeriği özetle şu şekildedir:[237]

> Taraf-ı saltanat-ı seniyyemden Brezilya'ya şehbender nasb ve tayin kılınan Mösyö Samuel'e"
>
> Osmanlı Devleti ile dost ve müttefik devletler arasında yapılan antlaşmalar gereği, her iki tarafın vatandaşları, memurları ve tüccarlarının karşılıklı olarak korunması, güvenliklerinin sağlanması ve huzurlarının temin edilmesi devletlerarası hukuk açısından bilinen bir esastır. Bu doğrultuda, Brezilya'ya gidip gelen Osmanlı vatandaşlarının ihtiyaçlarının karşılanması ve işlerinin kolaylaştırılması için diğer ticaret yapılan ülkelerde olduğu gibi söz konusu bölgeye de Osmanlı Devleti tarafından bir şehbender atanması gerekli görülmüştür. Bu görevi, layıkıyla yapabileceğin düşünüldüğü için bu görev sana tevdi edilmiştir.
>
> Bundan böyle Osmanlı Devletimin vatandaşlarından Brezilya taraflarına gidip gelen tüccar ve diğer kişilerin her bakımdan korunup kollanmasına dikkat edecek ve hak etmiş oldukları bütün ayrıcalıkların sağlanmasına özen gösteceksin.

Böylece, Kıbrıslı'nın ön ayak olması sayesinde, Osmanlı Devleti'nin okyanus ötesi bir ülkede ilk şehbenderliği kurulmuş ve şehbenderi de resmen tayin edilmiş oldu. Bu gelişme, aynı zamanda, Babıali ile Brezilya hükûmeti arasında 8 Şubat 1858'da imzalanacak Osmanlı-Brezilya Dostluk, İkamet, Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması'nın da öncüsü oldu.[238]

---

[235] BOA, İ.HR., 61/2961, Lef-1, 11 S 1266 (27 Aralık 1849).
[236] BOA, İ.HR., 61/2961, Lef-1.; BOA, İ.HR., 65/3189, 12 B 1266 (24 Mayıs 1850 tarihli irade) ve Lef-1.
[237] BOA, A.DVN.MHM., 8/79, 20 L 1266 (27 Eylül 1850).; Mehmed Necati Kutlu (vd.), *Osmanlı İmparatorluğu-Latin Amerika (Başlangıç Dönemi)*, Latin Amerika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara 2012, s. 51.
[238] İmzalanan antlaşmanın maddeleri için bkz. Mehmet Temel, "XIX. ve XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Brezilya İlişkileri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 19, S. 2, (2002), s. 168-169-170.

1.6.3.3. Geçici Elçi Olarak Felemenk'e Gönderilmesi

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Londra'da Memleketeyn ve mülteciler meselesinin çözülmesi için diplomatik faaliyetlerini sürdürdüğü esnada ani bir gelişme yaşanmış, Felemenk kralı 1849'da vefat etmişti. Bu olay üzerine, İstanbul'daki Felemenk (Hollanda) sefiri, Hollanda kralının vefatını gerekçe göstererek, Osmanlı Devleti ile Hollanda arasındaki dostane ilişkilerin birçok Avrupa devletiyle kıyaslandığında daha eskiye dayandığını belirterek, bugüne kadar hiçbir Osmanlı sefirinin Hollanda'yı ziyaret etmediğinden yakınmış ve bu konuda bir adım atılması gerektiğini Osmanlı yetkililerine iletmişti. Ayrıca elçi, tahta çıkacak olan Felemenk Kral'ı III. William'ın Osmanlı Devleti'ne karşı derin bir muhabbet beslediğini ve bir elçi gönderilmesi durumunda bundan büyük memnuniyet duyacağını dile getirmişti.[239]

Aslında, Osmanlı Devleti, bir devletle yapılan anlaşmaların onaylı metnini teslim etmek, devletlerarası anlaşmazlıkları çözmek, savaş ilanı yapmak ya da bir savaşın müzakere yoluyla sona erdirilmesini sağlamak amacıyla çeşitli ülkelere elçiler göndermekteydi. Bunun yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'nun da yer aldığı devletler topluluğunda, yeni tahta çıkan hükümdarı tebrik etmek, yani padişahın nâme hümâyununu sunmak, yüzyıllardır süregelen bir diplomasi geleneğiydi. Felemenk elçisinin Osmanlı Devleti'ne yaptığı bu çağrı üzerine, Babıali, iki ülke arasındaki köklü ilişkileri geliştirmek ve Felemenk devletini de gücendirmemek amacıyla, tecrübeli bir devlet adamı olan Kıbrıslı'yı, III. William'ın tahta çıkışını tebrik etmek üzere, 18 Mart 1850 tarihinde yayımlanan irade ile Lahey'e göndermeye karar verdi. Kıbrıslı'nın bu görev için tercih edilmesinin bir diğer nedeni de Hollanda'nın deniz yoluyla İngiltere'ye bir aylık mesafede olmasıydı. Osmanlı Devleti, bu atamayı yaparken hem mali dengeleri gözetmiş hem de vezaret payeli bir devlet adamını Felemenk'e göndererek, krala verdiği değeri göstermek istemişti.[240]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Londra'daki politikacılara Lahey'e geçici olarak görevlendirildiğini bildirdikten sonra yola koyulmak için gerekli hazırlıklarını tamamlamaya çalıştı. Bu arada Babıali, Paşa'ya yol masrafları için 66.000 kuruş harcırah gönderdi. Paşa, kısa bir süre sonra Londra'daki hazırlıklarını tamamladı ve 16 Mayıs

[239] BOA, İ.HR., 62/3045, 4 CA 1266 (18 Mart 1850).; III. Wilhelm'in tahta çıkısı için bkz. BOA., İ.HR., 53/2482, 24 CA 1265 (17 Nisan 1849 tarihli irade).
[240] Kıbrıslı'nın geçici elçi olarak Lahey'e gönderilmesi için bkz. BOA, İ.HR., 62/3045, 4 CA 1266 (18 Mart 1850).; İsmail Hakkı Elçi, "Osmanlı Diplomasisi Ve Gelişim Süreci", *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 9, (2019), s. 26.; Bayram Nazır, "Londra Sefiri Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın ve Felemenk (Hollanda) İzlenimleri", *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, C. 3, S. 11, (2010), s. 439.

1850 tarihinde oradan yola çıktı. 4 gün süren yolculuğunun ardından 20 Mayıs'ta Lahey'e ulaştı.[241]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Lahey'e vardıktan bir gün sonra, Felemenk hariciye nazırı ile kaldığı otelde bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmede, Kıbrıslı Mehmed Paşa, kral ile ne zaman görüşebileceğini sordu. Hariciye nazırı, en kısa sürede bu konuda bilgilendirme yapacağını belirtti. İki gün sonra nazır tarafından Mehmed Paşa'ya bir mektup gönderilerek, 23 Mayıs'ta Kral III. William ile görüşebileceği bildirildi.

Görüşme günü geldiğinde, kral, Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı, süslenmiş resmî bir araba ve bu arabaya eşlik eden yaklaşık altmış askerle otelinden aldırdı. Daha önce Londra'da Kıbrıslı'ya böyle bir teşrifat yapılmamış olduğundan, Kral III. William'ın bu nazik davranışı Paşa'yı oldukça mutlu etti. Kıbrıslı, görkemli bir konvoy eşliğinde saraya getirildi ve kral ile görüştü. Kıbrıslı, görüşmenin başında, Felemenk kralına, Sultan Abdülmecid'in nâme-i hümâyununu takdim etti. Sultan Abdülmecid'in gönderdiği bu name, iki devlet arasındaki dostane ilişkilerin geliştirilerek devamını ve kral ile ailesine bir ömür boyu saadet temennilerini içeriyordu. Kıbrıslı Mehmed Paşa ile III. William arasında aslında daha önceden, yani Londra'dan bir tanışıklık vardı. Bundan dolayı kral, Kıbrıslı'yı yeniden görmüş olmaktan da büyük bir memnuniyet duymuştu.[242]

Nitekim kral, bu ziyaretten duyduğu memnuniyeti göstermek adına, Paşa için ertesi gün gayri resmi bir "hoş geldin" yemeği tertip ettirerek, Kıbrıslı'yı yeniden sarayına davet etti. Mehmed Paşa, kralın davetine icabet ederek saraya gitti. Kral, yemek sırasında Kıbrıslı'ya, Osmanlı Devleti'nden hareket eden üç-dört geminin İtalya ve Fransa kıyılarına seyahat edeceğini gazetelerden okuduğunu söyleyerek, bu haberler doğruysa, gemilerin Felemenk'e de uğramasından memnuniyet duyacağını dile getirdi. Ardından da Osmanlı ordusunun mevcut durumu hakkında bilgi almak istedi. Kıbrıslı Mehmed Paşa, ordunun altı kısma ayrıldığını, her kısmın yaklaşık 30.000 askerden oluştuğunu, buna ilaveten, Osmanlı şehirlerinde zaptiyelik yapan 29.000 bin süvari gücünün bulunduğunu ve tersanelerde yüzden fazla savaş gemisinin yer aldığını ifade etti.[243]

---

[241] Paşa'ya verilen harcırah ve nâme-i hümâyun için bkz. BOA, İ.HR., 63/3095, 27 CA 1266 (10 Nisan 1850).; Paşa, Londra'dan hareket ettiği tarihi Receb-i Şerif'in dördüncü Perşembe günü yani 16 Mayıs, varış tarihini ise aynı ayın dördüncü Pazartesi 20 Mayıs olarak İstanbul'a bildirmiştir. Bunun yanı sıra, Lahey'den ayrıldığı günü Felemenk kralının oğlu Prince Maurice'nin vefat ettiği gün, yani "şehri merkumun 23. günü" 4 Haziran olarak İstanbul'a bildirmiştir. Bkz. BOA, İ.HR., 67/3261, vr. 6, 15 Ş 1266 (26 Haziran 1850). Prensin ölüm tarihi için bkz. *The Morning Post, 6* June 1850, s. 1.

[242] BOA, İ.HR., 67/3285, vr. 1-2. 15 Ş 1266 (26 Haziran 1850).

[243] BOA, İ.HR., 67/3261, vr. 3. 15 Ş 1266 (26 Haziran 1850).

Kıbrıslı, 26 Mayıs'ta kralın kardeşi Prens Henry ve amcası Frederick ile de bir görüşme yaptı. Görüşmede, iki prens de geçmişte İstanbul'a yaptıkları seyahatten söz ederek, güzel günler geçirdiklerini ve Osmanlı Devleti'ne duydukları saygıyı dile getirdiler. Burada, prensler, Mehmed Paşa'ya ziyaretinden dolayı ayrıca teşekkür ettiler. Kıbrıslı, Lahey'de bulunduğu günlerde özellikle kraliçeyi de ziyaret etmek istemiş, ancak kralın ikinci oğlunun ölümcül bir hastalıkla mücadele etmesinden dolayı bu görüşme gerçekleşememişti. Bunun üzerine Paşa, kraliçeye bir mektup göndererek, ona teselli ve üzüntüsünü bildirmekle yetinmişti.[244]

Kıbrıslı, Felemenk görevini tamamladıktan sonra, ülküden ayrılmadan önce, teamül gereği, krala veda ziyaretinde bulunmak için, 4 Haziran günü saray sekreterliğinden randevu istedi. Ancak, ziyaretin yapılacağı 4 Haziran'da prensin sağlık durumunun kötüleşmesi, ziyaretin ertelenmesine sebep oldu. Kral, Kıbrıslı'yı, oğlunun ağırlaşan durumu nedeniyle kabul edemeyeceğini bildirdi. Nitekim bu haberden iki saat sonra da prensin hayatını kaybettiği haberi geldi. Kral, Paşa'ya yeni bir haber göndererek resmî veda ziyaretinin hali hazırda mümkün olmadığını, bu ziyaret için en az yirmi-yirmi beş gün beklemesi gerektiğini iletti. Bunun üzerine, Kıbrıslı Mehmed Paşa, Lahey'de daha fazla kalmanın gereksiz olduğuna karar vererek, yaklaşık on beş üç gün kaldığı Lahey'den 5 Haziran'da ayrıldı.[245]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, 6 Haziran'da Amsterdam'a ulaşarak burada üç gün kaldı. Ardından Brüksel'e geçerek Belçika kralı ile bir görüşme yaptı. Paşa, bu görüşme hakkında İstanbul'a gönderdiği 26 Haziran tarihli tahriratında, Belçika kralının akıllı ve düşünceli bir kişiliğe sahip olduğunu belirtirken, Belçika'nın askerî açıdan güçlü bir devlet olmasa da geniş ticaret ağı sayesinde ülkenin stratejik bir öneme sahip olduğunu bundan dolayı iki devlet arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi gerektiğini ifade etti. Paşa, bu gerekçelerden ötürü, Brüksel'de bir Osmanlı sefaretinin açılmasının, iki ülke arasındaki ilişkileri olumlu şekilde geliştireceğini belirtti. Ayrıca, Belçika kralının da aynı öneriyi kendisine sunduğunu hariciye nezaretine ileterek, bu meselenin mutlaka değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekti.[246]

---

[244] Aynı Belge, vr. 4.
[245] Aynı Belge, vr. 5-6.
[246] Kıbrıslı Mehmed Paşa, Hariciye Nezâreti'ne, Brüksel'de hem ticari hem de diplomatik işlerin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için Osmanlı Devleti'nin oraya bir temsilci göndermesi gerektiğini bildirmiştir. Paşa'ya göre, Osmanlı Devleti'nin Brüksel'de bir temsilcisinin bulunması devlete birçok açıdan yarar sağlayacaktı. Paşa'nın bu önerisi üzerine, Osmanlı Devleti 1849 yılında Paris orta elçisi olarak görev yapan Kallimaki Bey'e, Paris'teki görevi devam etmek kaydıyla, Brüksel'de diplomatik faaliyet yürütme yetkisi vermiştir. Ancak, Ağustos ayında bu plandan vazgeçilmiş ve yerine Kerkhove Vicomte, Brüksel maslahatgüzarı olarak atanmıştır. Vicomte'nin rütbesi 1854 yılında

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Belçika'daki işlerini tamamladıktan sonra Londra'ya doğru yola çıktı ve 13 Temmuz'da Londra'ya ulaştı. Ancak, Paşa, muhtemelen, eşi Melek Hanım'ın adının bir cinayet olayında geçtiği haberleri üzerine, Londra'da daha fazla kalmak istemeyerek, bir süreliğine İstanbul'a dönmek için hükûmetten izin talep etti.[247] Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Londra'da kalmak istememesiyle ilgili çeşitli söylentiler ortaya atılmakla birlikte, Paşa'nın bu kararında, Melek Hanım faktörünün etkili olduğu ortaya attığımız iddiayı destekler niteliktedir.

Bilindiği gibi Paşa, Londra'daki diplomatik görevlerini sürdürürken, o günlerde İstanbul'da bulunan eşi Melek Hanım, Arab Beşir'i öldürmeye azmettirmekle önce suçlanmış sonrasında yani 6 Kasım'da suçlu olduğu tespit edilerek sürgüne gönderilmişti. Kıbrıslı'nın oğulluğu olan Osman Bey'in hatıratında aktardığına göre, bu olay Londra'da büyük yankı uyandırmış, Londra basını Türk sefaretinin önünde toplanarak "İstanbul'da cinayet" diye bağırarak tepki göstermişti. Bu gelişmeler, doğal olarak Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın itibarını ciddi şekilde zedelemiş ve Paşa'nın derin bir üzüntü yaşamasına neden olmuştu.[248] Dönemin basını incelendiğinde, Osman Bey'in anlattıklarını kısmen doğruydu. Mesela, *The Times* gazetesinin 28 Eylül 1850 tarihli "A Romance of the Harem" başlıklı sayısında, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın eşinin işlediği cinayet ele alınmıştı.[249]

Kıbrıslı hem ailevi meselelerini yakinen takip etmek hem de basında yer alan haberlerden ötürü Londra'dan ayrılmak istemişti. Bundan dolayı, Babıali'den gerekli izinleri alarak bir süreliğine İstanbul'a geri döndü. Paşa, İstanbul'a dönüşünün ardından, Sultan Abdülmecid'le görüşmek istedi. Nitekim, kısa bir süre sonra bu isteği kabul görerek, 29 Ekim 1850 tarihinde padişahın huzuruna çıktı.[250]

1.6.3.3.1. Felemenk Devleti Hakkındaki Gözlemleri

Yurtdışında uzun ya da kısa süreli görev yapan elçiler, bulundukları ülkedeki gözlemlerini ve faaliyetlerini, başta padişah olmak üzere sadrazam veya hariciye nazırına

maslahatgüzarlıktan orta elçiliğe yükseltilmiş ve bir yıl sonra Brüksel daimî elçisi olarak atanmıştır. Bu çerçevede, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Hariciye Nezâreti'ne sunduğu rapor sayesinde, Brüksel'de ilk defa daimî bir elçiliğin kurulduğu söylenebilir. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Brüksel'e yetkili gönderilmesi hususunda İstanbul'a ilettiği bilgilere ilişkin ayrıntılar için bkz. BOA, İ.HR., 67/3261, vr. 9-10-11, 15 Ş 1266 (26 Haziran 1850).; Vicomte'nin, maslahatgüzarlığının orta elçiliğe çevrilmesi için bkz. BOA, A.AMD., 55/13, 17 ZA 1271 (1 Ağustos 1855).; Kerkhove Vicomte için bkz. Musa Kılıç, *Agt.,* s. 173.

[247] BOA, İ.HR., 67/3261, vr. 12, 15 Ş 1266 (26 Haziran 1850).

[248] Ahmet Rıfat, *Age*., s. 59.; Osman Millingen, *Age.,* s. 111-112.

[249] *The Times*, 28 September 1850, s. 8.

[250] BOA, A.AMD., 22/8, 21 Z 1266 (28 Ekim 1850).; BOA, İ.HR., 70/3401, 22 Z 1266 (29 Ekim 1850).

yazılı olarak bildirirlerdi. Bu yazılar, sefaretname, tahrirat ya da tafsilatlı raporlar olarak adlandırılır. Bu çerçevede, Kıbrıslı Mehmed Paşa, Felemenk topraklarında bulunduğu süre boyunca edindiği gözlemleri ve bilgileri, 26 Haziran 1850 tarihinde "Sefaretname formatında" İstanbul'a bildirdi.[251]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın aktardıklarına göre, Felemenk'in nüfusu yaklaşık 3.000.000'du, ancak buna Hindistan taraflarındaki sömürgelerinde yaşayanlar da eklendiğinde, toplam nüfusu 7.000.000 buluyordu. Ülkenin kuzeyinde Almanya[252], güneyinde ise Belçika toprakları vardı. Felemenk, Paşa'nın ifadesiyle, kırk saat genişliğinde ve seksen saat uzunluğunda, on bir eyaletten oluşan bir ülkeydi. Yükseltisi az ve rutubetliydi. Denizin sürekli taşmasından dolayı halk, şehirlerine bentler inşa etmişti. Bu durum zaman zaman zorluklara yol açsa da Felemenk'te tarıma elverişli birçok köy bulunuyordu. Bu köylerde tarımın yanı sıra hayvan yetiştiriciliği de yaygındı ve halk özellikle koyun ve at yetiştiriciliğiyle geçimini sağlanıyordu. Tarım ve hayvancılığın yanı sıra, ülkede sanayiye ve ticarete de büyük önem veriliyordu. Başlıca ticaret ürünleri arasında tütün, kırmızı boya, rugan ve peynir yer almaktaydı. Hollanda halkı ayrıca, lale ve sümbül gibi çiçekler üreterek geçimlerine katkı sağlıyordu. Ancak, halkın asıl geçim kaynağı gemicilik ve balıkçılıktı.[253]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Felemenk'in coğrafi özelliklerine de değiniyordu. Paşa'nın dikkatini ilk çeken ülkedeki nehirlerdi. Bunlar arasında Ren, İsko ve Nass diğer nehirlere göre oldukça önemliydi. Zuiderzee Nehri'nin yakınlarında ise büyük bir göl vardı. Harlem Gölü olarak bilinen bu doğal güzellik, üç yüz yıl önce denizin taşması sonucu oluşmuştu. Göl, 27.000 dönümlük bir alanı kaplıyordu. Felemenkler, bu devasa gölü, 27.000.000 frank karşılığında kurutup tarıma elverişli hale getirmek için çalışmalar yapmışlardı. Ancak tüm çabalara rağmen, gölün yalnızca yarısı boşaltılabilmişti. Geriye kalan suyun tahliyesinin ise üç yıl süreceği söyleniyordu.[254]

Mehmed Paşa, tahriratında Felemenk şehirleri hakkında da bilgi veriyordu. Buna göre, Felemenk'in birçok vilayeti, sular altında kalma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Bu tehlikenin önüne geçebilmek amacıyla Felemenk devleti, şehirleri su baskınlarına karşı

[251] BOA, İ.HR., 67/3261, vr. 5-6-7-8-9-10, 15 Ş 1266 (26 Haziran 1850).; Sefaretname hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Beydilli, "Sefâretnâme" *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 289-294.
[252] Almanya, 1871'de milli birliğini sağlayıp, Prusya önderliğinde kurulmuştur. Kıbrıslı Mehmed Paşa, bu yazısında, muhtemelen, Almanların yaşadığı toprakları kastetmektedir. Alman birliğinin sağlanması için bkz. İbrahim Halil Menek, "Zollverein ve II. Reich: Alman Ulusal Birliğinin Kurulması ile Zollverein'in İlişkisi Üzerine Bir Analiz" *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 22, S. 2, (2023), s. 590-606.
[253] BOA, İ.HR., 67/3261, vr. 6.
[254] Aynı Belge, vr. 7-8.; Bayram Nazır, *Agm.,* s. 442.

korumak için kapsamlı bir kanalizasyon sistemi inşa etmişti. Bu sistem sayesinde, oldukça sulak olan bu ülkede tarımsal faaliyetler ve yerleşim alanları mümkün hale gelmişti. Felemenkliler, tarımı geliştirmek amacıyla ülkenin dört bir yanına küçük su kanalları inşa ettirmişlerdi. Bu kanallara yel değirmenleri ekleyerek, kanallardan taşan suları değirmenler aracılığıyla denize yönlendirmeyi sağlamışlardı. Felemenk yönetiminin, taşkınlarla mücadeleye yönelik bu önemli çabaları, hem tarım arazilerinin zarar görmesini engellemiş hem de halkını sel felaketlerinden korumuştu.[255]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, tahriratının devamında Felemenk'in askerî gücüne de değinerek, Felemenk'in, Hindistan'daki sömürgeleriyle birlikte toplam nüfusunun yaklaşık 10.000.000 olduğunu belirtiyordu. Felemenk'in, Hindistan'daki sömürge halkıyla kesintisiz ilişkisini sürdürebilmek için gemicilik faaliyetlerine büyük önem taşıyordu. Hükûmet, dış devletlerden olası saldırılarak karşı kendini korumak amacıyla küçük tonajlı gemilerin inşasını yasaklamış ve sadece büyük tonajlı gemilerin inşasına izin vermişti. Bunun nedeni, ticaret gemilerinden aynı zaman da savaş gemisi olarak yararlanabilmekti. Paşa, muhtemelen, her türlü deniz vasıtasını da hesaba katarak, Hollanda'nın yaklaşık 3.000 savaş gemisi olduğunu söylüyordu. Felemenk'in, kara kuvvetleri deniz kuvvetlerine kıyasla oldukça zayıftı; nitekim, Hindistan'daki sömürgeleri kontrol altına almak için yalnızca 13.000 asker görevlendirebilmişti.[256]

Yazısında, bizzat yerlerinde gördüğü Felemenk'teki tersaneler hakkında da bilgi veren Kıbrıslı, bunların oldukça modern yapılar olduğunu; gemi inşa havuzlarının yer aldığı bölümlerin tavan kısımlarının sürekli kapalı tutulduğunu, gemi yapımının uzun süreceği durumlarda ise kerestelerin özellikle sıcak yerlerde muhafaza edildiğini belirtiyordu.[257]

1.7. Kariyerindeki Yükselişi

1.7.1. Halep Valiliği ve Yerel Düzenlemeler

19. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı Devleti'nin merkeze uzak bölgelerinde genel bir asayiş sorunu vardı. Bu bağlamda, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu toprakları ile Irak ve Suriye taraflarında yaşanan asayiş sorunları devleti sadece siyasi olarak değil aynı zamanda iktisadi, askerî ve sosyal olarak sıkıntılara sokuyordu. Kıbrıslı'nın Londra sefirliğini müteakip vali olarak atanacağı Halep vilayeti de bahsedilen bu sıkıntıların en

[255] Aynı Belge.
[256] Aynı Belge, vr. 8/9.
[257] Aynı Belge, vr. 9.

yoğun yaşadığı bölgelerden biriydi. Osmanlı Devleti, yeni ordu teşkilatı tam anlamıyla oluşturulmadığından, iç güvenlik Halep ve civarında "başıbozuk" olarak bilinen paralı milis kuvvetlerle sağlanıyordu. Ancak bu milis kuvvetlerinin, zaman zaman halk üzerinde baskı kurdukları da gözlemlenmekteydi. Sadece milislerin oluşturduğu sıkıntılar değil, özellikle Halep ve Musul'daki Arap-Kürt aşiretlerinin eşkıyalık faaliyetleri de hem halkı hem de devletin otoritesini ciddi şekilde zayıflatıyordu. Bu gelişmeler sonucunda, halk kendini güvende hissetmiyor, çaresiz kalarak topraklarını terk ediyordu.[258] Toprakların boş kalması ve tarım yapılamaması nedeniyle bölge ekonomisi olumsuz etkileniyordu. Bu durum, bölgede yeni düzenlemelerin yapılmasını zorunlu kılıyordu. 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti, bir dizi reform sürecine girmişti. İdari, hukuki, ekonomik ve sosyal düzenlemelerin yanı sıra, askerî düzenlemeler de bu fermanın önemli bir parçasını oluşturmaktaydı. Tanzimat Fermanı, özellikle askerlik konusunda yaşanan sorunları ortadan kaldırabilmek için, asker alma usulleri ile istihdam sürelerine ilişkin önemli değişiklikler öngörüyordu. Buna göre, Osmanlı Devleti'nde askerlik, bazı Avrupa ülkesinde olduğu gibi, zorunlu bir yükümlülük haline getiriliyordu. Ancak bu yükümlülük o tarihte sadece Müslümanlarını kapsıyordu. Gayrimüslim Osmanlı tebaası ise eskiden olduğu gibi, şimdi de askerlik hizmetinden muaf tutulacaktı. Ferman'ın ilanına kadar yapılan asker alımlarında, bölgelerin nüfuslarına bakılmaksızın bazı yerlerden çok fazla, bazı yerlerden ise az asker alınmaktaydı. Bu durum, ülkede adaletsizliğe ve eşitsizliğe yol açıyor, bu da çeşitli kargaşalara neden olup, özellikle ticaret ve tarımı olumsuz etkiliyordu. Osmanlı Devleti, bu rahatsızlıkları gidermek ve daha düzenli bir orduya sahip olmak amacıyla, 1846 yılında ilk defa askere alma usulünü sistematik hale getirerek "Kura Nizamnamesi"ni yürürlüğe koydu. Bu kanuna göre, her yıl sancaklarda yaşayan ve askerlik çağına gelmiş sağlıklı kişilerden Osmanlı ordusuna celpler yapılacaktı. Kazalarda teşkil edilecek askeralma meclisleri önünde kur'a çekecek asker adaylarından isimlerine kur'a çıkanlar kısa bir hazırlık süresinin ardından "nizamiye askerî" olarak düzenli ordu saflarına katılacaktı.[259] Ancak bu yeni usul, her yerde aynı anda uygulamaya konamadığı gibi, birçok yerde de büyük tepkiyle karşılandı. Özellikle, farklı sosyal ve ekonomik yapıya sahip Halep bölgesi sakinleri bu yeni

[258] Abdullah Saydam, "Tanzimat Devrinde Halep Ve Musul Dolaylarında Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1, (1993), s. 244-245.

[259] Askerî kur'anın maddeleri için bkz. Musa Çadırcı*, Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2008, s. 70-87. Gültekin Yıldız (ed.), *Age.,* s. 105-106.; Rıdvan Ayaydın, *Osmanlı Devleti'nde Askerî Yükümlülükler Ve Muafiyetler (1826-1914)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 32.

askeralma usulüne tepki veren yerlerin başında gelmekteydi. Bölgenin kendine özgü yarı-feodal, başına buyruk, karmaşık sosyal yapısı bu tepkilerin zeminini oluşturuyordu.

Aslında, askere alınacak bakayanın çoğu bu yarı feodal güçlerin elindeydi. Bu nedenle, kur'aya en büyük muhalefet de onlardan geliyordu. Mesela, bu yarı feodal beylerden biri olan Abdullah Bey'e, devlet tarafından 2.000.000 kuruş vergi toplama yetkisi verilerek bunları devlet adına tahsil etmesi istenmişti. Halep Valisi Zarif Mustafa Paşa, hem askerî kur'a meselesini düzene koymak hem de devletin alacaklı olduğu parayı herhangi bir silahlı güce başvurmadan yetkililerden talep ederek, Osmanlı Devleti'nin kendisine verdiği görevi yerine getirmeye çalışıyordu. Ancak Paşa'nın bu barışçıl çabaları bir sonuç vermedi. Kurban Bayramı'nın üçüncü günü yani 17 Ekim 1850'de mütesellim Abdullah Bey ve taraftarları, Bâbü'n-Neyreb'te bulunan Osmanlı karakoluna ateş açarak Halep'te yeni düzene karşı isyan başlattılar. Ancak isyanın tek nedeni bu değildi. Tanzimat Fermanı'nın getirdiği zorunlu askerlik uygulaması dışında, bölgede yürürlüğe koymaya çalıştığı diğer düzenlemeler de Halep'teki Müslümanlar tarafından genel anlamda bir kabul görmemişti. Mesela bölge halkı, Tanzimat'la birlikte artan vergi miktarlarından dolayı şiddetle rahatsız olup, bu yüklerinin bir an önce hafifletilmesini istiyorlardı. Kısacası 1850 isyanı, kur'a usulüne karşı bölgede duyulan hoşnutsuzluk kadar, ağırlaşan vergi oranlarına da bir tepki olarak ortaya çıkmıştı.[260] Ancak isyancılar, başkaldırılarını meşrulaştırmak için Hristiyanların kadim haklarını Müslümanlığa hakaretmiş gibi göstermeye çalıştılar. İsyanın elebaşları bu konuda yoğun bir propaganda yaptıkları için, halk nezdinde olumlu karşılık buldular ve birçok taraftar kazandılar. Üç yüz-beş yüz kişiyle başlayan ayaklanma kısa sürede büyüyerek geniş çaplı sosyal tabanlı bir isyana dönüşüp, adeta bir Müslüman-Hristiyan çatışmasına evrildi. Çok sayıda Hristiyan'ın evleri ve malları gasp ve talan edildi. Olaylar sırasında, Osmanlı ordusuna ait Kavalalı İbrahim Paşa döneminden kalma tüfek ve mühimmat depoları yağmalandı. Birçok insan bu hengamede isyancılar tarafından ya öldürüldü ya da yaralandı.[261]

Halep'te o dönemde yeteri kadar Osmanlı askerî bulunmadığından isyan kontrol altına alınamadı ve asilerin sayısı her geçen gün arttı. Olayların bu kadar büyümesi ve

[260] Enver Ziya Karal, "Zarif Paşa'nın Hatıratı", *Belleten*, C. 4, S. 16, (1941), s. 467-468.; O dönemde Halep Valisi olarak görev yapan Zarif Mustafa Paşa'nın hizmetinde bulunan İbrahim Raşid Efendi, Halep'te yaşanan olaylara dair çeşitli bilgiler aktarmaktadır. Bkz. Hasan Karaköse, "Tanzimat'a Tepki Olarak Ortaya Çıkan Halep Olayı (1850)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 53, (2017), s. 258.; *Osmanlı Belgelerinde Suriye*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü, İstanbul 2013, s. 49.; Halep olaylarının yabancı kaynaklara dayanılarak anlatımı için bkz. Bruce Masters, "The 1850 Events In Aleppo: An Aftershock of Syria's Incorporation Into The Capitalist Word System", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 22, No. 1, (1990), s. 3.

[261] Enver Ziya Karal, *Agm*., s. 467-468.; Hasan Karaköse, *Agm*., s. 257-258.

kontrolden çıkmasında ihmali görünen Halep Valisi Zarif Mustafa Paşa görevinden azledildi. Yerine hem bölge halkıyla aynı dili konuşabilmesi yani Arapça bilmesi hem de geçmişte Halep'e yakın bölgelerde görev almış olması sebebiyle, 7 Kasım 1850 tarihinde Kıbrıslı Mehmed Paşa atandı.[262]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Halep'te zorlu ve meşakkatli bir süreç bekliyordu. Bundan dolayı Kıbrıslı'nın mülkiye rütbesi müşirliğe yükseltilerek, Halep'teki konumu güçlendirildi. Mehmed Paşa, Halep'e hareket etmeden önce, Babıali tarafından kendisine bölgede sürmekte olan olayları bastırma konusunda nasıl hareket etmesi gerektiğine dair yazılı bir talimatname verildi. Bu talimatnameye göre, Paşa bölgeye ulaştığında, eğer asiler direnişten vazgeçip itaat ederlerse, bu durumda sadece askerle birlikte şehre girip önemli mevkileri tutacak ve bölgede emniyeti sağlayacaktı. Ancak direnişle karşılaşması durumunda, bölgedeki müşir ve ferik paşalarla istişare ederek, isyanı mümkün olduğunca kan dökmeden en uygun ve etkin şekilde bastırması gerekecekti. Talimatnamenin en önemli noktasını, İstanbul'un isyanı bastırmak için hazırladığı planın en doğru şekilde uygulanması oluşturuyordu. Yanlış bir hareket isyan ateşini daha da körükleyebilir, olaylar içinden çıkılmaz boyutlara varabilirdi. Bundan dolayıdır ki Paşa, muhtemel tahrik ve provokasyonlara sebep olmamak ve bölgede yükselen tansiyonu da düşürmek için, hemen şehre girmeyecek, ordusunu Halep'e yakın bir mevkide bekletecekti. Bu sırada, Halep'teki asi liderlerini ve bölgenin ileri gelenlerini huzuruna davet edecek ve onlara padişah tarafından Halep'e yeni valisi olarak tayin edildiğini beyan edecekti. Aslında amaç, resmî bir protokolün icrası değildi. Böyle bir görüntü vererek, isyana öncülük ettiği düşünülen asi liderlerini huzuruna celbedip halkın arasından ayırmak ve ilk uygun fırsatta da tutuklamaktı. Eğer asi liderleri tevkif edilirse, şehirdeki diğer isyancılar başsız kalacakları için bir süre sonra direnişten vazgeçecekleri düşünülüyordu. Eğer işler planlandığı gibi gitmez, şu veya bu sebeple bir aksilik çıkacak olur ise Paşa, her türlü ihtimale karşı teyakkuzda olacaktı. Babıali'nin gayesi, devletle bölge halkını silahlı bir çatışma ortamına sokmadan uzlaşı yoluyla halletmekti.[263]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya gerekli uyarıların yapılmasının ardından, Halep'te ona yardımcı olmak üzere, piyade mirlivalarından Mehmed Paşa, asakir-i piyade

[262] Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Halep, valisi olarak atandığı belge için bkz. BOA, İ.DH., 223/13268, 2 M 1267 (7 Kasım 1850 tarihli irade).; Ahmet Rıfat, eserinde Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Londra sefirliği görevi devam edecek şekilde Halep valiliğine atandığından bahseder. Bkz. Ahmet Rıfat, *Age*., s. 59.

[263] BOA, İ.DH., 224/13358, 5 M 1267 (10 Kasım 1850 tarihli irade) ve Lef-1.; Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın rütbesinin müşirliğe yükseltildiği, Paşa'nın imzası hükmündeki mühründen anlaşılmaktadır. Nitekim mühründe *"Bende Müşir-i Eyalet-i Halep"* ifadesi yer almaktadır. Paşa'nın mührüne ilişkin ayrıntılar için bkz. BOA, İ.DH., 225/13413, 20 M 1267 (25 Kasım 1850). Başka bir mühür için bkz. BOA, İ.DH., 226/13495, Lef-4, 29 M 1267 (4 Aralık 1850).

miralaylarından Hasan Bey, nizamiye piyadelerinden Hasred Efendi, Halep mal müdürü ve Hacegan-ı Divan-ı Hümâyun'dan Ahmed Efendi görevlendirildiler. Ayrıca, Paşa'nın emrine iki tabur hassa piyade askerî ile iki tabur nizamiye askerî, top, gerekli mühimmat ve bu mühimmatı taşımak için hayvanlar tahsis edildi.[264]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, hazırlıklarını tamamladıktan sonra İstanbul'dan üç vapurla İskenderun İskelesi'ne doğru yola çıktı ve 23 Kasım'da İskenderun'a ulaştı. Ancak vapurlardan birinin iskeleye geç yanaşması ve malzemelerin karaya çıkarılmasının zaman alması sebebiyle İskenderun'da iki gün beklemek zorunda kaldı. 26 Kasım'da kara yolu üzerinden Halep'e doğru yola koyulan Paşa, uzun bir yolculuktan sonra şehre ancak 1 veya 2 Aralık 1850 tarihinde ulaşabildi.[265]

Ancak, Kıbrıslı Mehmed Paşa Halep'e ulaştığında isyan neredeyse sona ermişti. Mazûl vali Zarif Mustafa Paşa, isyancıların iyice kontrolden çıkarak Osmanlı kışlası da dâhil olmak üzere çevredeki yerlere zarar vermesi üzerine toplarla isyancılara karşı harekete geçmiş ve isyancıların direnişlerini neredeyse kırmıştı. Birkaç gün daha isyancılar, Mustafa Paşa'ya mukavemet göstermeye çalışmışlarsa da Paşa onlara aman vermemiş ve onları bozguna uğratarak dağıtmıştı. Kıbrıslı Mehmed Paşa Halep'e varıp görevine başladığında, Zarif Mustafa Paşa isyanın lideri olan Abdullah Bey'i ve ona bağlı yüz elli kişiyi yakalatmış, böylece Halep'te büyük ölçüde asayiş sağlanmıştı.[266]

Her ne kadar bölgedeki isyan yatışmış ya da yatıştırılmış gibi gözükse de Kıbrıslı, Halep'te sükûnetin tam anlamıyla sağlandığını düşünmüyordu. Paşa, Halep'e gelir gelmez ilk iş olarak kendisine hükûmet tarafından verilen talimatnameyi halka okudu. Onlara, İstanbul'un Halep'te bir süredir yaşanan üzücü olaylardan haberdar olduğunu ve

---

[264] BOA, A.MKT.UM., 40/79, 22 M 1267 (27 Kasım 1850).

[265] BOA, İ.DH., 225/13413, 20 M 1267 (25 Kasım 1850).; BOA, A.MKT.UM., 40/79, 22 M 1267 (27 Kasım 1850).; Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Halep'e yolculuğu toplam on beş gün sürmüştür. Paşa, İstanbul'a gönderdiği yazıda, *"Dersaadet'ten hareket-i bendeganemin on beşinci pazar günü merkez memuriyet-i abidaneme muvasalat eyledim"* ifadesiyle Halep'e vardığını bildirmiştir. Bu yazının tarihi 29 Muharrem 1267 olup, bu tarih çarşamba gününe denk gelmektedir. Bu bilgiye dayanarak 26 Muharrem 1267 Pazar günü Halep'e ulaşabileceği anlaşılmaktadır. Ancak, Hicri ve Miladi takvim arasındaki bazı uyumsuzluklardan ötürü varış tarihi bir gün önce veya sonra olabilir. Belge için bkz. BOA, İ.DH., 226/13495, Lef-4, 29 M 1267 (4 Aralık 1850).; Ayrıca bir başka belgede Paşa'nın Muharrem aynının 27'sinde Halep'e geldiğinden söz edilmektedir. Bkz. BOA, İ.DH., 225/13480, Lef-1, 30 M 1268 (25 Kasım 1851).; (Kıbrıslı Mehmed Paşa ile birlikte İstanbul'dan Halep'e giden Ahmet Rıfat Efendi de Halep'e on beş gün içinde vardıklarını aktarmıştır. Ancak, Rıfat Efendi'nin merkeze gönderdiği yazıyı 3 Safer 1267 tarihinde kaleme alması, Paşa'nın Halep'e bu tarihte vardığı şeklinde yanlış bir izlenim oluşturabilmektedir. Nitekim Paşa'nın kendi mührüyle İstanbul'a gönderdiği yazı, Rıfat Efendi'nin belirttiği tarihle uyuşmamaktadır. Belge için bkz. İ.DH., 226/13495, Lef-4. Ahmet Rıfat Efendi'nin Halep'e varışını gösteren belge için bkz. BOA, A.MKT.UM., 41/81, 3 S 1267 (8 Aralık 1850).; Paşa'nın Halep'e varışıyla ilgili farklı tarih için bkz. Sami Demiray, *Agt*., s. 44.

[266] Halepte isyanın neredeyse sona erdiğini gösteren belgeler için bkz. BOA, İ.DH., 223/13304, Lef-2/3, 4 M 1267 (9 Kasım 1850).; İsyanın elebaşlarının akıbeti için bkz. BOA, İ.DH., 223/13310, 17 M 1267 (22 Kasım 1850 irade) ve diğer lefler.; Halep olayları hakkında ayrıca bkz. Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk. Osmanlı Harpleri 1700-1870*, çev. Gül Çağalı Güven, İş Bankası Kültür Yayınları (11. Baskı), İstanbul 2011, 444-445-446vd.; Enver Ziya Karal, *Agm*., s. 469-.470-471.

şehirde huzur ve asayişi tesis edebilmek için gerekirse zor kullanmaktan çekinmeyeceğini söyledi. Kıbrıslı'nın bu kararlı konuşması, bölge halkı üzerinde etkili oldu ve tören sonrasında meydanda bulunan insanlar tarafından kendisine büyük teveccüh gösterildi. Kendisine gösterilen bu teveccühten memnun kalan Paşa, resmî törenin hemen ardından harekete geçerek, icraatlarına öncelikle isyanın yaralarını sarmakla başladı. Başta Hristiyanlar olmak üzere, isyanda malları gasp ve yağma edilen halkın mallarının iadesini sağlamak amacıyla şehirdeki muhtarlar, ihtiyar heyetleri ve eşrafla sıkı bir iletişim ağı kurdu. Bunlar valilik konağına davet edilerek, halkın mallarını gasp edenlerin kimlikleri hakkında bilgilerine müracaat edildi. Bu konuda kim ne biliyorsa bunları valiliğe bildirmesi istendi. Paşa, ayrıca, maiyetindeki bazı memurlarını gasp ve yağma suçlarına karışmış kişileri gizlice araştırmaları yolunda görevlendirdi. Yani, bir yandan bölge ileri gelenleriyle koordineli açık ve aleni bir tahkikat yürütülürken, diğer yandan da memurlar vasıtasıyla gizli bir araştırma yapılmaya başlandı. Kıbrıslı'nın idaresi altında başarılı şekilde yürütülen bu çalışmalar kısa zamanda olumlu neticeler verdi. Gasp ve yağma edilmiş pek çok eşya, mal ve hayvan peyderpey bulunarak sahiplerine iade edildi.[267] Paşa, ayrıca, isyan öncesi bölgede bulunan dükkân ve hanların kayıtlarının yer aldığı defterleri inceleyerek, halkın isyan süresince ne kadar zarar gördüğünü tespit etti. Ardından, İstanbul'dan gelen emir üzerine, halkın zararlarının belirlenmesi ve Halep'te uygulanacak ıslahatların takibi için yeniden bir Meclis-i Kebir oluşturulmasını sağladı. Paşa, bu meclise sadece bölgenin ileri gelenlerinden değil, alt tabakadan insanları da dâhil olmasını istedi. Gayrimüslimlerin de yer aldığı meclisin başkanlığına, bölgenin saygın ve güvenilir isimlerinden Abdülnafi Efendi atandı. Ayrıca, halkın uğradığı zarar ve ziyanın daha sağlıklı bir şekilde tespit edilebilmesi için meclise bir defterdar da üye olarak görevlendirildi.[268]

Kıbrıslı valiliği sırasında, bir yandan halkın mal ve mülk meseleleriyle ilgilenirken, diğer yandan bölgenin asayiş sorunlarıyla da uğraştı. Bu nedenle, Ferik Kerim Paşa'yı isyanın yayıldığı ve asayişin bozulduğu Birecik ve Rum Kalesi taraflarına göndererek, oralarda düzeni yeniden sağlamasını istedi. Ferik Kerim Paşa kısa süre içinde bölgede asayişi temin etti. Ayrıca Kıbrıslı, Emin Paşa'yı da aynı amaçla Urfa taraflarına gönderdi ve orada da huzurun yeniden tesis etmesini istedi. Emin Paşa, Kıbrıslı Mehmed

[267] BOA, İ.DH., 226/13495, Lef-4 29 M 1267 (4 Aralık 1850).; BOA, İ.DH., 227/13593, 3 RA 1267 (6 Ocak 1851).
[268] Halep Meclisi'nde düzenlenen mazbata ve Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın yazısı için bkz. BOA, İ.DH., 225/13480, Lef-1/2/3, 11 S 1267 (16 Aralık 1850).; BOA, İ.MVL., 195/5970, 23 S 1267 (28 Aralık 1850 tarihli irade) ve Lef-1.; Moshe Mo'az, *Age.,* s. 105.

Paşa'nın kendisine tahsis ettiği askerlerle bölgede düzeni sağladı. Kıbrıslı Mehmed Paşa, bölgede büyük sorun teşkil eden aşiretlerle ilgili de bazı düzenlemeler yaparak, bu çerçevede, Arap eşkıyasının sindirmeye çalıştı. Halkın huzurunu bozan Benisaid ve Seken gibi aşiretleri, Halep'in uzak mahallerine yerleştirdi.[269]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın, Halep valiliği dönemindeki en önemli faaliyetlerinden bir diğeri de şüphesiz, kura usulünü bölgede ilk defa tatbik etmesiydi. Kıbrıslı'dan önce Halep bölgesinde kur'a usulü bir türlü tatbik edilememişti. Nitekim, Halep'te daha önce valilik yapmış olan Halil Paşa, Ocak 1849'da İstanbul'a gönderdiği bir tahriratında, askerlik kur'asının çeşitli sebeplerden dolayı gerçekleştirilemediğini bildirmişti. Aynı şekilde, Zarif Paşa'nın valiliği sırasında da patlak veren isyan yüzünden askerlik kur'aları yine çekilememişti. Ancak Kıbrıslı Mehmed Paşa, vali olarak göreve başladıktan sonra isyanın son kalıntıları tamamen sona erdirmiş ve bölgede sükûneti sağlanmıştı. Paşa, güvenlik sorununu hallettikten sonra, kur'a usulünü uygulamaya karar verdi. Bu amaçla, 4 Aralık 1850'den itibaren ilk olarak askere alınabilecek erkekleri belirleyebilmek için nüfus kayıtlarını kontrol ederek, Halep'te askerî kur'aya dâhil edilebilecek yaklaşık 3.400 kişinin bulunduğunu tespit etti. Ancak isyan sırasında bunlardan yaklaşık 1.000'inin hayatını kaybettiğini, bir kısmının ise Halep'ten firar ettiğini belirledi. Paşa, 4 Aralık'ta İstanbul'a bir tahrirat göndererek Halep'ten askere alınabilecek nüfusun 1.500 kişi olduğunu bildirdi. Ancak, Paşa'ya göre, bu kadar sayıda insanın aynı anda askere alınması, firar etmelerine sebep olabilirdi. Bundan dolayı Paşa, bölgenin halihazırdaki durumu dikkate alınarak, askere alınacakların sayısının dikkatlice belirlenip ona göre harekete geçilmesi gerektiğini vurguladı.[270]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, 8 Şubat 1851 tarihinde kışla komutanı Ferik Abdülkerim Paşa[271]ile yaveri Tahir Paşa ve bazı askerleri, kura-i askeriyenin gerçekleştirilmesi için görevlendirse de işlemler, Babıali'nin istediği şekilde yani nizamnameye tam anlamıyla uygun olarak yapılmadı. Mesela, daha önce isyana katılmış oldukları tespit edilen asker adayları kur'a usulüne tabi tutulmayıp doğrudan askere alındı. İsyana katılmayanlara ise Kur'a uygulandı. Bu küçük ayrıntı dışında, 1850 yılı askerlik kur'ası Halep'te sorunsuz tamamlandığı gibi; kur'a heyetine karşı da herhangi bir direniş ya da isyan olmadı. Böylece Kıbrıslı, Halep'teki ilk ciddi sınavını başarıyla vererek ekibiyle birlikte, yaklaşık

[269] BOA, A.MKT.NZD., 20/77, 4 S 1267 (9 Aralık 1850).; BOA, A.MKT.MHM., 30/6, 9 CA 1267 (12 Mart 1851).; BOA, İ.DH., 234/14117, Lef-1/2, 21 C 1267 (23 Nisan 1851).
[270] BOA, İ.DH., 226/13495, Lef-4, 29 M 1267 (4 Aralık 1850).
[271] Hasan Karaköse, *Agm*., s. 268.

yirmi günde kur'a işlemlerini kimsenin burnu kanamadan bitirmiş oldu. Halep bölgesinden ismine kur'a isabet edenler, 1850 Kur'ası sayesinde, ilk defa, düzenli ordu saflarında muvazzaf asker oluyorlardı.[272]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Halep'te ilgilendiği diğer önemli bir mesele de bölgede uzun yıllardır doğru dürüst tahsil edilemeyen, bakaya kalan vergiler konusuydu. 1843-1844 yıllarından itibaren, Halep'te tam teşekküllü bir şekilde vergi tahsilatı yapılamamıştı. 1843-1850 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin Halep'ten tahsil edemediği vergi miktarı 616.005 kuruşu bulmuştu. Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya göre, bölgedeki vergi tahsilatı sorunu, 1843 veya 1844 yıllarında Halep Valisi olan Vecihi Paşa'nın halktan, ödeme gücünün üzerinde vergi talep etmesinden kaynaklanıyordu. Vecihi Paşa'nın bu davranışı, halkın, zaten ödemekte zorluk çektiği mevcut vergi yükünü daha da ağırlaştırmış, bunun altından kalkamayan halk da vergilerinin çoğunu bakaya bırakmaya başlamıştı. Bu durum, daha sonra kronik bir vergi sorunu haline dönüşmüş, borçlar azalacağı yerde, her sene katlanarak büyümüştü. Ayrıca, son isyan da Halep'e büyük zarar vermişti; birçok kişi öldürülmüş, bazıları bölgeyi terk etmiş, bazıları da kur'asız askere alınmıştı. Kıbrıslı Mehmed Paşa, halkın içinde bulunduğu ekonomik dar boğazı göz önünde bulundurarak, 15 Mayıs 1851'de İstanbul'a Halep'teki mevcut vergi oranlarının düşürülmesi ve bunların hemen tahsili cihetine gidilmemesi yolunda bir öneride bulundu. Paşa'ya göre, halk zaten geçmiş dönemden kalan vergileri ödeyebilecek durumda değildi. Paşa'nın vergiler konusundaki önerisi İstanbul'da beklenen karşılığı buldu. Hükûmet, konunun Meclis-i Vâlâ'da ayrıntılı olarak müzakere edilmesini istedi. Yapılan görüşmeler sonucunda, Babıali, Kıbrıslı'nın teklifini dikkate alarak, Halep'teki vergi oranlarında indirime gidilmesini uygun buldu. Meclisin bu kararı, hemen akabinde Sultan Abdülmecid tarafından 23 Haziran 1851 tarihinde onaylanarak kesinleşti.[273]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Halep'te kısa sürede gerçekleştirdiği çalışmalarla halkın büyük takdirini kazandı. 7 Eylül 1851 tarihli ve bölgenin ileri gelen isimlerinin İstanbul'a gönderdiği mazbatada, Paşa'nın hiçbir kimseyi rencide etmeden halkın sorunlarını dinleyip çözüm yolları aradığı, asayiş sorunlarını çözüme kavuşturup güvenliği sağladığı belirtilerek, kendisinden son derece memnun olunduğu ifade edildi.[274]

[272] BOA, İ.DH., 229/13790, 2 CA 1267 (5 Mart 1851).; BOA, İ.DH., 233/14059, 6 B 1267 (7 Mayıs 1851).
[273] BOA, İ.MVL., 213/7030, 23 Ş 1267 (23 Haziran 1851 tarihli irade) ve Lef-1/3/6.
[274] BOA, A.DVN., 70/86, Lef-1/3, 11 ZA 1267 (7 Eylül 1851).

Kıbrıslı, başarılı icraatlarına rağmen, Halep valiliği görevini uzun yıllar yürütemedi ve 1851'de görevinden azledildi. İbnülemin Mahmud Kemal, herhangi bir kaynak göstermeksizin, Paşa'nın, Halep valiliğinden Girit valiliğine atandığını söylüyorsa da bunu teyit edecek bir arşiv belgesine rastlamadık.[275]

1.7.2. Arabistan Ordusu Müşirliği

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, Tanzimat'ın ilanıyla birlikte birçok alanda önemli reformlara girişmiş; bu bağlamda, özellikle askerî alanda yeni önemli düzenlemeler yapmıştı. Gelinen tarihsel süreçte, askerî alandaki düzenlemelerin en kısa zamanda hayata geçirilmesinin ülkenin siyasi geleceği ve bağımsızlığı açısında açısından ne denli ehemmiyetli olduğunun farkında olan Osmanlı yönetimi, bu konuda hiçbir fedakarlıktan kaçınmayıp, Avrupa'daki modern örneklerinden ilhamla, askerî sistemde kapsamlı bir değişikliğe gitmişti. Bu bağlamda, yapılacak askerî reformların ayrıntılarını belirlemek üzere Hassa Müşiri Rıza Paşa, Sultan Abdülmecid tarafından görevlendirilmişti. Rıza Paşa, lüzumu görünen yeni askerî düzenlemeleri yapmak için "Meclis-i Muvakkat" isimli bir kurul oluşturmuş, bu kurulun önerisiyle, 6 Eylül 1843 tarihinde "Askerî Tensikat Kanunu" çıkarılmıştı.

Bu kanuna göre, Osmanlı ordusu; Hassa Ordusu, Dersaadet Ordusu, Anadolu Ordusu, Rumeli Ordusu ve merkezi Suriye olan beşinci ordu, Şam merkezli Arabistan Ordusu, şeklinde yeniden tertip edilmişti. 1848 yılına gelindiğinde ise merkezi Bağdat olan Irak ve Hicaz Ordusu oluşturularak Osmanlı ordusu altı kısma ayrıldı. Bu orduların başına müşir rütbeli yöneticilerin atanması kararlaştırıldı. Arabistan Ordusu'nun başındaki müşir de en yetkili kişi olarak ordusunun komutanıydı. Müşirlerin, bölgede düzen ve barışın kalıcılığını sağlamak, vergi toplamada yetkililere yardımcı olmak ve nüfuz sahibi bölge eşrafının etkisini kırarak idarenin yetkinliğini artırmak gibi birçok önemli görevi bulunuyordu. Ancak, müşirlerin bu denli geniş yetkilere sahip olması, bazen bölgedeki en yetkili idareci konumunda olan valilerle aralarında bir yetki karmaşasına yol açabiliyordu. Nitekim valiler, otoritelerini korumak adına vermiş oldukları tüm mücadeleye rağmen şöhretli geçmişleri olan bazı paşalara[276] karşı başarılı

[275] Mahmud Kemal İnal, *Age*., Cüz. I, s. 84.
[276] Bu paşalardan biri Namık diğeri Kıbrıslı Mehmed Paşadır. Bkz. Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (ed.), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (8. Baskı), İstanbul 2019, s. 270-271.

olamamışlar, Suriye'nin sivil ve askerî idaresini onların iradelerine bırakmak durumunda kalmışlardı.[277]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Arabistan Ordusu Müşiri Emin Paşa'nın vefatı üzerine, bölgeyi iyi tanıması, ahaliyle olumlu ilişkiler kurması, askerî ve belki hepsinden de önemlisi Halep valiliği sırasında gerçekleştirdiği başarılı faaliyetler sebebiyle, 27 Eylül 1851'de Arabistan Ordusu müşirliğine atandı. Ancak, yukarıda da değindiğimiz gibi, Kıbrıslı'nın bu göreve doğrudan Halep valiliğinden mi yoksa, İbnülemin'in dediği gibi Girit valiliğinden mi tayin edilmiş olduğu hususu net olarak belli değildir. Paşa'nın, Arabistan Ordusu müşirliğine atandığını gösteren 27 Eylül 1851 tarihli belgeden, Kıbrıslı'nın o sıralar Dersaadet'te bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, o tarihte Paşa'nın, İstanbul'da bulunma sebebinin, Girit'e tayini dolayısıyla olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Konuya ilişkin bilgi sunan kaynaklardan çıkardığımız sonuca göre, bu ani görev değişikliğinin görünmeyen nedeni, Paşa'nın, Halep'teki başarılı faaliyetleri sırasında bazı çevreleri daha doğrusu bölgedeki güç odaklarını rahatsız etmiş olmasıdır. Bu çevrelerin etkisiyle Babıali, bölgedeki hassas dengeleri bozmak istemediğinden, Paşa'yı, Girit valiliğine atama gerekçesiyle Halep'ten İstanbul'a çağırmıştır. Bu konuda, İstanbul'da Paşa'nın başarılarını çekemeyen ve ileride onun devlette daha etkin makamlara gelmesini istemeyen bazı üst düzey Babıali bürokratlarının da etkisi olduğu söylenmektedir.[278]

Kıbrıslı, 24 veya 25 Ekim 1851'de kendisi gibi yeni görevine tayin edilmiş Sayda Valisi Mehmed Paşa ile birlikte görev merkezlerine intikal etmek amacıyla İstanbul'dan vapurla Kıbrıs'a doğru yola çıktılar. Yolculuk sırasında olumsuz hava koşulları nedeniyle ancak altı günde Kıbrıs'a ulaşabildiler. Hava şartlarının biraz düzelmesinin ardından Kıbrıs'tan Lazkiye'ye doğru yola çıkmayı planladılar. İlk plana göre, havalar düzelene kadar burada bekleyecekler, ardından tekrar Lazkiye istikametinde yolculuklarına devam edeceklerdi. Bir süre sonra hava düzelmesine rağmen, olası yeni hava muhalefetini dikkat alarak, Lazkiye yerine Trablus'a gitmeye karar verdiler.[279]

---

[277] 1843 Askerî Tensikat Kanununun detayları için bkz. Mesut Uyar ve Edward J. Erickson, *Osmanlı Askerî Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları (3. Baskı), İstanbul 2020, s. 325-326, Ayten Can Tunalı, *Agt*., s. 29-30.

[278] Kıbrıslı Mehmed Paşa, müşirlik rütbesini Halep valiliği görevi sırasında almış ve bu rütbeyi mühürlerinde de kullanmıştır. Ancak, Sami Demiray'ın kaleme aldığı tezde bu ayrıntı gözden kaçmış ve Paşa'nın Arabistan Ordusu'na atandıktan sonra müşir rütbesini aldığından söz edilmiştir. Bkz. Sami Demiray, *Agt*, s. 48.; Paşa'nın Halep valiliği esnasında kullandığı müşir ibareli belgeler için bkz. BOA, İ.DH., 225/13413, 20 M 1267 (25 Kasım 1850).; Başka bir mühür için bkz. BOA, İ.DH., 226/13495, Lef-4, 29 M 1267 (4 Aralık 1850).; Mahmud Kemal İnal, *Age*., Cüz. I, s. 84.; Kemal Çiçek, *Agm*., s. 463-464.

[279] BOA, İ.DH., 244/14850, Lef-1/2, 17 M 1268 (12 Kasım 1851).; Sayda valiliğine atanan Mehmed Paşa için bkz. A.MKT.NZD., 43/95, 19 Z 1267 (15 Ekim 1851).

Trablus açıklarına geldiklerinde hava bozduğu için bir türlü limana yanaşamadılar. Bu yüzden, bir gün boyunca liman dışında demirleyip beklemek zorunda kaldılar. Ertesi gün aynı sorun devam edince, Kıbrıslı ve maiyetinin içinde bulunduğu gemi, rotasını Beyrut'a çevirerek Trablus'tan ayrıldı. Sonunda, Paşa ve maiyeti 2 Kasım 1851 tarihinde Beyrut'a vardılar. Beyrut'a ulaştıklarında Paşa ile Sayda valisi yollarını ayırmak durumda kaldı. Kıbrıslı, Beyrut'ta kısa bir süre dinlendikten sonra, 3 Kasım'da karayoluyla görev merkezi olan Halep'e doğru yola çıktı.[280]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, atandığı görevin önemi ve zorluğunun farkındaydı. Bundan dolayı, bölge hakkında bir ön çalışma yapmıştı. Yolculuğu esnasında, muhtemeldir ki, Sayda valisi ile de istişareler de bulunup, görev yerine intikal ettiğinde öncelikle hangi konularda icraatlarına başlayacağını zihnin de planlamıştı. Zihnindeki bu ilk eylem planının başında, bölge urbanının kontrol altına alınması vardı. Halep Eyaleti'ne bağlı olup, Fırat Nehri'nin iki yakasında yaşayan ve sayıları 15.000'i aşan bir urban topluluğu yaşıyordu. Farklı Arap aşiretlerden oluşan bu urban grupları öteden beri bölgede huzur ve güveni tehdit ediyor ve Osmanlı yönetimleri tarafından etkin şekilde inzibat altına alınamıyorlardı. Mesela Deyrizor nahiyesi, bölgedeki "urban eşkıyası"nın cirit attığı ve sık sık saldırı ve yağmalar yaptığı bir yerdi. Gazze'den gelen ve "Aneze eşkıyası" olarak bilinen urban grupları, adı geçen nahiyeyi yağmalamayı, halkın malına mülküne el koymayı ya da zarar vermeyi uzun zamandır alışkanlık haline getirmişlerdi. Deyrizor gibi, Arabistan Ordusu müşiriyetinin görev alanı içinde yer alan Halep, Şam ve Urfa taraflarında yaşayanlar da bu çöl eşkıyalarının bitmek bilmeyen saldırıları altındaydı. Bölge sakinleri genel bir tükenmişlik ve çaresizlik psikolojisi içindeydi.[281]

Kıbrıslı Mehmed Paşa da özellikle Aneze urbanının kontrol altına alınmaması halinde, bölgede huzur ve güvenin sağlanamayacağı, askerlik kur'ası ve vergi tahsilatı gibi yükümlülüklerin yerine getirilemeyeceğini; kısacası, devlet otoritesinin tesis edilemeyeceğini düşünüyordu. Paşa, görevine başlar başlamaz, ilk iş olarak, ilkbaharda Aneze urbanı üzerine askerî bir harekât yapmaya karar verdi. Paşa'nın planına göre, bölgenin istikrara kavuşması yolunda bu harekât ilk önemli aşama olacak; eğer bu harekât başarılı olursa, ardından ikinci aşama yani bölgede büyük bir sancak kurulma aşaması gelecekti. Bu sancak sayesinde devletin bölgede gücü ve nüfuzu artacak ve bu durum, doğal olarak, eşkıyanın hareket imkanını ve tesirini büyük ölçüde yok edecekti. Bölgeye

[280] BOA, İ.DH., 244/14850, Lef-2.
[281] BOA, İ.DH., 241/14661, 26 Z 1267 (22 Ekim 1851).

huzur ve istikrar getireceğini düşündüğü bu yeni sancağın kaymakamın ismi bile Paşa tarafından belirlenmişti. Paşa, bu önemli görev için Gaziantep'in köklü ailelerinden gelen İshak Beyi düşünüyordu. Nitekim Paşa, bu ismi, bölge hakkındaki eylem planıyla birlikte, 18 Ekim 1851'de İstanbul'a bildirdi. İstanbul, Paşa'nın bazı önerilerini kabul etti; İshak Bey mir-i mirân rütbesine yükseltilerek, bölgeyi ıslah etmesi ve eşkıyaları yola getirmesi için görevlendirildi.[282] Babıali, askerî harekâta temelde karşı çıkmamakla birlikte, bu harekâtın zamanlaması konusunda Paşa ile aynı görüşte değildi. Babıali, askerî seçenekten önce başka yöntemlere öncelik vererek meseleyi bir dizi ıslahat tedbiriyle ve barışçıl yollarla çözmeyi arzu ediyordu. Eğer bu yaklaşımda başarı sağlanamazsa, son çare olarak askerî harekâta başvurulacaktı. Olayın bundan sonraki aşamaları hakkında arşivde belge bulamadığımızdan, Kıbrıslı'nın önerilerinin ne derecede uygulandığını ve sözü edilen askerî harekatın yapılıp yapılmadığı hakkında bir şey söyleyemiyoruz.[283]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, 1846 yılından itibaren her yıl ertelenip bir türlü uygulanamayan Raşya, Hasbiya ve Kuneytire kazalarıyla, Şam'a bağlı Havran, Cebel-i Dürzi-i Havran ve Aclun sancaklarındaki askerlik kur'alarını tamamlamak istiyordu. Kıbrıslı Mehmed Paşa, bu görevi gerçekleştirmesi için Arabistan Ordusu mirlivalarından Mustafa Paşa'yı görevlendirdi. Mustafa Paşa, Raşya, Hasbiya ve Kuneytire bölgelerinde kura işlemlerini başarılı bir şekilde tamamladı. Bundan cesaretle, Mustafa Paşa, askerlik kur'asının icra edilemediği diğer mahallerde de işlemlerin başlatılması hususunda Kıbrıslı ile istişarede bulundu. Bu görüşme sonrasında, süvari mirlivası Mehmed Paşa, askerî kura işlemlerini yürütmek üzere Aclun ve çevresine gönderildi. Mirliva Mehmed Paşa hem halkı tedirgin etmemek hem de onlarla daha samimi bir ilişki kurmak adına ana birliklerini Tell Feres taraflarında bekletip, küçük bir birlikle Aclun'a girdi. Mehmed Paşa'nın gösterdiği bu iyi niyet göstergesine rağmen ümit edilen olmadı, Aclun halkı, kur'a usulüne şiddetle muhalefet gösterdi. Halk, askeralma işlemlerine başlanması halinde buna karşı çıkacaklarını, gerekirse topluca bölgeyi terk edeceklerini söylediler. Bunun üzerine Mehmed Paşa, Tell Feres yakınlarına olan Mustafa Paşa'nın yanına gitti ve yaşananları ona anlattı. Hasat mevsimi olmasından ötürü ahalinin zarar göreceği öngörülerek o an için askerî bir müdahalenin yapılması uygun görülmedi. Zaten paşaların

[282] Aynı Belge.; BOA, MB.İ., 6/54, Lef-1/2, 26 Z 1267 (22 Ekim 1851).
[283] BOA, İ.DH., 241/14661, Lef-1/2, 26 Z 1267 (22 Ekim 1851).; BOA, MB.İ., 6/54, 26 Z 1267 (22 Ekim 1851).; Sami Demiray, tezinde Paşa'nın bölgede asayişi sağladığını ve askerî kurayı icra ettiğini iddia etmektedir. Bu görüşünü ise BOA, İ.DH., 241/14661 numaralı belgeye dayandırmaktadır. Ancak, söz konusu belgede Paşa'nın bölgede gerekli düzeni sağlamak amacıyla Babıali'den izin istemesiyle ilgili bilgiler yer almaktadır. Belgede, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın bölgede askerî bir harekât yürüttüğüne ya da asayişi sağladığına dair herhangi bir veri yoktur. Bkz. Sami Demiray, *Agt*., s. 49.

maiyetindeki asker sayısının da direnişçilere müdahale etmek için yetersizdi. Üstelik askerî bir müdahalenin direnişi daha da güçlendirme ve genişletme ihtimali de vardı. Bu arada çok sayıda insan ölebilir ya da yaralanabilirdi. Askerî bir hareket yapılmasına rağmen askerlik yaşına gelmiş olan Aclun halkının önemli bir bölümü bu hadisenin hemen sonrasında mahallerini terk ederek Leca taraflarına firar etti. Firarların sebebi, Osmanlı Devleti'nin, bölgeye sonradan askerî kuvvet sevk ederek onları zorla askere almak isteyeceğini düşünmeleriydi.[284]

Leca, gayet sarp ve taşlık bir yer olup, Havran ve Lübnan Dağları'na da sınırdı. Yani firariler ve asiler için muhkem, doğal bir sığınaktı. Bölgenin coğrafi ve sosyal yapısından kaynaklanan zorluklar ile, bu yapıyla ilişkili olarak, halkın asi ruhlu, söz dinlemez, başa buyruk ve inatçı mizaçları da birleşince, buralarda devlet otoritesini hâkim kılmanın, yeni uygulamaları topluma kabul ettirmenin hiç de kolay olamayacağı aşikardı. Nitekim Mustafa Paşa, yaşanan hadise sonrası Kıbrıslı ile yaptıkları görüşme sırasında, Kıbrıslı'ya, bölge halkının bu genel yapısı hakkında ayrıntılı bilgi verdi. Mustafa Paşa'ya göre, Aclun'a büyük bir askerî birlik sevk edilecek olursa, ahali bu durumdan korkup tümüyle Leca'ya firar edebilirdi. Leca'nın coğrafi konumu askerî harekata elverişli olmadığından, burada başarılı bir sonuç elde etmek de pek mümkün değildi. Ayrıca, askerî bir harekât düzenlense dahi, bölgedeki eşkıya bu durumu fırsat bilip sağı solu yağmalamaya başlar, kervanlara saldırır, hatta tecavüzlerini Akka ve Kudüs gibi büyük şehirlere yönlendirerek oralara büyük zarar verebilirdi. Paşa'ya göre doğru olan, Aclun halkının silah zoruyla itaat ettirilmesi değil, gönülleri okşanarak, yani nasihat ve güzellikle ikna edilmeleriydi. Mustafa Paşa'ya göre, ahali kısmen masumdu. Çünkü onların aklını çelen yani kur'aya muhalefet etmelerini isteyen aşiret reisleri ve meşayih idi. Ahali, onlardan destek alarak buna cüret edebiliyordu. Paşa'nın bu düşünceleri sebepsiz yere değildi. Nitekim Mustafa Paşa, yaptığı tahkikatlar sonucu, aşiret reisleri ve bazı şeyhlerinin, halkın zihnini karıştırarak onlara kura usulüne karşı çıkmaları gerektiğini söylediklerini öğrenmişti.[285]

Nitekim bu meşayihten biri olan Mehmed Ruhi, malum hadiseden birkaç gün sonra ahaliyi Tell Feres yakınlarında toplamış, onlara askerlik kur'asına direnmeye devam etmelerini telkin etmişti. Mustafa Paşa'ya göre, Şeyh Mehmed ve yakınlarındaki bazı lider isimler ele geçirildiği takdirde, başsız kalan halkın dağıtılması daha kolay

[284] BOA, İ.DH., 253/15570, 30 B 1268 (20 Mayıs 1852).
[285] Aynı Belge.

olacaktı. Ancak, bu baskını gerçekleştirip Şeyh Mehmed ve bazı asi liderleri yakalanırsa o vakit başka problemler ortaya çıkabilirdi. Nitekim onun böyle düşünmesinde haklı sebepler vardı. O sıralar hac zamanı olduğundan ve hacıların geçeceği güzergâh Mehmed ve diğer aşiretlerin elinde bulunduğundan, avaneleri kervanlara bir saldırı gerçekleştirilebilirlerdi. Mustafa Paşa'ya göre, bütün bu olumsuz ihtimallerden dolayı, askerî bir harekât yerine, halkın nasihatle yola getirilmesi gerektiğini savunuyor; askeralma işlemlerinin de bir an evvel tamamlanmasını teklif ediyordu. Eğer bu iş burada başarılamazsa, kur'a muhalefet hareketleri diğer kazalara doğru hızla genişleyecekti.[286]

Bölge genelinde devlet otoritesine karşı yaşanan karşı çıkışlar ve sorunların sadece yakın dönemlere özgü değildi. Arap nüfusun yoğun olarak yaşadığı bu zor coğrafya öteden beri Babıali için bir problem kaynağıydı. Son yüzyılda bölgenin ürettiği idari, ekonomik, askerî ve sosyal pek çok problem söz konusuydu. Ayrıca, bunlara, özellikle 19. yüzyılda bir de konsolos müdahaleleri eklenmişti. Mesela, Şam'da bulunan İngiliz konsolosu Baalbek, Havran, Cebel-i Dürzi-i Havran ve Sayda eyaletlerinde ahaliyi tahrikten geri durmuyordu. Konsolos, Havran bölgesinde yarattığı fesat girişimlerini bölgenin ileri gelenlerinden İsmail Ağa'nın oğlu vasıtasıyla gerçekleştiriyordu. Bundan dolayı hem Şeyh Mehmed'in hem de konsolosun tahrikleri, bölgede askerî kur'anın uygulanmasında engel teşkil ediyordu. Ancak Babıali, bütün bunlara rağmen, 1846'da kabul edilen yeni askerlik yasasını bu topraklarda da uygulamak zorundaydı. Aksi takdirde, hem bölgede giderek zayıflayan devlet otoritesinin etkinliği biraz daha azalacak, yani İstanbul büyük bir itibar kaybına uğrayacak; hem de bundan sonra bölge genelinde başta askerlik olmak üzere, merkezden gelen emir ve yeni düzenlemelere karşı toplumsal direnişler artacaktı. Neticede Babıali ile Kıbrıslı arasında yaşanan karşılıklı tahrirat trafiğinden sonra, askerlik işlemlerinin bölgede "suhuletle" yapılmasına, askerî müdahale şıkkının ise -şimdilik- askıya alınmasına karar verildi. Süreç, Kıbrıslı'nın İstanbul'a 20 Mayıs 1852'de önerdiği ve hükûmet tarafından da kabul gören planı çerçevesinde yürütülecekti.[287]

Bu plana göre, resmen kur'a işlemlerine başlanmadan önce bölgenin ileri gelen eşrafının bazılarıyla anlaşılarak devlet tarafına çekilmeleri sağlanacak ve böylece bunların asilerle birlikte hareket etmeleri önlenecekti. Bu konuda hemen harekete geçildi ve Cebel-i Dürzi-i Havran ahalisi hayriye tüccarlarından Mehmed Çelebi, Şam Meclisi

[286] Aynı Belge.
[287] Aynı Belge, 15 Ş 1268 (4 Haziran 1852 tarihli irade) ve Lef-1/2.

azasından Şafi müftüsü Gazizade Ömer Efendi ve Aclun sancağından Ömer Efendi bu planı uygulamak için görevlendirildi.[288] Uygulanan bu güzel plan başarılı sonuçlar verdi. Mehmed Ruhi ile eşrafın arası açıldı. Ayrıca görevlendirilen sözü edilen memurlar bölgenin şeyhleriyle de görüşmeler gerçekleştirerek, onlara devletin yanında durmaları noktasında telkinde bulundular. Ancak bölge yakın tarihlerde hem eşkıya hareketlerinden hem de yaşanan olumsuz hava koşullarından oldukça zarar görmüştü. Bundan dolayı, ahalinin mahsulü kendilerine yetmeyecek durumdaydı. Görüşme sırasında bölgenin ileri gelenleri, bu durumu yetkililere aktararak, zor durumda oldukları için kendilerinden asker alınmamasını talep ettiler. Eğer bu istekleri kabul edilirse o zaman kendilerinin senelik 50.000 kuruş daha fazla vergi ödeyebileceklerini ve ihtiyaç anında dahi devlete asker temin edebileceklerinin garantisini vererek bir nevi yetkililerle pazarlık yapmak istediler. Ancak onlara verilecek bu imtiyaz, kur'aya rıza gösteren mahaller üzerinde olumsuz bir etki yapabilirdi. Bundan dolayı yetkililer, eşrafa ilk anda olumlu veya olumsuz bir cevap vermekten kaçındılar.[289]

Kıbrıslı Paşa'ya göre, Cebel-i Dürzi-i Havran tarafları hem coğrafi açıdan hem de devletin emirlerinin tatbik edilmesi bakımından en sorunlu bölge idi. Bu bölge ahalisi, Osmanlı Devleti'nin kendilerinden talep ettiği yükümlülüklere sürekli karşı çıkıyor ve ardından muhtemel bir müdahaleyle karşı karşıya kalmamak adına bölgelerini terk ederek, gayet sarp ve askerî harekattan oldukça korunaklı bir yer olan Leca'ya firar ediyordu. Aynı zamanda Cebel-i Dürzi-i Havran halkı, Havran ve Aclun ahalisini yanlarına çekmek için çeşitli oyunlara başvuruyor; yöre halkı emirlerine itaat etmediğinde ise onların can ve malların tasallut ederek zulmediyorlardı. Bu bağlamda, Cebel-i Dürzi-i Havran ahalisinin terbiye edilmesi ve Leca taraflarında asayişin sağlanması halinde, Havran ve Aclun halkı da mecburen devlete karşı boyun eğip, askerlik kur'asına rıza göstermek durumda kalacaktı.[290]

Cebel-i Dürzi-i Havran ahalisinin, kadimden beri süregelen muhalif tavrı ve buna karşı bölgede görev yapan Osmanlı idarecilerinin genelde bu karşı çıkışlara sessiz ya da yetersiz kalmaları, bundan cesaret alan diğer mahalle sakinlerinin de benzer tavırlar içerisine girmelerine neden oluyordu. Bu sebeplerden ötürü, önceki tarihlerde askerî kurası tamamlanan Cebel-i Lübnan, Hasbiya, Raşya ve Kuneytire'den askerlik muameleleri tamamlanıp orduya sevk edilebilen neferat sayısı yaklaşık on beş kişiydi.

[288] BOA, İ.DH., 253/15570, Lef-1.
[289] BOA, İ.DH., 255/15676, Lef-1, 14 Ş 1268 (3 Haziran 1852).
[290] Aynı Belge.

Diğer asker adayları ise orduya katılmamak için Leca taraflarına kaçmışlardı. Bu gerçeğe rağmen, Babıali, Kıbrıslı'nın da görüşünü alarak, Cebel-i Dürzi, Havran ve Leca taraflarına askerî harekât fikrine sıcak bakmıyordu. Babıali'nin bu kararında, bölgede askerlik kur'ası işlemlerinin yapılacağı tarihin hac mevsimine rastlamasının da şüphesiz etkisi vardı. Çünkü, hac mevsimi boyunca, Şam hac yolunun güvenliğinin sağlanması gerekiyordu. Bunun için de çok sayıda askere ihtiyaç vardı. Bu dönemde çıkabilecek bir isyanın bastırılması hem oldukça zorlaşır hem de hac yolunun güvenliği ciddi bir biçimde tehlikeye girerdi.[291]

Nitekim Kıbrıslı'nın da Cebel-i Havran ve çevresine askerî bir müdahale fikrine karşı çıkmasının, daha doğrusu bu konuda aceleci davranılmamasını tavsiye etmesinin en önemli sebebi de bu hususta. Yani Paşa, harekata prensip olarak değil; zamanlama açısından karşıydı. Hac mevsiminde yapılacak bir askerî harekatın riskli olacağını söylüyordu. Paşa'ya göre, eğer ikna çabalarından olumlu bir sonuç alınamazsa, ancak iki ay sonra bir askerî müdahale düşünülebilirdi. Çünkü, Paşa'ya göre, iki ay sonra bölgeye hacılara eşlik etmek ve Şam yolunun güvenliğini sağlamak amacıyla takviye birlikler gelecekti. Bu birlikler geldiğinde, bölgede askerî güç dengeleri devlet lehine değişecek, yani bölgedeki Osmanlı askeri ile İstanbul'dan gelecek askerler asilere karşı birleştirilecekti. Nitekim böyle bir yol izlendiği taktirde yapılacak askerî harekatın riskleri ciddi oranda azalacak, Havran ve çevresinde denetim tam anlamıyla devletin eline geçebilecekti. Paşa'ya göre, bölge halkı sayıca kalabalık bir orduyla karşılaştıklarında, bundan sonra kendilerine yapılacak uyarıları mecburen dinlemek zorunda kalacaktı. Ancak, tüm uyarılara rağmen yine de asi tavırlarından vazgeçmeyip, Leca taraflarına firar etmeye kalkışırlarsa o zaman bölge muhasara altına alınabilirdi. Her ne kadar Paşa, direnişçileri sindirmek için böyle bir askerî harekâtı son çare olarak gerekli görüyorsa da tek başına yapılacak askerî harekatların bölgeye kalıcı huzur ve istikrar getirmeyeceğini de biliyordu. Bundan dolayı Paşa, 3 Haziran 1852 tarihinde, İstanbul'a gönderdiği tahriratında, hükûmete, bölgede huzur ve güvenin tesis edilebilmesi için bir dizi önerilerde bulundu.[292]

Buna göre, bölgede tam anlamıyla yeni bir düzenin kurulabilmesi için atılması gereken ilk adım, isyancıların kontrolündeki su kuyularının denetimini ele geçirmekti. Çünkü asiler, bu kuyular sayesinde, en temel ihtiyaçlarını karşılayabiliyor ve bundan

[291] Aynı Belge.
[292] Aynı Belge.

dolayı herhangi bir askerî harekâta uzun süre direnebiliyordu. Paşa'ya göre, yalnızca su kuyularının ele geçirilmesi, asilere boyun eğirmek ve sorunun çözümünde tek başına yeterli olmayacaktı. Su kuyularının üzerlerine su kuleleri inşa edilmeli ve her kulenin bulunduğu mahale yaklaşık elli kadar Osmanlı askeri yerleştirilmeliydi. Kuleler inşa edilip buralara asker yerleştirildiğinde, bölge halkı ne kulelere saldırmaya cesaret edebilecek ne de susuz kalma riskini göze alarak bir daha herhangi bir isyana teşebbüs edemeyeceklerdi. Paşa'ya göre, bölgede en önemli şeylerden biri asilik hareketlerini sona erdirmekti; çünkü bu hareketler son bulduğunda, bölgede büyük değişiklikler yaşanacak, halkın geçmişte ödemediği ve ödeyeceği vergiler kolayca tahsil edilecek ve devlet, bu vergilerin bir kısmıyla bölgenin ihtiyaçlarını karşılayarak otoritesini güçlü bir şekilde tesis edebilecekti. Bu durumda, bölge sakinleri yerleşik hayata geçmeyi tercih edip, devletle çatışmayı bırakacak ve Osmanlı idaresiyle uyumlu bir şekilde hareket etmek zorunda kalacaklardı.[293] Paşa'nın bu pratik önerilerinin, İstanbul'da nasıl bir karşılık bulduğu ve bunun bölgeye ne şekilde yansıdığına dair arşivde bütün aramalarımıza rağmen aydınlatıcı bir belge bulamadığımız için gelişmelerin sonuçları hakkında bir şey söyleyemiyoruz.

10 Ağustos 1852'ye gelindiğinde ise o sıralar sadarete yeni atanan Âli Paşa[294], Bağdat ve Irak valilikleri de üzerinde kalacak şekilde Kıbrıslı'yı Hicaz Ordusu müşiri olarak görevlendirip, Arabistan Ordusu müşirliğine Namık Paşa'yı getirmek istedi. Ancak Sultan Abdülmecid, bu öneriyi reddederek, Kıbrıslı'nın görevinde kalmasını uygun gördü. Kıbrıslı Mehmed Paşa, Sultan Abdülmecid'ten aldığı destekle konumunu daha da güçlendirmiş oldu.[295] Arkasındaki bu destekle, sorumluluk bölgesinde devletin etkinliğini artırmak için yeni askerî harekât planları yaparak harekete geçmeye karar verdi. Ancak elindeki mevcut kuvvetlerle bunu başaramayacağını bildiği için civar mahallerden asker toplayarak birliklerine dâhil etti. Ancak, bu yeni düzenlemeyle birlikte giderlerin artması, özellikle toplama askerlerin maaşlarının ödenmesinde yaşanan sıkıntılar, Paşa'yı, İstanbul'dan ilave ödenek talebinde bulunmak zorunda bıraktı. Babıali, bu talepler üzerine, her defasında, istenen ödeneklerin civar şehirlerden bütçesinden havale edileceğini bildirse de bu mümkün olmadı. Paşa'nın görev alanına en yakın eyalet ve

[293] Aynı Belge.
[294] Kemal Beydilli, "Mehmed Emin Âlî Paşa", *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 425-426.
[295] Âli Paşa'nın sadarete atanması için bkz. BOA, İ.DH., 256/15805, 20 L 1268 (7 Ağustos 1852).; Sultan Abdülmecid'in, Kıbrıslı'nın görevinde kalmasını uygun gördüğünü irade için bkz. BOA, İ.DH., 256/15755, 26 L 1268 (13 Ağustos 1852).

sancaklardan, yani Musul, Sivas, Diyarbekir, İçel ve Alanya'dan kendisine tek kuruş bile gönderilmedi.[296]

Kıbrıslı, tüm bu eksiklere rağmen, 15 Eylül 1852'de Cebel-i Dürzi-i Havran'a geniş çaplı bir askerî harekât düzenlemek amacıyla, Şam'dan ordusuyla hareket etti. Kıbrıslı'nın ilk durağı Ketibe oldu. Ketibe, Ceydur kazasına hem hudut olan stratejik ve önemli bir yer olduğundan, Paşa ordugahını burada kurdu. Buraya geldiğinde Ceydur mahali sakinleri hariç, diğer bölgelerde ikamet eden ahalinin zahire ve mahsullerini kuyulara sakladığını, önemli eşyalarını da alıp Leca'ya firar ettiğini öğrendi.[297]

Bölgede zahirenin olmayışı orduyu büyük bir sıkıntıya sokacağı için Kıbrıslı hem bu yaşanan krizi çözmek hem de meseleyi iyice anlamak adına askerlerinin bir kısmını ordugaha yarım saat mesafede olan Mehacce yakınlarına yolladı ve oradan zahire tedarik etmelerini istedi. Ancak, Osmanlı askerleri burada bazı Dürzilerle tesadüf etti ve aralarında küçük bir çatışma çıktı. Yaşanan bu küçük çatışmadan kısa süre sonra Dürziler, Osmanlı askerlerine daha büyük zarar vermek adına, yaklaşık 1.600 kişiyle Mehacce'ye saldırdı. Saldırı ihtimaline karşı önceden gerekli önlemler alındığı ve aynı zamanda olay sırasında Mustafa Paşa'ya bağlı birlikler de yardıma geldiği için, Dürziler hezimete uğradı.[298]

Kıbrıslı, yaşanan bu olaydan sonra bölgedeki Dürzilerin ne kadar tehlikeli ve saldırgan olduklarını daha iyi anlamıştı. Bu nedenle, elindeki kuvvetin Leca'ya girmek için yetersiz olduğunu düşünüp Halep, Humus ve Nablus taraflarından asker, Şam'dan ise zahire talep etti. Ayrıca, 23 Eylül 1852'de İstanbul'a bir yazı göndererek daha önce talep ettiği paraların hâlâ kendisine gönderilmediğini, bu yüzden askerlerin motivasyonunun dahi bozulduğunu belirterek en azından 2.500.000 kuruşun acilen gönderilmesini istedi.[299]

Nitekim Paşa'ya göre, bu para hemen gönderilmediği takdirde bölgedeki askerî harekatın başarılı olma şansı yoktu. Çünkü bu askerî harekât bir kuşatma operasyonu şeklinde icra edileceği için belki de haftalarca sürecekti. Moralleri oldukça düşmüş olan askerleri kuşatmayı sabırla sürdürmeleri noktasında ikna ve motive etmek imkansızdı. Talep edilen para kendisine gönderilmediği taktirde hem bölgede yapılacak olan harekât

[296] BOA, İ.DH., 260/16115, Lef-1, 24 Z 1268 (9 Ekim 1852).
[297] Aynı Belge, Lef-2, 15 M 1269 (29 Ekim 1852).
[298] Aynı Belge, Lef-2.
[299] Aynı Belge, Lef-2.

başarısızlıkla sonuçlanacak hem de uzun sürebilecek bir muhasara anında askerlerde bir çözülme meydana gelecekti. Bu talep üzerine İstanbul, Paşa'ya 3.000.000 kuruş ve ek askerî birliklerin gönderilmesi kararlaştırıldı. Bu haber Kıbrıslı'yı oldukça rahatlattı ve ona daha geniş bir manevra imkânı sundu. Bunun üzerine harekete geçen Kıbrıslı, Leca'yı muhasara altına almak için hazırlıklara başladı. İlk olarak olası bir eşkıya hareketi ve Dürzilerin saldırılarına karşı Şam yolunun güzergahının kontrol altına almak için Aziz Paşa'yı ihtiyat kuvvetleriyle birlikte Leca yakınlarındaki Necha'ya çağırdı. Dürziler, Aziz Paşa'nın az bir kuvvetle Necha'ya geldiğini bir şekilde öğrenince, Paşa'yı hazırlıksız yakalamak için 7 Ekim 1852'de ani bir saldırı düzenlediler. Ancak, Aziz Paşa'nın olası bir saldırıya karşı tedbir almış olması nedeniyle Dürziler, bu baskında ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldılar.[300]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Dürzilere karşı muharebelerde elde edilen başarılardan sonra, Cebel-i Dürzi-i Havran taraflarını tam anlamıyla düzene sokmak ve özellikle Leca'ya firar eden asilere boyun eğdirmek istiyordu. Bu amaçla, Paşa'nın daha önce talep ettiği küçük bir ek ihtiyat kuvveti, Kıbrıslı'nın ordusuyla birleşmek için Şam'dan yola çıktı ve 15 Ekim 1852'de Han Dannum'a geldi. Bir gün orada konaklayan ordu, ertesi günü Gabagib'e varacakları esnada Dürziler tarafından saldırıya uğradı. Ancak, bu muharebeyi Osmanlı kuvvetleri kazanarak Dürzilere çok ağır kayıplar verdirdi. Çarpışma sırasında, Dürzilerin lideri sayılabilecek sekiz-on kişi ölü olarak ele geçirilirken, başbuğları olarak bilinen Mahmud ise sağ olarak yakalandı. Muharebeden sağ kurtulup kaçan Dürziler, yeniden kuvvet toplamak için Osmanlı ordugahına iki buçuk saat mesafede bulunan ve Leca'nın iç bölgelerinde yer alan Habib'e sığındı. Ancak bu durum, bölgedeki Osmanlı kuvvetleri tarafından istihbarat yoluyla öğrenildi.

Kıbrıslı Paşa göre, bu asi güruh konuşulup anlaşılacak ve kolaylıkla ikna edilebilecek tabiatta insanlar değildi. Nitekim birçok kez nasihatle yola getirilmeye çalışılmışsalar da bir başarı sağlanamamıştı. Bundan dolayı Kıbrıslı, 17 Ekim günü Mustafa Paşa ve İsmail Bey'i, Leca taraflarında yaşayan ahaliyi yola getirmek için görevlendirdi. Mustafa Paşa, gün doğumdan sonra Habib ve çevresini kuşattı. Ancak asiler durumu fark ederek, siperler arkasından Osmanlı askerlerine karşı saldırı başlatarak ateş açmaya başladı. Osmanlı askerlerinin mevzilerinde iyi yer tutmasından ötürü, asiler bozguna uğrayıp, taşlıkların arkalarına doğru çekilerek civar mahallere kaçmaya başladılar. Bunun üzerine, bölge ahalisi Mustafa Paşa'ya itaat ve bağlılıklarını bildirerek

[300] BOA, İ.DH., 260/16115, 8 Z 1268 (29 Ekim 1852).; BOA, İ.DH., 260/16138, Lef-2, 28 Z 1268 (13 Ekim 1852)

aman dilediler. Mustafa Paşa, buna rağmen, büyük bir stratejik hata yaparak, halkın aman dilemesine aldırmaksızın iki dağ topuyla köyün topu tuttulmasını emretti. Emir uygulandı ve köy topa tutuldu. Ardından da Osmanlı askerleri mevzilerini boşaltarak, ganimet toplama sevdasıyla köyü yağmaladılar. Bu sırada, Osmanlı askerlerinin disiplinlerini kaybettiğini gören asiler, gizlendikleri yerlerden çıkarak karşı bir saldırı gerçekleştirdiler. Bu ani baskın üzerine dehşete kapılan askerler ise arkalarında çok sayıda silah, ölü ve yaralı bırakarak köyden uzaklaştılar.[301]

Dürziler bu baskında birçok Osmanlı askerini saf dışı bırakmanın yanı sıra, iki dağ topu ve birçok askerî mühimmatı de ele geçirdi. Mustafa Paşa, bu hadise üzerine, Kıbrıslı'ya kendisine yardım etmediği gerekçesiyle serzenişte bulundu. Kıbrıslı ise Mustafa Paşa'nın olay günü Dürzi halka aman dilemiş olmalarına rağmen reva gördüğü insanlık dışı davranışlarından ötürü hakaret ederek, herkesin önünde "yüzüne tükürdü". Yaşanan bu son gelişme, Kıbrıslı'ya, Leca bölgesinin itaat altına alınmasının hiç de kolay olmayacağını açıkça göstermiş oldu. Paşa, İstanbul'a gönderdiği 23 Kasım 1852 tarihli tahriratla, Dürzi nüfusun yoğun olarak yaşadığı mahallerde yapılması planlanan askeralma işlemleri ile aynı yerlerin denetim altına alınmasına yönelik eylemlerin ilkbahara ertelenmesini tavsiye etti.[302]

Kısaca söylemek gerekirse, bölgedeki gelişmelerin bu raddeye gelmesinde, Mustafa Paşa'nın fevri ve hukuk dışı davranışlarının önemli bir payı olmakla birlikte, Osmanlı hükûmetinin de konuya zamanında gerekli duyarlılığı göstermeyip, gerekli mali ve askerî desteği bölgeye zamanında intikal ettirmemesinin de önemli etkisi vardı. Kıbrıslı'nın en büyük hatası ise uzun süredir maaşlarını alamayan ve bir kısmı toplama neferattan oluşan bir orduyla çok zor ve riskli bir askerî harekata kalkışmasıydı. Bundan dolayı, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Arabistan Ordusu müşirliği esnasında bölgedeki askerlik kur'ası tatbik edilememiştir. Kıbrıslı'nın Cebel-i Dürzi-i Havran ve Havran bölgesine yönelik en önemli icraatı, olayın sıcaklığı geçtikten sonra, bölge halkının yeniden topraklarına dönmelerini sağlaması ve böylece kısmen de bir huzur ortamını yeniden tesis etmesi oldu.[303]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Arabistan Ordusu müşirliği esnasında ilgilendiği bir diğer önemli konu da Kozan taraflarında yapılması planlanan ıslahat girişimleri ve

[301] BOA, İ.DH., 261/16165, Lef-1, 7 M 1269 (21 Ekim 1852).
[302] BOA., HR.SYS., 6/35, 9 S 1269 (22 Kasım 1852).
[303] BOA, İ.DH., 262/16268, Lef-1/2, 13 S 1269 (26 Kasım 1852).; BOA, A.MKT.UM., 122/78, 9 R 1269 (20 Ocak 1853).

aşiretler meselesiydi. Osmanlı Devleti, Kozan taraflarında uzun yıllardır kapsamlı ve kalıcı ıslahat programı tatbik edemediğinden, bölgede önemli güvenlik sorunları yaşanmaktaydı. Bu sorunlara, son yıllarda, Bozok'ta meskûn Afşar aşiretine bağlı bazı grupların izinsiz olarak topraklarını terk edip, Maraş ve Kozan sahasına yerleşmeleri de eklenince bölgenin mevcut sıkıntılarını daha da arttı. Bu durum, Maraş ve Kozan'ın demografik yapısını bozabilir ve buna bağlı olarak aşiretler arası ilişkilerde yeni sıkıntı ve çatışmaları ortaya çıkarabilirdi. Nitekim, öyle de oldu. Avşar aşiretine bağlı bir grubun, Yenibey Aşireti Müdürü ve adamlarını katletmesi bölgede gerginliğe ve endişeye sebep oldu. Failler Osmanlı memurlarının bütün aramalarına rağmen bulunamadı.[304]

Kıbrıslı'ya göre, ne Avşar Aşireti sorununu kolaylıkla çözmek ve ne de bölgede huzur ve güveni kalıcı hale getirecek tedbirleri hayata geçirmek kolay değildi. Kanunlara aykırı olarak, yani izinsiz, bölgeye gelip yerleşmiş olan Avşar gruplarını topraklarına geri göndermek neredeyse imkansızdı. Çünkü, Kozan'ın kadim aşiret-hanedanlarından olan Kozanzadelerin Semur Ağazade[305] ve Çadırcı Mehmed namındaki liderleri ile Avşar Aşireti arasında akrabalık ilişkileri vardı. Avşarların her başı sıkıştığında, bu liderler, kendi aşiretleriyle birlikte hemen yardımlarına koşuyorlardı. Hâl böyleyken, Avşar aşiretinin bölgelerine geri iadeleri oldukça zorlaşıyordu. Paşa, Çadırcı Mehmed Ağa ve Semur Ağazade'yi bölgenin en azılı ve ıslah olmaz aşiret liderleri olarak niteliyor; bu iki çıban başının bölgedeki etkinlikleri yok edilmedikçe, Kozan'ın huzura kavuşamayacağını düşünüyordu. Bu aşiret liderleri Kozan'da toplumsal huzur için en büyük tehdit unsuru olmanın dışında, bölgenin ekonomik olarak gelişmesinin de önünü tıkayan en büyük engellerdi. Bundan dolayı Paşa, hükûmete, Kozan ve çevresinin ıslahatı işine, öncelikle, bu iki aşiret lideri ve mensuplarının Kozan'dan uzaklaştırılarak başlanmasını teklif ediyordu. Aslında Paşa, bu görüşlerinde haksız değildi. Kavalalı Mehmed Ali Paşa,

[304] BOA, MVL., 256/3, Lef-3, 21 CA 1269 (2 Mart 1853).

[305] Cevdet Paşa'nın aktardığına göre, Kozan bölgesi, Divanoğulları'nın liderliğinde on iki aşiret kethüdalığına ayrılmıştı. Bu kollar arasında yer alan Arıklı Cemaati, Kozanoğulları'nın bağlı olduğu önemli bir topluluktu. Kozanoğulları'nın yerel olarak bilinen en eski ve önemli liderlerinden biri, Hacı ve kardeşi Topal Ağa'dır. Topal Ağa, Arıklı Cemaati'nin kethüdasıyken, yeğeni Osman Ağa tarafından idam edilmiş ve kethüdalık Osman Ağa'ya geçmiştir. Osman Ağa'nın ölümünden sonra ise Topal Ağa'nın oğlu Yusuf, Osman Ağa'yı saf dışı bırakıp kethüdalığı ele geçirmiştir. Ardından Yusuf Ağa, diğer on bir kethüdâya karşı çeşitli stratejiler kullanarak onları bertaraf etmiş ve Divanoğulları'nın hükûmetini sona erdirmiştir. Bu olayın ardından Yusuf Ağa, bölgede büyük bir derebeylik kurarak güç kazanmıştır. Bu derebeyliği, Kozan-ı Şarkî ve Kozan-ı Garbî olarak iki kola ayıran Yusuf Ağa, doğu kolunu oğlu Semur'a vermiş, batı kolunu ise büyük oğlu Ali Bey'le birlikte kendisi yönetmiştir. Yusuf Ağa'nın ölümünden sonra, Ali Bey, Kozanlıların lideri olarak batı kolundaki derebeyliğini sürdürmüştür. Ali Ağa'nın, Çadırcı Mehmed, Ömer ve Yusuf Beyler adında üç çocuğu olmuştur. Çadırcı Mehmed Ağa, tezde belirtilen Mehmed Ağa'dır. Semurağa'nın ise dokuz çocuğu olmuş, ölümünden sonra ikinci oğlu Mehmed Ağa, Kozan-ı Şarkî ağası olmuştur. Mehmed Ağa'nın, Semur ve Ali Beyler isminde yaşayan iki oğlu olmasına rağmen onun ölümünden sonra Kozan-ı Şarkî ağası kardeşi Yusuf olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tezakir*, 21-39, haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu (3. Baskı), Ankara 1991, s. 109-110-111.

Adana Eyaleti'ne gelip Sis kasabasını zapt ettikten sonra bütün Kozan'ı ele geçirmek istemişti. Kozan-ı Şarkî ağası Samur, Paşa'ya karşı güç gösteremeyeceğini düşünerek boyun eğmişse de Kozan-ı Garbî Ağası Çadırcı Mehmed, Kozan tarafına askerî birliklerini göndererek İbrahim Paşa'ya muhalefet etmişti. Çadırcı, ani bir gece baskınıyla İbrahim Paşa'yı bozguna uğratarak Mısır askerlerinden pek azı canını kurtararak Sis tarafına kaçabilmişti. Bu olayın ardından, Kozanzadelerin bölgede itibarı oldukça artmıştı. Hatta, Osmanlı Devleti dahi Çadırcı'nın bu zaferini övgüyle karşılamıştı. Fakat, Mısırlılar bölgeden çekilip oranın idaresi tam anlamıyla Osmanlı Devleti'ne bağlandıktan sonra Çadırcı, devlete itaat etmeyerek serbestçe hareket etmeye başlamıştı.[306]

Paşa, Avşar aşireti gruplarının da Kozanoğullarına katılabileceğinden endişelendiğini için onların ivedi bir şekilde Bozak'a geri gönderilmesi gerektiğini belirterek, aksi halde, bu aşiretlerin devletin bölgede nüfuzunu artıracak hiçbir ıslahat projesine uygulama imkânı vermeyeceklerini hatırlatıyordu. Paşa'nın tespitleri son derecede doğru ve isabetliydi. Kozanoğullarına bağlı aşiretler ile bölgeye sonradan gelen Avşar grupları arasında ilk günden beri bir yakınlık ve iş birliği vardı. Devlet, Avşar gruplarını Bozak'a geri göndermenin yollarını ararken, Kozanoğulları ise bu grupların bölgeden uzaklaştırılmasına son derece karşıydı. Paşa'nın bölgede yapmış olduğu araştırmalar, onun bu düşüncesinde ne denli haklı olduğunu destekler nitelikteydi. Serkandili Aşiret Müdürü Murtaza Bey ve Kozan ile Maraş mahalleri kaymakamı Yusuf Ağa'nın, devlete itaat etmek ve bununla birlikte bazı daha başka taahhütler verdiği halde bu sözleri tutmayıp, Kozonoğullarıyla aynı fikirleri paylaştığını öğrenmişti. Nitekim, Adana valisi tarafından da Paşa'ya bu kişiler arasında çok yakın bir akrabalık bağı olduğu yazılmış ve bunlara dikkat edilmesi gerektiğinin altı çizilmişti. Bundan dolayı Paşa, bu kişilerin ve Kozanoğlulları'nın, devlete sözde itaatte bulunduklarını ve verdikleri teminatların bir yalandan ibaret olduğunu biliyordu. Nitekim Adana valisine göre de Afşar Aşireti mensupları, laftan ve sözden anlayacak bir mizaca da sahip değildi. Bundan dolayı onları, ancak askerî bir harekâtla yola getirmek mümkündü. Ancak Kıbrıslı'ya göre gerekli askerî hazırlıklar tamamlanmadan böyle bir harekâtın yapılması uygun değildi.[307]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, yaşanan uygunsuzlukları uygun bir yöntemle nihayete erdirmek için ilk olarak Semur Ağazade ve Çadırcızade Mehmed Ağa'ya mektuplar

[306] BOA, MVL., 256/3, Lef-3, 21 CA 1269 (2 Mart 1853).; Cevdet Paşa, *Tezakir*, 21-39, s. 110-111.
[307] BOA, MVL., 256/3, Lef-3.

yollayarak, onları Afşar Aşireti'ne yardım etmemeleri ve devletin yanında olmaları hususunda uyardı. Ancak bu kişilerin arasında kuvvetli akrabalık bağlarının olması bu duruma mâni oldu ve aşiret mensupları yine birbirlerine gizlice yardımda bulunmaya devam etti. Durum böyleyken firariler üzerine askerî bir harekât yapılması zorunlu hale geldi. Ancak Paşa, Avşar Aşireti mensuplarının geldikleri yerlere iadeleri konusunda olası bir sıkıntıyla karşı karşıya kalmamak için tedbir amaçlı Halep, Kayseri ve Adana'dan bölgeye asker gönderilmesini İstanbul'dan talep etti. Kendisi, Şam'da bulunması ve ayrıca Cebel-i Dürzü-i Havran ve Havran taraflarında sükûnet sağlanamamasından ötürü fiilen bu askerî operasyona katılmadı. Ancak 2 Mart 1853 tarihinde Babıali'ye, Adana ve Ankara valililerinin Avşar meselesini layıkıyla yapabileceğini belirterek onların bu meselede görevlendirilmesi gerektiğini önerdi. Hükûmet, Paşa'nın isteklerin bazılarını olumlu karşılayıp, Halep'ten, bölgeye top ve asker gönderilmesine karar verdi ve Adana ile Ankara valilerini bu görev için vazifelendirdi.[308]

Muhtemel bir askerî harekât için çalışmalar devam ederken, Kıbrıslı, 2 Mart 1853'te İstanbul'a, Kozan ve Maraş taraflarının nizam altına alınması hakkında görüş ve önerilerini içeren önemli bir tahrirat gönderdi. Paşa, bu tahriratında, bölgede etkili ve kalıcı bir askerî operasyon yapılabilmesi için öncelikle Avşar Aşireti grupları ile bunların bölgesel akrabalarının Kozan ve Maraş'tan ilişiklerinin tamamen kesilmesinin şart olduğunu belirtiyordu. Kozanoğulları ile Avşarlıları birbirine bağlayan en kuvvetli bağ iddia edilen bu soy ortaklığıydı. Aşiret toplumlarında soy ve kan birliğinin ne kadar önemli bir ittifak ve iş birliği sebebi olduğu açıktı. Kuvvetli akrabalık bağları onları devletin bölgede girişeceği her türlü operasyona karşı birlikte direnmelerini sağlayacaktı. Aşiretlerin muhalefeti, devletin bölgenin denetim altına alınması ve ıslahat planlarını kâğıt üzerinde bırakabilirdi. Bu denli kan bağıyla birbirlerine bağlı olan bu insanlar, akrabalarını görmek veya yanlarına yerleşmek için yine bölgeye gelmek isteyeceklerdi. Bu durum kısa bir süre sonra yine bazı problemler ortaya çıkaracaktı. Bunun önüne geçilmesi için aşiret mensupları, familyalarıyla birlikte Kozan taraflarından gönderilip, uzak mahallere göçürülebilirse muhtemel problemlerin önü alınabilirdi. Paşa'ya göre, bölge bu aşiret unsurlarından temizlendiğinde, Kozan ve Maraş sınırları dâhilinde yaşayan herkes, Müslüman veya gayrimüslim fark etmeksizin, emniyet ve huzura kavuşacak, devlet gelirlerinden daha fazla istifade edilerek madenlerden bile faydalanılacaktı.

[308] Aynı Belge, Lef-2/3.

Kıbrıslı, tahriratında, askerî harekât öncesinde hükûmetin göz önünde bulundurması gereken bir başka önemli konuya değinerek, bölgede istihdam edilecek devlet memurlarının nitelikleri üzerinde duruyordu. Paşa'ya göre, buralarda görevlendirilecek memurların mutlaka bölgeyi ve halkın mizacını iyi tanımaları gerekirdi. Bölgedeki bu özelliklere sahip kaymakam ve aşiret müdürlerinin göreve getirilmesi ve onların aracılığıyla halkla kurulacak iyi ilişkiler, yakın tarihte yapılması düşünülen askerî harekât öncesinde, devlet lehine toplumsal bir desteğin sağlanmasında etkili olabilecekti. Bu nedenle, Babıali'ye, bu hususun kesinlikle göz ardı edilmemesi gerektiğini öneriyordu.[309]

Kıbrıslı'nın tahriratında dile getirdiği görüşleri Babıali'de olumlu yankı buldu. Hükûmet, Paşa'nın önerisi üzerine, Adana ve Ankara valilileri görevlendirdi. Ancak Paşa, özellikle Leca taraflarında alınan mağlubiyet üzerine İstanbul'da tartışılmaya başlanmıştı. Neticede Şubat'ın son haftasında görevinden azledildi.[310] Buna rağmen Avşar Aşireti'nin iskân edilmesine yönelik planlanan askerî operasyonda bir değişiklik olmadı. Adana ve Ankara valileri kararlaştırılan askerî harekât birlikte yöneteceklerdi. Valiler gerekli hazırlıklarını tamamladıktan ve bölgeye gerekli olan top ve mühimmat gönderildikten sonra Nisan 1853'te harekete geçmeye karar verdiler. Ancak bu sırada Avşar Aşireti'nin Kozan Dağı taraflarına gittiklerini öğrendiler. Bunun üzerine Adana valisi, olası bir baskınla karşı karşıya kalmamak için ordusunu mezkûr dağa yarım saat mesafede olan Çukurköprü'de bekletti. Bölgeye geldiklerinde sıkı bir muhalefetle karşılaştılar. Osmanlı askerînin dirayeti sayesinde, aşiret mensuplarının bu muhalefetleri kırıldı ve bunun üzerine aşiret üyeleri firar etmeye başladı. Ancak Osmanlı askerleri bu firarileri takip ederek, onları saklandıkları yerden çıkardı. Bunun üzerine aşiret mensupları, daha fazla direnemeyeceklerini anladıkları için Bozok'a geri dönmeyi kabul etti ve böylece firariler bölgelerine tekrardan iskân edildi.[311]

---

[309] Aynı Belge, Lef-3. Kıbrıslı, İstanbul'a tahriratı gönderdiği sırada fiilen görevde değildi. Ancak yerine atanan Müşir Vasıf Paşa henüz bölgeye intikal etmediğinden, Kıbrıslı bir süre daha vekâleten görevini sürdürmek zorunda kalmıştı. Görevinden azledilmesi için bkz. BOA, A.MKT.UM., 126/81, 14 CA 1269 (23 Şubat 1853), BOA, C.DH., 145/7222, 29 CA 1269 (10 Mart 1853). Vasıf Paşa hakkında ayrıca bkz. Vasıf Paşa hakkında bkz. Sinan Kuneralp, *Age*., s. 106.

[310] BOA, A.MKT.UM., 126/81, 14 CA 1269 (23 Şubat 1853).; BOA, C.DH., 145/7222, 29 CA 1269 (10 Mart 1853).; Ahmed Lûtfî Efendi*, Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi,* C. IX, haz. M. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984, s. 78.

[311] BOA, MVL., 258/9, 1 B 1269 (10 Nisan 1853).; BOA, MVL., 258/79, 13 Ş 1269 (22 Mayıs 1853).; BOA, MVL., 259/42, 18 Ş 1269 (27 Mayıs 1853).

1.7.3. Birinci Edirne Valiliği

Edirne, Osmanlı Devleti'ne Bursa ve İstanbul'dan önce başkentlik yapmış köklü bir şehirdir. İstanbul'un fethiyle birlikte II. Mehmed, payitahtı İstanbul'a taşımış ve Edirne başkentlik statüsünü kaybetmişti. Ancak Edirne, Anadolu'nun Rumeli'ye açılan kapısı konumunda olması nedeniyle, askerî bir üs olarak önemini korumaya devam etmişti. Bunun yanı sıra, şehrin bu stratejik coğrafi konumu, onu ekonomik, ticari ve siyasi açıdan değerli kılıyordu. Bundan dolayı, İstanbul'un fethinden sonra da Edirne, Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarındaki en önemli merkezlerinden biri olarak varlığını devam ettirmiş ve ticaret, kültür ve siyaset alanlarında önemli bir rol oynamayı sürdürmüştü.[312]

1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan modernleşme sürecinde Edirne, birçok önemli reformun ilk uygulandığı merkezlerinden biri olmuştu. Başta idari ve ekonomik olmak üzere, Edirne'de gerçekleştirilen yeni reformlarla şehrin Tanzimat öncesi klasik yapısı ve sosyal ilişkilerinde önemli dönüşümler yaşanmıştı. Bu kapsamda, Tanzimat döneminde eyaletlerde "Büyük Meclis" adı altında kurumlar oluşturulmuş, 1849 yılında ise bu meclisler "Eyalet Meclisi" adını alarak yeniden yapılandırılmıştı. Bu meclisler, eyalet valilerinin yetkilerini geçmiş dönemlere oranla sınırlamış, yerel yönetimlerin güçlerini ise kısmen arttırmıştı. Ancak, bu meclisler, eyaletlerdeki sorunlara çözüm üretmekte yetersiz kalınca, 1852 yılında yapılan bir düzenlemeyle valilere önceden sahip oldukları geniş yetkileri tekrardan iade edilmişti. Bu düzenlemeyle, eyaletlerdeki muhassıllar, mal müdürleri, kaza ve nahiye meclis üyeleri, zaptiye subayları valilerin emrine verilerek onların denetimine tabi tutulmuştu. Bu yeni gelişme ile birlikte valiler, tekrardan eyaletlerin en yetkili kişi haline gelerek idari sorumlulukları oldukça arttırılmıştı.[313]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, 5 Temmuz 1853 tarihinde Edirne valiliğine atandığında, yukarıda bahsedildiği gibi geniş yetkilerle donatılmış bir yönetici olarak görevine başladı. Tanzimat döneminde yapılan düzenlemeler doğrultusunda valilere tanınan bu yetkiler, Paşa'ya eyalet üzerindeki idari kontrolü güçlendirme ve reformları uygulama konusunda

[312] Halil İnalcık, "İstanbul", *DİA*, C. 23, İstanbul 2001, s. 220-239.
[313] Tanzimat Döneminde Edirne'de yaşanan değişim ve dönüşüm için bkz. Tevfik Evci, "*Tanzimat Dönemi'nde Edirne (1839-1908)*", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2019, s. 47-48-60. Valilik kurumu hakkında detaylı bilgi için bkz. Muammer Değirmendere, "*Osmanlı Devleti Taşra İdaresindeki Dönüşümün Valilik Kurumu Üzerindeki Yansımaları (Hûdâvendigâr Eyâleti Örneği, 1839-1908)*", Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa 2015.; Taşrada kurulan meclisler için bkz. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu, (4. Baskı), Ankara 2020.

büyük bir güç sağlıyordu. Ancak bu geniş yetkiler, aynı zamanda valilere büyük sorumluluklar da yüklüyordu.[314]

Ubucini'nin belirttiği üzere, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Edirne valiliğine atanması, tesadüfi değil, tamamen stratejik bir seçimdi. 1853'te Prens Menşikov'un İstanbul'a gelişiyle, yani Kırım Savaşı'nın eşiğine gelinen bu kritik dönemde, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın devlet içindeki etkin rolü ve Rusya'ya karşı sergilediği kararlı tutum, onun Edirne gibi stratejik öneme sahip bir bölgeye atanmasının başlıca nedenlerinden birini oluşturuyordu.

Bilindiği üzere, Kudüs'teki Hristiyanlar için kutsal sayılan mekanların bakımı ve korunması, yüzyıllardır özellikle Ortodoks ve Katolik mezhepleri arasında bir çekişme konusu olmuş; Ruslar, Ortodoksların, Fransızlar ise Katoliklerin, Osmanlı Devleti nezdinde, tarih boyunca hamileri olmuştu. 1840'lı yıllardan itibaren, Fransa ile Rusya arasında devam edegelen, Kudüs'teki mezhepdaşlarının haklarını koruma mücadelesi, 1853 yılında, Kutsal Yerler (Makamat-ı Mübareke) Meselesi adı altında uluslararası siyasi bir krize dönüşmüş ve bu gelişme, bir anda Osmanlı Devleti'ni Rusya ile savaşın eşiğine getirmişti. Babıali, kriz boyunca, iki büyük emperyal devletin talepleri arasında kalmış ve bu krizi çözmek için karma komisyonlar kurarak uzlaşma arayışına girmişti. Ancak sonuçta ne Ortodokslar ne de Katolikler getirilen çözümden tam anlamıyla memnun olmamıştı. Özellikle Rusya, Osmanlı Devleti'ni zayıflatma ve parçalama hedefi doğrultusunda bu durumu kullanarak, gerilimi daha da tırmandırmış ve çar hem tehdit hem de dostluk içeren tekliflerini sunmak üzere olağanüstü yetkili büyükelçi sıfatıyla Menşikof'u, özel bir heyetle Şubat 1853'te İstanbul'a göndermişti.[315]

---

[314] Kıbrıslı'nın Edirne valiliğine atanması için bkz. BOA, İ.DH., 274/17170, 28 N 1269 (5 Temmuz 1853 tarihli irade).; *Takvîm-i Vekâyi*, No: 490, 15 L 1269 (22 Temmuz 1853).

[315] Kırım Savaşı'nın (1853-1856) patlak vermesinin görünürdeki nedeni, Kudüs'teki kutsal yerler meselesiydi. Kudüs'teki Hristiyanlar için kutsal sayılan mekanların bakımı ve korunması, yüzyıllardır özellikle Ortodoks ve Katolik mezhepleri arasında bir çekişme konusuydu. Ruslar, Ortodoksların hamisi olarak, Fransızlar ise Katoliklerin koruyucusu sıfatıyla, kendi mezhepdaşlarının haklarını savunuyordu. Bu nedenle, her iki devlet de mezhepdaşlarının talepleri üzerine zaman zaman karşı karşıya geliyordu. Kudüs'teki kutsal yerler meselesi sorunu aslında iki devletin birbirlerine mezhepsel bir üstünlük sağlama çabalarının yansımasıydı. Rus çarı I. Nikola, bu meseleyi Osmanlı üzerinde baskı kurarak nüfuz elde etmek ve nihayetinde devleti parçalamak için bir bahane olarak kullanıyordu. Diğer yandan, Fransa İmparatoru III. Napolyon, Katolik mezhebinin hamisi olarak kutsal yerlerde haklar talep ediyor ve bu durumu kendisine Ortadoğu'da ideolojik bir dayanak olarak görüyordu. İki devlet arasında yaşanan bu anlaşmazlık ve bazı siyasi Osmanlı Devleti'ni uluslararası bir krizin ortasına çekmişti. Osmanlı Devleti, iki büyük Hristiyan devletin talepleri arasında kalmıştı ve bu krizi çözmek için karma komisyonlar kurarak uzlaşma arayışına girdi. Ancak ne Ortodokslar ne de Katolikler verilen imtiyazlardan memnun kaldı. Özellikle Rusya, Osmanlı Devleti'ni zayıflatma ve parçalama hedefi doğrultusunda bu durumu kullanarak, sorunu daha da tırmandırdı. Sonuç olarak, Rus Çarı I. Nikola, Memleketeyn (Eflak ve Boğdan) üzerindeki emelleri doğrultusunda bu bölgeye saldırarak Osmanlı Devleti'ni savaşa zorladı. Rusya'nın bu saldırıları üzerine, Osmanlı Devleti Rusya'ya karşı 4 Ekim 1853 tarihinde savaş ilan etti. Kırım Savaşı için bkz. Sina Akşin (vd.), *Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem Yayınevi, (13. Baskı), C. 3, İstanbul 2020, s. 130.; Mehmet Çetin, *Kırım Savaşı Emperyal Güçlerin Dünya Savaşı Pratiği*, Avrasya Araştırma Enstitüsü Yayınları, Almatı 2016, s. 42.; Fransızların kutsal yerler meselesine neden önem verdiği hakkında ayrıntılı bilgi için

Gelinen son noktada, siyasi otoriteler ve Batı basını, yeni bir Osmanlı-Rus savaşı kaçınılmaz gibi görüyorlardı. Nitekim çarın günden güne artan siyasi ve askerî baskıları, Osmanlı hükümranlığını ortadan kaldıracak nitelikteki ağır imtiyaz talepleri ve bu arada Menşikof'un İstanbul'daki saygısız ve uzlaşmaz tavırları sonucunda, barış ümitleri tamamen söndü. Savaş her an patlayabilirdi. İstanbul'da bu gerilim dolu günler yaşandığı sırada, oldukça tecrübeli bir devlet adamı olan Kıbrıslı Mehmed Paşa da Edirne valiliğine yeni atanmıştı.[316]

Çar Nikolay, Osmanlı Devleti'nin henüz resmî savaş ilanını beklemeden Haziran ayının sonunda ordusuna Boğdan ve Eflak'ı işgal emrini vermesi Edirne'de olağanüstü bir hareketliliğe sebep oldu. Bilindiği gibi Edirne ve çevresi yani Rumeli bölgesi Rum nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bir yer olmasından ötürü stratejik bir öneme sahipti. Bir savaş durumunda, bölgede ortaya çıkabilecek huzursuzluklar ve olası ayaklanmalar, özellikle Tanzimat reformlarının uygulamaya konulduğu bir süreçte, Osmanlı Devleti için telafisi güç yeni problemlere yol açabilirdi.[317]

Yeni bir Osmanlı-Rus Savaşı'nın, yani Kırım Harbi'nin ayak sesleri duyuldukça, Babıali de harekete geçmiş ve bu bağlamda birtakım tedbirler almaya başlamıştı. Nitekim Kıbrıslı'nın, tam bu kritik hengamede Edirne valisi olarak tayin edilmesi de savaş ihtimaline karşı alınan tedbirler cümlesindendi. Çünkü Paşa, yalnızca askerî yetenekleriyle değil, halkla kurduğu güçlü iletişim ve etkileyici hitabet yeteneğiyle de tanındığı için Edirne valiliğine getirilmişti. Ubucini'nin "motöransendi" [metteur en scène][318] olarak tanımladığı bu yetenek, Paşa'nın halkın gözünde etkili bir lider olmasını sağlıyordu. Özellikle, karmaşık bir sosyo-politik yapıya sahip bir bölgede görev yaparken, bu gibi liderlik vasıfları, yerel ahaliyi kontrol altında tutmak ve devlet

---

bkz. Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012, s. 131.; Kırım Savaşı için ayrıca bkz. Alan Palmer, *1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğusu*, çev. Meral Gaspralı, Sabah Kitapları Yayıncılık İstanbul 1999, s. 48.; Jean Henri Ubucini, *1855'te Türkiye*, C. 1, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s. 137.; Kutsal yerler sorunu ve Meşikof'un İstanbul'a gelişi için bkz. Candan Badem, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 62-63-70vd.

[316] Rus çarı, Babıali'den, Hariciye Nazırı Fuad Paşa'nın azli, 30 Ocak 1852 tarihli fermanın ilanı, Ortodoks Osmanlı tebaasının Rus himayesine verilmesi gibi birçok talepte bulunmuştu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Keleş, *Osmanlı, İngiltere Ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 57-58. Osmanlı Devleti, 10 Mayıs 1853'te Rusya'nın sunduğu teklifleri reddedince, Rus elçisi Menşikof, 11 Mayıs'ta Babıali'ye yeni bir ültimatom sunarak 14 Mayıs'tan önce cevap verilmesini istemişti. Babıali yine Rusya'nın bu tekliflerine olumsuz yönde cevap verince Rusya, Osmanlı Devleti ile resmî ilişkilerini kestiğini 15 Mayıs'ta kestiğini ilan etti. Candan Badem, *Age*., s. 74-75.

[317] Candan Badem, *Age*., s. 77.; Edirne'nin demografik yapısı için ayrıca bkz. Yasemin Bozlak, "*XIX. Yüzyılda Edirne Sancağı'nın Demografik Yapısı ve İskân Siyaseti*", Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2008.

[318] Jean H. Ubucini, *La Turquie actuelle*, Paris Librairie de L. Hachette, 1855, s. 75. Metteur en scène: Bu kelime 19. Yüzyılda tiyatro yönetmenleri için kullanılan bir tabirdir. Bkz. (https://dictionnaire.lerobert.com/synonymes/metteur Erişim Tarihi: 10.10.2024). Ubucini, eserinde Kıbrıslı'nın idari kabiliyetlerine dikkat çekmek için bu benzetmeyi yapmıştır.

otoritesini sağlamak açısından oldukça önemliydi.[319] Ubucini'nin bahsettiği üzere, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Edirne'ye atanmasının ardındaki temel amaç, Kırım Savaşı'nın arifesinde, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de karşı karşıya gelebileceği potansiyel isyanları önlemek, bölgedeki düzeni korumak ve devletin Tanzimat reformlarını başarılı bir şekilde uygulayabilmesini sağlamaktı. Paşa'nın yetkinliği ve liderlik vasıfları, bu misyonu yerine getirmesinde ona önemli bir avantaj sağlıyordu.[320]

Kıbrıslı, Edirne valisi olarak atandığını öğrendiğinde, hemen yola çıkmayıp, hazırlıklarını tamamlamak için hükûmetten izin istedi. Bu da doğal olarak, Paşa'nın görev mahalline intikalini biraz geciktirdi. Paşa, Edirne'ye hareket etmeden önce 30 Temmuz 1853'te Sultan Abdülmecid'e veda ziyaretinde bulunarak padişahla bir görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşme, Paşa'nın görev öncesinde hem padişahla fikir alışverişinde bulunması hem de gerekli direktifleri alması açısından önemliydi. Padişah ile görüştükten sonra, İstanbul'dan ivedi bir şekilde ayrılması gerektiği kendisine bildirilen Paşa, hazırlıklarını tamamladıktan sonra Edirne'ye doğru yola çıktı. Tam olarak Edirne'ye ne zaman vardığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, Paşa'nın 10 Ağustos tarihinde Edirne'ye ulaştığını İstanbul'a yazdığı bir yazıdan öğreniyoruz.[321]

Kıbrıslı Edirne'ye vardıktan kısa süre sonra, adet olduğu üzere, resmî tören icra edildi. Padişah fermanı, törene katılan eyalet memurları, eşraf, esnaf, Müslüman ve gayrimüslim din adamları ile çok sayıda halkın huzurunda okundu. Ubucinin'nin aktardığına göre Paşa, törende, kardeşlik ve eşitlik vurgulu, gönüllere hitap eden, duygusal bir konuşma yaptı. Paşa'nın bu konusması, Edirneliler üzerinde oldukça iyi bir izlenim bıraktı.[322] Paşa'nın özellikle Tanzimat'ın "Müslim-gayrimüslim" eşitliğine yaptığı vurgular çok önemliydi. Paşa, konuşmasında bir yandan Edirneli gayrimüslimlerin gönüllerini okşarken, diğer yandan da Osmanlı toplumunun saygın üyeleri olan seyyid ve şeriflere yönelik övgüye değer ifadeleriyle, Müslümanlara olumlu mesajlar vermeye çalıştı. Paşa'nın bu sözleri, valiliği sırasında, Edirne'de toplumun bütün kesimlerine karşı eşit ve adil davranacağının birer teminatı gibiydi. Gösterilen olumlu tepkiler, Paşa'nın mesajlarının halk tarafından iyi anlaşıldığının işaretiydi. Paşa'nın, eşitlik ve adalet kavramlarının önemine ilave olarak, yine Tanzimat'a atıfla, can ve mal ve namus güvenliğine ilişkin sarf ettiği sözler de törene katılanlarca yine

[319] Ubucini, *Age.,* s. 137.
[320] Ubucini, *Age.,* s. 137.
[321] BOA, İ.DH., 275/17260, 23 L 1296 (30 Temmuz 1853).; BOA, İ.DH., 277/17380, 5 ZA 1269 (10 Ağustos 1853).
[322] BOA, İ.DH., 279/17514, 18 Z 1269 (22 Eylül 1853).

memnuniyetle karşılandı. Paşa, bu konularda da eşitlik ve adalet anlayışında olduğu gibi, aynı şekilde hassas davranacağını belirterek; kendisi için bir reayanın malının bir Müslümanın malı kadar kıymetli olduğunu, bir reayanın namusunun bir Müslümanınki kadar korunmaya ve gözetilmeye değer olduğunu ifade etti. Müslümanların mal ve namuslarına yapılacak bir müdahale nasıl büyük bir suç ise Paşa için, gayrimüslimlerin mal ve namuslarına yönelik müdahale ve tecavüzler aynı derecede suç ve günahtı. Törende bulunan Müslüman din adamlarına, söylediklerinin şeriata uygun olup olmadığını soran Paşa, onların da olumlu karşılık vermeleri üzerine, tekrar aynı konuya dönerek, reayayı himaye etmenin sadece yasal bir görev değil, aynı zamanda dini bir vecibe olduğunu belirtti.[323]

Paşa'nın Müslüman, Hristiyan ve Yahudi halkı kardeşlik içinde yaşamaya çağıran sözleri, törene katılanlar üzerinde derin bir etki yaratmış ve bu mesajlar toplumsal birlik duygusunu güçlendirmişti. Ubucini'ye göre, Paşa'nın bu samimi ve etkileyici konuşması halk üzerinde büyük bir heyecan uyandırmış, katılımcılar arasında olumlu bir atmosfer yaratmıştı. Paşa'nın bu konuşması yalnızca sözde kalmamıştı. Ubucini, Kıbrıslı'nın valiliği esnasında Rus ajanlarının Edirne'de birçok entrikaya başvurarak huzuru bozmak için ellerinden gelen her şeyi yapmaya çalışmalarına rağmen Paşa'nın onlara fırsat vermeyerek Edirne'de barış ve huzuru tesis ettiğine özellikle dikkat çekmişti. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın bu kapsayıcı, adalet ve kardeşlik vurgulu yaklaşımı, Tanzimat reformlarının ruhuna uygun bir şekilde, toplumun tüm kesimlerini bir arada tutma misyonunu başarıyla yerine getirdiğini açıkça ortaya koyuyordu.[324]

Arşiv vesikalarından elde edilen bilgiler, Ubucini'nin aktardıklarını destekler nitelikte olup, Paşa'nın Edirne valiliği süresindeki iyi yönetimini açıkça gözler önüne sermektedir. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın valilik yaptığı dönemde orada bulunan İngiliz konsolosu, Edirne halkı tarafından Paşa'nın yardımsever, iyi niyetli ve her zaman ulaşılabilir bir yönetici olarak tanındığını ifade etmiştir. Konsolos, Paşa'nın kendisiyle olan ilişkisine de değinerek, Kıbrıslı Mehmed Paşa'dan yardım talep ettiği zamanlarda her zaman güler yüzle karşılandığını belirterek, çeşitli sorunların çözülmesinde Paşa'nın kendisinin en büyük destekçilerinden biri olduğunu vurgulamıştır.[325] Ayrıca, İngiliz konsolosu, Gelibolu kaymakamının sorumluluğunda olan Fere, İpsala ve Keşan gibi mahallerde isyan hareketleri görüldüğünü belirtirken Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın valilik

[323] Ubucini, *Age.,* s. 137-138.
[324] *Aynı eser*, s. 137-138.
[325] BOA, HR.TO, 219/60, Lef-1, 11 Z 1269 (15 Eylül 1853).

yaptığı Edirne bölgesinde asayişin tam olarak sağlandığını; halkın, huzur ve güven içinde yaşadığını söylüyordu. Bu da Paşa'nın valiliği süresince bölgeyi istikrarlı bir şekilde yönettiğini bu durumun hem yerel hem de yabancı temsilciler tarafından takdir edildiğini göstermekteydi.[326]

Bilindiği üzere Kıbrıslı Mehmed Paşa, Edirne valiliğine atanmadan kısa bir süre önce yani 15 Mayıs 1853'te Rusya, Osmanlı Devleti ile diplomatik bağlarını kesmişti. Çar, Osmanlı Devleti'nin taleplerine olumlu karşılık vermemesi üzerine harekete geçerek Haziran ayının sonunda Eflak ve Boğdan'ın işgal emrini vermişti. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın, Edirne valiliğine atanması, bu harekattan yaklaşık bir hafta sonra oldu. Yani Kıbrıslı, Rus orduları Boğdan ve Eflak istikametinde ilerlediği günlerde Edirne'ye çoktan varmıştı. Babıali, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında bir harbin artık kaçınılmaz olduğunu bildiğinden 21 Ağustos 1853'te Paşa'ya bir talimat göndererek, Kırcali askerlerinden bin neferin tam teçhizatlı olarak hazırlanmasını ve bunların müşirinin belirlediği bir yere sevk edilmesini istedi. Bunun üzerine Paşa derhâl hazırlıklara girişti.

Kıbrıslı Mehmed Paşa, bu askerî hazırlıklarla meşgulken, Osmanlı Devleti 4 Ekim 1853'te Rusya'ya resmen savaş ilan etti. Savaş ilanıyla birlikte Edirne'nin stratejik önemi daha da arttı ve Paşa, şehri savunmak için gereken önlemleri almak zorunda kaldı.[327] 1853 yılının sonlarına gelindiğinde, Osmanlı Devleti ile Ruslar arasında Kalafat'ın yaklaşık yirmi beş km uzaklığında olan Çetate köyünde bir çatışma gerçekleşti. Osmanlı Devleti bu muharebeden galip ayrıldı ve yeni yıla zaferle girdi. Ancak alınan bu galibiyet Tuna bölgesinde Osmanlı Devleti'ni üstün kılacak mahiyette değildi. Bundan dolayı Kıbrıslı Mehmed Paşa, Edirne'deki kışla-i hümâyunun tamiriyle ilgilendi. Ayrıca orada toplanacak olan askerlerin ihtiyaçları için odun ve kömür tedarikiyle uğraştı.[328]

Kıbrıslı'nın Edirne valiliği sırasında ilgilendiği önemli konulardan biri de savaş süresince hayati bir önem kazanan zahire meselesiydi. Kırım Savaşı'nın Osmanlı Devleti üzerinde yarattığı yıkıcı etkiler, Edirne'de de kendisini hem askerî hem de ekonomik anlamda göstermişti. Bölgedeki ticaret de savaşın getirdiği zorluklar nedeniyle büyük ölçüde sarsılmıştı. Zahire, yani tahıl ve gıda ürünleri, savaş döneminde kritik bir kaynak

[326] Aynı Belge.
[327] Kıbrıslı'nın askerî harekâta girişmesi hakkında yayımlanan irade bkz. BOA, İ.DH., 277/17371, 16 ZA 1269 (21 Ağustos 1853).; Askerî hazırlıklar için ayrıca bkz. BOA, A.MKT.NZD, 96/95, 24 M 1270 (27 Ekim 1853.; Candan Badem, *Age*., 75-77-93.
[328] Edirne kışla-i hümâyunun tamiri ve askerlerin levazımatı hakkında bkz. BOA, A.MKT.NZD., 102/98, 28 S 1270 (30 Kasım 1853).; Edirne'de toplanacak askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması için bkz BOA, İ.MVL., 294/11888, 17 R 1270 (17 Ocak 1854).; Candan Badem, *Age.,* s. 165.

haline gelmiş, bu nedenle hükûmet bazı sınırlamalar getirerek bu kaynakların denetimini sıkılaştırmıştı.[329]

Bölgedeki askerî birlikler ve halkın yiyecek sıkıntısı çekmemesi için getirilen kısıtlamalar bu defa zahire ticaretiyle uğraşanların işlerini durma noktasına getirmiş, ticari kapasitelerini büyük ölçüde düşürmüştü. Ancak Osmanlı yönetimi temel tüketim maddelerinin kullanımını sıkı bir şekilde kayıt altına almaya mecburdu; aksi halde, çok daha önemli sıkıntılar ortaya çıkabilir, bu da savaşın seyrini olumsuz yönde değiştirebilirdi. Üstelik, o dönem Osmanlı topraklarında Rusya'ya karşı savaşmak üzere gelmiş çok sayıda İngiliz ve Fransız müttefik askerleri bulunuyordu. Dolayısıyla devlet, sadece kendi halkının ve askerlerinin değil, müttefik ordularının da zahire ihtiyacını düşünmek ve öncellemek zorundaydı. Kısacası, Babıali'nin bilhassa zahire konusundaki kısıtlamaları uygulamasındaki temel amacı hem ordunun hem de halkın bazı sıkıntılar yaşamasını engellemekti. Nitekim Sultan Abdülmecid de bu duruma yönelik bir çözüm getirebilmek için önceden bir irade yayımlamış, Edirne ve çevresindeki idarecilere halk ve ordu için yeterli miktarda zahire ayrılmasını ve eğer mahsul fazlası varsa, bunun ancak o zaman satılabileceğine izin vermişti. Ancak ne kadar mahsulün ayrılacağı konusu netleştirilememesi yüzünden, bazı karışıklıklar söz konusuydu.[330]

Bu sorunu çözmek ve bölgede temel tüketim maddelerinin temininde yaşanan mevcut kargaşanın ortadan kaldırılabilmesi için, Paşa Kasım 1853'te, Edirne'deki ziraat erbabı, mültezimler ve diğer ilgilileri eyalet meclisinde topladı. Toplantıda, eldeki imkanlarla, askerlerin ve halkın gıda ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağı müzakere edildi. Paşa, bu konuda dengelerin iyi kurularak halkın, tüccarın ve askerin en adil biçimde haklarının gözetilmesini istiyordu. Kısaca Kıbrıslı, bir tarafın ihtiyacını karşılarken diğer tarafların mağdur edilmesine şiddetle karşı çıkıyordu.[331]

Kıbrıslı'nın riyasetinde yapılan toplantıda alınan kararlar çok önemliydi: Buna göre, ilk aşamada, halk ve ordu için 150.000 kile[332] zahire ayrılacak, bu zahirenin yarısı Edirne ve ona bağlı kazalarda tutulacaktı. Her kaza, 150.000 kilelik zahireden kendi hisselerine düşen miktarı en kısa zamanda tedarik edecek ve Mayıs ayına kadar ambarlarda muhafaza edecekti. Her kazanın temin etmesi gereken zahire miktarı, kazanın büyüklüğüne göre olacaktı. Kaza ambarlarındaki mahsul, savaş boyunca, herhangi bir

[329] BOA, MVL., 266/21, 24 RA 1270 (25 Aralık 1853).
[330] Aynı Belge.
[331] Aynı Belge.
[332] Cengiz Kallek, "Kile", *DİA*, C. 25, Ankara 2022, s. 567-570.

olumsuz gelişmeye karşı, yani "gerektiğinde kullanılmak üzere" bekletilecekti. Bütün bu işler ve toplanan zahire için işin başında kimseye peşin bir ödeme yapma imkânı olmadığından, ileride kimsenin bu konuda bir mağduriyet yaşamaması için, defterler tutulup, senetler tanzim edilecekti. Yani Paşa, savaş bittiğinde, mahsul sahiplerine, bu resmî kayıt ve senetlere göre, piyasa rayici üzerinden ödeme yaptıracaktı. Kıbrıslı meclisin bu kararlarını 24 Kasım 1853'te Babıali'ye bildirdi.[333] Babıali'de yapılan görüşmeler üzerine, Dar-ı Şurayı Askerîyye, Kırım Savaşı açısından son derece stratejik bir konumda bulunan Edirne'nin Silistre ve Şumnu'ya yakınlığını göz önünde bulundurarak, Kıbrıslı'nın tedarik edebileceği zahire miktarını yetersiz buldu. Bu yerler hem Osmanlı ordusunun karargâhı hem de savaşın seyrini belirleyebilecek kilit noktalar olduğundan, oradaki askerlerin temel besin maddelerini alamaması ve bu yüzden güçsüz düşmesi devleti çok zor bir duruma düşürebilirdi. Bundan dolayı onların ihtiyaçları tam ve eksizsiz karşılanmalıydı. Bu sebeple, hükûmet, Kıbrıslı'dan, ordu ve halk için toplamda 170.000 kile zahireye ek olarak, hayvanlar içinde aynı miktarda zahire daha temin etmesi istendi. Bunun üzerine Kıbrıslı, gerekli olan zahirenin tedarikine girişti.[334]

Kıbrıslı'nın Edirne'de meşgul olduğu bir başka konu da vali konağının tamiri işiydi. Paşa'nın ön ayak olmasıyla, konu, önce Maliye Nezareti'ne, oradan da Meclis-i Vâlâ'ya intikal etti. Neticede, Meclis-i Vâlâ'nın da uygun görmesiyle, uzun süredir bakımsız kalmış olan valilik konağının tamirine başlandı.[335] Kıbrıslı Mehmed Paşa, 5 Temmuz 1853'te atandığı Edirne valiliği görevinden terfi ettirilerek 30 Ocak 1854'te kaptan-ı derya oldu.[336]

[333] BOA, MVL., 266/21.
[334] BOA, İ.DH., 289/18157, 29 R 1270 (29 Ocak 1854 tarihli irade) ve Lef-1/2.
[335] BOA, İ.MVL., 293/11776, 26 RA 1270 (27 Aralık 1853).
[336] BOA, HAT., 1647/6, 1 CA 1270 (30 Ocak 1854).

İKİNCİ BÖLÜM

MERKEZÎ BÜROKRASİYE DÂHİL OLUŞU

2.1. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Birinci Kaptan-ı Deryalığı

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, Rusya ile savaşmaya niyetli değildi; ancak çarın tehditkâr tutumu, Menşikof'un uygunsuz davranışları ve Rus ordusunun Eflak ve Boğdan'a sevk edilmesi, Babıali'yi çıkmaza sokmuştu. Bunun üzerine Babıali, 4 Ekim 1853'te Rusya'ya savaş ilan etmek zorunda kalmıştı. Aslında, iki devletin Tuna cephesinde yaptığı muharebeler, o an için Avrupa devletleri nezdinde dikkatle takip edilmesine rağmen büyük bir sansasyon yaratmamıştı. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yaşanan bu muharebeyi büyük Avrupa savaşına dönüştürecek olay ise 30 Kasım 1853 tarihinde yaşanan Sinop deniz muharebesi olmuştu. Aslında 1853'te Osmanlı donanması dünyanın dördüncü veya beşinci deniz gücü olarak gösteriliyordu. Ancak, buna rağmen talim ve ateş gücü bakımından Rus filosu ile boy ölçüşebilecek güçte değildi. Rusya'nın İstanbul maslahatgüzarı Ozerov, Mart 1853 tarihli raporunda Osmanlı donanmasının savaş gücüne de dikkat çekerek; dokuz kalyon ve kapak, on dört firkateyn, yedi korvet, on üç brik ile geri kalanı küçük gemilerden oluşan toplam elli beş yelkenli ve on sekiz buharlı gemiden müteşekkil bir filoya sahip olduğunu belirtiyordu. Bu gemi, gücüne rağmen Osmanlı askerleri, söz konusu filoyı gerektiği gibi idare edebilecek donanımdan yoksundu. Çünkü Osmanlı donanmasının askerleri genellikle eğitimden yoksun, deneyimsiz acemilerden oluşuyordu. Hatta 1852 yılının Eylül ayında kaptan paşalık görevine atanan Mahmud Paşa bile denizcilik konusunda gerekli eğitim ve tecrübeye sahip değildi. Selefi Mehmed Ali Paşa'nın sayesinde bu göreve getirilmişti.[337]

Babıali, Kırım Savaşı'nın başında donanmayı dört ayrı gruba ayırarak her birine farklı görevler vermişti. Dördüncü gruptaki gemiler, Patrona (tümamiral) Osman Paşa ve Riyale (tuğamiral) Hüseyin Paşa'nın komutasında, Amasra'dan Sinop'a kadar olan kuzeybatı Anadolu sahillerini olası bir Rus saldırısına karşı gözetlemek ve Batum'a harp malzemesi sevk etmek amacıyla görevlendirilmişti. Kasım başında İstanbul'dan ayrılarak Karadeniz'e açılan bu filoya, kaptan paşa tarafından, Rus gemileriyle karşılaşıldığında kazanma ihtimali varsa savaşılması, hava fırtınalıysa Sinop Limanı'na demirlenmesi

[337] Candan Badem, *Age*., s. 104-106.; Mehmet Korkmaz, *Bir Osmanlı Paşasının Portresi Hicaz Valisi Ahmed Râtib Paşa (1846-1913)*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2025, s. 23.

talimatı verilmişti. Bir süre sonra hava koşullarının kötüleşmesi nedeniyle filo, Sinop Limanı'na demirlemek zorunda kalmıştı.[338]

Türk gemilerinin fırtınayla mücadele ettikleri sıralarda, Rumeli ve Anadolu cephelerinde meydana gelen çarpışmalarda Rus orduları üst üste yenilmişti. Bu mağlubiyetler doğal olarak Rus ordusunda büyük bir moral bozukluğu yaratmıştı. Bunun üzerine harekete geçen Rus yetkililer, güçlü donanmalarıyla Osmanlı Devleti'ni yenilgiye uğratarak tekrardan moral kazanmak istiyordu. Osmanlı donanmasına ait kalyon ve büyük buharlı gemilerin Boğaz'da demirli olduğunu, Karadeniz'e ise hafif gemilerin gönderildiğini istihbar etmeleri Rusların olası bir galibiyet umutlarını iyice arttırdı. Bunun üzerine harekete geçen Rus yetkililer, fırtınalı havaya dayanıklı, ağır savaş gemilerinden oluşan bir filo kurarak Kasım ayında Karadeniz'e gönderdi. Karadeniz'de Osmanlı gemilerini arayan Rus komutan Stepanoviç, Osmanlı filosunun Sinop'ta demirlediğini öğrenince, kötü hava koşullarına rağmen geri çekilmeyip orada keşifte bulundu. Ayrıca, durumu Menşikof'a da bildirerek yardımcı kuvvet gönderilmesini talep etti. 28 Kasım'da yardımcı kuvvetler Stepanoviç'in filosuna katıldı. O günlerde hava şartları oldukça kötüydü, bu yüzden Osmanlı filosunun komutanı Patrona Osman Paşa, Rusların Sinop Limanı'na saldırma olasılığını düşük görüyordu. Bu nedenle filosunu Sinop Limanı'nda demirlemeye devam etti. Ancak Rus filosu sisli ve yağmurlu havaya aldırmaksızın Sinop Limanı'na girdi ve Taif vapuru dışında Osmanlı filosunu yok etti. Bu çatışmada 2.989 kişilik Osmanlı mürettebatının yaklaşık 2.031'i şehit düştü. Ayrıca, Ruslar sadece Osmanlı donanmasını yok etmekle yetinmeyip, Sinop'un Müslüman mahallelerini de bombalayarak sivil yerleşimlere ciddi zarar verdi. Bu olay, Kırım Savaşı'nın geniş çaplı bir uluslararası çatışmaya dönüşmesine neden oldu. Sinop Baskını, Osmanlı Devleti'nin deniz kuvvetlerine büyük darbe vurdu ve Rusya'nın Karadeniz'deki üstünlüğünü pekiştirdi.[339]

Sinop Baskını'nın ardından Osmanlı Devleti büyük bir kayıp yaşadı ve bu olay tarihçilerin ifadelerinde "Sinop Faciası" olarak anıldı. Rusya'nın Karadeniz filosu tarafından Sinop'daki Osmanlı donanmasının neredeyse tamamen imha edilmesi, Osmanlı donanmasının acizliğini gözler önüne serdi. Bu ağır mağlubiyetin ardından, donanmanın başındaki Kaptan-ı Derya Mahmud Paşa'nın büyük gafleti görüldü ve bu

[338] Candan Badem, *Age*., s. 108.; Besim Özcan, "Bir Baskının Anatomisi: Sinop Faciası", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 1, S. 2, (2007), s. 8-9.
[339] Alan Palmer, *1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğusu*, çev. Meral Gaspralı, Sabah Kitapları Yayıncılık İstanbul 1999, s. 48.; Besim Özcan, *Sinop Deniz Felaketi*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul 2008, s. 66-68-82vd.; Besim Özcan, *Agm*., s. 9-10.

yüzden görevinden azledildi. Yerine, 18 Aralık 1853'te Hasan Rıza Paşa kaptan-ı derya olarak atandı. Ancak, Hasan Rıza Paşa kısa bir süre sonra Mehmed Ali Paşa'nın yerine seraskerlik görevine atandı. Bu görev değişikliğinin ardından, Osmanlı donanmasını toparlamak ve yeniden organize etmek amacıyla Kıbrıslı Mehmed Paşa, 30 Ocak 1854 tarihinde Edirne valiliğinden terfi ettirilerek kaptan-ı deryalık görevine getirildi. Mehmed Paşa, bu kritik dönemde Osmanlı donanmasının yeniden yapılandırılması ve güçlendirilmesi sorumluluğunu üstlenerek önemli bir vazife deruhte etmiş oldu.[340]

Sinop Baskını sonrasında Osmanlı donanmasının yaşadığı büyük kayıplar, Osmanlı Devleti'ni ciddi şekilde sarsmıştı. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın kaptan-ı derya olarak atanmasından sonra donanmanın yeniden yapılandırılması ve askerlerin tekrar göreve dönmesi için çaba göstermesi bu anlamda önemli bir adımdı. Paşa, baskından yaralanmadan kurtulan askerleri donanmaya geri kazandırmak için yoğun bir çaba sarfetti.[341] Ancak, donanmanın yanı sıra Sinop halkının da baskından büyük zarar görmesi, Osmanlı Devleti için başka bir önemli sorun teşkil ediyordu. 20 Şubat'ta bu konu Meclis-i Vâlâ'da görüşülerek, Sinop halkına ve baskında zarar gören askerlere yönelik yardım planları oluşturuldu. Sinop halkına 200.000 kuruşluk bir yardım yapılmasına karar verilirken, yaralanan ya da şehit düşen askerlerin ailelerine de 24.000 kuruş tahsis edilmesi kararlaştırıldı.[342] Bu yardımlar, Osmanlı Devleti'nin askerlere ve halka yönelik sosyal destek sağlamak amacıyla atılmış önemli adımlar arasındaydı. Kıbrıslı Mehmed Paşa, bu süreçte hem donanmayı yeniden toparlamaya hem de donanma askerlerinin ve Sinop halkının yaralarının sarılmasına yönelik çabalarıyla dikkat çekti. Bu bağlamda yapılan maddi yardımlar, askerlerin ve ailelerinin güvenini yeniden kazanmak ve onları teşvik etmek açısından önemli bir vasıta oldu.

Osmanlı yönetimi, Kırım Savaşı'ndan dolayı ağır bir mali yük altına girmişken bir de Sinop Baskını sırasında yaşanan büyük bozgun maliyeyi iyice bozdu. Bunun üzerine, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın aralarında olduğu Osmanlı vükelâsı yaşanan mali sıkıntıya bir çözüm bulmak için 27 Mart 1854 tarihinde bir toplandı gerçekleştirdi. Toplantıda alınan ortak karar doğrultusunda, iâne-i cihâdiyye[343] adı altında bir yardım kampanyası başlatıldı. Bu kampanyaya gönüllü olarak yardım etmek isteyen herkesin

[340] Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın kaptan-ı derya olarak atanması için bkz. BOA, HAT., 1647/6, 1 CA 1270 (30 Ocak 1854).; Besim Özcan*, Age.,* s. 96-100.; Mehmet Korkmaz, *Age*., s. 24.
[341] BOA, A.MKT.NZD., 111/106, 9 CA 1270 (7 Şubat 1854).
[342] BOA, İ.MVL., 298/12132, 4 C 1270 (4 Mart 1854 tarihli irade) ve Lef-5.
[343] Abdülkadir Özcan, "İâne" *DİA*, C. 19, İstanbul 1999, s. 228-232.

katılabileceği belirtildi. Meclis-i umumi[344], bu yardım kampanyasına devlet memurlarının da katılmasını istiyor, böylece halkta nezdinde daha büyük bir ilginin oluşabileceğini düşünüyorlardı. Kıbrıslı Mehmed Paşa da açılan yardım kampanyasına, 200 kese[345] gibi yüksek bir meblağla, yani yaklaşık 100.000 kuruşla, destek verdi. Kıbrıslı Mehmed Paşa, aynı zamanda Tersâne-i Âmire ve kapudanlık makamında görevli memurların da bu kampanyaya katılmaları noktasında teşvikçi oldu. Nitekim Paşa, bir süre sonra, kampanyaya yeniden 100.000 kuruş daha ianede bulundu. Kıbrıslı'nın bu âlicenap davranışı, şüphesiz, onun ülkenin ortak acıları karşısında ne denli duyarlı ve hassas bir mizaca sahip olduğunu göstermesi açısından da önemliydi. Söz konusu yardım kampanyasına ilişkin haberler, Osmanlı Devleti'nin resmî gazetesi *Takvîm-i Vekâyi*'de yayınlanarak, düzenli olarak ilan edildi.[346] Bu uygulama, bir yandan kampanyaya ianede bulunan devlet adamları, memurlar ve diğer hayır severleri onore ve taltif ederken, aynı zamanda da yeni bağışlar için, resmî ve sivil kesimleri teşvik ediyordu. Neticede hem Sinop Baskını'nın yaraları sarılıyor hem de Osmanlı toplumu psikolojik olarak güçlendiriliyordu. Çünkü, bu savaş ortamında, devlet-tebaa dayanışması çok önemliydi.

Sinop Baskını, Osmanlı donanması için büyük bir darbe olsa da savaşın seyri açısından bazı olumlu sonuçlar doğurdu. Bu felaket, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa dâhil olmalarını sağladı. İlgili devletler için bu gelişme, savaşa katılmaları yolunda siyaseten meşru bir gerekçe oldu. Sinop'ta Osmanlı donanmasının topa tutulması ve ardından şehre ateş açılması Avrupa gazetelerinde büyük yankı buldu. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa, Karadeniz'e bir filo yolladı. Bu güç gösterisi Rusya'ya üzerinde olumsuz bir etki yaratmamış olmalı ki çar, İngiltere ve Fransa tarafından kendisine sunulan Memlekteyn'i işgalden vazgeçmesi yönündeki notaya olumlu bir cevap vermedi. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa, Rusya'ya Tuna bölgesinden çekilmesi için bir ültimatom gönderdi. Ancak Nikola, bu ültimatoma cevap bile vermedi ve bunun üzerine İngiltere ve Fransa 27 Mart 1854'te Rusya'ya savaş ilan etti.[347]

31 Mart'ta müttefikler Gelibolu'ya donanma göndererek, askerlerini orada karaya çıkardı. Askerlerin Gelibolu'ya çıkarılması tesadüf değildi. Bunun nedeni, olası bir Rus

[344] Meclis-i Umumi, bir bakanlar kurulundan çok, bir reichsrat veya Çar Rusyası'ındaki senato gibi toplanan bir meclis hüviyetindedir. Bkz. İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi,* Cedid Neşriyat (7. Baskı), Ankara 2020, s. 418.
[345] Baki Çınar, "Kese", *DİA*, C. Ek-2, Ankara 2019, s. 42-43.
[346] Meclis-i Umumi'nin aldığı kararlar ve yardım yapan bazı devlet görevlileri için bkz. BOA, İ.MMS., 1/17, 28 C 1270 (28 Mart 1854 tarihli irade) ve Lef-1/2.; Devlet görevlilerinin yaptığı yardımlara ilişkin ayrıntılar için ayrıca bkz. *Takvîm-i Vekâyi*, No: 503, 20 R 1270 (18 Nisan 1854).; Besim Özcan, *Kırım Savaşı'nda Mâlî Durum ve Teb'anın Harp Sîyaseti (1853-1856)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1997, s. 45.
[347] Candan Badem, *Age*., s. 134.

saldırısına karşı İstanbul'a ivedi bir şekilde yardım göndermek ve şehri güvende tutmak için güvenli bir askerî bölge oluşturmaktı. Ancak müttefik donanmasında çok sayıda asker olduğu için bu askerlerin yiyecek ve içeceklerinin karşılanması hem külfetli hem de önemli bir konuydu. Askerlerin olduğu bölgelere zahire sevk edilmeliydi. Kaptan-ı Derya Mehmed Paşa da bu konuyla ilgilenmek durumundaydı. Aslında bu konuyla Edirne valisi ve Biga mutasarrıfı ilgileniyordu.[348] Ancak erzak ve araç gerecin gidip gitmediğini kontrol etmek veya bir aksaklığın oluşmanı engellemek kaptan paşanın sorumluluğu altındaydı. Gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra Çanakkale'den İstanbul'a gelen müttefik donanması daha sonra Karadeniz'e açılma kararı aldı ve 4 Nisan'da Osmanlı gemileriyle birleşerek gece beş sularında Sinop'a çıktı.

Müttefiklerin Sinop Limanı'na çıkma kararı, Rusya'nın Karadeniz'de giderek artan hâkimiyetini sınırlandırmayı amaçlayan stratejik bir hamleydi. Paşa, bu süreçte Osmanlı donanması ile müttefik donanmalarının koordinasyonunu sağlamakla meşguldü. Ayrıca, Osmanlı donanmasına çeşitli işaretler koydurarak müttefik güçlerle yaşanabilecek olası karışıklıkların önüne geçmeye çalışıyordu. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın müttefiklerle olan bu iş birliği, Osmanlı Devleti'nin savaştaki stratejik rolünü güçlendirmekteydi. Paşa, diğer yandan da savaş esnasında daha da önemi hale gelen kömür tedariki meselesini organize ediyordu. Çünkü hem müttefik donanmasının hem de Osmanlı donamasının en temel ihtiyacı kömürdü. Bunun için de Ereğli'den düzenli olarak kömür tedarik ediliyor, ayrıca, Sinop, Trabzon ve Samsun iskelelerindeki vapurlara kömür depolanıyordu.[349]

Gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra Nisan ayı içinde İngiliz-Fransız ortak filosu, Odessa taraflarına doğru demir aldı ve müttefikler ile Rusya arasındaki ilk çarpışmalar burada gerçekleşti. Ancak Odessa'nın ne zaman müttefikler tarafından ele geçirileceği belli değildi. Bundan dolayı sayıca fazla olan müttefik donanmasının araç gereç ve erzaklarının tedariki önemli bir sorundu. Bu sorunun halledilmesi için Babıali, Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya bir yazı göndererek müttefik donanması için gerekli olan malzemeyi önce Dersaadet'ten Üsküdar tarafına nakletmesini sonrasında ise Boğaziçi'ne gelecek olacak olan İngiliz gemisine yükletmesi talimatını verdi.[350] İstanbul müttefik donanmasının iaşesiyle ilgilenirken, İngiliz ve Fransız filosu, Odessa Limanı'nı topa

[348] BOA, İ.MMS., 1/13, 18 C 1270 (18 Mart 1854 tarihli irade).; Candan Badem, *Age*., s. 169.; Sir Adolphus Slade, *Müşavir Paşa'nın Kırım Harbi Anıları*, Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Candan Badem, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012, s. 214.
[349] Gemilere işaret konulmasına hakkında bkz. BOA, HR.SYS., 1347/56, 12 R 1270 (10 Nisan 1854).; BOA, HH.İ., 11/93, 25 C 1270 (25 Mart 1854).
[350] BOA, HR.SYS., 1384/30, 5 Ş 1270 (3 Mayıs 1854).

tutmaya hazırlanıyordu. Ancak, saldırıya geçmeden önce Rus amirale, limanda bulunan tarafsız gemilerin serbest bırakılmasını ve Rus gemilerinin teslim edilmesini teklif etmişlerdi. Amiral bu teklife olumlu cevap vermeyince, müttefik donanması 22 Nisan 1854 sabahı limanı ve limanın yanındaki yerleşkeleri topa tuttu.[351]

Odessa Limanı'na yapılan bu saldırı Rusya'ya Karadeniz'de büyük bir darbe indirmişti. Bunun üzerine müttefikler, Rusya'yı daha da sıkıştırmak ve Kafkasya'yı onların tekelinden çıkarmak için donanmalarıyla birlikte 5 Mayıs'ta Çerkezistan sahillerine doğru demir almayı planlıyordu. Ancak Çerkezistan'ın çoğunluğu Müslüman olduğu için Kıbrıslı Mehmed Paşa, amirallere yazı göndererek Türk donanmasının da onlara katılmasının daha uygun olacağını bildirdi. Çünkü Babıali, Çerkezlerle bazı görüşmeler gerçekleştirmişti ve Çerkezler, Osmanlı Devleti ile ortak hareket etmeye hazırdı. Ancak, o bölgeye Osmanlı askerleri olmadan tek başlarına İngiliz ve Fransız donanması gönderilirse o zaman Slade'nin ifadesiyle "katı Müslüman olan Şeyh Şamil ve onun mücahitleri", Osmanlı Devleti ile ortak hareket etmeyi reddedebilirdi. Bu bakımdan Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın amirallere gönderdiği mektup, son derece haklı gerekçelerle yazılmıştı ve zaten müttefikler de onun haklı olduğunu kabul etmişlerdi. Bu gerekçelerle, Osmanlı donanmasına önce Sivastopal'a giderek müttefik amiraller ile buluşması emredildi. Akabinde, Osmanlı donanması onlarla birlikte Çerkezistan sahillerine yapılacak olan harekâtı planlayacak ve oradan Batum tarafına doğru demir alacaktı. Kıbrıslı Mehmed Paşa, bu harekâta bizzat katılmak istemişse de Babıali, onu ileride Akdeniz'e gönderilmesi düşünülen daha büyük bir donanmanın başına hazırlamayı tercih etti. Ayrıca, kendisinin diğer amirallerden daha yüksek konumda oluşu rütbe uyumsuzluğu yaratacağı için bu harekatta yer alması uygun bulunmadı. Ancak, kaptan paşa olmasından ötürü tümüyle harekatın dışında da tutulmadı. Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya, Babıali tarafından bir yazı gönderilerek, Karadeniz'e gönderilen Osmanlı filosuna, birkaç gemi daha eklenmesini ve bu düzenlemeleri en geç iki gün içinde tamamlaması talimatı verildi.[352]

Osmanlı Devleti ve müttefikler, Rusya üzerinde bu planları kurarken, Ruslar da Yunanlıları kışkırtarak düşmanlarına bir darbe indirebileceğini düşünüyordu. Rusya,

[351] Müttefiklerin Odesa'ya düzenlediği saldırının detayları ve Karadeniz'e açılacak Osmanlı donanmasının kumandanları hakkında ayrıca bkz. BOA, İ.MMS., 1/26, 1 Ş 1270 (29 Nisan 1854 tarihli irade) ve Lef-1/2.; Sir Adolphus Slade, *Age*., s. 239-240.

[352] Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya verilen talimat için bkz. A.AMD., 51/25, 29 Ş 1270 (27 Mayıs 1854).; Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında Kafkasya'da gerçekleştirdiği faaliyetlerin detayları için bkz. Mustafa Budak, 1853-1856 "*Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi*", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1993.; Sir Adulphus Slade, *Age.*, s. 227-233-246.

hemen harekete geçerek Yunanistan'ı çeşitli vaatlerle kandırarak kışkırtmayı başardı. Özellikle Teselya ve Epir bölgelerinde Rumlar, Rusya'nın desteğiyle ayaklanma başlattılar. Yunan hükûmeti bu isyana destek vermediğini ilan etse de arka planda ayaklanmayı desteklemekten geri durmadı. Ancak tüm bunlara rağmen, Rusya'nın fiilen destek olamadığı bu ayaklanma beklenen etkiyi yaratmadı. Osmanlı Devleti, isyanın yayılmasını önlemek için hızla harekete geçti. Fuad Efendi (Paşa), müttefik donanmalardan da yardım alarak, Mayıs-Haziran aylarında isyanı kontrol altına almayı başardı.[353]

Ruslar, Odessa'da müttefik kuvvetlerine karşı aldıkları mağlubiyetin ardından, stratejik önem taşıyan Tuna bölgesine daha fazla ağırlık vermeye karar verdi. Bu bağlamda, Rusya, Osmanlı topraklarındaki Tuna bölgesinde özellikle Silistre ve çevresine 90.000 kadar asker yığdı. Çar, bu bölgede kazanılacak bir zaferle Odessa'daki kaybı dengelemeyi ve Karadeniz'deki stratejik üstünlüğünü yeniden kazanmayı hedefliyordu. Bu nedenle çar, Tuna Cephesi komutanı Gorçakof'a, Tuna'yı geçerek Rusçuk ve Silistre'de bulunan iki önemli Osmanlı kalesine saldırmasını emretti. Bunun üzerine Gorçakof, 11 Mayıs'ta Silistre'ye saldırdı.[354]

Osmanlı Devleti, o dönemde Rusların Tuna Cephesi'ndeki güçlü baskısına karşı durabilecek yeterli askerî güce ve donanıma sahip değildi. Bundan dolayı şiddetle müttefiklerin yardımına ihtiyaç duyuyordu. Tuna Cephesi'nde yaşanan gelişmeler üzerine, Osmanlı Devleti ve müttefik güçler, bu stratejik bölgedeki durumu yerinde değerlendirmek ve savaşın seyrini lehlerine çevirmek amacıyla üst düzey komutanları bir araya getirdi. Müttefik kuvvetlerin komutanlarından Mareşal Armand ve Lord Raglan, Osmanlı Devleti'nden Serasker Rıza Paşa ve Kıbrıslı Mehmed Paşa, İstanbul'dan ayrılarak Varna'ya gittiler. Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'da[355] Şumnu'dan Varna'ya gelerek onlara katıldı.[356]

Yapılan üst düzey toplantıda, Tuna Cephesi'nde Osmanlı ve müttefik güçlerin durumu değerlendirildi ve bölgedeki stratejik adımlar tartışıldı. Görüşmeler sonucunda, Ömer Paşa'nın mevcut pozisyonunu koruyarak Şumnu'da savunma halinde kalması kararlaştırıldı. Tuna bölgesindeki Rus askerî mevcudunun, Osmanlı kuvvetlerinden

[353] Candan Badem, *Age.,* s. 172.; Sir Adulphus Slade, *Age*., s. 204-205.; S. Adulphus Slade, *Türkiye ve Kırım Harbi*, çev. Ali Rıza Seyfi, Askerî Matbaa, İstanbul 1943, s. 113-114.
[354] Candan Badem, *Age*., s. 173-174.
[355] Abdullah Saydam, "Ömer Lütfi Paşa", *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 74-76.
[356] Kıbrıslı ve serasker paşaların Varna'ya gitmelerine dair bkz. BOA, İ.DH., 299/18909, 25 Ş 1270 (23 Mayıs 1854).

yaklaşık iki kat fazla olması, Osmanlı Devleti'ni ve müttefiklerini dikkatli bir strateji izlemeye zorladı. Bu durumda, saldırıya geçmek büyük riskler barındırıyordu, çünkü Osmanlı ordusu yeterince güçlü bir destek almadan bu dengeyi kendi lehine çeviremezdi. Müttefiklerden askerî yardım gelene kadar savunmada kalmak, Osmanlı Devleti için en güvenli seçenekti. Toplantının ardından Kıbrıslı, tekrardan İstanbul'a döndü. Müttefik temsilciler ise Ömer Paşa'ya gönderilecek asker meselesi ile ilgilendi. Yapılan çalışmalar sonucunda, müttefikler Haziran ayında Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'ya uygun görülen miktarda asker gönderildi.[357]

30 Ocak 1854'te kaptan-ı derya olarak atanan Kıbrıslı Mehmed Paşa taltif edilerek 30 Mayıs 1854'te bürokratik kariyerinin zirvesi olan sadrazamlığa getirildi. Kaptan Paşalık görevi ise Halil Paşa'ya tevcih edildi.[358]

2.1.1. Tersâne-i Âmire ve Donanma-i Hümâyun'un Islahı Hakkındaki Önerileri

Kıbrıslı Mehmed Paşa, kaptan-ı deryalık görevine 30 Kasım 1853 tarihinde yaşanan Sinop Baskını'ndan iki ay sonra, 30 Ocak 1854'te atanmıştı. Sinop Baskını'nın Osmanlı donanması açısından büyük bir felaket olması, donanmanın yeniden düzenlenmesini ve olayın nedenlerinin kapsamlı bir şekilde araştırılmasını gerektiriyordu. Nitekim Sultan Abdülmecid de bu trajik olayın sebeplerinin ayrıntılı bir şekilde incelenmesini istemişti. Ancak dönemin Kaptan-ı Derya'sı Hasan Rıza Paşa, savaşın yarattığı yoğunluk nedeniyle bu soruşturmayı etraflı şekilde gerçekleştirememişti.

"Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın kaptan-ı deryalık döneminde Sultan Abdülmecid, konuyu yeniden gündeme getirerek donanmanın mevcut durumu hakkında ayrıntılı bir rapor talep etti. Bu doğrultuda Paşa'dan, donanmadaki askerî zabitanın eksikliklerini, Tersâne-i Âmire'nin ıslahı için yapılması gerekenleri ve tersaneye yapılan masrafların yerinde kullanılıp kullanılmadığını incelemesi istendi. Ayrıca Osmanlı donanmasının yeniden inşası için gerekli düzenlemelerin belirlenmesi, mevcut noksanlıkların

[357] Candan Badem, *Age*., s. 174.; Slade, *Age*., 277.; Alan Palmer, *Age.,* s. 59.; Ayrıca bkz. Ferdi Taşdemir, "*Fevzi Paşa'nın 1853-1855 Türk-Rus Harbi ve Kırım Seferi Adlı Eserinin Günümüz Türkçesine Aktarılması Ve Değerlendirmesi*", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2019, s. 68.

[358] Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadarete atandığını gösteren belge için bkz. BOA, İ.DH., 302/19109, 3 N 1270 (30 Mayıs 1854).; Sami Demiray, tezinde, Kıbrıslı'nın kaptan paşalık görev süresini sehven 5 ay olarak vermektedir. Doğrusu, 4 aydır. Bkz. Sami Demiray, *Age.*, s. 62. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın kaptan-ı deryalığa atanma tarihi 1 CA 1270 (30 Ocak 1854)'dür. Paşa'nın kaptan paşalığa atandığını gösteren belge için bkz. BOA, HAT., 1647/6, 1 CA 1270 (30 Ocak 1854).

nedenlerinin araştırılması ve tersane memurlarının istihdamında görülen aksaklıkların giderilmesi için alınabilecek önlemlere dair tespitlerde bulunması da talep edildi.[359]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, bu talep doğrultusunda hemen harekete geçmiş ve kısa zamanda konuya ilişkin bir layiha tanzim ederek 11 Mart 1854 tarihinde Sultan Abdülmecid'e taktim etmişti. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın hazırladığı layihada, Tersâne-i Âmire ve Donanma-i Hümâyun ile ilgili yaşanan aksaklıkların büyük ölçüde Bahriye Meclisi'nin işleyişiyle bağlantılı olduğu belirtiliyordu. Buna göre, Bahriye Meclisi'nde görev alan azaların çoğunun belli sebeplerden ötürü taşraya gönderilmiş olması, meclisin etkin bir şekilde çalışmasına mâni oluyor ve bu durum, donanma ve tersanede gerekli reformların yapılmasının önünde büyük bir engel oluşturuyordu. Çünkü Paşa'ya göre, Bahriye Meclisi'nde görev yapan azaların uzmanlık alanlarına göre sorumlu oldukları işler vardı ve bu azaların taşraya gitmesiyle, bu görevler gerektiği gibi yerine getirilemiyordu. Bu da donanmanın ıslahı ve düzenlenmesinde önemli bir aksaklık yaratıyordu. Her ne kadar Kıbrıslı Mehmed Paşa, Bahriye Meclisi'nde görev yapan azaların İstanbul'da bulunmalarının daha faydalı olacağına değinse de savaş koşullarının ortaya çıkardığı zorunluluklar nedeniyle memurların taşraya tayin edilmesine de tamamen karşı çıkmıyordu. Ancak bu tayinlerin daha dikkatli yapılması ve ihtiyaca göre düzenlenmesi gerektiğini ifade ederek, mevcut durumu iyileştirmek için bazı önemli önerilerde bulunuyordu.

Bu bağlamda Paşa, öncelikle, Selanik'e kereste işi için gönderilmiş olan Mehmed Bey'in meclis azalığı görevine iade edilmesi ve onun yerine bir bahriye zabitinin Selanik'e gönderilmesi gerektiğini belirtiyordu. Ayrıca, geçici görevle Gemlik'e gönderilen Miralay Ömer Bey'in İstanbul'a geri dönerek asıl görevi olan Bahriye Meclisi azalığına atanmasını, onun yerine ise meclis azalarından Miralay Yusuf Bey'in Gemlik'e gönderilmesinin daha uygun olacağını tavsiye ediyordu. Kıbrıslı Mehmed Paşa, bu önerileriyle bahriye meclisinin görev dağılımını yeniden düzenleyerek hem donanmanın etkin bir şekilde çalışmasına katkıda bulunmayı hem de donanmanın ihtiyaçlarını karşılayacak kişilerin uzmanlık alanlarına göre doğru pozisyonlara getirilmesini sağlamayı amaçlıyordu.

Kıbrıslı Mehmed Paşa, layihasının devamında Bahriye Meclisi'ndeki üst-ast ilişkileri arasında yaşanan ihtilaflara da değiniyordu. Paşa'ya göre, meclis riyasetinde

[359] BOA, İ.DH., 293/18448, 11 C 1270 (11 Mart 1854).

bulunan Ferik Ragıp Paşa ile meclis ümerası arasında ciddi anlaşmazlıklar vardı. Bu ihtilaflar ve çekişmeler, meclisin karar alma süreçlerini ve alınan kararların uygulanmasını zorlaştırarak büyük sorunlar yaratıyordu. Bundan dolayı, meclis uyumlu bir şekilde çalışamıyor ve istenilen başarı sağlanamıyordu.[360]

Ayrıca, Ragıp Paşa hakkında kesin olmamakla birlikte, donanmaya dışarıdan tedarik edilen malzeme veya diğer eşyalarla ilgili suistimal iddiaları mevcuttu. Kıbrıslı Mehmed Paşa, bu iddiaların meclis ve donanma işleyişine zarar verdiğini, dolayısıyla Ragıp Paşa'nın görevde kalmasının sakıncalı olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle, Ragıp Paşa'nın görevden alınması, Paşa'ya göre, yerinde bir karar olacaktı. Kıbrıslı Mehmed Paşa, Ragıp Paşa'nın yerine küçük yaşlardan beri Tersâne-i Âmire'de çeşitli görevlerde bulunan ve bu alanda geniş tecrübesi bulunan Mustafa Paşa'nın getirilmesinin daha uygun olacağını ifade ediyordu.[361]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın layihasının ikinci kısmında, Osmanlı donanmasındaki çok başlılık sorununun yarattığı olumsuzluklara da dikkat çekmekteydi. Paşa, Osmanlı donanmasının ister tersanede demirlemiş olsun ister denizlerde fiilen görevde olsun, donanmanın sadece bir ferik vasıtasıyla yönetilmesinin yeterli olacağı görüşündeydi. Paşa'nın bu önerisi, donanmanın hiyerarşik yapısını basitleştirip daha etkin hale getirmeyi amaçlıyordu. Kıbrıslı Paşa'ya göre, kaptan-ı derya filosuyla birlikte denize çıkmadığı zamanlarda, onun yerine donanmanın tüm sorumluluğun dönemin donanma kumandanı olan Ferik Ahmet Paşa'nın üzerinde olmalıydı. Paşa, bu sayede donanmadaki komuta sorununun çözüleceğini ve çok başlılığın önüne geçileceğini düşünüyordu.[362]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, layihasının son bölümünde Bahriye Meclisi'nde yapılması gereken düzenlemeler hakkındaki görüşlerini dile getiriyordu. Paşa, bahriyede köklü reformlar yapma amacıyla kurulan bu meclisin tarihi arka planını anlatarak, bahriyeye yönelik düzenleme çabalarının Tanzimat dönemi öncesinde başlatıldığını hatırlatıyordu. 1840 yılında kurulan geçici bahriye meclisi, Osmanlı donanmasını modernize etmek ve yeni düzenlemeler getirmek için oluşturulmuştu. Ancak bu meclis uzun süre etkin olamamış, 1841 yılında feshedilmişti.

1845 yılına gelindiğinde, başarısız olan ilk teşebbüsten dersler çıkaran Osmanlı yöneticileri, kalıcı bir Bahriye Meclisi kurabilmişlerdi. Bu yeni meclis, tersane ve

[360] Aynı Belge.
[361] Aynı Belge.
[362] Aynı Belge.

donanma işlerinin yanı sıra, donanmaya dışarıdan alınacak malzemelerin tedarik meseleleriyle de ilgilenmişti. Ayrıca kaptan paşa sefere çıktığında, donanmayla alakadar olmak ve donanmada görev yapan personelin belli bir disiplin altında tutulması da meclisin sorumluluğuna verilmişti. Ancak meclisin iş yükünün zamanla artması, bazı işlerin aksamasına ve çeşitli problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu sıkıntıları çözmek amacıyla 1848 yılında Tenkisat-ı Bahriye Meclisi adında yeni bir geçici meclis kurulmuştu. Bu meclis, tersane ve donanmanın iş yükünü bölüştürmek için bazı reformlar yapmayı hedeflemişti.[363]

Paşa'ya göre, geçmişte Tersâne-i Âmire'nin de yükünü hafifletmek adına da çeşitli teşebbüslerde bulunulmasına rağmen, alınan kararların uygulanmasında net bir sonuca ulaşılamamıştı. Paşa, Sultan Abdülmecid'e sunduğu layihasında Tenkisat-ı Bahriye Nizamnamesi'nin yeniden incelenmesi gerektiğini ve Tersâne-i Âmire'nin iş yükünü azaltacak şekilde yeniden yapılandırılmasının zorunlu olduğunu ifade etmekteydi.[364] Kıbrıslı'nın, donanma hakkındaki bu görüşleri Sultan Abdülmecid tarafından da kabul gördü ve padişah 25 Mart 1854'te yayımladığı irade ile gereğinin yapılmasını istedi.[365] Ancak, Hicri 1270, 1271 ve 1272 yıllarında yayımlanan salnamelere göre, Bahriye Meclisi'ndeki üye sayısının dokuzdan sekize düşmesi, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Sultan Abdülmecid'e sunduğu tezkirenin tam olarak uygulanıp uygulanmadığı konusunda belirsizlik yaratmaktadır. Paşa'nın, Bahriye Meclisi'ndeki düzenlemeler ve özellikle üyelerin taşradan geri çağrılmasına dair önerileri, o dönemin mevcut siyasi atmosferi nedeniyle tam anlamıyla uygulanamadığını bizlere göstermektedir.[366]

2.2. Birinci Sadareti

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında devam eden Kırım Savaşı sırasında Sultan Abdülmecid, 30 Mayıs 1854 tarihinde yönetimde bir değişikliğe giderek, Mustafa Naili Paşa'yı[367] sadrazamlık görevinden azledip yerine Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı atadı.[368]

---

[363] Ahmed Lûtfî Efendi, C. 6-7-8, s. 1203.; Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan Islahât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1985, s. 127-133-147vd.; Beyza Şeyhoğlu, "Tanzimat Dönemi'nde Bahriye Alanında Yapılan Islâhât Hareketleri Ve Bahriye Meclisi", Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2021, s. 53-54.

[364] BOA, İ.DH., 293/18448.

[365] Aynı Belge.

[366] *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye (Devlet Salnamesi)*, Def'a 8, İstanbul 1270, s. 52-53.; *Devlet Salnamesi*, Def'a 9, İstanbul 1271, s. 44.; *Devlet Salnamesi*, Def'a 10, İstanbul 1272, s. 41.

[367] Mustafa Naili Paşa için ayrıca bkz. Davut Hut, "Mustafa Nâilî Paşa", *DİA*, C. Ek-2, Ankara 2019.

[368] BOA, İ.DH., 302/19109, 3 M 1270 (30 Mayıs 1854).; *Takvîm-i Vekâyi*, No: 505, 18 R 1270 (14 Haziran 1854).; Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadarete atanma tarihi *The Times* gazetesinde 29 Mayıs olarak gösterilmiştir. Bkz. *The Times*, 7 June 1854, s. 8

Kıbrıslı'nın bu beklenmedik tayininin arka planında, Cevdet Paşa ve İbnülemin Mahmud Kemal'e göre, Babıali'de yaşanan siyasi çekişmelerin önemli payı vardı. O dönemde Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı karada ve denizde büyük bir mücadele verirken, içerde vükelâ arasında kişisel rekabet ve çekişmeler söz konusuydu. Bu "manevi harp" denilen çekişmeler, özellikle Mustafa Reşid Paşa ile Damat Mehmed Ali Paşa arasında yaşanan bir güç mücadelesinin tezahürü şeklinde ortaya çıkmıştı. Bu ikili, aslında uzun süredir birbirlerinden intikam almak için fırsat kolluyordu. Ancak Reşid Paşa, Damat Mehmed Ali Paşa'nın karısı Adile Sultan'dan[369] çekindiği için, intikam mücadelesinde kendisine yardımcı olacak birine ihtiyaç duyuyordu. Tam da bu dönemde Kıbrıslı Mehmed Paşa, kayınbiraderi Besim Bey'e, "Ben sadrazam olsam, Mehmed Ali Paşa'yı kimseye sormadan sürgüne gönderir, sonra da padişaha arz ederdim" şeklinde bir söz sarf eder; bunu duyan Mustafa Reşid Paşa, aradığı desteği bulduğunu düşünerek, Kıbrıslı'yı sadarete getirtmek için hemen harekete geçer. Neticede, Reşid Paşa'nın siyasi manevraları sayesinde Kıbrıslı 30 Mayıs 1854'te sadarete getirilir.[370]

Aynı konuda *The Times* gazetesi ise kaynak göstermeden, Mustafa Naili Paşa'nın azlinden sonra sadarete getirilecek isim üzerinde sarayda yoğun bir mesai harcandığını, altı saat süren bu mesai sonucunda, sadrazamlık görevi için Kıbrıslı Mehmed Paşa'da karar kılındığını yazıyordu. Ancak bu karar pek çok kişiyi rahatsız ettiğinden olumlu karşılanmamıştı.[371] *The Times* gazetesine göre, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadarete atanmasının hoş karşılanmamasının en önemli sebebi, Mustafa Naili Paşa'nın varlıklı olmasıyla ilgiliydi. Eski sadrazam Mustafa Naili Paşa, son derece varlıklı bir kişi olduğundan Osmanlı vükelâsına hatırı sayılır miktarda borç vermişti. Bu cömertliği sayesinde devlet adamlarının saygı ve desteğini kazanmıştı. Ancak Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın onun yerine sadrazam olarak atanması, Naili Paşa'ya bağlı devlet adamlarının çıkarlarına ters düşeceğinden, Kıbrıslı'nın sadareti hoş karşılanmamıştı.[372]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadarete gelişiyle ilgili son rivayet, eski eşi Melek Hanım kaynaklıdır. Melek Hanım'ın hatıralarında belirttiğine göre, Kıbrıslı'nın sadaret makamına getirilmesinin arkasında önemli bir evlilik meselesi yatıyordu. O dönemde,

[369] Adile Sultan hakkında detaylı bilgi için bkz. Ali Akyıldız, Adile Sultan (Müsrif-Mumin-Muin-Şair), Timaş Yayınları, İstanbul 2025.; Ayrıca bkz. Arif Kolay, "Hayırsever, Dindar, Nazik ve Şâire Bir Padişah Kızı: Âdile Sultan", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 12, S. 2, (2017), s. 1-33.
[370] Cevdet Paşa, *Tezakir*, 1-12, s. 25.; Mahmud Kemal İnal, *Age.,* Cüz. I, s. 85.; Ali Fuad Türkgeldi de eserinde, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadarete getirilmesinde Reşid Paşa'nın önemli bir rol oynadığını söyler. Bkz. Ali Fuad Türkgeldi, *Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiye*, haz. Hayrettin Pınar ve Fatih Yeşil, Kitapevi Yayınevi, İstanbul 2012, s. 17.
[371] *The Times*, 12 June 1854, s. 10.
[372] *The Times*, 12 June 1854, s. 10.

Mustafa Reşid Paşa'nın oğlu Ali Galip Paşa ile Sultan Abdülmecid'in kızı arasında bir evlilik hazırlığı vardı. Ancak Mustafa Reşid Paşa, bu evliliğin kendi sadareti döneminde gerçekleşmesini istememekteydi, çünkü bu durumun halk arasında bazı dedikodulara yol açmasından endişe ediyordu. Çünkü bu evlilik planıyla ilgili haberler bir süredir halk arasında konuşulmaya başlamış; padişahın, Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın her istediğini yerine getirdiği ve hatta kızıyla ilgili taleplerini bile reddetmediği yönünde söylentiler yayılmaya başlamıştı. Bu dedikodulardan rahatsız olan Reşid Paşa, istifa etmeye karar vermiş ve yerine Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı sadrazam olarak önerip göreve getirilmesini sağlamıştı.[373]

Ancak, Melek Hanım'ın bu konuda aktardıkları doğruyu yansıtmamaktadır. Zira Kıbrıslı'nın sadrazam olarak tayin edildiği tarihte sadarette Mustafa Reşid Paşa değil Mustafa Naili Paşa bulunuyordu. Muhtemelen Melek Hanım, Reşid Paşa'nın Mustafa Naili Paşa'nın sadaretten azledilmesindeki etkisiyle, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadarete getirilme meselesini birbirine karıştırmış olmalıdır.

Mustafa Reşid Paşa ile Mustafa Naili Paşa arasındaki anlaşmazlık, Kırım Savaşı sırasında Rusların 1854'ün baharında Silistre'ye saldırmasıyla ortaya çıkmıştı. Mustafa Reşid Paşa, Rusların Silistre'yi kuşatması sırasında, şehrin Osmanlı Devleti açısından stratejik önemini vurgulamış ve bölgeye acilen bir yardım kuvveti gönderilmesi gerektiğini sürekli dile getirmişti. Ancak sadrazam Mustafa Naili Paşa, Reşid Paşa'nın görüşüne karşı çıkarak önerisini benimsememişti. Bunun üzerine Reşid Paşa, Mustafa Naili Paşa'yı sadaretten azlettirmek için çeşitli faaliyetlerde bulunmuş ve nihayetinde Kıbrıslı Mehmed Paşa sadrazamlığa getirilmişti.[374] Bu bakımdan, Melek Hanım'ın kaleme aldığı hatırata eleştirel bir bakış açısıyla neden yaklaşılması gerektiği açıkça ortaya çıkmaktadır.

Kırım Savaşı, Osmanlı maliyesinin tüm dengelerini altüst etmişti. Babıali, başlangıçta bu mali yükü vergilerle karşılamaya çalışsa da taşradaki vergi tahsilatında yaşanan ciddi gecikmeler ve tahakkuk eden vergilerin tam olarak toplanamaması, Osmanlı Devleti'ni ekonomik bir çıkmazın eşiğine getirmişti. Babıali, bozulan mali dengeleri bir nebze olsun düzeltmek için zorunlu olarak yeni bir yol benimsemek

[373] Melek Hanım, *Age.,* s. 133-134.; Ali Galib Paşa ile Fatma Sultan'ın evliliği hakkında bkz. Anıl Göç, *19. Yüzyılda Bir Padişah Kızının Portresi: Fatma Sultan (1840-1884)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2021, s. 37-78.
[374] Kevser Değirmenci, *Mustafa Nâili Paşa'nın Hayatı ve Girit Valiliği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 286.

durumunda kalmıştı. Bunun üzerine Osmanlı hükûmeti, söz konusu yıkıcı sürecin ekonomik yükünü hafifletmek amacıyla dış borçlanmaya gitmeyi uygun görmüştü. Bu çerçevede, mali sıkıntıyı gidermek ve borç para sağlamak üzere Namık Paşa'nın 29 Ekim 1853'te Avrupa'ya gönderilmesine karar verilmişti. Ancak Osmanlı Devleti'nin 1852'de yaptığı istikraz anlaşmasının, Sultan Abdülmecid tarafından sonradan feshedilmesi, Londra ve Paris gibi dönemin en önemli finans piyasalarında devletin kredibilitesini ciddi şekilde sarsmıştı. Bu nedenle Namık Paşa'nın yürüttüğü görüşmeler ilk aşamada başarısızlıkla sonuçlanmış ve savaşın finansmanını daha da kritik bir mesele haline getirmişti.[375]

Dış istikraz konusunda da ilk etapta olumlu bir netice alamayan Babıali, savaşın giderek şiddetlenmesi karşısında, yaşanan mali soruna bir çözüm bulmak amacıyla 1854'ün Mart ayının sonunda, yalnızca ordunun bulunduğu yerlerde geçerli olacak şekilde *kaime* adı verilen kâğıt parayı piyasaya sürmeye karar vermişti. Ayrıca, bu dönemde Galata bankerlerinden avanslar alınmaya başlanmıştı. Bu finansman kaynakları doğal olarak savaşın artan mali yükünü karşılamada yetersiz kalınca önceki yıllarda gündeme getirilen ancak çeşitli nedenlerden dolayı gerçekleştirilemeyen dış borçlanmayı yeniden gündeme getirmişti.[376] Osmanlı vükelâsı, bu duruma çözüm bulmak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunurken, devletin idari kadrosunda önemli bir değişiklik yaşandı.

30 Mayıs 1854 tarihinde, Kıbrıslı Mehmed Paşa sadarete getirildi. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadrazam olarak atanmasından dört gün sonra çok önemli bir olay gerçekleşti. Avusturya, Rusya'ya bir ültimatom göndererek, Memleketeyn bölgesini işgalden vazgeçerek boşaltmasını istedi. Ayrıca ardından Avusturya, Rus tehlikesine karşı, Osmanlı Devleti'yle 14 Haziran 1854'te yedi maddelik bir ittifak anlaşması imzaladı.

İttifak anlaşmasının içeriğiyle ilgili maddeler, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın riyasetinde, kaptan-ı deryanın konağında toplanan Meclis-i Umumi'de belirlendi. Buna göre:

---

[375] Esra Gül Yetiş Doğan, *Age*., s. 38.; Osmanlı Devleti'nin yaptığı istikrazlar için ayrıca bkz. Şevket K. Akar ve Hüseyin Al, *Osmanlı Dış Borçları Ve Gözetim Komisyonları 1854-1856*, Osmanlı Bankası Arşiv Ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2003.; Namık Paşa'nın Avrupa Devletleri'nde yaptığı istikraz görüşmeleri için ayrıca bkz. Candan Badem, "Kırım Savaşı Esnasında Namık Paşa'nın Avrupa'da Borç Arayışı (1853–54)", *Toplumsal Tarih,* 186, (2009), s. 68–75.
[376] Mehmet Çetin, *Age.,* s. 397.; Candan Badem, *The Ottomans And The Crimean War (1853-1856)*, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 259-260., Ayşen Müderrisoğlu, *Kırım Savaşı'nda İngiliz Politikası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2017, s. 179-180-182.; Ayrıca bkz. Esma Gül Yetiş Doğan, *Osmanlı İç Borçlanma Sisteminde Modernleşme (1839-1881)*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2022, s. 58-59.

1. Avusturya, Rusya'yı Memleketeyn'den çıkarmak için siyasi girişimde bulunacak ve bu girişimler başarısız olursa, Osmanlı Devleti'nin bilgisi dâhilinde bölgeye asker sevk edebilecekti.

2. Bu askerlerin komutası, Avusturya Devleti'nin idaresi altında olacaktı. Ancak yapılan askerî operasyonların detayları, Bâb-ı Seraskerî'ye düzenli olarak bildirilecekti.

3. Avusturya ile Osmanlı Devleti, Memleketeyn'in idari yapısını Rus işgali öncesine döndürmek için birlikte hareket edecekti. Ancak Avusturya, bu süreçte bölge üzerinde ilave bir nüfuz kurmaya çalışmayacak, Osmanlı Devleti ise Memleketeyn'e tanıdığı imtiyazları korumayı taahhüt edecekti.

4. Avusturya, Osmanlı Devleti'nin çıkarları tam anlamıyla güvence altına alınmadığı sürece, Rusya ile barış müzakerelerine girişmeyecekti.

5. Avusturya, Memleketeyn'deki Rus işgalini sona erdirdikten sonra bölgeden derhâl askerlerini geri çekecekti.

6. Avusturya, Memleketeyn'i geçici olarak işgal edecek ve bu süreçte bölgenin memurları, Avusturya kuvvetlerine her türlü kolaylık ve yardımı sağlayacaktı.

7. Protokol aşamasında olan bu anlaşmanın maddeleri, dört hafta ya da daha kısa sürede İstanbul veya Viyana'da müzakere edilerek karara bağlanacaktı.

13 Haziran'da bu yedi madde üzerinde varılan uzlaşıdan bir gün sonra, 14 Haziran 1854'te iki devlet arasında ittifak anlaşması imzalandı.[377]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, sadarete atanışının dokuzuncu gününde istikraz meselesini görüşmek üzere vükelâ ile bir toplantı düzenledi. Bu toplantının ana gündemini, Osmanlı maliyesi oluşturuyordu. Yapılan görüşmede hükûmet, hazinenin içinde bulunduğu ciddi mali sıkıntıları göz önünde bulundurarak, Beyruş-Şam ve İzmir gümrük gelirleri ile Mısır vergisini teminat olarak göstererek uygun bir dış borçlanmaya gitme kararı aldı. Ayrıca vükelâ, gerekli dış borçlanmayı sağlamak amacıyla Avrupa'da itibar sahibi olan Galata bankerleri ile iş birliği yapmanın en uygun seçenek olduğuna karar verdi.[378]

[377] Avusturya ile imzalanan anlaşma için bkz. BOA, İ.DH., 301/19100, 17 N 1270 (13 Haziran 1854 tarihli irade) ve Lef-4.; Togay Seçkin Birbudak, "1853-1856 Kırım Harbi'nde Osmanlı-Avusturya İlişkileri", *Belleten*, C. 82, S. 239, (2018), s. 248.
[378] BOA, İ.DH., 299/18893, Lef-3, 19 Ş 1270 (17 Mayıs 1854); BOA, İ.DH., 302/19101, Lef-9, 13 N 1270 (9 Haziran 1854)

Hükûmet yaptığı tahkikatlar neticesinde, dış borç gerçekleştirmek amacıyla İngiliz tüccar Black ve Fransız tüccar Durand isimli iki bankerle iş birliği yapmaya karar verdi. Bu iki banker, Osmanlı hükûmeti adına, Avrupa finans çevrelerinden toplamda 500.000.000 kuruşluk bir istikraz temini için aracılık yapacaktı. Ayrıca, İngiliz Black ve Fransız Durand gerekli olan istikrazı temin edecek kişi veya kurumları bulmayı başarırlarsa, Osmanlı Devleti adına bu önemli mali anlaşmayı müzakere edip imza etmek üzere Londra Sefiri Musurus Paşa ile Paris Sefiri Veli Paşa'nın yetkili olacaklardı.[379]

Mösyö Black ve Mösyö Durand, istikraz meselesini çözmek amacıyla Londra ve Paris'e gittikten kısa bir süre sonra gerekli istikrazı sağlayabilecek kişileri bulmayı başardı. Londralı bankacı Hersley Palmer ve ortakları ile Baron Durand Goldschmid ve ortakları, Osmanlı Devleti'ne 500.000.000 kuruşluk değerinde bir borç vermeyi kabul ettiler. Bu gelişme üzerine, Osmanlı Devleti, Mısır vergisini teminat göstererek 24 Ağustos 1854 tarihinde Londra'da Hersley Palmer ve Baron Durand Goldschmid ile otuz üç yıl vadeli 500.000.000 kuruşluk bir istikraz anlaşması imzaladı. Bu istikrazın, %6 faizi ve %80 ihraç bedeli vardı. Ayrıca anlaşmanın itfa akçesi de %1 olarak belirlendi. Osmanlı Devleti aldığı borcun yalnızca 300.000.000 kuruşluk kısmını kullanacak kalan 200.000.000 kuruşluk kısmını ise zaruriyet durumda opsiyon olarak bırakacaktı.[380]

Böylece, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Osmanlı Devleti, ilk defa dış borçlanmaya gitmiş oldu. Bu borçlanma, Kırım Savaşı'nın henüz daha ilk yıllında getirdiği mali yük nedeniyle yapılmış ve Osmanlı mali ve siyasi tarihi açısından önemli bir dönemin başlangıç noktası olmuştur.

Kıbrıslı'nın bu kısa sadaretinde gerçekleşen bir başka önemli gelişme de telgraf hatlarının Osmanlı topraklarında kurulması oldu. Kırım Savaşı, Osmanlı Devleti için mali ve askerî kayıplara yol açmasına rağmen bazı teknolojik yenilikler ile tanışmasına da vesile oldu. Bu yeniliklerin en önemlilerinden biri de telgraf hatlarının döşenerek Osmanlı Devleti'nin bu haberleşme aracıyla resmen tanışmasıydı.

1853 yılı sonunda başlayan Kırım Savaşı devam ederken, Osmanlı Devleti ile müttefik olarak savaşa katılan İngiltere ve Fransa'nın en önemli ihtiyaçlarının başında hızlı haberleşme gelmekteydi. Buna bağlı olarak yeni teknolojiyi tanıyan, ancak bir türlü

[379] BOA, İ.DH., 302/19101, 14 N 1270 (10 Haziran 1854 tarihli irade) ve Lef-9.
[380] BOA, İ.DH., 302/19101, Lef-12-13, 14 N 1270 (10 Haziran 1854).; BOA, İ.DUİT., 186/70, 2 L 1270 (28 Haziran 1854).; Yapılan istikraz anlaşmasının detayları için bkz. Biltekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Borçları, Ankara Ticaret Odası Yayınları*, Ankara 2009, s. 46-47, Osmanlı Devleti'nin yaptığı dış borçlar için ayrıca bkz. İ. Hakkı Yeniay, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, Ekin Basımevi, İstanbul 1964, s. 19-20-21.

uygulama fırsatı yakalayamayan Osmanlı Devleti'ne, İngiliz ve Fransız girişimcilerinden telgraf hatları inşa etmek için imtiyazı talepleri geliyordu. Osmanlı Devleti, bu yöndeki taleplere sıcak bakıyor, ancak, net bir adım atma konusunda bir türlü karar veremiyordu. Osmanlı topraklarında telgraf hattı kurulması konusu Kıbrıslı'nın sadareti sırasında yeniden gündeme geldi. Resmî haberleşmeye büyük bir kolaylık ve hız getirecek olan telgraf hatlarının öneminin farkında olan Paşa, bu düşüncenin en kısa zamanda, devletin imkân ve çıkarlarına en uygun şekilde hayata geçirilebilmesi için hemen harekete geçti ve gelen ciddi teklifler üzerinde bazı değerlendirmeler yapıldı.[381]

Bu ciddi tekliflerden ilki, İngiliz vatandaşı Mr. Look'a aitti. Look, 15 Ocak 1854 tarihinde İngiltere, Fransa ve Doğu Memleketleri Telgraf Kumpanyası adı altında Hariciye Nezaretine bir layiha sunarak, İstanbul'dan başlayıp Edirne, Sofya, Varna ve Şumnu güzergâhını takip edecek bir telgraf hattı döşenmesi için imtiyaz talebinde bulundu.

Look, telgraf hattının inşası için kurduğu kumpanya aracılığıyla başlangıçta 25.000.000 kuruş sermaye taahhüt ederek bu yatırım karşılığında Osmanlı Devleti'nden her yıl %4 faizle 1.000.000 kuruş ödeme talep etti. Ayrıca, döşenecek hatların mülkiyetinin Osmanlı Devleti'ne ait olacağını belirterek hattın faaliyete geçmesinden sonra elde edilecek gelirden, önce yıllık faiz ve kumpanyanın giderleri düşüldükten sonra, kalan tutarın devlet ile kumpanya arasında eşit şekilde paylaşılmasını önerdi.[382]

Look, layihasının devamında sunduğu teklifleri ayrıntılandırarak şu hususlara yer vermişti: Telgraf hattı, Mâbeyn-i Hümâyun'dan başlayarak Babıali ve Bâb-ı Seraskerî'ye ulaştırılacak, ardından Edirne, Filibe, Sofya ve Vidin eyaletlerindeki valilik konaklarına kadar uzanacaktı. Bu noktadan sonra hat iki kola ayrılacak; bir kol Şumnu'ya, diğer kol ise Rusçuk'taki valilik konağına bağlanacaktı. Hattın posta merkezleri söz konusu güzergâhtaki şehirlerden oluşacaktı. Ayrıca telgraf merkezlerinde Osmanlı Devleti tarafından görevlendirilecek üç memur bulunacak, posta mahallerinde görev yapacak memurlar da yine devlet tarafından tayin edilecekti.

---

[381] Babıali, telgraf hatlarının döşenmesini şiddetle lüzumlu görüyordu. Bkz. BOA, A.AMD., 51/45, 28 L 1270 (24 Temmuz 1854).; Kıbrıslı Mehmed Paşa, telgraf hattı inşası konusunda gerek daha önce ve gerekse gelecekte yapılacak inşa tekliflerinin bütün yönleriyle ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmesi amacıyla, Dâhiliye Nezaretine bağlı olarak görev yapacak, üst düzey askerî ve sivil yetkililerden oluşan altı kişilik bir Telgraf Komisyonu kurdu. Bkz. Ayşenur Okumuş Gürtürk, *Osmanlı Posta Ve Telgraf Teşkilatı (1838-1876)*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2021, s. 84.; H. Roderic Davison, "Osmanlı İmparatorluğuna Elektrikli Telgrafın Girişi", çev. Mehmet Burak Durdu, *OTAM*, S. 14, (2003), s. 351.

[382] Diren Çakılcı, *Rumeli Telgraf Hatları 1854-1876,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019, s. 13.

Telgraf direkleri yüz elli metre aralıklarla dikilecek ve bu direkler hattın geçtiği sancaklardan temin edilecekti. Hatların inşa masrafları ise kumpanya tarafından karşılanacaktı. Fransa ve İngiltere, telgraf hizmetinden yararlandıklarında her on kelime için elli kuruş ücret ödeyecek, buna karşılık Osmanlı Devleti hattın imkânlarından daha avantajlı bir tarifeyle yararlanacak ve daha düşük bir ücret ödeyecekti.

Osmanlı Devleti, kumpanyaya yıllık bir milyon kuruş ödeme yapacak ve bu ödemeyi iki taksit halinde gerçekleştirecekti. Şirketin kâr ya da zarar etmesine bakılmaksızın, devlet bu miktarı ödemekle yükümlü olacaktı. Bunun yanında hattın yapımına bağlı olarak başka bir bölgeye yeni bir kol çekilmek istendiğinde, kumpanya mevcut anlaşma çerçevesinde farklı bölgelere de hat döşeyebilecekti.

Kurulacak kumpanya hisseli bir şirket olacak ve hisse alımlarında Osmanlı tebaasına öncelik tanınacaktı. Şirketin kuruluşu tamamlandıktan sonra ise Osmanlı Devleti dilerse şirketi satın alabilecek ve bunun bedelini on yıl içinde ödeme hakkına sahip olacaktı.

Look'un bu teklifine uzun süre olumlu ya da olumsuz bir yanıt vermedi. 13 Temmuz 1854'te toplanan mecliste Mr. Look'un sunduğu teklifler görüşüldü. Ancak Mr. Look'un sunduğu şartlar Osmanlı Devleti'nin hukukuyla bağdaşmadığı gerekçesiyle reddedildi.[383]

Osmanlı Devleti'ne telgraf imtiyazı için sunulan bir diğer teklif de meşhur İngiliz telgrafçı Sir William Fothergill Cooke'a aitti.

Sir Cooke'un teklifine göre, Osmanlı Devleti adına inşa edilecek telgraf hattı İstanbul'dan Belgrad'a kadar uzanacak ve oradan Avrupa hatlarına bağlanacaktı. İstanbul'dan Edirne'ye kadar uzatılan hat bu noktadan iki kola ayrılacaktı. Birinci kol Edirne'den Şumnu'ya ve oradan da Varna ve Rusçuk'a çekilecekti. İkinci kol ise Edirne'den devam ederek Niş'e ve Niş'ten, bir kol Vidin'e diğer kol Belgrad'a çekilecekti. Sir Cooke sadece hattın inşasını üstlenecek ve beyan ettiği masraflar karşılığında Osmanlı Devleti'nden ödeme alacaktı. Cooke teklifinde söz konusu şehirlere çekilecek olan telgraf hattının masraflarını, hattın kurulum masrafı ve hattın her yıl tekrar edecek daimî masrafı olarak ikiye ayrılıyordu. Hattın tamamlanması için yapılacak harcamalarda fazla ayrıntı vermekten kaçınan Cooke, mil hesabına göre bazı

[383] BOA, İ.HR., 111/5446, 29 L 1270 (25 Temmuz 1854 tarihli irade) ve Lef-1/3/4 ve vr. 5a.; Diren Çakılcı, *Age*., s. 13-14-23.

hesaplamalar yapıp buna göre tahmini bir tutar öne sürüyordu. Buna göre, inşa edeceği her mil için yirmi dört İngiliz lirası talep etmekteydi. Bu hesaba direk bedelleri, imal masrafı ve çalışacak memur-mühendisin maaşları dâhildi. İnşası teklif edilen hat toplamda 1.000 mil olduğuna göre, Cooke tüm hattın yalnızca bu hattın inşası için 24.000 İngiliz lirası talep etmiş oluyordu. Aynı kalemde yer alan direk masrafları için, her mile otuz beşer direkten toplam 35.000 direk için 1.225.000 kuruş bedel biçilmişti. Yine aynı kalemde bulunan ve hattın güvenliğini temin etmek için inşa edilecek olan toplam altı yüz altmış altı bekçi kulübesi için de 799.200 kuruş isteniyordu. Söz konusu hattın toplam maliyeti 5.384.200 kuruştu. Bu miktar kese olarak, 10.768 kese iki yüz kuruşa karşılık geliyordu.[384] Cooke'un teklifi makul bulunmakla birlikte, inşaatın başında bizzat bulunmayı garanti edememesi, yani işi uzaktan idare edecek olması nedeniyle, teklifin bir süre bekletilmesine karar verildi.[385]

Kıbrıslı'nın sadareti sırasında telgraf inşası için yapılan diğer teklif bir Fransız girişimciye aitti. Fransa'da Orman Müdürü olarak görev yapan De La Rue ile eskiden Osmanlı Devleti'nin Paris Sefaretinde başkâtiplik yapan Edouard Blacque Bey, 12 Haziran 1854 tarihinde Hariciye Nezareti vasıtasıyla Babıali'ye İstanbul'dan Belgrad'a kadar bir telgraf hattı inşa etmek için imtiyaz talep ettiler.[386]

Mezkûr hattın toplam uzunluğu üç yüz otuz üç Fransız mili olup, tahmini maliyeti yaklaşık 902.698 frank elli bir santim idi. Söz konusu maliyete, hattın inşası için gerekli tüm araç-gereç ve yapı giderleri dâhildi. Bu tutarın dışında, Osmanlı Devletinden herhangi bir şekilde ek ödeme talebi söz konusu olmayacaktı. Yalnızca Avrupa'dan ithal edilecek telgraf cihazlarının gümrük vergisinden muaf tutulmasını talep ediyorlardı.

De La Rue ve Blacque Bey, bu ön tekliflerini takiben, daha ayrıntılı olan asıl tekliflerini 5 Temmuz 1854 tarihinde Osmanlı hükûmetine resmî olarak sundular. Buna göre, telgraf hattı iki ana kol üzerinden inşa edilecekti. Birinci kol Edirne'den Şumnu'ya, ikinci kol ise Niş'ten Vidin'e uzanacak, hattın son noktası ise Belgrad'da bulunan Osmanlı muhafızının konağı olacaktı. Bu hat, iki tel üzerinde çekilecekti ve toplamda hattın uzunluğu yaklaşık iki yüz yetmiş saatlik bir mesafede olacaktı. Her saatlik mesafe için Osmanlı Devleti, ortaklara 2.712 frank ödeme yapacaktı. Hattın güzergâhında, yedi telgraf merkezi üzerinde inşa edilecekti. Bunlar, İstanbul, Edirne, Şumnu, Sofya, Niş,

[384] BOA, İ.HR., 111/5446, Lef-10/11, 21 L 1270 (17 Temmuz 1854).; Diren Çakılcı, *Age*., s. 15-16.
[385] Diren Çakılcı, *Age*., s. 24.
[386] Diren Çakılcı, *Age.*, s. 17.

Vidin ve Belgrad'tı. Bu şehirlerde telgrafhane olarak kullanılacak binaların mevcut olmaması halinde Osmanlı Devleti yeni binalar inşa etmekle yükümlü olacaktı. Blacque ve De La Rue, telgraf merkezleri için yapılacak tüm bu harcamaların toplamı olarak devletten 17.500 frank talep ediyordu. Buna göre iki yüz yetmiş saatlik tel çekimi ve yedi telgraf merkezinin kurulması için tüm masraflar dâhil edildiğinde Osmanlı Devleti, ortaklara, toplam 4.123.570 kuruş ödeme yapacaktı.[387]

Telgraf hattının inşası için kullanılacak direkler miri ormanlardan tedarik edilecekti, ancak yeteri kadar ağaç bulunmadığı takdirde valiler ve diğer yerel yöneticiler hiçbir fedakarlıktan kaçınmayıp yetkililere yardım ve kolaylık sağlayacaktı. De La Rue ve Blacque, tekliflerinin kabul edilmesini sağlamak amacıyla telgraf hattının inşa ve işletme maliyetlerini azaltmak için her türlü çabayı gösteriyorlardı. Bu amaçla layihada, hat güvenliğini sağlamak amacıyla, kulübelerde görev yapacak bekçiler için yeni kadrolar oluşturmak ve bunlara maaş tahsis etmek yerine, Ordu-yı Hümâyun'dan beş yüz kırk nefer piyade ile yüz otuz beş onbaşının seçilerek görevlendirilmesinin daha uygun olacağını ifade ediyorlardı. Bu askerlerin her biri, dört piyade ve bir onbaşıdan oluşacak şekilde küçük birlikler hâlinde organize edilerek telgraf hattı boyunca, ikişer saatlik mesafelerle inşa edilip bekçi kulübelerine yerleştirilecekti. Her piyade, yarım saatlik bir mesafede devriye ve kontrol görevinden sorumlu olacak, onbaşı ise bu piyadelere nezaret edecekti. Bu sistem çerçevesinde, askerlerin mevcut maaşları olan yüz kuruşa ilave olarak yirmi şer kuruş zam yapılıp, bu şekilde yüz yirmi kuruş maaşla telgraf hattı bekçisi olarak istihdam edilmeleri mümkün olabilirdi. Böylece, hâlihazırda 810.000 kuruş olan yıllık askerî maaşlara yalnızca 162.000 kuruşluk ek bir ödeme yapılarak hattın güvenliği temin edilebilecekti.[388]

Güvenliğin sağlanmasının yanı sıra, hattın inşasına nezaret edebilecek ehil memur eksikliğine de çözüm öneren De La Rue ve Blacque Beyler, geçici bir süreyle Fransa'dan telgraf memurları getirilmesini teklif ediyorlardı. Bu memurların toplam maaşları aylı 8.000 kuruş olacaktı. İstanbul dışında kurulacak merkezlerden Varna ve Belgrad'a ikişer, Şumnu, Sofya, Niş ve Vidin'e ise birer memur atanacak ve bu kişiler de 2.000'er kuruş maaş alacaklardı. Bununla birlikte, hat üzerindeki merkezlerde yapılacak diğer görevlendirmelerle birlikte, toplam Fransız memur sayısı on altıya ulaşıyordu. Bu memurlar için öngörülen toplam yıllık maaş 336.000 kuruş olup, her biri için talep edilen

[387] Diren Çakılcı, *Age*., s. 17-18-19.
[388] BOA, İ.HR., 111/5446, Lef-6.

8.250'şer kuruşluk geliş ve dönüş harcırahının toplamı ise 99.000 kuruşa tekabül ediyordu.

Osmanlı Devleti'nin teklifi kabul etmesi durumunda atılması gereken adımlar da teklifte ayrıntılı biçimde yazılıydı. İlk olarak, telgraf hatlarında kullanılacak alet ve malzemelerin Avrupa'dan satın alınması gerektiği ifade edilerek bu doğrultuda Paris Sefareti adına bir poliçe açılması ve 100.000 franklık bir kredinin bu malzemelerin alımı için hazırlanması isteniyordu. Ayrıca, yapılacak satın alma işlemleri için mümkün olduğunca uzun vadeli kontratlar düzenlenmesine dikkat edileceği belirtiliyordu.[389]

İki Fransız girişimcinin bu teklifleri görüşülmek üzere komisyona havale edildi. İlgili komisyon teklifin maddeleri üzerinde çalışmalarını sürdürdüğü bir sırada, İstanbul'da bulunan De La Rue, komisyona davet edilerek, proje hakkında üyelere bir sunum yapması istendi.

24 Temmuz 1854'te toplanan Telgraf Komisyonu, De La Rue ve Blacque Beyler'in İstanbul'da bulunmalarını ve hattın daha kısa sürede tamamlanabileceğine dair verdikleri garantiye dayanarak tekliflerini kabul etti ve imtiyazı onlara vermeyi uygun buldu. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, 24 Temmuz tarihli tezkiresinde, söz konusu telgraf hattının önemini vurgulamak amacıyla padişaha hem yol güvenliği ve mülki işlerin daha sağlıklı yürütülebileceğini hem de bu hattın "politik açıdan" büyük yararlar sağlayacağını ifade ediyordu. Özellikle Kırım Harbi sırasında Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasında hızlı haberleşmenin ne denli hayati olduğunu hatırlatarak, bu hususa müttefik devletlerin büyük önem atfettiğini dile getiriyordu. Paşa, telgraf hattının stratejik değerini ortaya koyarken, "savaşta haberleşmenin çok önemli" olduğunu da özellikle vurguluyordu.[390]

Nihayetinde, kendi kanaatlerini padişaha ilettikten sonra, aynı tarihte hazırladığı ayrı bir tezkiresinde bu kez komisyonun kararını arz etti. Padişah ise bu değerlendirmelerin ardından ertesi gün De la Rue ve Blacque Bey'e telgraf hattı imtiyazının verilmesini onayladı.[391] Böylece, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadareti sırasında ilk defa telgraf hattı imtiyazı verilerek kısa zamanda inşasına başlandı. İlk olarak İstanbul ile Belgrad arasında yapılması planlanan bu hat, daha sonra Varna-Bükreş

[389] BOA, İ.HR., 111/5446, Lef-6.; Diren Çakılcı, *Age.,* s. 20.
[390] İmtiyaz tekliflerinin Telgraf Komisyonu tarafından değerlendirilmesi için bkz. BOA, İ.HR., 111/5446, 29 L 1270 (25 Temmuz 1854 tarihli irade) ve Lef-1.; Diren Çakılcı, *Age*., 23-24-25.
[391] BOA, İ.HR., 111/5446, 29 L 1270 (25 Temmuz 1854 tarihli irade).; BOA, A.AMD., 51/45, 28 L 1270 (24 Temmuz 1854).; Diren Çakılcı, *Age.*, s. 23.

hattının açılmasıyla güzergâh değiştirerek İstanbul üzerinden Şumnu'ya bağlanacaktı. Eylül 1855'te işletmeye açılacak bu ilk telgraf hattı sayesinde Osmanlı Devleti, aynı zamanda, Avrupa telgraf iletişim sistemine de dâhil olacaktı.[392]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadareti sırasında ilgilendiği diğer önemli mesele de kölelikle ilgiliydi. Sultan Abdülmecid, 1847 yılında siyahi (zenci) köleliği yasaklamış olmasına rağmen, Çerkez köle ticareti hâlâ devam ediyordu. Çerkez köle ticareti, özellikle Kafkasya ve Osmanlı toprakları arasında yaygın olduğu için Babıali, bunu fiilen yasaklayamıyordu.

Aslında İngiltere, 1851 yılında Çerkez köle ticaretinin durdurulması için ciddi diplomatik girişimlerde bulunmuştu. Bu girişimler yalnızca Osmanlı Devleti'ne yönelik değil, aynı zamanda köle ticareti yapan başta Rusya olmak üzere diğer ülkeler için de geçerliydi. Rusya, 1840'lı yıllardan sonra Çerkezleri kendi toplumuna adapte etme politikasının başarısız olduğunu fark etmişti. Bu nedenle, Çerkezlerin Osmanlı topraklarına göç etmelerine müdahale etmiyor veya bilerek göz yumuyordu. Bu durum, Çerkez köle ticaretinin sürekliliğini sağlıyordu.[393]

İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Stratford Canning, Osmanlı hükûmetine sürekli uyarılarda bulunarak Çerkez köle ticaretinin yasaklanmasını talep ediyordu. Canning'in amacı, Osmanlı Devleti ile iş birliği yaparak, Rusya'nın Çerkezleri bölgeden tahliye ederken elde ettiği ekonomik kazancın önüne geçmekti. Ancak Osmanlı Devleti, bu dönemde Canning'in taleplerine olumlu bir cevap vermiyordu.[394]

1854'te üç müttefik devletin (Osmanlı, İngiltere, Fransa) donanmalarının Karadeniz'e girmesiyle birlikte, Rusya denizdeki üstünlüğünü büyük oranda kaybetti. Bu durum, Kırım Savaşı'nın seyri açısından önemli bir değişim yaratırken, aynı zamanda Çerkez köle ticaretinin kaldırılması açısından da kritik bir dönüm noktasıydı. Gelişmeler üzerine Stratford Canning, Babıali'ye bir yazı göndererek, Gürcistan ve Çerkezistan kıyılarında köle ithalinin ve ticaretinin yasaklanmasını şiddetle talep etti. Canning'in bu

[392] Varna telgraf hattı şebekeleri için bkz. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Kırım Savaşı'nda Haberleşme: *Varna Telgraf Hattı Şebekesi", Savaştan Barışa: 150. Yıl dönümünde Kırım Savaşı ve Paris Anlaşması (1853-1856)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2007, s. 119-130.; İstanbul-Belgrad telgraf hattının süreç içindeki gelişmeleri ve ayrıntıları için bkz. Diren Çakılcı, *Age*., s. 29-56.
[393] Ehud R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890)*, çev. Y. Hakan Erdem, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 96-97.
[394] Ehud R. Toledano, *Age*., s. 98.

talebi üzerine, vükelâ meclisinde bu mesele kapsamlı bir şekilde müzakere edildi ve alınan kararlar Kıbrıslı tarafından, 21 Eylül 1854'te padişaha bildirildi.[395]

Buna göre, Çerkez köle ticareti, Osmanlı Devleti için yalnızca ekonomik ve diplomatik değil, aynı zamanda sosyal ve askerî açıdan da büyük sorunlar barındırıyordu. Özellikle müttefiklerin baskılarının arttığı ve Rusya'nın Kafkasya'daki hakimiyetini kaybetmesinin ardından, köle ticaretinin serbest bir şekilde sürdürülmesi artık imkânsızdı. Kıbrıslı, Çerkez ve Gürcüler arasındaki köle ticareti uygulamalarına dikkat çekerek, Çerkezlerin kendi akrabalarını ve çocuklarını köle gibi satma alışkanlıkları olduğunu, Gürcülerin ise kişileri zorla kaçırarak köleleştirdiklerinin altını çiziyordu. Özellikle Gürcüler, Ruslardan nefret ettiği için Osmanlı ordusuna gönüllü olarak yazılıp, askerlik yapıyorlardı. Ancak, onlar askerde iken eşleri ve çocukları Lazlar veya başka birileri tarafından kaçırılıp, köleleştiriliyordu. Bu yüzden Gürcüler, evlerinden uzak kalmamak için Osmanlı ordusunda gönüllü olarak askerlik yapmak istemiyordu. Paşa'ya göre bu durum, Osmanlı ordusunda sorun yaratıyordu. Paşa, İslam dinine mensup Çerkezlerin köleleştirilmesinin şer'î açıdan caiz olmadığını, farklı inançlara mensup kişilerin ise birer mal gibi alınıp satılmalarının insanlık onuruna aykırı bir durum olduğunu Sultan Abdülmecid'e bildirerek Çerkez köle ticaretinin ivedi bir şekildi yasaklanması gerektiğini belirtti.[396]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, köle ticaretinin hem siyasi hem de ahlaki olarak Osmanlı Devleti'ne zarar vermekte olduğuna dikkat çektikten sonra, özellikle İngiltere ve Fransa'nın Afrika'da köle ticaretini yasaklamak için verdikleri çabaları padişaha hatırlatıyordu. Paşa, köle ticaretini yapanları "aklı ermeyen bir grup adam" olarak nitelendirerek, bu ticaretin yalnızca küçük bir kesimin menfaatine olduğunu, ancak devletin bu duruma göz yummasının uzun vadede çok büyük sorunlara yol açacağının altını çiziyordu. Köle ticaretinin kaldırılmasının, çağdaş ve medeni devletler arasında bir gereklilik olduğunu dile getirerek köleliğin devam etmesi halinde Osmanlı Devleti'nin uluslararası alanda olumsuz bir konuma düşeceğini söylüyordu.[397]

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, son olarak Avrupa devletlerinden, özellikle de İngiltere'den gelen baskıları hafifletmek amacıyla, en azından Çerkez köle ticaretine bir sınırlama getirilmesi gerektiğini padişaha tavsiye etti. Kıbrıslı'ya göre, savaş öncesinde

[395] BOA, İ.HR, 114/5553, 30 Z 1270 (23 Eylül 1854 tarihli irade).; Ehud R. Toledano, *Age*., s. 98-99.
[396] BOA, İ.HR, 114/5553, 30 Z 1270 (23 Eylül 1854 tarihli irade).; Ehud R. Toledano, *Age*., s. 99.; Y. Hakan Erdem, Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 132-133-134.
[397] BOA, İ.HR, 114/5553, 30 Z 1270 (23 Eylül 1854 tarihli irade).; Ehud R. Toledano, *Age*., s. 99-100.

köle ticareti sınırlı bir ölçüde yapılırken, savaş koşulları nedeniyle bu ticaret hacmi oldukça artmıştı ve mevcut durumu kontrol altına almazsa köle ticareti gelecekte zaten tamamen yasaklanacaktı. Dolayısıyla, Kıbrıslı Mehmed Paşa, Avrupa Devletleri ve özellikle Gürcü halkını tatmin edecek yeni bir düzenleme ivedi bir şekilde yapılmalıydı.[398] Bu gelişmelerin üzerine 23 Eylül 1854 tarihinde Çerkez üserâsı ticaretinin memnûiyeti hakkında fermân-ı âlî sadır oldu ve Çerkezlerin köle olarak alınıp satılması ilk defa Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadareti sırasında yasaklandı.[399]

Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı sırasında müttefikleriyle Rusya'ya karşı savaşırken, aynı zamanda reform çabalarını hızlandırmaya yönelik adımlar atıyordu. Bu dönemde gerçekleştirilen en önemli reform girişimlerinden biri de 7 Eylül 1854 tarihinde temelleri atılan Meclis-i Âlî-i Tanzîmât idi. Bilindiği üzere Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte, Osmanlı Devleti idari, sosyal ve askerî alanda reform hareketlerine girişmişti. Bu reformlar arasında rüşvete karşı mücadele etmek çok önemli bir yer tutuyordu. Ancak, o dönemde üst düzey devlet adamlarını yargılayacak herhangi bir kurumun olmaması rüşvet karşı mücadeleyi sonuçsuz bırakıyordu. Nitekim Damat Mehmed Ali Paşa'nın adının karıştığı *tatbik mühürü*[400] meselesi de hem Tanzimat'ın ilanıyla birlikte yapılması kararlaştırılan reform çalışmalarını hızlandırmak hem de rüşvetle mücadele konusunda daha somut adımlar atılmasını zorunlu hâle getirmişti. Bunun üzerine Sultan Abdülmecid, sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya hitaben yayımladığı Hatt-ı Hümâyunda, Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerin uygulanmasına büyük çaba gösterilmiş olmasına rağmen, mülkiye idaresinde hâlâ birçok eksiklik bulunduğundan duyduğu rahatsızlığı ifade etmekteydi. Sultan, bu eksikliklerin başlıca sebebi olarak rüşvet ve yolsuzluk olaylarını işaret ediyor ve bu tür sorunların kesinlikle çözüme kavuşturulması gerektiğini belirtiyordu.[401] Bu sebeple, devletin işleyişini bozan bu sorunların çözümü ve toplumun ıslahı amacıyla yeni bir meclisin kurulması şiddetle lüzumlu görülmüştü.

Hatt-ı Hümâyun'un ilanından bir gün sonra yani 8 Eylül 1854'te Meclis-i Umumi toplandı. Meclise; vükela, ulema, ricalden bazı devlet adamları, askerî zevat, patrikler ve

[398] BOA, İ.HR., 114/5553, 30 Z 1270 (23 Eylül 1854).; Ehud R. Toledano, *Age.,* s. 100.
[399] Sarkis Karakoç, *Külliyât-ı Kavânîn*, C. 1, haz. M. Akif Aydın (vd.), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s. 261.
[400] Tatbîk-i Mühür meselesinin detayları için bkz. Serap Sunay, "Tanzimat Meclisi'nde Görülen İlk Rüşvet Davası: Tatbîk-i Mühür Meselesi ve Perde Arkası", *Türk Kültürü İncelemeri Dergisi*, C. 33. (2015), s. 87-114.; Bu mesele için ayrıca bkz. *Akşam,* No: 7242, 14 Aralık 1938.
[401] Meclisin açılmasına dair yayımlanan hatt-ı hümâyun için bkz. BOA, İ.DH., 306/19484, 14 Z 1270 (7 Eylül 1854).; Ali Akyıldız, *Merkez Bürokrasisi*, s. 296.; M. Yasin Taşkesenlioğlu, *Tanzimat Döneminde Bir Reform Meclisi Meclis-i Âlî-i Tanzîmât (1854-1861)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, s. 43-44.

hahambaşıları katıldılar. Toplantıda meclisin kurulmasına dair Sultan Abdülmecid'in Hatt-ı Hümâyun'u okundu ve hazır bulunanlar tarafından tasdik edildi.

Bu ön hazırlıktan kısa bir süre sonra Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın yalısında toplanan Encümen-i Meşrevet'te kurulacak meclisin üyeleri tespit edildi. Meclise atanacak reis ve azaların özellikle maliye konusunda yetkin ve deneyimli kişiler arasından seçilmesi gerektiği vurgulandı. Ayrıca, meclisin bir reis ve dört üyeden oluşmasına karar verildi. Yapılan istişareler sonucunda meclis başkanlığına Mehmed Emin Âli Paşa getirildi. Böylece Meclis-i Âlî-i Tanzîmât, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadareti döneminde, 20 Ekim 1854'te resmen faaliyete geçti. Meclis, Tanzimat reformlarının uygulanması ve devlet işleyişindeki aksaklıkların giderilmesi amacıyla birçok önemli görev üstlendi.[402]

Kırım Savaşı gibi kritik bir dönemde sadrazam olan Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın bu ilk sadareti yaklaşık altı ay sürdü. Sadareti boyunca devletin mali durumu, kölelik meselesi ve Tanzimat reformları gibi önemli sorunlarla uğraşan Kıbrıslı, 23 Kasım 1854 tarihinde sadaret makamından azledildi.[403]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadrazamlıktan azledilmesine ilişkin çeşitli rivayetler mevcuttur. Cevdet Paşa'ya göre, bu azilde etkili olan isim Mustafa Reşid Paşa'dır. Oysa ki Reşid Paşa, daha önce Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadarete getirilmesinde de bizzat rol oynamış ve onun göreve gelmesine önayak olmuştu. Yine Cevdet Paşa'dan nakille, daha önce de bahsettiğimiz gibi, Mehmed Paşa'nın bir mecliste, "Eğer sadrazam olsaydım, Damat Mehmed Ali Paşa'yı sürgün ederdim" gibi sözler sarfetmesi Mustafa Reşid Paşa tarafından işitilmiş; Reşid Paşa, Damat Mehmed Ali Paşa'ya düşmanlık beslediği için, bu sözü de fırsat bilerek Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı sadarete getirilmesini sağlamıştı. Ancak Kıbrıslı Mehmed Paşa sadrazam olduktan sonra, beklentilerin aksine Damat Mehmed Ali Paşa'yı sürgüne göndermemiş, bu da Mustafa Reşid Paşa'nın tepkisine ve Kıbrıslı'dan soğumasına neden olmuştu. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadaretinin yedinci günü toplanan Meclis-i Mahsus'ta söz alan Mustafa Reşid Paşa, Mustafa Paşa'nın deneyimlerinden yararlanabileceğini öne sürerek onu Meclis-i Âliye'ye aza etmek istediğini dile getirmişti. Ancak bu teklife Kıbrıslı Mehmed Paşa, "Evet, onu da almalıyız. Fakat onunla birlikte

[402] Sadrazamın konağında toplanan meclis için bkz. BOA, İ.MMS., 2/79, 2 M 1271 (25 Eylül 1854)..; M. Yasin Taşkesenlioğlu, *Tanzimat Döneminde Bir Reform Meclisi Meclis-i Âlî-i Tanzîmât (1854-1861)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, s. 45-46.; Meclis-i Âlî Tanzîmat bünyesine atanan diplomat ve memurlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmed Lûtfî Efendi*, Age.,* C. IX, s. 109.

[403] BOA, İ.DH., 312/19961, 2 RA 1271 (23 Kasım 1854).; BOA, HR.SFR.3., 18/37, Lef-1/2, 1 RA 1271 (22 Kasım 1854).; *Takvîm-i Vekâyi*, No: 514, 16 RA 1271 (3 Aralık 1854).; *Cerîde-i Havâdis,* No: 717, 12 RA 1271 (3 Aralık 1854). Lütfi, *Age.,* C. IX, s. 109.

Damat Mehmed Ali Paşa'yı da almalıyız. Neden boşta dursunlar?" şeklinde karşılık vermişti. Bu sözler üzerine Reşid Paşa sinirlenmiş ve "Mehmed Ali Paşa onun gibi değildir. O, tehlikeli birisidir" diyerek konuyu kestirip atmıştı. Bu olay, iki devlet adamı arasındaki gerilimi daha da artırmıştı. Mustafa Reşid Paşa, o günden sonra Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı sadrazamlıktan azlettirmek için çeşitli girişimlerde bulunmaya başlamıştı. Ancak yine Cevdet Paşa'ya göre, Reşid Paşa, sadrazamlığa getirilmesinde bizzat rol oynadığı Kıbrıslı'yı yalnızca bir hafta sonra görevden aldırmaya teşebbüs etmenin hoş karşılanmayacağını düşündüğü için, bu yöndeki girişimlerini bir süreliğine ertelemiş ve Paşa'yı sadaretten uzaklaştırmak için daha stratejik adımlar atmayı ve uygun bir zamanı kollamayı tercih etmişti. Kısa bir süre sonra Meclis-i Mahsus'ta yaşanan bir hadise Mustafa Reşid Paşa'ya aradığı fırsatı vermişti. Kıbrıslı Mehmed Paşa, toplantı sırasında söz alarak, Mütercim Rüşdi Paşa'nın[404] Şam'a gönderilmesi gerektiğini belirtmiş; hatta Paşa bu görevi kabul etmezse, zorla gönderilmesinin uygun olacağını dile getirmişti. Ancak Mustafa Reşid Paşa, bu öneriye karşı çıkarak, "Ben onun zorla gönderilmesine rıza göstermem", diyerek açıkça Kıbrıslı'ya muhalefet etmişti. Bu hadisenin ardından, Mütercim Rüşdi Paşa, Mustafa Reşid Paşa'yı arkasına alarak Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya karşı açık bir şekilde muhalefete başlamıştı. Nihayetinde, Reşid Paşa'nın yürüttüğü siyasi manevralar karşısında Kıbrıslı tutunamamış, 23 Kasım 1854 tarihinde sadaretten azledilmişti.[405]

Kıbrıslı'nın sadaretten azli konusunda Mahmud Kemal İnal ise Cevdet Paşa'dan farklı olarak, azlin sebebini Kıbrıslı'nın sert mizacıyla ilişkilendirmektedir. İnal'a göre, Kıbrıslı Mehmed Paşa gayet sert mizaçlı bir kişi olduğundan, dönemin Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa'nın mütahakkimane davranışlarına Mustafa Naili Paşa gibi sabredemiyordu. Bu durum, iki devlet adamı arasında ciddi anlaşmazlıklara ve sürtüşmelere yol açtığı için Reşid Paşa'nın etkisiyle Kıbrıslı sadaretten azledilmişti.[406]

Kıbrıslı'nın azli hakkında bir başka rivayet de Melek Hanım kaynaklıdır. Melek Hanım'ın hatıratında yer alan bilgilere göre, Paşa'nın sadrazamlıktan azledilmesine yol açan olayların temelinde, Kıbrıslı'nın eşi Feride Hanım ile Mustafa Reşid Paşa'nın eşi arasında yaşanan kişisel anlaşmazlıklar yatıyordu. Melek Hanım, bu iki kadın arasındaki soğukluğun zamanla açık bir düşmanlığa dönüştüğünü ve bunun Paşalara da yansıdığını

[404] Mütercim Rüşdi Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Durdu, *Mütercim Rüşdi Paşa*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2017.
[405] Cevdet Paşa, *Tezakir*, 1-12, s. 25.
[406] Mahmud Kemal İnal, *Age.,* Cüz. I, s. 86.

söylüyordu. Reşid Paşa'nın eşi, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın yükselmesinde eşinin payı olduğunu düşündüğünden, Feride Hanım'ın kendisine soğuk davranmasını kabul edememiş ve bu durum, Reşid Paşa ile Kıbrıslı Mehmed Paşa arasındaki ilişkiyi de olumsuz etkilemiştir.[407]

Reşid Paşa ile Kıbrıslı Mehmed Paşa arasında yaşanan bu gerilim, Reşid Paşa'nın Kıbrıslı'ya karşı kin beslemesine yol açmış ve sonrasında yaşanan tatbik-i mühür meselesi, bu düşmanlığı daha da derinleştirmişti. Reşid Paşa sonraki süreçte Paşa'yı sadaretten azlettirmek için çeşitli faaliyetler bulunmuş nihayetinde bu konuda başarılı da olmuş ve Kıbrıslı sadaretten azledilmişti.[408]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadaretten azledilmesine dair son rivayet, Destrilhes'in eserinde yer almaktadır. Destrilhes'e göre, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın telgraf hattı imtiyazlarını Fransızlara vermesi hoşnutsuzluğa yol açmış ve nihayetinde onun sadrazamlıktan azledilmesine neden olmuştu.[409]

2.2.1. Padişaha Sunduğu Islahat Layihası

Kıbrıslı Mehmed Paşa, sadarete atandıktan sonra bir layiha kaleme aldırarak bunu vükelâ toplantısında gündeme getirip vezirlerin fikir ve görüşlerini sormuştu. Hayrettin Bey'in Vesaik-i Tarihiyye-i Siyasiyye isimli eserinde bu layihadan tafsilatlı bir şekilde bahsedilmektedir. Hayrettin Bey'e göre, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durum, Avrupa devletlerinin Gülhane Hatt-ı Hümâyunu'nun ilanından itibaren sürekli olarak talep ettiği reformları gerçekleştirmeyi zorunlu kılıyordu. Özellikle 1853'te patlak veren Kırım Savaşı'yla birlikte, Batılı devletler Tanzimat Fermanı'yla vaat edilen reformların bütünüyle hayata geçirilmediğini öne sürerek reform taleplerini savaş süreciyle birlikte daha da artırmışlardı. Kırım Muharebesi devam ederken sadrazamlık makamına getirilen Kıbrıslı Mehmed Paşa da Osmanlı Devleti'nde bazı köklü yeniliklerin hayata geçirilmesinin gerekli olduğunu düşünüyordu. Bu doğrultuda, kendi fikir ve önerilerini içeren bir layiha hazırlayarak padişaha sundu. Paşa'nın sunduğu layiha, Osmanlı Devleti'nin o dönem karşı karşıya olduğu siyasi, ekonomik ve idari sorunlara yönelik çözüm önerileri içeriyordu. Hayrettin Bey'e göre, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın kaleme aldırdığı layihanın önemi sadece dönemin ihtiyaç duyulan yeniliklerden ibaret değildi. Bu layiha, aynı zamanda sadrazamlık makamında bulunan bir devlet adamının

[407] Melek Hanım, *Age*., s. 136.
[408] Melek Hanım, *Age.,* s. 136-137-138.
[409] M. Destrilhes, *Confidences la Turquie*, Paris 1855, s. 130.

bizzat kendi görüşlerini dile getirmesi ve devletin iç sorunlarını açık bir şekilde aktararak çözüm önerileri sunması bakımından da büyük önem taşıyordu.[410] Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sunduğu layiha, beş temel başlık altında incelenebilir. Bu başlıklardan ilki, devlet yönetimi, devlet adamları ve ekonomi ile ilgili meselelerdir.

Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya göre, devlet işleri düzgün biçimde yapılıp, bürokratik yapı görevini kötüye kullanan insanlardan temizlenebilirse Osmanlı Devleti, ihtiyaç duyulan her türlü ıslahatı yapabilecek güç ve kabiliyete sahip olacaktı. Çünkü, Osmanlı Devleti'nde reformların başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için, devlet işlerinde görev alacak kişilerin liyakatli olması lazımdı. Mülkiyede görev yapacak memurların, okuma yazma konusunda yetkin, kanunları iyi bilen ve işlerinde dirayetli kimseler olmaları gerekiyordu. Paşa'ya göre, bu niteliklere sahip olmayan, dirayetsiz ve iş bilmeyen kişilerin devlet işlerine dâhil edilmesi Osmanlı Devleti'nin gelişimini engelleyecekti. Liyakat ve uzmanlık, Kıbrıslı'nın layihasında vurguladığı en önemli kavramların başında yer alıyordu. Ona göre, devlet bürokrasisinde görev alan memurlar, yalnızca teorik bilgiye değil, aynı zamanda uygulamada başarılı olabilecek yetenek ve bilgi birikimine de sahip olmalıydı. Aksi takdirde, devlet işlerinin düzenli ve verimli şekilde yürütülmesi mümkün değildi. Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya göre, liyakat ve ehliyet konusuyla yakından ilişkili olan memur tayinleri konusunun da adil ve hakkaniyetli bir nizama bağlanması şarttı. Eğer bu atamalara rüşvet, kayırmacılık ve keyfilik gibi fesatlıklar karışırsa, bunun sadece devletin işleyişini değil, aynı zamanda İslam dininin kutsal değerlerine de zarar vereceğini belirtiyordu. Paşa, memur atamalarında yaşanan adaletsizlik ve keyfiliklerin hem dini hem de ahlaki açıdan büyük bir tehlike oluşturduğunun altını çizmekteydi. Bu sebeple, özellikle hizmet-i şer'iyye kapsamında istihdam edilecek memurların seçiminde de aynı özenin gösterilmesi gerektiğini savunuyordu. Kıbrıslı Mehmed Paşa, diğer memuriyetlerde olduğu gibi, dini hizmetlerde de liyakat ve dürüstlük kavramları temel kriterler olarak kabul edilmeliydi.[411]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, layihasının devamında Osmanlı Devleti'nde uzun süredir devam eden bir başka soruna daha dikkat çekmişti. Paşa'ya göre, esnaf ve tabipler, çocuklarını hak etmedikleri halde devlet kademelerindeki bürolara (aklâm-ı şâhâne) kaydettirerek memur yapabiliyorlardı. Bu durum, devletin kaynaklarının israf edilmesine ve hak etmeyen kişilerin devletten maaş almasına yol açıyordu. Paşa'ya göre, o kadar çok

[410] Hayreddin Nedim Bey, *Vesaik-i Tarihiyye ve Siyasiye Tetebbuatı*, C. 2, İstanbul 1326, s. 37-38.
[411] Hayreddin Nedim Bey, *Age*., 38-39-40.

kişi hak etmeden devlet kademelerine yerleştirilmişti ki, bundan dolayı ülkede haddinden fazla "kâtip zümresi" bulunuyordu. Kıbrıslı'ya göre, bu durum devlete birçok açıdan zarar veriyordu. Birinci olarak, ülkede haddinden fazla kâtip olması, maliyeye büyük bir külfet oluşturuyordu. Bu durum, mali dengelerin bozulmasına neden oluyordu. İkinci olarak, her ne kadar bütçeden kâtip sınıfı için mühim bir tahsisat ayrılmış olsa da memlekette lüzumundan ziyade kâtip istihdam edilmesi, onların maaşlarının düşük kalmasına sebebiyet vermekteydi. Bu durum, kâtiplerin geçim sıkıntısı yaşamasına ve işlerini düzgün bir şekilde yapamamalarına yol açıyordu. Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya göre, söz konusu sorunları ortadan kaldırmak için devlet dairelerine yalnızca ihtiyaç kadar kâtip alınmalı ve bu alımlar gelişi güzel değil, belli bir düzen ve liyakat esasına göre yapılmalıydı. Bunun için, kâtip olacak kişilerin öncelikle rüşdiye mekteplerinde sınava tabi tutulmalıydı. Bu sınav, kâtip adaylarının bilgi ve yeteneklerini ölçmek amacıyla yapılmalı ve ancak bu sınavda başarı sağlayan kişiler göreve atanmalıydı.

Kıbrıslı'ya göre, bir devletin en önemli unsurlarından biri maliye idi ve Osmanlı Devleti'nin mali yapısını güçlendirmek için ciddi adımlar atılması şarttı. Paşa, maliyenin sıkı bir denetim altına alınmasını, vergi toplama sürecinin düzenlenmesini ve devletin gelirlerini artıracak yöntemlerin bir an önce hayata geçirilmesini öneriyordu. Bu konuyla ilişkili olarak Paşa, Defter-i Hakanî kayıtlarının çoğaltılarak taşradaki yetkililere gönderilmesinin önemine dikkat çekerek; bu kayıtların, taşradaki görevlilerce dikkatle incelenip toprağın mülkiyeti ve tasarrufu hakkında bilgi sahibi olmaları gerektiğini söylüyordu. Ayrıca, Kıbrıslı Mehmed Paşa, daha önceden kendilerine vergi imtiyazı verilmiş olan bazı işletmelerin de bu ayrıcalığı kaldırılarak yeniden vergi kapsamına alınması gerektiğini belirtiyordu. Paşa'ya göre, İstanbul'da çok sayıda dükkân, mağaza ve han olduğundan, bu tür ticari işletmelerin vergi dışı bırakılması, devlet hazinesine büyük bir zarar veriyordu. Kıbrıslı Mehmed Paşa, devlet hazinesinin korunmasının ve mali disiplini sağlamanın önemine vurgu yaparken, her şeyin en küçük ayrıntısına kadar hesaplanmasını zorunlu olduğunu ifade ediyordu. Hazinenin gereksiz yere tek bir akçesinin dahi harcanmaması gerektiğini savunan Paşa, mali sorumluluğun yalnızca belirli kişiler tarafından değil, tüm devlet kademelerinin ortak çabasıyla sağlanması gerektiğini hatırlatmaktaydı. Ancak, Paşa'ya göre yalnızca hazinenin korunması ve mali disiplinin sağlanması yeterli değildi. Rüşvet denilen illetin de mutlaka çaresine bakılmalı. Çünkü, ona göre, devletin kendi içindeki en büyük sorunlarından bir rüşvetti. Rüşvetin tamamen ortadan kaldırılması için, güçlü bir kanun çıkarılması gerektiğini savunan Paşa,

bu kanunun uygulanmasında kimsenin ayrıcalıklı tutulmaması gerektiğini ifade ediyordu. Paşa'ya göre hem rüşvet veren hem de rüşvet alan kişilerin aynı derecede cezalandırılmalıydı. Rüşvet sorunu çözülemezse, yapılacak tüm reformların başarıya ulaşması da mümkün olmayacaktı.

Paşa, layihasının devamında Evkaf-ı Hümâyun hazinesinin ıslah edilmesi gerektiğine de değinmekteydi. Paşa'ya göre, Evkaf-ı Hümâyun hazinesinin işlerini düzene koyarak gelirlerini arttırmak ve giderlerini yani harcamalarını kısmak lazımdı. Ayrıca, vakıf malları üzerinde yaşanan yolsuzluklarından önlenmesi gerekliydi.

Kıbrıslı'nın layihasında yer verdiği ikinci önemli mesele askerîye ile ilgilidir. Paşa, ümera-i askerîyeden aktif olarak görevde bulunmayan veya kısa süreliğine açığa alınan kişilerin askerî sıfatlarına dokunulmamak kaydıyla maaşlarının nizamiye hazinesinden karşılanmasının daha uygun olacağını belirtiyordu. Paşa ayrıca, Osmanlı kara ve deniz kuvvetlerinde görev yapan asker sayısının yeniden düzenlenmesi gerektiğini ifade ederek, ordudaki askerlerin mühimmat ve üniforma bakımından ciddi eksiklikler yaşadığını, bu eksikliklerin ise kademeli ve planlı bir şekilde giderilmesinin zaruri olduğunu söylüyordu. Kıbrıslı Mehmed Paşa, belediyelerde istihdam edilen zaptiye neferatının durumuna değinerek, bundan sonraki süreçte belediye neferatının "jandarma usulüne" göre işe alınmasının daha uygun olacağını ifade ediyordu.

Paşa'nın layihasının üçüncü kısmını bayındırlık, orman, maden ve gümrük konuları oluşturuyordu.

Kıbrıslı'ya göre, ormanlar ve madenler için yeni düzenlemeler yapılmalıydı. Demiryolları imtiyaz hakları gerek Osmanlı Devleti tebaasından olan kişilere veya Avrupalılara ihale edilip lüzum görülen mahallere inşa edilmeliydi. Çiftçilik ve ekiciliğe özen gösterilip halk teşvik edilmeliydi. Bunun içinde güvenilir kişilerden seçilen memurlar halka yol göstermeli ve onları yüreklendirmeliydi. Böylece halk daha fazla ekim yapıp artan üretimi sayesinde belli bir refaha erişebilirdi. Gümrük ve karantina hizmetlerinde çalışacak kişilerin ise askerlikten sorunsuz bir şekilde ayrılmış güvenilir kimseler arasından seçilip istihdam edilmeliydi. Kıbrıslı Mehmed Paşa layihasında cizyeye de değinerek cizyeyi toplayan kişilerin ehil ve güvenilir kişilerden seçilmesi gerektiğinin altını çiziyordu.

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın layihasının dördüncü kısmını gayrimüslimlere ayırmıştı. Kıbrıslı Mehmed Paşa hangi din ve mezhepten olursa olsun yetenekli ve

güvenilir olan gayrimüslimlerin askerî ve mülki kurumlar bünyesinde istihdam edilmeleri gerektiğini savunuyordu. Ancak Paşa, istihdam edilecek kişilerin Türkçe bilmesi ve okur yazar olmalarının zorunlu bir kriter olduğunun altını çiziyordu. Kıbrıslı Mehmed Paşa, Rum papazlarının halka zulmettiğine de dikkat çekerek, papazların gayrimüslim tebaadan haksız şekilde elde ettikleri kazançların ortadan kaldırılmasının zorunluğu olduğunu ancak papazların da geçimini sağlaması için onlara aylık maaş bağlanmasını teklif ediyordu.

Kıbrıslı Mehmed Paşa layihasının son kısmında eğitime de yer vermeyi ihmal etmemiş, medreselerde eğitim gören talebelere kolaylık sağlanmasını gerektiğini belirterek, medreselerde de bazı ıslahatların yapılmasına ihtiyaç olduğunun altını çizmişti.[412]

2.3. Meclis-i Âlî-i Tanzîmât Riyasetine Getirilmesi ve Faaliyetleri

Meclis-i Vâlâ-ı Ahkâm-ı Adliye, Sultan II. Mahmud tarafından 1838 yılında, Osmanlı Devleti'nde hayata geçirilmesi planlanan reformları müzakere etmek ve bu reformlara ilişkin hukuki zemini hazırlamak amacıyla kurulmuştur. Tanzimat'ın ilanıyla birlikte, meclis tam anlamıyla bir reform organına dönüşmüş; yalnızca düzenlemelerin takibini ve denetimini yapmakla kalmamış, aynı zamanda gerek duyulduğunda idareciler için yüksek yargı organı vazifesi de görmüştü. Kısa bir süre sonra Meclis-i Vâlâ'ya, Dar-ı Şûrâ-yı Babıali'nin yetki ve sorumluluklarının da eklenince söz konusu meclis Osmanlı Devleti'nde tek yasama organı hâline gelmişti.[413] Ancak 1854 yılına gelindiğinde Meclis-i Vâlâ, artan iş yükü sebebiyle tüm konularla yeterli düzeyde ilgilenememeye başlamıştı. Bu durum, bazı noktalarda devletin işlerinde aksamalar yaratıyordu. Tüm bunların yanında Sultan Abdülmecid, Tanzimat'ın ilanıyla birlikte yapılması planlanan reformların istenen seviyeye ulaşmamasından oldukça rahatsızdı. Padişah, reformların önündeki en büyük engelin rüşvet olduğunu düşünüyordu. Çünkü rüşvet, yasaların hâkim kılınmaya çalışıldığı bu reform sürecinde, kanun dışılığı, kayırmacılığı ve keyfiliği besliyordu. Bu konunun, teşkil edilecek bir meclis marifetiyle bir an önce ele alınması gerekiyordu. Padişah ilk etapta beş-altı kişiden oluşacak bir meclisin bu konuyla ilgilenmesi için yeterli olabileceği görüşündeydi. Bunun üzerine gerekli hazırlıklar yapılmayı başlandı ve Sultan

[412] Hayreddin Nedim Bey, *Age.,* İstanbul 1326, s. 40-45.
[413] Ali Akyıldız*, Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, (6. Baskı), İstanbul 2018, s. 64-65.; Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, Türk Tarih Kurumu (2. Baskı), Ankara 1999, s. 41-43. Meclis-i Vâlâ için Ayrıca bkz. Stanford J. Shaw, "The Central Legislative Councils In The Nineteenth Century Ottoman Reform Movement Before 1876", *International Journal of Middle East Studies I*, (1970), s. 57-58-60vd.

Abdülmecid'in 7 Eylül'de yayımladığı Hatt-ı Hümâyunla Meclis-i Âlî-i Tanzîmât'ın temelleri atıldı.[414]

Yeni kurulan meclis tüm yasama yetkilerini üzerine almış ve yargı yetkisini Meclis-i Vâlâ'ya bırakmıştı. Ancak, üst düzey devlet görevlilerini yargılama yetkisi yeni kurulan meclise tanınmış bir ayrıcalıktı. Ek olarak meclise mali işlerle ilgilenme yetkisi de verildi. Ayrıca bu meclis, tanzimat reformlarını ilgilendiren bütün konularda merkezi bir istişare ve müzakere kurumu niteliğindeydi. Bundan dolayı Meclis-i Âlî-i Tanzîmât, diğer bütün meclislerden daha üstün bir konumdaydı.[415]

Meclis-i Âlî-i Tanzîmât başkanları genellikle reformist üst düzey devlet adamlarından seçilirdi. Bu meclisin riyasetine getirilen kişi Meclis-i Vükelâ ve Meclis-i Umumi'nin de doğal üyesi sayılırdı. Dolayısıyla meclis başkanı doğrudan devlet işlerinde söz hakkına sahipti. Ayrıca meclis başkanları protokolde Meclis-i Vâlâ reisinin önünde, dördüncü hükûmet üyesi olarak kabul edilirdi. Meclisin ilk başkanı olan Âli Paşa ve onun görevden alınmasıyla riyasete getirilen Fuad Paşa, hariciye nazırlığı uhdelerinde kalarak meclis başkanlığını yürütmüşlerdi. Ancak bu durum yapılması planlanan reformları sekteye uğratıyordu.[416] Bu yüzden, meclis riyasetine ikinci bir görevi olmayan devlet görevlisinin atanmasının daha uygun olacağına karar verildi. Alınan karar doğrultusunda Kıbrıslı Mehmed Paşa, 27 Temmuz 1855 tarihinde Meclis-i Âlî-i Tanzîmât riyasetine getirildi. Ayrıca meclis azalığına da eski ticaret nazırı İsmail Paşa ve Vidin valisi Sami Paşa atandı. Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya bu görevi için 70.000 kuruş, İsmail ve Sami Paşalara ise 31.000 kuruş maaş tahsis edildi. Bu durumda, meclis başkanı olarak Kıbrıslı Mehmed Paşa, meclis üyelerinin aldığı maaşın yaklaşık iki katından fazla bir maaş kazanmış oluyordu. Bu maaş farkı, başkanlık görevine verilen önemi ve sorumluluk seviyesini de göstermektedir.[417]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın başkanlık yaptığı dönemde meclise havale edilen en önemli sorunlardan biri iâne-i askerîyye[418] meselesiydi. Bilindiği üzere, 1855 yılına

---

[414] Yasin Taşkesenlioğlu, *Age.,* s. 44-44-45.; Ali Akyıldız, "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye", *DİA*, C. 28, Ankara 2003, s. 250-251.
[415] Yasin Taşkesenlioğlu, *Age.,* s. 47-49-50.
[416] *Aynı Eser*, s. 99-100.; Halim Kılıç, "Tanzimat Reformlarının Düzenleyici Yüksek Kurumu Olarak Meclis-i Âli Tanzimat (1854-1861)", *Turkish Studies*, C. 15, S. 4, (2020), s. 536-537.
[417] Meclisin riyasetine Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın getirilmesi ve azaların belirlenmesi hakkında bkz. BOA, İ.DH., 325/21147 12 ZA 1271 (27 Temmuz 1855).; Kıbrıslı'nın maaşı hakkında bkz. BOA, İ.DH., 324/21114, 18 ZA 1271 (2 Ağustos 1855).
[418] İâne-i askerîyye vergisi, cizye vergisinin kaldırılmasının ardından, gayrimüslim Osmanlı tebaasından fiili askerlik yapmamaları karşılığında tahsil edilen bir vergidir. Bkz. Ufuk Gülsoy, "Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlikten Muâfiyet Vergisi: Bedel-i Askerî (1855-1909)", *Tarih Dergisi*, S. 37, (2002), s. 93-118.

gelindiğinde Kırım Savaşı'nın etkileri Rusya için ağır sonuçlar doğurmuş, müttefik kuvvetlerin Sivastopol'da kazandığı başarılar Rusya'ya ciddi kayıplar yaşatmıştı. Tam bu dönemde, Çar I. Nikola'nın ölümü üzerine Mart 1855'te yerine geçen Çar II. Aleksandr, Rus ordusunun savaşta avantaj sağlayamayacağını fark ederek barış görüşmelerine yanaşmak zorunda kaldı.

Bu bağlamda, 15 Mart 1855 tarihinde Viyana'da bir barış anlaşmasının ön müzakeresi niteliğinde bir konferans düzenlendi. Viyana Konferansı'nda alınan kararların dördüncü maddesi, Osmanlı padişahının bağımsızlık ve egemenlik haklarına zarar vermeden gayrimüslim tebaanın haklarının korunması gerektiğiyle alakalıydı. Aslında bu konu, özellikle İngiltere ve Fransa'nın uzun zamandır desteklediği bir talepti. Batılılar, özellikle Müslüman olmayan tebaadan alınan "cizye"[419] vergisinden duydukları rahatsızlığı sıkça dile getiriyorlardı. Cizyenin, İslam hukuku gereğince gayrimüslimlerden alınan bir vergi olması, Batılı devletler tarafından hem siyasi hem de dini bir ayrım olarak görülüyordu. Bu nedenle, Batılılar Osmanlı Devleti'nden, cizyenin "Şu nam suretle alınmakta olan verginin bir ahar tarikle tahsilini" yani farklı bir yöntemle tahsil edilmesini istiyorlardı. Sonuç olarak, Kırım Savaşı sırasında Osmanlı Devleti bu baskılara boyun eğmek zorunda kaldı. Sultan Abdülmecid, 28 Mart 1855 tarihinde, yüzyıllardır gayrimüslimlerden alınan cizye vergisini kaldırdığını resmen duyurdu.[420]

Sultan Abdülmecid'in cizye vergisini kaldırması, Batılı devletler ve Hristiyanlar için büyük bir zafer olarak değerlendirildi. Yüzyıllardır süregelen bu uygulama, Hristiyanlar tarafından dinlerine bir hakaret olarak algılanmaktaydı. Cizyenin kaldırılmasıyla Osmanlı Devleti, Batılı güçlerin reform taleplerine boyun eğmiş oldu. Cizyenin kaldırılmasının ardından Babıali, İstanbul'daki Avrupalı sefirlere bir yazı göndererek, bu verginin artık tahsil edilmeyeceğini açıkça ifade etti. Aynı zamanda yeni alınan karar doğrultusunda, Hristiyanların da Müslümanlar gibi Osmanlı ordusunda görev almalarının mümkün olacağı belirtildi.

Bu karar, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaa ile Müslüman tebaa arasında eşitlik sağlamaya yönelik önemli bir adımdı. Ancak Hristiyanlar, Osmanlı ordusunda görev almada isteksiz davranıyordu. Bunun üzerine, Osmanlı Devleti 1856 yılına

[419] Cizye için bkz. Mehmet Erkal, "Cizye", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 42-45.
[420] Fahir Armoğlu, *Age.,* s. 258-259-260.; Midhat Sertoğlu, *Age.,* C. VI, s. 3074.; Cizyenin kaldırılması için ayrıca bkz. Ufuk Gülsoy, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerî*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 61-62.; Cizye'nin kaldırılma aşamaları için ayrıca bkz. Mehmet Yıldız, "1856 Islahat Fermanı'na Giden Yolda Meşrutiyet Arayışları (Uluslararası Baskılar ve Cizye Sorununa Bulunan Çözümün İslami Temelleri)", *Türk Kültürü İnceleme Dergisi*, S. 7, (2002), s. 75-114.

gelindiğinde, gayrı Müslümlerin askerlikten muaf tutulmalar karşılığında, onlardan iane-i askerîyye adında bir vergi toplamaya karar verdi. Bu verginin kimlerden ve nasıl tedarik edileceği hususları, 4 Eylül 1855'te Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın başkanlık ettiği Meclis-i Âlî-i Tanzîmât'ta uzun süre tartışıldı. Alınan kararlar doğrultusunda, askerlik çağına gelmiş Hristiyanlar tespit edilip, belirli bir miktarı askere çağrılacaktı. Hristiyan askerler, orduya katıldıklarında herhangi bir vergi ya da ödeme yükümlülüğü taşımayacaklardı. Ancak, askerliğini tamamlayıp terhis olduktan sonra, diğer vatandaşlar gibi iane-i askerîyeye tabi olacaklardı. Buradan da anlaşıldığı gibi iane-i askerîyye sürekli alınacak bir vergiydi ve esasında cizyeden sadece isim olarak farklıydı. Ayrıca iane-i askerîyye vergisi, gayrimüslimlerin Osmanlı ordusuna verecekleri asker miktarına göre belirleniyordu.[421]

Bu düzenlemeye göre, gayrimüslim tebaadan fiilen Osmanlı ordusunda görev yapan daha doğrusu yapacak olan askerler, bu vergiden muaf tutuluyordu. Kalan tutar, askerlikle mükellef olan gayrimüslim nüfus arasında bölüştürülüyordu. Osmanlı Devleti, gayrimüslimlerin askerlik sistemine dâhil edilmesi konusunda ihtiyatlı davrandı. İlk etapta orduya 16.660 gayrimüslim askerin çağrılması planlanmış olsa da böylesine büyük bir sayının orduya dâhil edilmesinin çeşitli sosyal ve askerî sorunlara yol açabileceği düşünüldüğü için alınan karar doğrultusunda gayrimüslim asker sayısı 3.500 kişiyle sınırlandırıldı. Geri kalan gayrimüslimler ise iane-i askerîyye adı altında vergi ödemekle yükümlü tutuldu. Bunun üzerine, gayrimüslimlerin ödemekle yükümlü oldukları iane miktarı senelik 65.830.000 kuruş olarak hesaplandı ve böylece iane-i askerîyye meselesi çözümlenmiş oldu.[422]

2.3.1. Dersaadet-Belgrad Demiryolu Projesi

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Meclis-i Âlî-i Tanzîmât reisi olduğu dönemde ilgilendiği en önemli konulardan biri de İstanbul-Belgrad demiryolu projesiydi. Osmanlı Devleti, demiryolu inşası için gerekli teknik bilgi ve donanıma sahip olmadığından, bu projeler genellikle Avrupalı yatırımcıların teklifleri doğrultusunda şekilleniyordu. Bu amaçla Mösyö Edouard Blacque, Edouard Lafontaine ve Edmund Lahey (لاهی) İstanbul ile Belgrad arasında bir demiryolu inşa etmek amacıyla Aralık 1854'te Babıali'ye müşterek bir teklif sundular. Mösyö Edouard Blacque, Edouard Lafontaine ve Edmund Lahey tarafından imtiyaz talep edilen demiryolu güzergahı Makriköy'den başlayarak

[421] BOA, İ.MMS., 132/5650, vr. 1.; Ufuk Gülsoy, *Age.,* s. 63-64-65.
[422] BOA, İ.MMS., 132/5650, vr. 6-7-8-9, 3 RA 1272 (13 Kasım 1855).; Ufuk Gülsoy, *Age.,* s. 69-82-83vd.

Semendire'de son bulacaktı. Ayrıca, bu güzergâh boyunca iletişimin kesintisiz sağlanabilmesi için bir de telgraf hattının döşenmesi teklif edilmişti.[423]

Meclis-i Âlî-i Tanzîmât, İstanbul'u Belgrad'a bağlayacak olan ve birçok bölgeden geçecek olan bu büyük demiryolu projesini 30 Temmuz 1855'te iki temel başlık altında değerlendirdi. İlk olarak, demiryolu projesinin genel olarak mülahaza edilmesi yani projenin Osmanlı Devleti'ne olacak potansiyel faydaları, maliyeti, stratejik önemi ve uygulanabilirliği ile ilgiliydi. İkinci olarak ise demiryolunun ihalesi, fizibilitesi, teknik konular ve finansal koşullara ayrıldı.

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın başkanlığında toplanan Meclis-i Âlî-i Tanzîmât, İstanbul-Belgrad demiryolu projesini incelerken, demiryolu yapımına dair bazı temel sorulara yanıt arıyordu. Bu soruların ilki, Osmanlı Devleti'nin gerçekten bir ulaşım ağına ihtiyaç duyup duymadığıyla ilgiliydi. Meclis-i Âlî-i Tanzîmât'a göre, Osmanlı Devleti, coğrafi konumundan ötürü Avrupa'nın merkezinde yer alıyordu. Avrupa'da demiryolu yapımında önemli ilerlemeler kaydedilirken, Osmanlı Devleti'nin bu gelişmelere kayıtsız kalması düşünülemezdi. Bu yüzden, Osmanlı Devleti'nin de demiryolu yapımına başlaması ve bu konuda ilerlemesi artık kaçınılmaz bir zorunluluktu. Ancak, her bölgeye demiryolu inşa edilmesi hem mali açıdan külfetli hem de gereksizdi. Bu yüzden, demiryolları stratejik bölgelere inşa edilerek kara ve deniz yollarına entegre edilmeliydi. Böylece, ticaret ve taşımacılık daha verimli bir şekilde yapılabilir ve Osmanlı ekonomisine katkı sağlanabilirdi.[424]

Meclise göre, demiryolunun hangi merkezlere inşa edileceği sadece ekonomik değil, aynı zamanda stratejik ve toplumsal açıdan da dikkatlice değerlendirilmeliydi. Seçilecek bölgeler, ticaretin yoğun olduğu ya da askerî açıdan stratejik öneme sahip yerler olmalıydı. Demiryolu ağları, vapurların yanaştığı limanlara yakın olmalıydı, çünkü bu şekilde deniz ve kara yolu arasında bağlantı sağlanarak ticaret ve taşımacılık daha etkin hale getirilebilirdi. Ayrıca, demiryolu güzergâhındaki bölgelerde birkaç büyük caddenin yapılması çok önemliydi. Bu caddeler, ticaretin ve mal taşımacılığının kolaylaşmasına yardımcı olacak ve bölgenin ulaşım altyapısını güçlendirmeye katkı sağlayacaktı.[425]

Meclis-i Âlî-i Tanzîmât, İstanbul ile Avrupa'yı demiryolu ulaşımı aracılığıyla birleştirmenin stratejik öneminin farkındaydı. Osmanlı ile Avrupa toprakları arasında

[423] BOA, İ.MMS., 5/182, vr. 1 ve Lef-8.
[424] Aynı Belge, vr. 1-2.
[425] Aynı Belge.

demiryolu vasıtasıyla sağlanacak bir bağlantı, ticaret hacmini artıracak, mal ve hizmetlerin daha hızlı ve verimli bir şekilde taşınmasını mümkün kılacaktı. Ayrıca bu hattın yapılmasıyla birlikte Osmanlı'nın Rumeli'de yer alan toprakları kısa zaman içinde daha önemli hale gelecek yani stratejik ve ekonomik olarak değer kazanacaktı.[426]

Meclisin ikinci olarak ele aldığı konu, demiryolu inşaatının devlet eliyle mi yoksa özel şirketler (kumpanyalar) aracılığıyla mı gerçekleştirilmesi gerektiği meselesiydi. Meclise göre, Osmanlı Devleti, o an için demiryolu inşa edecek gerekli teknik ve mali yeterliliklere de sahip olmadığı için demiryolu imtiyazının şeffaf ve rekabetçi bir şekilde verilmesi şartıyla, bu işin yapımı kumpanyalara bırakılabilirdi. Hem böylece demiryolunu inşa eden kumpanyadan gerekli teknik bilgiler öğrenilebilirdi. Meclisin işin kumpanyalara devredilmesini istemesindeki tek neden bunlar değildi. Meclise göre, Avusturya Devleti hariç tüm dünya ülkeleri demiryolu yapım imtiyazlarını özel şirketlere devretmişti. Ancak Avusturya Devleti de zamanla demiryolu inşasının mali yüküyle baş edemeyerek imtiyaz haklarını özel şirketlere devretmek zorunda kalmıştı. Bu bakımdan bütün dünyada böyle bir durum söz konusuyken Osmanlı Devleti de bu imtiyazı özel kumpanyalara ihale etmesinde bir problem yoktu.[427]

Meclis-i Âlî-i Tanzîmât, İstanbul-Belgrad demiryolu projesinin Mösyö Edouard Blacque, Edouard Lafontaine ve Edmund Lahey'e ihale edilmesi hususunda uzun süren müzakereler yapmış, ancak tüm görüşmelere rağmen kesin bir karara varamamıştı. Çünkü meclise göre, teklif sahiplerinin ne yeterli sermayeleri ne de projeyi doğrudan yürütebilecek bir şirketleri vardı. Aslında bu kişiler projeye yalnızca aracılık yapıyor ve Osmanlı Devleti'nden imtiyaz aldıktan sonra Avrupa'ya giderek imtiyazı üstlenebilecek kişi ya da kurumları bulup imtiyaz haklarını onlara satmayı planlıyordu. Eğer bu aracılar imtiyaz hakkını birilerine satmayı başaramazlarsa, projeden vazgeçerek işi yapamayacaklarını beyan edeceklerdi. Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nin demiryolu inşa projesinde aracılardan kaçınarak doğrudan Avrupa devletlerine başvurması daha doğru bir strateji olarak öne çıkıyordu. Zira bu projenin hayata geçirilememesi halinde, aracılar herhangi bir zarara uğramayacak, buna karşın Osmanlı Devleti ciddi bir itibar kaybıyla karşı karşıya kalacaktı. Babıali bu konuda çok dengeli ve ihtiyatlı hareket etmeli, aracılarla iş yapmak istememesinin nedenini Avrupalı devletlere iyi izah etmeliydi. Aksi takdirde, bazı sermaye çevreleri, bu durumu, Osmanlı Devleti "ıslahat-ı mülkiyeye"

[426] Aynı Belge, vr. 2.
[427] Aynı Belge, vr. 2-3.

gerekli ehemmiyeti vermiyor şeklinde, aleyhte bir propagandaya dönüştürebilirdi. Bu yüzden, meclis, hükûmetin doğrudan Avrupa'daki sermayedarlara başvurup, en kârlı teklifi sunan kişi veya kurumu tercih etmesinin daha yararlı olacağı görüşündeydi.[428]

Mecliste yapılan uzun tartışmalar sonucunda, yapılacak demiryolunun imtiyaz şartlarını Osmanlı Devleti'nin belirlemesi gerektiği kararlaştırıldı. Buna göre, imtiyaz hakkını elde eden kişiler "Osmanlı Şirketi" adı altında bir kurum oluşturacaktı. Bu şirketin hissedarlarından bazıları Osmanlı tebaasından olmak zorundaydı. Yapılacak demiryolunun inşaat süreci ve genel idaresi Osmanlı Devleti'nin denetimi altında olacaktı. Demiryolu güzergâhı üzerindeki kömür madenlerinin mülkiyeti Osmanlı Devleti'nde kalmakla birlikte, bu madenlerin işletme hakkı şirkete ait olacaktı. Bu karar hem ekonomik hem de stratejik açıdan önemliydi çünkü Osmanlı Devleti, kömür madenleri gibi önemli kaynakların mülkiyetini elinde tutarak bu alanda kontrolü sağlamayı amaçlıyordu.[429]

Meclis'te bu büyük projenin tüm detayları görüşülmüş olmasına rağmen, imtiyaz teklifine nasıl bir cevap verilmesi gerektiği konusunda kesin bir karar alınamadı. Bu belirsizlik nedeniyle meclis başkanı olan Kıbrıslı Mehmed Paşa konuyu Meclis-i Mahsus'a sevk etti. Meclis-i Mahsus, projeyi inceledi ve imtiyazın Blacque Bey, Lafontaine ve Lahey'e verilmesinde bir sakınca görmedi ve 1 Ağustos 1855 sultanın iradesiyle proje onaylandı.[430] Ancak planlanan İstanbul-Belgrad demiryolu projesi birçok umut vaat etmesine rağmen akim kalmış ve gerçekleştirilememiştir.

Kıbrıslı Mehmed Paşa, 3 Ağustos 1857'de Meclis-i Âlî-i Tanzîmât riyasetinden azledilerek "Mecâlis-i Âliyye Memururiyeti" kadrosuna dâhil edildi.[431] Meclis-i Âlî-i Tanzîmât riyasetini sürdüğü sırada bu vazifesi de üzerinde kalmak kaydıyla kendisine padişah tarafından iki önemli görev daha tevdi edilmiştir. Bunlardan biri sadaret kaymakamlığı, diğeri ise Petersburg fevkalade elçiliğidir.

2.3.2. Sadaret Kaymakamlığı

Kırım Savaşı boyunca Fransızlar ve İngilizler her konuda birlikte hareket etmeyi planlamışlardı. Fakat iyi niyetli bir yaklaşımdan öteye gidemeyen bu plan, istenilen şekilde hayata geçirilememişti. Özellikle İstanbul'daki iki ülkenin büyükelçilikleri ittifakı

[428] BOA, İ.MMS., 5/182, 17 ZA 1271, vr. 3-4.
[429] Aynı Belge, vr. 3/5/6.
[430] Aynı Belge, 17 ZA 1271 (1 Ağustos 1855 tarihli irade).
[431] BOA., İ.DUİT., 190/28, 11 Z 1273 (3 Ağustos 1857).; *Journal de Costantinople Echo de L'orient*, 5 Aout 1857.

benimsemede oldukça zorlanmaktaydılar. Bu sorunun en önemli nedeni; İngiliz büyükelçisinin Osmanlı başkentindeki üstün konumu ve nüfuzuydu. İngiltere, yıllardır İstanbul'da istikrarlı bir temsilci aracılığıyla kendisi için en uygun ve yararlı politikaları uygulama çabasındaydı. Diğer tarafta ise; yaklaşık yarım asırdır ilişkilerin zaman zaman kopma noktasına geldiği Fransa yer almaktaydı. Fransızlar, o dönemde İngiltere'nin Osmanlı elçisi olarak görev yapan Canning'in Osmanlı üzerindeki etkisinden büyük rahatsızlık duyuyordu. Reşid Paşa da İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Lord Stratford ile birlikte hareket ederek Osmanlı Devleti'nin İngiltere tarafına mütemayil olmasını arzuluyordu.[432]

Ancak İngiltere ve Fransa arasındaki rekabeti arttıran olay Süveyş Kanalı'nın[433] açılması meselesi oldu. Aslında Fransızlar, uzun zamandan beri İngiltere ile okyanus ötesinde mücadele edebilmek için Süveyş'e bir kanal açmak istiyorlardı. Ancak Mısır Valisi Abbas Paşa'nın[434] İngilizlere daha samimi duygular beslemesi bu projenin önünde büyük engel oluşturuyordu. Abbas Paşa'nın 1854'te vefatının etmesinin ardından valiliğe gelen Said Paşa'nın[435] Fransızlara siyaseten daha yakın olması onlara istediği fırsatı yarattı. Bunun üzerine Fransa, Ferdinand de Lesseps isimli diplomatını, Mısır'a göndererek dostu olan Mısır Valisi Mehmed Said Paşa'dan kanalın hafriyatı için 30 Kasım 1854'te ilk ruhsatı almayı başarmıştı.[436]

Canning, bu durumun İngilizlerin çıkarları zedeleneceğini bildiğinden dostu Mustafa Reşid Paşa ile Fransızlar aleyhinde sert bir propagandaya başladılar. Hatta bu propaganda 2 Mayıs 1855'te Reşid Paşa'nın sadrazamlıktan istifasıyla daha da arttı. Fransızlar, kendilerine karşı artan bu olumsuz tutumlara kayıtsız kalmayarak, Mayıs 1855'te ince siyasete daha vakıf olan Thouvenel'i İstanbul büyükelçiliğine atadılar. Aslında İngiltere'nin ve Reşid Paşa'nın uyguladıkları bu baskın politikalar yalnızca Fransızları değil, Sultan Abdülmecid'i de rahatsız ediyordu. Ancak sultan, İngiltere'yi doğrudan karşısına almaktan çekindiği için mecburen denge siyaseti izlemek zorunda kalıyordu. Hatta Canning'in baskılarından o kadar sıkılmıştı ki tekrardan Reşid Paşa'yı,

[432] Eyyub Şimşek, *Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri Ve Kırım Savaşı (1853-1856)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Trabzon 2013, s. 153-155.
[433] Bu kanalın inşa süreci hakkında bkz. Faruk Bilici, *Süveyş Kanalı ve Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Alp Tümertekin, Türkiye İş Bankası kültür Yayınları, İstanbul 2024.; Ayrıca bkz. Durmuş Akalın, *Süveyş Kanalı (Açılışı Ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Denizli 2011.
[434] İlhami Şahin, "Abbas Hilmi I", *DİA*, C. 1, İstanbul 1988, s. 25.
[435] Mısırlı Said Paşa için bkz. Zekeriya Kurşun, "Said Paşa", *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 573-574.
[436] Durmuş Akalın, *Agt*., s. 27.

Âli Paşa'nın yerine sadarete getirmeyi bile düşüyordu. Bu konu da Fransız elçisinin de görüşünü almak amacıyla yaveri Edhem Paşa'yı Thouvenel ile görüşmeye gönderdi.

Edhem Paşa, görüşme sırasında Thouvenel'e şu soruyu yöneltti: "Sultan Abdülmecid, Fransız İmparatoru'nun, Reşid Paşa'nın sadarete yeniden getirilmesine karşı çıkıp çıkmayacağını bilmek istiyor. Bildiğiniz üzere sabık sadrazam, imparatorunuzun da dâhil olduğu bazı gelişmeler sonucunda görevden alınmıştı. İmparator, Reşid Paşa'nın yeniden sadarete getirilmesinden memnun olacak mıdır?"

Thouvenel ise Fransa'nın padişahın kararlarına saygı duyacağını ifade etti, ancak ardından şu sözleriyle ülkesinin tutumunu net bir şekilde ortaya koydu: "Padişahın bu tercihi yeni bir soruna yol açacaktır." Sultan'ın bir denge politikası izlediğini fark eden Thouvenel, Baştercüman Schefer aracılığıyla 25 Aralık 1855'te padişaha bir mektup gönderdi. Mektubun sonunda yer alan "Denge oyunu son derece tehlikelidir" ifadesi, sultan üzerinde büyük bir etki bıraktı. Bunun üzerine padişah, Thouvenel'e kabinede herhangi bir değişiklik yapmayacağını bildirerek Âli Paşa'yı görevinde bıraktı.[437] Sadece bu gelişme bile, 19. yüzyıl özelinde Osmanlı yönetiminin zaman zaman bağımsız hareket edemediğini ve pek çok dış dinamiğin etkisinde kalarak denge kurmaya çalıştığını göstermektedir.

16 Ocak 1856'da Paris Anlaşması'nın ön hazırlık sürecinin bir parçası olarak Viyana'da bir konferans düzenlendi. Bu konferansta, Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlere daha fazla hak ve imtiyaz tanınması meselesi, özellikle İngiltere ve Fransa tarafından güçlü bir şekilde gündeme getirildi. Her iki devlet de Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile entegrasyonunu hızlandırmak ve gayrimüslim tebaanın haklarını genişletmek amacıyla reformların bir an önce hayata geçirilmesini talep ediyordu.

Viyana'da yürütülen müzakereler sonucunda dört maddelik bir protokol üzerinde mutabakata varıldı ve bu protokol 1 Şubat 1856'da imzalandı. Anlaşmanın hemen ardından İngiliz, Fransız ve Avusturya elçileri, Osmanlı yönetimine reformların uygulanması için baskı yapmaya başladı. Babıali'de yürütülen yoğun görüşmeler neticesinde, tarihe "Islahat Fermanı" olarak geçecek yeni düzenlemenin taslağı hazırlandı.[438]

[437] Eyyub Şimşek, *Agt.,* s. 176-177-178vd.
[438] Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", *DİA*, C. 19, İstanbul 1999, s. 185-190.

Paris Barış Anlaşması'nın imzalanmasına kısa bir süre kala, Mustafa Reşid Paşa yeniden sadrazamlık makamını ele geçirmek amacıyla Islahat Fermanı'nı öne sürerek Âli ve Fuad Paşalar aleyhinde yeniden propagandaya başladı. Ancak Sultan Abdülmecid, Reşid Paşa'nın yaydığı propagandanın mesnetsiz olduğunun farkındaydı. Bu durumu Fransız Baştercümanı Schefer'e de dile getirerek, Mustafa Reşid Paşa'nın girişimlerini bildiğini ve bu nedenle Âli Paşa'yı Paris'e göndermeye kararlı olduğunu açıkça belirtti. Bununla birlikte, Sultan Abdülmecid, İngiltere'yi karşısına almamak için dengeli bir politika izlemeye özen göstererek Mustafa Reşid Paşa'nın oğlu Ali Galip Paşa'yı da Paris'e delege olarak göndereceğini duyurdu.[439]

Şubat ayının ilk gününe gelindiğinde Stratford Canning ve Thounevel, Âli Paşa'nın yerine sadarete kimin vakelet edeceğini öğrenmek için padişahın yanına saraya gidiyorlardı. Ancak, padişah sarayda olmadığı için bu konuda bilgi edinemiyorlardı. Aslında başta sadrazam Âli Paşa ve vükelanın ekseriyeti sadaret kaymakamı[440] olarak seraskerin geleceğini düşünüyordu. Ancak Sultan Abdülmecid, o noktada iki devletin de saygı göstereceği bir devlet adamını yani Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı 2 Şubat 1856 tarihinde sadaret kaymakamlığına getirerek stratejik bir hamle yaptı.[441]

Cevdet Paşa, Âli Paşa'nın Paris'e gitmesiyle yerine aslında hariciye nazırının atanmasının bir gelenek olduğunu belirttikten sonra, Islahat Fermanı'nın ilanı gibi kritik bir dönemde sadaret kaymakamı olarak göreve getirilecek kişinin halk nezdinde tepki çekmeyecek, hatta gerektiğinde "lanete siper" olabilecek biri olması gerekliliğine dikkat çekiyordu. Bu bağlamda Cevdet Paşa'ya göre, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın bu göreve getirilmesi oldukça stratejik bir hamle idi. Âli Paşa'nın, Paris'e gitmesiyle resmen görevine başlayan Kıbrıslı Mehmed Paşa, 18 Şubat 1856 tarihinde tüm devlet erkânı, ulema, patrikler, hahambaşı, metropolitler ve Rum milletinin seçkinlerinin hazır bulunduğu bir ortamda Islahat Fermanı'nı okudu.[442]

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Islahat Fermanı'nın ilanını huzurda bulunanlara okumak için gerçekten de "lanete siper" birinin görevlendirilmesi gerekiyordu. Zira yayımlanan fermana göre, Osmanlı Devleti'nde Müslüman ve gayrimüslim tebaa bundan böyle eşit statüde kabul edilecekti. Bu durum, özellikle o dönemdeki toplumsal yapıyı

[439] Eyyub Şimşek, *Agt*., s. 231.
[440] Yücel Özkaya, "Kaymakam", *DİA*, C. 25, Ankara 2022, 85-85.
[441] BOA, İ.DH., 337/22155, 25 CA 1272 (2 Şubat 1856).; *Cerîde-i Havâdis,* No: 775, 27 CA 1272 (4 Şubat 1856).; Eyyub Şimşek*, Agt.,* s. 232.
[442] Cevdet Paşa, *Tezakir*, 1-12, s. 67.

derinden etkileyen, önemli bir değişim olarak görülüyordu. Hatta bu konuda bazı Müslümanlar, "Baba ve dedelerimizin kanıyla kazanılmış olan mukaddes milli haklarımızı bugün kaybettik. İslâm milleti hâkim millet böyle bir mukaddes haktan mahrum kaldı. Bu ehl-i İslam'a ağlayacak ve matem edecek bir gündür" diyerek derin bir hoşnutsuzluklarını dile getiriyorlardı.

Ancak bu rahatsızlık sadece Müslümanlarla sınırlı değildi. Aynı zamanda Osmanlı Devleti tebaasından bazı gayrimüslim zümreler de özellikle yüksek sosyo-ekonomik statüye sahip Rumlar, fermana karşı itirazda bulundular. Gayrimüslim tebaa arasında da bir eşitlik sağlanması, onları Yahudilerle aynı seviyeye koyan bir adım olarak görüldü. Bazı Rumlar, "Devlet bizi Yahudilerle bir etti. Biz İslâm'ın üstünlüğüne razı idik" diyerek, eski toplumsal düzenin bozulmasına karşı çıktılar. Bu tepkiler, fermanın ilan edildiği sırada Arz Odası'ndaki atmosferi oldukça gergin hale getirdi. Hava nasıl pusluysa, odadaki tüm yüzler de asık ve tedirgindi.[443]

Âli Paşa'nın Paris'teki sulh görüşmelerini tamamlayıp 30 Mart 1856 tarihinde Paris Anlaşması'nı imzalaması, İstanbul'da büyük bir sevinç yaratmıştı. Anlaşmanın ardından, bu zaferin kutlanması için bazı dini ritüellerin gerçekleştirilmesi gündeme geldi. Cevdet Paşa'nın aktardığına göre, ertesi gece camilerin kandillerle donatılması için Kıbrıslı Mehmed Paşa'dan izin istenmişti. Ancak Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın aceleci ve uzun düşünmeden hareket etme eğiliminden dolayı, Sultan Abdülmecid'in onayını beklemeden İstanbul kadısına bu izni vermişti. Lakin, camilerde kandil yakılması yalnızca dini işlere mahsus olduğundan, böylesi bir durumun eşi benzeri daha önce yaşanmamıştı. Bunun üzerine, Sultan Abdülmecid tarafından bir irade yayımlayarak kandillerin toplatılması emretti. Ancak bu Sultan Abdülmecid'in iradesi her tarafa eş zamanlı olarak ulaşmadığı için, bazı camilerde kandiller yanarken, diğerlerinde yanmamıştı. Bu durum, Osmanlı toplumunda belli başlı huzursuzluklara yol açsa da geniş çaplı bir toplumsal karmaşa yaratmadı.[444]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Âli Paşa'nın 30 Mart 1856'da Paris Anlaşması'nı imzalayıp kısa bir süre sonra İstanbul'a dönmesi üzerine, yürütmekte olduğu sadaret kaymakamlığı görevini sadrazama devretti. Ardından, yeniden asli görevine yönelerek Meclis-i Âlî-i Tanzîmât'taki sorumlulukları ve işlerine odaklanmaya başladı.

---

[443] *Aynı Eser*, s. 67-68.; Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", s. 185-190.
[444] BOA, İ.DH., 342/22491, 24 B 1272 (31 Mart 1856).; Cevdet Paşa, *Tezakir*, 13-20, s. 87-88.

2.3.3. Rusya'ya Fevkalade Elçi Olarak Tayini

Kırım Savaşı devam ederken Çar I. Nikola 1855 yılında aniden vefat etmiş, yerine Çar II. Aleksandr geçmişti. Alexander'in göreve gelmesiyle birlikte, Rusya'nın savaştaki tutumu yavaş yavaş değişmeye başlamıştı. Çar II. Aleksandr, daha ılımlı bir politika izlemeyi tercih etmiş ve savaşın getirdiği yıkıcı sonuçları sona erdirmek amacıyla barış müzakerelerine yönelmişti. Kırım Savaşı'nın yol açtığı olumsuzluklar Rusya ve Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkileri ciddi şekilde zayıflatmıştı. Ancak 30 Mart 1856'da imzalanan Paris Anlaşması ile savaş sona erdiğinde, her iki ülke de normalleşme sürecine girmek ve aralarındaki ilişkileri yeniden canlandırmak için adımlar atmaya başlamıştı.

Bu çerçevede, iki devlet diplomatik ilişkilerini yeniden güçlendirmek amacıyla; Rusya, savaş sırasında kapattığı elçiliğini yeniden açmayı, Osmanlı Devleti ise ilk kez olmak üzere, birbirlerinin başkentlerinde daimî elçilikler tesis etmek istediler. Osmanlı Devleti hem daimî elçiliğin tesisi etmek hem diplomatik girişimlerde bulunmak hem de tahta yeni çıkan İmparator'u tebrik etmek amacıyla Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı, Meclis-i Âlî-i Tânzîmat reisliği uhdesinde kalacak şekilde, 3 Ağustos 1856 tarihinde Petersburg fevkalade geçici büyükelçisi olarak görevlendirdi. Rusya İmparatoru da aynı şekilde Butenyef'i, İstanbul'a Petersburg sefiri olarak atadı. Böylece iki devlet, aralarındaki soğukluğu gidermek ve ilişkileri yeniden canlandırmak adına önemli bir adım atmış oldular.[445]

Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı'nın ardından Rusya ile diplomatik ilişkileri yeniden tesis etmeye yönelik adımlar atarken, Rusya'nın tarihsel boyu süregelen yayılmacı politikaları ve özellikle II. Katerina döneminden itibaren Osmanlı topraklarına yönelik izledikleri stratejiler nedeniyle son derece temkinli hareket ediyordu. Bu bağlamda, Osmanlı yönetimi, Rusya ile ilişkileri güçlendirmek amacıyla atılacak adımlarda dikkatli olunması gerektiğini gayet iyi biliyordu. Özellikle, Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki etkisini artırmaya çalışabileceği ihtimali de göz önünde

[445] Kıbrıslı'nın Petersburg'a fevkalade geçici büyükelçi olarak gönderilmesi için bkz. BOA, A.DVN., 110/60, 1 Zilhicce 1272 (3 Ağustos).; Butenyef'in, Rusya'nın İstanbul elçisi olarak görevlendirilmesi hakkında bkz. BOA, İ.HR., 133/6864, 8 Z 1272 (29 Temmuz 1856).; Kıbrıslı'nın, tahta yeni çıkan imparatoru tebrik etmek üzere Petersburg elçiliğine atanmasına dair yayımlanan irade için bkz. BOA, İ.HR., 133/6876, 16 Z 1272 (18 Ağustos 1856).; *Cerîde-i Havâdis,* No: 799, 8 Z 1272 (10 Ağustos 1856).; *Cerîde-i Havâdis,* No: 801, 26 Z 1273 (28 Ağustos 1856).; Özgür Yıldız ve Canan Karaçağıl, "Kırım Savaşı Üzerine Bir Değerlendirme", *The Journal of Academic Social Science Studies*, C. 5, S. 1, (2012), s. 281.

bulunduruluyordu. Bundan dolayı, Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya verilen talimat da bu ihtiyatlı yaklaşımı yansıtıyordu.

Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya Petersburg'a gitmeden önce verilen talimatın ilk maddesi, Eflak ve Boğdan hakkında idi. Babıali, Paşa'ya Memleketeyn'in Osmanlı himayesinde olduğunun Paris Anlaşması ile tescillendiğini hatırlatarak, Rusların bu kez Eflak ve Boğdan'ı birleştirme yönünde girişimlerde bulunabileceği konusunda uyarıda bulundu. Babıali, Kıbrıslı'dan, Rusların bu yönde birtakım siyasi girişimlerde bulunmaları halinde, Osmanlı Devleti'nin böyle bir duruma asla müsaade etmeyeceğini Avrupa başkentlerindeki Batılı devletler temsilcilerine açıkça bildirmesini istiyordu.[446]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya verilen talimatın ikinci maddesi ise Yılan Adası ile ilgiliydi. Bilindiği üzere, Yılan Adası, Paris Anlaşması'na imza koyan devletler tarafından Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştı. Bu nedenle Osmanlı Devleti, kendi mülkü olan bu toprağı korumak amacıyla adaya bir miktar asker sevk etmişti. Ancak Rusya, anlaşmanın ilgili hükmünü ihlal ederek Osmanlı Devleti'nin bu ada üzerinde egemenliğini göz ardı etmiş ve adaya beş-on kişilik küçük bir askerî birlik göndermişti. Bu durum üzerine Babıali, meseleyi Fransa ve İngiltere'ye bildirerek onlardan destek sağlamayı amaçlamıştı. Ayrıca Babıali, bu yazının bir nüshasını Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya da vererek, Yılan Adası'nın Osmanlı Devleti'nin mülkü olduğu kesin bir dille Paşa'ya hatırlatıldı. Bununla birlikte Babıali, Tuna Deltası'ndaki bazı bölgelerin 1856'da imzalanan Paris Anlaşması ile Osmanlı topraklarına katıldığını Paşa'ya hatırlatarak, Petersburg'taki görüşmeler sırasında bu konuların Rusya tarafından gündeme getirilmesi hâlinde kesinlikle geri adım atmamasını özellikle tembihledi.[447]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya verilen talimatın üçüncü maddesi, Tuna bölgesine ilişkindi. Babıali'nin talimatında, Tuna Boğazları arasındaki adaların Osmanlı Devleti'ne ait olduğunun altı çizilerek, bu aidiyetle ilgili bütün delillerin, Paris Anlaşması'na imza koyan devletlerin sefaretlerine de gönderildiği ifade ediliyordu. Ayrıca, Rusya hükûmetinin bu adaların Boğdan'a verilmesi gerektiği yönünde bir iddiada bulunması hâlinde, Paşa'dan, söz konusu adaların Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu kanıtlayan belgelerle birlikte, sefaretlere gönderilen resmî yazıları da topluca Rusya kabinesine sunması talep ediliyordu.[448]

[446] BOA, İ.HR., 134/6924, 23 Z 1272 (25 Ağustos 1856).
[447] Aynı Belge.
[448] Aynı Belge.

Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya verilen talimatın son maddesi, Petersburg'da kurulması planlanan daimî Osmanlı sefaretiyle ilgiliydi. Babıali, Paşa'dan öncelikle elçilik binası için Petersburg'da uygun bir yer kiralamasını, bina sorununun çözüme kavuşturulmasının ve elçilik binasının diplomatik hizmetler için hazır hâle getirilmesinin ardından ise, maiyetindeki Server Efendi'yi ilgili talimat gereğince bilgilendirip maslahatgüzar olarak görevlendirmesini istedi.[449]

Kıbrıslı, Petersburg'a, her biri bizzat padişah tarafından belirlenen on iki kişilik bir heyetle gidecekti. Belirlenen kişiler arasında Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın kayınbiraderi Besim Bey'le birlikte, Paris Sefareti birinci Sır kâtibi Server Efendi, Mektub-i Hariciye Nezareti memurlarından Kenan Bey, Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası memurlarından Samih Efendi, Tercüme Odası memurlarından Rıfat Efendi, Fransızca Sır kâtiplerinden Sadık Efendi, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane doktorlarından Yansir Bey ve askerî kesimden Mirliva Ali Paşa, Miralay Kani Bey, Miralay Tevfik Bey, Binbaşı Mehmed Efendi ve Binbaşı Şevket Bey bulunuyordu. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın, maiyetinin yol harcırahları toplam 23.500.000 kuruş tutuyordu. Kendisine ise 5.000.000 kuruş harcırah verildi. Ayrıca, maiyetinin toplamı aylık 10.000 frank maaş alırken, Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya 20.000 frank verilmesi kararlaştırıldı.[450] Bunlara ek olarak Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya, balo ve ziyafetler düzenlemesi için de 500.000 kuruş da ihtiyaç poliçesi verilmesi uygun görüldü.

Kıbrıslı Mehmed Paşa, hazırlıkların tamamlanmasının ardından, 20 Ağustos 1856'da Petersburg'a gitmek için maiyetiyle birlikte İstanbul'dan yola çıktı. 23 Ağustos'ta Odessa'ya ulaştı. Ancak, indikleri limanda küçük bir problemle karşılaştı. Limanın karantina müdürü, Paşa ve maiyetinin yanına gelerek, İstanbul'dan geldikleri gün itibariyle karantina sürelerinin henüz dolmadığını ifade etti. Bu yüzden, limanda bir süre daha beklemeleri gerektiği hatırlatılarak, bu süre zarfında kendilerine kalacak bir yer tahsis edilebileceği söylendi. Bunun üzerine Kıbrıslı Paşa, Osmanlı Devleti tarafından kendileri için tahsis edilen vapurun daha güvenli olduğunu düşünerek, Rus makamlarının hazırlattığı konaklama yerine gitmedi ve maiyetiyle birlikte iki gün boyunca vapurda kaldı.[451] 25 Ağustos'ta karantina süresi sona eren Mehmed Paşa, bölgede bulunan en üst düzey Rus yetkiliyle bir görüşme gerçekleştirdikten sonra 2 Eylül'de Moskova'ya hareket

[449] Aynı Belge.
[450] BOA, İ.HR., 133/6876, 15 Z 1272 (17 Ağustos 1856).; İ.HR., 133/6876 numaralı vesikada, Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya seyahatinde eşlik edecek kişilerin isimleri ve meslek grupları listelenmiştir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Mustafa Aydın, "Osmanlı Devleti'nin Rusya'da Elçilik Açması (1856) ve Elçi Yusuf Rıza Bey'in Faaliyetleri" *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 26, (2012), s. 110.
[451] Kıbrıslı'nın bineceği vapurun hazırlanması hakkında bkz. BOA, HR.MKT, 155/25, 15 Z 1272 (17 Ağustos 1856).; BOA, HR.MKT., 155/51, 18 Z 1272, (20 Ağustos 1856).

etti; maiyetindeki bazı kişileri ise Petersburg'a gönderdi. Yolculuğunun tam olarak ne kadar sürdüğü bilinmemekle beraber Kıbrıslı Mehmed Paşa 7 Eylül'de II. Aleksandr'ın Moskova'daki taç giyme törenine katıldı ve orada bazı faaliyetler gerçekleştirdi.[452]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Moskova'da bulunduğu sırada, o dönemde Petersburg'da ikamet eden ve geçmişten tanıdığı Mösyö Menas'a, Osmanlı daimî elçiliğinin kurulması için uygun bir sefaret binası araması için telgraf gönderdi. Kısa bir zaman sonra, Mösyö Menas, Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya uygun bir daire bulduğunu haber verdi. Bunun üzerine Kıbrıslı Paşa, Server Efendi'yi Petersburg'a gönderdi. Ancak, Server Efendi yapının oldukça küçük olduğunu ve sefaret için elverişli olmadığını belirtince, bu dairenin kiralanmasından vazgeçildi. Kıbrıslı Mehmed Paşa, bunun üzerine uygun bir bina bulmak için Moskova'daki bazı kişilerle görüştü ve Odessa valisinin, Petersburg'da çok güzel bir hanesi olduğunu öğrendi. Kıbrıslı Paşa vakit kaybetmeden gerekli şartları görüşmek üzere hemen Odessa valisinin oğlu ile görüşmeye gitti. Valinin oğlu dairenin aylık kirasının 15.000 ruble olduğunu söyledi. Ancak dairenin kirası bir yıl için peşin ödenirse, bu fiyatın 13.000 rubleye düşeceğini eğer ki iki yıl ve üzeri peşin kira verildiği taktirde dairenin aylığının 10.000 rubleye kiralanabileceğini Paşa'ya belirtti. Kıbrıslı, geçen görüşmenin detaylarını 23 Eylül 1856'da İstanbul'a aktardı ve bunun üzerine, Babıali dairenin bir yıldan daha fazla süreli kiralanmasının daha uygun olduğuna karar kıldı. Böylece, ilk Osmanlı daimî sefarethane binası Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın yapmış olduğu faaliyetler neticesinde tutulmuş oldu.[453]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Petersburg'da Osmanlı sefareti için bir bina kiralama meselesiyle meşgul olurken, aynı zamanda kendisi ve diğer Osmanlı memurlarının ikamet edebileceği geçici bir dairenin kiralanmasıyla da ilgileniyordu. Nihayetinde, 14.000 ruble kira bedeliyle bir daire tutuldu. Ayrıca, Moskova'da tutulan geçici daire ile Petersburg'daki sefarethanede kullanılmak üzere gerekli eşyaların teminiyle ilgilendi ve bu konuda 12 Eylül'de İstanbul'a bir telgraf gönderdi.[454] Telgrafında, Avrupa devletlerinin sefarethanelerinde yemekler verildiğini, ziyafetler tertiplendiğini ve kullanılan eşyaların oldukça kaliteli olduğunu aktarıyordu. Osmanlı sefarethanesindeki eşyaların da en azından diğer devletlerin sefarethanelerindekiler kadar kaliteli olması

[452] BOA, İ.DH., 353/23310, 4 M 1273 (4 Eylül 1856).; *The Times*, 9 September 1856, s. 6.
[453] Sefarethanenin kiralanması hakkındaki irade için bkz. BOA, İ.HR., 137/7081, 28 S 1273 (28 Ekim 1856 tarihli irade) ve Lef-6.
[454] Duygu Saygın, *Rusya'ya Gönderilen Osmanlı Fevaklade Osmanlı Temsilcileri (1839-1914)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2025, s. 51.

gerektiğini vurgulayan Paşa, aksi halde bunun Devlet-i Aliyye'nin şanına gölge düşüreceğini söylüyordu. Kısacası Kıbrıslı, Petersburg sefaretinin Osmanlı Devleti'nin itibarına yakışır biçimde donatılmasının önemine dikkat çekiyor, bu konuda masraftan kaçınılmaması gerektiğini ifade ediyordu. Ancak Kıbrıslı, elindeki sınırlı imkânlarla bunu gerçekleştiremezdi; nitekim, ihtiyaç halinde kullanmak üzere İstanbul'dan çıkarken yanına aldığı poliçeler, daha Petersburg'a ulaşmadan Moskova'da tamamen tükenmişti. Paşa, Moskova'da kullanılmak üzere hem kendi hem de diğer Osmanlı temsilcilerinin ihtiyaçları için Fransa'dan arabalar kiralamıştı. Bu arabaların her şey dâhil toplam maliyeti 5.112 ruble tutmuştu. Ayrıca, Moskova'da kaldıkları sürede, Osmanlı heyetinin yemek masrafları bile, şehirdeki aşırı pahalılık yüzünden beklentilerin çok üstünde olmuştu. Bundan dolayı, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın elindeki mali kaynak bütünüyle tükenmişti. Babıali, Paşa ve heyetini, özellikle Ruslar karşısında aciz ve zor durumda bırakmamak için, harcamalarına herhangi bir kısıtlama getirmediği gibi, Kıbrıslı'nın, sefarethane için talep ettiği ek tahsisatı da geciktirmeden gönderdi. Kıbrıslı da Osmanlı Devleti'nin şan ve şöhretini geri düşürmemek için Petersburg sefaretine gümüşten sofra takımı aldırdı. Ayrıca sefarethane için, yatak; yorgan, çarşaf, sofra bezi, mutfak takımı, billurdan tabaklar, sofra için ayrıca bir mobilya, yirmi adet kadeh, on iki adet sürahi, otuz sekiz tane şamdan ve kandil, otuz üç adet şamdan kenarı için billur, kahve ve çay takımları sipariş etti ve bu eşyalar için toplamda 2.045 ruble ödendi.[455]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, sefarethanenin kiralanması ve eşyalarının tedariki işlerini tamamladıktan sonra, 1 Ekim'de yeni İmparator'un tahta çıkışını kutlamak amacıyla düzenlenen en önemli geleneksel resmî törene katıldı. Nitekim taç giyme töreni esnasında Osmanlı Devleti dış devletlere karşı güçlü olduğu ve memurlarına hiçbir yönden eksik etmediğini göstermeliydi. Bundan dolayı Osmanlı Devleti, Paris Sefaretine bir yazı göndererek, Paşa ve maiyetinin resmî taç giyme töreninde kullanmaları için büyük bir araba hazırlatılması emredilmiş ve bu arabanın diğer devlet temsilcilerinin arabalarından aşağı olmaması özellikle istenmişti. Ayrıca, Fransa'dan uşaklar ve diğer gerekli malzemelerde bu tören için tedarik edilmişti. Araba ve gerekli olan eşyalar Moskova'ya ulaştıktan sonra Paşa ve maiyeti resmî törene katılmak için tam anlamıyla hazırdı.[456]

[455] Paris'ten sipariş edilen arabalar için bkz. BOA, İ.HR., 138/71, Lef-13, 11 S 1273 (11 Ekim 1856); BOA, İ.HR., 137/7081, 29 S 1273 (29 Ekim 1856 tarihli irade) ve Lef-6/7/10.; Sefarethaneye alınan eşyalar için bkz. BOA, İ.HR., 137/7081, Lef-9.
[456] BOA, İ.HR., 137/7081, Lef-10, 23 M 1273 (23 Eylül 1856).

II. Aleksandr'ın taç giyme töreni, 1 Ekim günü ateş gösterileri eşliğinde, büyük bir görkemle askeri okulda icra edildi. Tören sırasında Prens Gorçakof, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın yanına gelerek ona, Paris Anlaşması'nın bazı maddeleriyle ilgili duydukları bazı rahatsızlıklarını dile getirdi. Gorçakof, Paşa'ya, Paris Anlaşması'nda çizilen yeni sınırların Rusya Devleti için pek münasip görünmediğini ve bu konuda Fransa'nın da Rusya'nın yanında olduğunu söyledi. Ancak, Fransa'nın tek başına Rusya'nın yanında olmasının yeterli olmayacağını belirten Gorçakof, Osmanlı Devleti'nin de çizilen bu yeni sınırlarla ilgili rahatsızlığını dile getirip onların safına katılması durumunda çoğunluğu sağlayabileceklerini Kıbrıslı'ya iletti. Bu sırada, çar şenlik alanına iştirak etmiş olduğundan, Gorçakof ile Mehmed Paşa'nın görüşmeleri sona erdi. Bu sırada, imparator ile görüşme fırsatı bulan Kıbrıslı Mehmed Paşa, II. Aleksandr'a Sultan Abdülmecid'in iyi dileklerini ileterek, iki devlet arasındaki dostane ilişkilerin sürekli hale gelmesi gerektiğini söyledi.[457] Kıbrıslı, Moskova'daki işlerini tamamladıktan sonra, orada bulunan Avrupa devletleri temsilcileri ile Rus hükûmetinin üst düzey bürokratları üzerinde olumlu bir intiba bırakmak amacıyla bir davet düzenleyerek onlara yemek verdi. Bu yemek davetliler tarafından oldukça hoş karşılandı.[458]

Çarın taç giyme törenine katılmak üzere Moskova'ya gelen Kıbrıslı, yaklaşık bir ay boyunca burada kaldı ve çeşitli görüşmeler gerçekleştirdi. Moskova'daki görevini başarıyla tamamlayan Kıbrıslı, Petersburg'a gitmek üzere, 4 Ekim'de trenle şehirden ayrıldı. Ertesi gün Petersburg'a varan Paşa, vakit geçirmeden, hemen diplomatik faaliyetlerine başladı.[459]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, ilk iş olarak Osmanlı sefarethanesinin eksikliklerini gidermeye çalıştı. Tedarik edilemeyen çeşitli eşyalar temin edildikten sonra, sefarethanenin düzenli işleyişini sağlamak amacıyla Paşa, İstanbul'dan daimî bir elçi gelene kadar Server Efendi'yi Petersburg'da maslahatgüzar olarak görevlendirdi. Sefarethane artık hizmete hazırdı. Paşa, durumu hemen İstanbul'a bildirerek, Rusya topraklarında kurulan ilk Osmanlı diplomatik temsilciliğinin resmen faaliyete başladığı müjdesini verdi. Kıbrıslı Mehmed Paşa, ayrıca İstanbul'a 11 Ekim'de bir telgraf göndererek, Petersburg maslahatgüzarı olarak görev yapacak olan Server Efendi'nin maaşının, Rusya'daki yüksek yaşam maliyetleri göz önünde bulundurularak 2.500 ruble

[457] BOA, İ.HR., 137/7083, Lef-1, 3 S 1273 (3 Ekim 1856).
[458] BOA, İ.HR., 138/7145, Lef-4, 11 S 1273 (11 Ekim 1856).
[459] BOA, İ.HR., 138/7145, Lef-12, 11 S 1273 (11 Ekim 1856).; Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın yapmış olduğu masrafların detayları hakkında ayrıca bkz. BOA, İ.HR., 138/7145, Lef-8/9/10.

olması gerektiğini bildirdi. Kıbrıslı Mehmed Paşa, geçmişte Londra'da elçilik görevi yaptığı için sefirlik görevlerinin ne kadar zor ve sorumluluk gerektirdiğini iyi biliyordu. Bu tecrübelerinden yola çıkarak, yine aynı tarihte İstanbul'a Server Efendi ile birlikte Kenan ve Rıfat Beylerin de geçici olarak Petersburg'da kalmalarının uygun olacağını bildirdi. Babıali, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın bu taleplerini 1 Kasım'da onayladı.[460]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Petersburg'da ilk Osmanlı daimî elçiliğini (o tarihte maslahatgüzarlık seviyesinde) böylece kurduktan sonra, Rusya'nın sert kış şartlarını göz önünde bulundurarak, 30 Ekim 1856'da İstanbul'a dönmek için Babıali'den izin talep etti. 2 Kasım'da kendisine dönüş izni verildi. Bunun üzerine Kıbrıslı Paşa, Petersburg'dan yola çıktı, ancak kış mevsimi nedeniyle rotasını uzatmak zorunda kaldı. Önce Lehistan'a, oradan da Avusturya'ya uğradı. Avusturya üzerinden Trieste'ye geçti ve İstanbul'a geri döndü.[461]

2.4. Mecâlis-i Âliyye Memûriyeti

II. Mahmud'un saltanatının son dönemlerinde, Osmanlı Devleti'ni daha sistemli hale getirmek amacıyla birçok meclis kurulmuştu. Bu meclislerden en önemlilerinden biri, sadrazam ve nazırların katılımıyla oluşturulan Meclis-i Vükelâ idi. Meclis-i Vükelâ, lüzum gördüğü meseleleri ya da alt meclislerce hazırlanan tasarı ve sorunları müzakere eder, gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra alınan kararlar sadrazamın hazırladığı bir tezkireyle padişahın onayına sunardı. Ancak gerektiğinde, Meclis-i Vükelâ'ya, itibarlı ve devlet işlerinde tecrübeli olan bazı devlet adamları "Mecâlis-i Âliyye memuriyeti" adı altında davet edilir ve bu kişilerin katılımıyla, mecliste görüşülen önemli müzakerelere dâhil olmaları sağlanırdı. Böylece üst düzey devlet adamlarının fikirlerinden yararlanılır ve tecrübelerinden istifade edilirdi.[462] Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, "Mecâlis-i Âliyye" müstakil bir meclis veya kurum değil, üst düzey bir memuriyet kadrosuydu. Bilhassa mazûl durumda olan tecrübeli devlet adamları, yeni bir göreve tayin edilene kadar, "Mecâlis-i Âliyye memuriyeti" kadrosunda istihdam edilerek, hem bilgi ve tecrübelerinden istifade ediliyor hem de mazûliyetleri süresince para sıkıntısı çekmemeleri için mezkûr memuriyet kadrosundan maaşa bağlanıyorlardı. Kıbrıslı

[460] BOA, İ.HR., 138/7145, 3 RA 1273 (1 Kasım 1856 tarihli irade) ve Lef-12.
[461] BOA, İ.HR., 137/7083, 4 RA 1273 (2 Kasım 1856).; BOA, İ.HR., 143/7544, Lef-1, 24 N 1273 (18 Mayıs 1857).; *Cerîde-i Havâdis,* No: 814, 15 R 1273 (13 Aralık 1856).
[462] Mecâlis-i Âliye'ye memur edinen bazı devlet adamları için bkz. Serasker Rıza Paşa, BOA, C.DH., 154/7651, 7 M 1263 (26 Aralık 1846).; Halil Paşa, BOA, HAT., 1657/25, 23 CA 1264 (27 Nisan 1848).; Mustafa Reşid Paşa, BOA, HAT., 1658/8, 23 B 1264 (25 Haziran 1848); Mustafa Naili Paşa, BOA, A.MKT.NZD., 204/84, 12 R 1273 (10 Aralık 1856).; Ali Akyıldız, "Meclis-i Vükelâ" *DİA*, C. 28, Ankara 2003, s. 251-253.

Mehmed Paşa, devlet kademelerinde uzun yıllar görev yapmış tecrübeli bir devlet adamı olarak Meclîs-i Âlî-i Tanzîmât reisliğini Reşid Paşa'ya bıraktıktan sonra, 2 Ağustos 1857 tarihinde "Mecâlis-i Âliyye memuriyeti" kadrosuna dâhil edildi ve kendisine bu kadroda bulunduğu sürece ayda 60.000 kuruş maaş ödendi.[463] Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Mecâlis-i Âliyye'deki görevi oldukça kısa sürdü. Paşa, yaklaşık dört buçuk ay sonra, 11 Ocak 1858'de azledilerek aynı gün ikinci kez Meclîs-i Âlî-i Tanzîmât riyasetine atandı.

2.5. İkinci Defa Meclis-i Âlî-i Tanzîmât Riyasetine Atanması

Mustafa Reşid Paşa'nın 7 Ocak 1858'de vefat etmesinin ardından, Âli Paşa sadrazamlığa, Meclis-i Âlî-i Tanzîmât Reisi Fuad Paşa ise Hariciye Nezareti'ne atandı. Bu görev değişikliklerinin ardından, Fuad Paşa'dan boşalan Meclis-i Âlî-i Tanzîmât reisliğine ikinci kez Kıbrıslı Mehmed Paşa tayin edildi.[464] Kıbrıslı Mehmed Paşa, Meclis-i Âlî Tanzîmât reisliği görevine atandıktan kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti, memurlarının maaşlarına zam yaptı. Bu zam sonucunda Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın maaşı 75.000'ten 90.000 kuruşa çıkarıldı. Böylece, sadrazamdan sonra en yüksek maaş alan devlet adamı oldu. Zamlı maaşlarıyla birlikte, sadrazam 150.000 kuruş, maliye ve hariciye nazırları 80.000 kuruş, şeyhülislam ise 70.000 kuruş maaş almaktaydı.[465]

Kıbrıslı'nın başkanlık ettiği Meclis-i Âlî Tanzîmât, 1859 yılında açılacak olan Mülkiye Mektebi'nin kurulmasında önemli bir rol oynadı. Meclis, okulun iç tüzüğünü hazırlama ve eğitim programlarını belirleme gibi kritik görevler üstlendi.[466] Meclis-i Âlî-i Tanzîmât, eyalet ve kazalarda görev yapan memurların liyakatsiz, rüşvete bulaşmış ve eğitimsiz kişilerden seçilmesinden büyük rahatsızlık duyuyordu. Özellikle taşra teşkilatında önemli bir konuma sahip olan kaymakam ve kaza müdürlerinin eğitimsiz oluşu, merkezden gönderilen emirleri okuyup anlamakta güçlük çekmelerine neden oluyordu. Meclis'e göre bu durum, devlet işleyişinde ciddi aksaklıklara yol açmakta; liyakatsiz kişilerin görevlendirilmesi ise devletin ilerleyişi önünde büyük bir engel teşkil etmekteydi. Bu eksiklikleri gidermek amacıyla, memur olacak kişilerin liyakatli, dürüst ve rüşvetten uzak duracak şekilde atanmasının gerekliliği günbegün artıyordu. Meclis-i

[463] Kıbrıslı'nın Mecâlis-i Âliyye memur edilmesi hakkında bkz. BOA, İ.DUİT., 190/28, 11 Z 1273 (2 Ağustos 1857)., Kıbrıslı'nın aldığı maaşı gösterir belge için bkz. BOA, İ.DH., 383/25321, 26 Z 1273 (17 Ağustos 1857).; *Takvîm-i Vekâyi*, No: 555, 28 Z 1273 (18 Ağustos 1857).; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Abdülhamid Ferid Paşa'nın Ruznâmesinden", *Belleten*, C. 27, S. 106, (1963), s. 271.; Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın farklı maaş aldığını belirten kaynak için bkz. Sami Demiray, *Agt.*, s. 84.

[464] Kıbrıslı'nın Meclis-i Âlî-i Tanzîmât Reisi olarak atanması hakkında bkz. BOA, İ.DH., 394/26056, 25 CA 1274 (11 Ocak 1858), *Takvîm-i Vekâyi*, No: 560, 1 C 1274 (17 Ocak 1858), Lütfi, *Age.,* C. IX, s. 141.

[465] BOA, İ.DH., 396/26204, 6 C 1274 (22 Ocak 1858).

[466] Mülkiye Mektebi hakkında detaylı bilgi için bkz. Mücellitoğlu Ali Çankaya, *Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler 1856-1949*, C. I-II-III-IV-V-VI-VII-, Örnek Matbaası, Ankara 1954.; Yasin Taşkesinlioğlu, *Age.,* s. 165.

Tanzîmât'ta görüşülen bu meseleler, Encümen-i Mahsus ve Meşveret Meclisi'nde de yeniden ele alındı ve taşrada görev yapacak memurların liyakatli ve eğitimli kişiler arasından seçilmesi gerektiğine karar verildi. Bu doğrultuda, sadrazamın onayıyla konu Sultan Abdülmecid'e sunuldu ve 9 Mayıs 1858 tarihinde sultanın iradesiyle Mekteb-i Mülkiye'nin kurulmasına izin verildi.[467] Uzun yıllar Mekteb-i Mülkiye'de öğretmenlik yapan ve Osmanlı Devleti'nde çeşitli görevler üstlenen Mordtmann'ın aktardığına göre, Kıbrıslı Mehmed Paşa, Mekteb-i Mülkiye'nin kurulmasında kilit bir rol üstlenmişti. Mordtmann, Kıbrıslı'nın yalnızca okulun kuruluşuna öncülük etmekle kalmadığını, aynı zamanda üçüncü sadrazamlığı döneminde bu kurumun mali sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla bir vakıf kurduğunu da belirtiyordu.[468]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın riyaseti sırasında Meclis-i Âlî-i Tanzîmât'ta, Osmanlı topraklarında banka açmak isteyen yabancı yatırımcıların tekliflerini de görüşüldü. Bu çerçevede, modern bankacılık sisteminin Osmanlı finans yapısına nasıl uyarlanabileceği ve bu sürece ilişkin gerekli hukuki, idarî ve teknik düzenlemeler tartışıldı. Aynı dönemde meclis, *esham-ı cedid* tahvillerinin bir bölümünü teminat göstererek Avrupa'dan borç para alınması konusunu da ele aldı.[469]

2.6. İkinci Kaptan-ı Deryalığı

1858 yılına gelindiğinde Sultan Abdülmecid, ekonomik sıkıntıları hafifletmek amacıyla tasarruf tedbirlerine başvurmuş ve bu doğrultuda bir Hatt-ı Hümâyun yayımlamıştı. Padişah, tam bu sıralar, kızı Refia Sultan'ın 30.000.000 kuruş borç yaptığını öğrenince bu duruma öfkelenmiş ve huzuruna çağırdığı Refia Sultan'ın eşi ve aynı zamanda o tarihte kaptan-ı derya olan Mehmed Ali Paşa'ya[470] dönerek "Sen bu borcu bilirdin, neden mâni olmadın?" diye çıkışmıştı. Mehmed Ali Paşa ise "Aman efendim, borçtan haberim yok" diyerek karşılık vermişti. Bunun üzerine padişah, "Kethüdası olacak Eşref katırı senin adamın değil midir? "Siz bunları yapıyorsunuz ki ben kederle öleyim diye. Lakin Abdülmecid önce düşmanlarını gönderir, sonra gider" sözleriyle

[467] BOA, İ.MMS., 12/519, 25 N 1274 (9 Mayıs 1858).
[468] Andreas D. Mordtmann, *Bir Osmanlı'dan İstanbul ve Yeni Osmanlılar Siyasi, Sosyal ve Biyografik Manzaralar*, C. 1-2, çev. Gertraude Habermann-Songu, Pera Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 99.; Taner Timur, Mekteb-i Mülkiye, "Modernleşme ve Özgürlük Kavgası 1859-1923", *Mülkiye Dergisi*, C. 33, S. 265, (2009), s. 189.
[469] Osmanlı topraklarında banka açmak isteyen yabancı yatırımcıların tekliflerinin görüşülmesi hakkında bkz. BOA, İ.MMS., 12/500, 5 Ş 1274 (21 Mart 1858).; Avrupadan istikraz edilmesine dair meclis görüşmeleri için bkz. BOA, İ.MMS., 19 Ş 1274 (4 Nisan 1858 tarihli irade) ve vr. 1/2/3/4.; İstikraz hakkında ayrıca bkz. BOA, İ.MMS., 12/507, 14 N 1274 (28 Nisan 1858).; Osmanlı Devleti'nde bankacılığın gelişimi için bkz. Erol Ortabağ, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon*, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, İstanbul 2018.
[470] Edhem Paşa, Refia Sultan ile evli olup Damat Mehmed Ali Paşa'nın oğludur. Bkz. Serap Sunay, "Damat Mehmed Ali Paşa", *DİA*, C. Ek-2, Ankara 2019.; Damat Mehmed Ali Paşa hakkında detaylı bilgi için bkz. Serap Sunay, *Hemşinli Mehmed Ali Paşa*, Timaş Yayınları, İstanbul 2023.

Mehmed Ali Paşa'yı suçlamıştı. Mehmed Ali Paşa, ağır yeminlerle padişahı inandırmaya çalışmış olsa da Sultan Abdülmecid, "Senin yeminlerine de inanılmaz" diyerek konuyu kesip atmıştı.[471]

Bu gelişmeden kısa bir süre sonra, Kıbrıslı Mehmed Paşa, Meclis-i Âlî-i Tanzîmât'taki görevinden alınarak 29 Ağustos 1858 tarihinde, Mehmed Ali Paşa'nın yerine ikinci kez kaptan-ı derya olarak atandı. Bu yeni görevinin yanı sıra, kendisine ayrıca Liman Nezareti'nin sorumluluğu da verildi.[472] Ancak, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın bu görevi oldukça kısa sürmüş ve yaklaşık iki ay sonra, 21 Ekim 1858 tarihinde görevinden alınarak "Mecâlis-i Âliyye memuriyeti" kadrosuna dâhil edilmiştir. Yerine ise tekrardan Damat Mehmed Ali Paşa getirilmiştir.[473]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya, bu görevi esnasında 75.000 kuruş maaş tahsis edildi. Ancak, bu görevde de uzun süre kalmayarak 31 Ocak 1859 tarihinde vazifesinden affını talep etti. Görevden ayrılmasının ardından kendisine 60.000 kuruş mazûliyet maaşı bağlandı.[474] Aslında Kıbrıslı Mehmed Paşa, Kemal Çiçek'in deyimiyle, devlet içerisindeki yönetim kavgaları ve çekişmeler yüzünden görevden göreve sürgün edilerek bu mücadelelerden büyük zarar gördü.[475]

2.7. İkinci Sadareti

Kıbrıslı Mehmed Paşa 18 Ekim 1859 tarihinde Âli Paşa yerine ikinci kez sadarete atandı. Kıbrıslı sadarete atandığında devlet mali ve siyasi yönden bazı zorluklar yaşamaktaydı. 1858'de yapılan dış borçlanma ile elde edilen nakit paranın bir kısmı, kaimelerin piyasadan çekilmesi için harcanmıştı. Bu durum, devletin mali kaynaklarını ciddi ölçüde sınırlamış ve ekonomik krizin daha da derinleşmesine yol açmıştı. Bununla birlikte, saray harcamaları da oldukça yüksekti; borçlar, %45 gibi yüksek faiz oranlarıyla tüccar ve bankerlerden alınan kredilerle karşılanıyordu. Ekonomik kriz öyle ciddi bir hâl almıştı ki, 1859 yılının Mart ayında saray hizmetlileri, maaşlarını alamadıkları gerekçesiyle sarayı kuşatıp nümayiş yapmışlardı. Mali kriz her geçen gün biraz daha büyüyor, bir an önce bu duruma karşı acil tedbirler almak gerekiyordu. Sultan Abdülmecid, büyüyen mali krize çözüm bulmak amacıyla bir Hatt-ı Hümâyun hazırlattı.

---

[471] Cevdet Paşa, *Tezakir*, 13-20, s. 54-59.
[472] BOA, İ.DH., 412/27253, 1 M 1275 (11 Ağustos 1858).; BOA, C.BH., 6/294, 29 M 1275 (8 Eylül 1858).
[473] BOA, İ.DH., 416/27551, 13 RA 1275 (21 Ekim 1858).; *Takvîm- Vekâyi*, No: 566, 26 R 1275 (3 Aralık 1858).; Farklı bilgi için bkz. Sami Demiray, *Agt.,* s. 86.
[474] Kıbrıslı'nın vazifesinden affını talep ettiği hakkında bkz. BOA, İ.DH., 423/27993, 26 C 1275 (31 Ocak 1859).
[475] Kemal Çiçek, *Agm.,* s. 463-464.

Ardından, vezirleri saraya davet ederek mali meseleler üzerine bir toplantı gerçekleştirdi ve hattın içeriğini onlarla paylaştı.[476]

Hatt-ı Hümâyun'da özetle şu ifadeler yer alıyordu: "Devletin yükselmesi ve varlığını güçlü bir şekilde sürdürebilmesi, mali durumunun sağlam olmasına bağlıdır. Ancak son dönemde çeşitli sebeplerle, Beyoğlu tüccarlarından yüksek faizli borçlar alınarak, devletin günlük harcamalarının karşılanması, devletin mali itibarına büyük zarar vermiştir. Padişah, mali krizi düzeltmek için çeşitli teşebbüslerde bulunacaktır ve vükeladan da bu krize çözüm bulmak amacıyla toplu bir plan hazırlamaları istenmektedir." Hatt-ı Hümâyunun okunmasının ardından, Âli Paşa, devletin içinde bulunduğu mali krize dikkat çekerek, "Artık Osmanlı Devleti bitti. Devlet, sizin yardımınıza muhtaçtır," şeklinde bir açıklama yaptı. Bu sözler, Osmanlı Devleti'nin durumunun ciddiyetini yansıtsa da Sultan Abdülmecid'in geçici de olsa gücenmesine neden oldu.[477]

Osmanlı Devleti, o dönemde mali sorunları çözmeye çalışırken, aynı zamanda literatüre "Kuleli Vak'ası" olarak geçmiş olan önemli bir olayla karşı karşıya kalmıştı. Şeyh Ahmet'in önderliğinde ortaya çıkan bu olay, Tanzimat ve Islahat Fermanı'na, hazine ve kamu mallarının israfına ve devletin mali yapısındaki bozulmaya karşı bir tepki olarak doğmuş; zamanla daha geniş kitleleri etkileyen bir harekete dönüşmüştü. Ancak, içlerinden birinin yapılması planlanan isyanı deşifre etmesi üzerine, 14 Eylül 1859'da harekât engellenmişti.[478]

Sultan Abdülmecid, yaşanan tüm bu olumsuz gelişmelerin üstesinden gelinmesi için bir sadrazam değişikliği yapılmasının gerekli olduğuna inanıyordu. Özellikle ekonomik refahın sağlanması konusunda Âli Paşa'nın yeterince cesur adımlar atmadığını düşünüyordu. Her ne kadar Kuleli Vak'ası sona erdirilmiş olsa da bu isyanın yankıları hâlâ hissedilmekteydi. Bazı isimsiz kişiler, medrese duvarlarına "Din kardeşleriniz Kuleli'de mahpus olup kimisini katl kimisine kanunen ceza verecekler" şeklinde kışkırtıcı yaftalar yapıştırarak, isyanın etkilerini canlı tutmaya çalışıyorlardı. Bu durumu fırsat bilen bazı meçhul şahıslar, bir ara, Mabeyn-i Hümayun başkatibine bir küfe dolusu kavun ile

[476] Cevdet Paşa, *Tezakir*, 13-20, s. 85.; Hasan Ali Çakmak, *Meclis-i Âlî Hazâin Teşkilat Yapısı Ve Faaliyetleri*, 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s. 15.
[477] Kıbrıslı'nın sadarete getirilmesine dair bkz. BOA, İ.DH., 446/29451, 21 R 1279 (18 Ekim 1859).; Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Ma'rûzât),* haz. Yusuf Halaçoğlu, Babıali Kültür Yayıncılık (3. Baskı), İstanbul 2019, s. 32.
[478] Cevdet Paşa, *Tezakir*, 13-20, s. 82-83.; Burak Onaran, Padişahı Devirmek Osmanlı Islahat Çağında Düzen Ve Muhalefet: Kuleli (1859), Meslek (1867), İletişim Yayınları, çev. Saadet Özen, İstanbul 2018, s. 95-105-116.; Zekeriya Türkmen, "Kuleli Vak'ası", *DİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 356-357.

birlikte bir mektup göndererek şu ifadeleri yazmışlardı: "Millet, Âli ve Fuad Paşaları istemiyor. Ancak bunlar giderse, devletin idare olunamayacağı düşünülmesin. Kıbrıslı Mehmed Paşa, Rüşdi Paşa, babalarımız ile Vefik Efendi ve Rıza Bey idareyi devralabilir."[479] Bu mektup, halk arasında Kıbrıslı Mehmed Paşa gibi devlet adamlarının yeniden göreve getirilmesi gerektiğine dair bir düşüncenin varlığını ortaya koyması bakımından önemliydi. En azından, Kıbrıslı gibi birçok zümre tarafından sevilen bir ismin hükûmetin başına getirilerek, bir süredir iyice gerilmiş olan toplumsal ve siyasi ortamın yumuşatılması mümkün olabilirdi.

Padişah da aynı şeyi düşünmüş olmalı ki, Âli Paşa görevinden azledilerek Kıbrıslı Mehmed Paşa 18 Ekim 1859 tarihinde ikinci defa sadarete getirildi. Sadaret devir teslimi sırasında, Sultan Abdülmecid, mali sorunlardan bahsederken geçmişte yapılan gereksiz harcamalardan duyduğu pişmanlığı dile getirerek "Boş yere birçok masraflar olmuş, keşke olmasaydı. Ama ne çare ki oldu" diyerek, önceden yapılan harcamalardan dolayı üzüntü duyduğunu ifade etmişti. Ayrıca, "Cümlenizin sadakatini tecrübe ettim. Yine sadakat edip bu halin tesviyesine bir çare umarım" diyerek, sadrazam ve diğer vekillerden bir çözüm beklediğini belirtmişti. Bunun üzerine sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa, "Bu bir buhranlı haldir. Osmanlı Devleti böyle sıkıntılı hallerle birçok kez karşılaşmıştır. İnşallah bu da geçer, kaidesince olmaz şey yoktur. İş ancak bizi bu hale getiren sebepleri bilip de bundan sonra onlardan sakınmaktır. Yoksa geçmişe dair üzülmenin bir faydası yoktur" sözleriyle vükelâyı işaret ile "Bunların cümlesi canlarını feda edercesine çalışacaklardır" diye padişaha cevap vermişti.[480]

Cevdet Paşa, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın ikinci kez sadrazamlığa getirilmesini, Âli Paşa'nın liyakat ve ehliyeti herkes tarafından kabul edilse de onun nazik tavırları ve devlet işlerinde gösterdiği gevşeklik nedeniyle hızlı çözümler üretememesiyle açıklıyordu. Cevdet Paşa'ya göre, Âli Paşa'nın gösterdiği bu tutum, halk arasında eleştirilmesine neden olmuştu. Buna karşılık halk ve saray nezdinde, Kıbrıslı Mehmed Paşa, daha atik ve kararlı bir devlet adamı olarak görülüyordu. Cevdet Paşa'ya göre, saray çevresinde yapılan israfın önünü alabileceğine dair Kıbrıslı'ya karşı güven duyuluyordu. Ayrıca, Serasker Rıza Paşa ve ona yakın isimlerin görevden alınmasıyla birlikte, Kıbrıslı

[479] Cevdet Paşa, *Tezakir*, 13-20, s. 84.
[480] *The Times*, 7 November 1859, s. 10.; Cevdet Paşa, *Tezakir*, 13-20, s. 85-86.

Mehmed Paşa karşı, devlet işlerinde tam bir hakimiyet kuracağı ve daha etkili bir yönetim ortaya koyacağı yönünde beklentiler oluşmuştu.[481]

The Times gazetesi, Cevdet Paşa'nın aktardıklarıyla paralel görüşler paylaşarak, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Âli Paşa'dan daha cesaretli olduğunu vurguluyordu. Ancak gazete, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın selefinden daha kaliteli bir devlet adamı olduğunu dünyaya kanıtlaması için hâlâ yapması gereken birçok şey olduğu görüşündeydi. *The Times*'a göre Kıbrıslı Mehmed Paşa, Âli Paşa'dan daha cesaretli olduğunu görevine gelir gelmez ispatlayacak, padişaha ekonomiyi düzeltmek amacıyla vakıf ve kilise topraklarının yeniden düzenlenmesini teklif edecekti.[482] Aslında *The Times*'in haberi doğruydu. Kıbrıslı Mehmed Paşa sadarette bulunduğu esnada, vakıf mallarıyla alakalı yeni bir düzenleme getirmişti. Bu konu 30 Ekim 1859'da Meclis-i Vükelâ'da görüşüldü. Alınan karar gereğince, evkaf-ı hümâyuna bağlı mülklerin kira bedellerinin arttırılması uygun görülerek, bu şekilde devlete ek bir gelir sağlanabileceği düşünüldü. Kıbrıslı, meclisin kararını 2 Kasım'da padişaha sundu ve alınan kararlar 6 Kasım'da padişah tarafından onaylandı.[483]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadareti esnasında öncelikle, mali tasarruf ve reformların hızlandırılması konuları masaya yatırıldı. Bu amaçla 27 Kasım 1859'da Kıbrıslı'nın da katılımıyla Meclis-i Mahsus'ta bir toplandı yapıldı. Toplantının ana teması bütçe gelirlerini ivedi bir şekilde arttırmaktı. Meclis, bu bağlamda, Tanzimat sürecinde oluşturulmuş ancak işlevini büyük ölçüde yitirmiş ve devlete yük haline gelmiş bazı kurum ve kuruluşların ilga edilerek, buralarda çalışan memurların görevlerinden el çektirilmesi yönünde bir karar aldı. Ayrıca Meclis, başta üst düzey devlet adamları olmak üzere diğer memurların da görev yaptıkları kurumlar dışında başka herhangi bir yerden maaş almalarının yasaklanması gerektiğine hükmetti. Meclise göre, alınan kararlar hayata geçirildiğinde, hazine, önemli miktarda bir gider yükünden kurtulmuş olacaktı. Meclisin mali yönden getirdiği bu yeni tasarruf tedbirleri 6 Aralık 1859'da Sultan Abdülmecid tarafından kabul edildi.[484]

Ancak Cevdet Paşa, Kıbrıslı'nın sadaretinde alınan bu radikal tasarruf kararını isabetli bulmayıp eleştiriyordu. Paşa'ya göre, Kıbrıslı'nın, selefi olan Âli Paşa'da bu

[481] Cevdet Paşa, *Tezakir*, 13-20, s. 86.
[482] *The Times*, 7 November 1859, s. 10.
[483] BOA, İ.MMS, 16/669, 8 R 1276 (6 Kasım 1859 tarihli irade) ve Lef-1/2.
[484] Tasarruf tedbirlerinin detayları hakkında bkz. BOA, İ.MMS., 16/681, 3 CA 1276 (28 Kasım 1859 tarihli irade) ve Lef-1.

yanılgıya kapılmış bundan dolayı halk nazarında eleştirilere maruz kalmıştı. Kıbrıslı Mehmed Paşa da sırf Mâbeyn-i Hümâyuna yakın olmak için bu yolu seçmişti ve her zaman kullandığı "sivri dili" adeta kesip atmıştı. Cevdet Paşa'ya göre, devletin mali açığını kapatmak için memurların maaşlarından tasarrufa gidilmesi, Reşid Paşa döneminden beri süregelen bir uygulamaydı. Bu nedenle, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın ıslahat ve tasarruf tedbirlerine yeni bir bakış açısı getirmediği, aksine eski yöntemleri taklit ederek, sorunları çözmekte çıkmaz bir yola girmişti.[485]

Kıbrıslı'nın ikinci sadaretinde ele alınan diğer önemli bir başlık da "patent" meselesi idi. Patent sistemi, Avrupa'da uzun bir geçmişe sahip olmakla birlikte, Osmanlı Devleti bu uygulamayla ancak 1850'li yıllarda tanışabilmişti. Bu sistemin ilk örneklerine 14. yüzyılda İngiltere'de rastlanır. İngiliz yönetimi, Hollandalı bir dokumacıya dokuma tekniklerini İngiltere'de uygulayıp öğretmesi koşuluyla imtiyazlar tanımış ve böylece patent anlayışının temelleri atılmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte tarımda makineleşmenin artması, bu yeni uygulamanın giderek yaygınlaşmasına ve modern anlamdaki şeklini almasına yol açmıştır.

Aslında Osmanlı Devleti, patent sistemine dair ilk bilgileri, 1851 yılından itibaren katıldığı uluslararası sergiler aracılığıyla edinmeye başlamıştı. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti, yeni şeyler icat eden mucit veya girişimcilere, üretimlerini kamuya açıp, işletmeleri karşılığında belirli süre için imtiyazlar vermişti. Bu şekilde, mucitlerin haklarını koruma altına alarak, yabancı sermaye ve teknolojisinin ülke içine girmesini hedeflemiş böylece üretime olumlu yönde ivme kazandırmayı amaçlamıştı. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın ikinci sadrazamlığında sırasında patent usulü meselesi yeniden gündeme geldi. 25 Ekim 1859'da Meclis-i Vükelâ, devlet gelirlerinin artırılması için, patent usulüne geçilmesi yönünde bir tavsiye kararı aldı. Bu karar, Kıbrıslı vasıtasıyla, 2 Kasım'da tarihinde saraya arz edildi. Padişah, 8 Kasım'da söz konusu kararı onaylayarak, Osmanlı tarihinde bir ilke imza attı ve patent sistemi ilk kez resmî olarak kabul edildi.[486]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın ikinci sadareti yalnızca altmış altı gün sürmüştür. Bu kısa süreli görevden ayrılışının arkasında, devlet adamları arasındaki çekişmeler ve

[485] Cevdet Paşa, *Tezakir*, 13-20, s. 86.

[486] BOA, İ.MMS., 16/666, 28 RA 1276 (25 Ekim 1859).; Patent sisteminin Osmanlı Devleti'nde gelişimi için bkz. Tolga Akay, "Osmanlı Devleti'nde Patent Sistemi'nin Gelişimi", *Legal Fikri Ve Sınai Haklar Dergisi*, C. 11, S. 44, (2015), s. 28-29-30vd.; Osmanlı Devleti tebaasından bir mucidin yaptığı buluşun kanunen korunmasına karşı yapılan ilk ciddi teşebbüs 1879 tarihinde "İhtira Beratı" adı altında yapılan bir kanun hazırlığıyla başladı ve bu kanun 1880'de yürürlüğe konuldu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sıla Şahin, "*Osmanlı Devleti'nde Patent Uygulaması: İhtira Beratı Kanunu*", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2019, s. 15.

Sultan Abdülmecid ile yaşadığı gerginlik etkili olmuştur. Kıbrıslı, sadareti sırasında getirdiği yenilikleri hayata geçirmeye çalışırken, özellikle yüksek rütbeli devlet adamlarının başka kurumlardan maaş almalarını engellemeye çalışması, ona karşı bir muhalif cephe oluşmasına yol açtı. Özelikle Rıza Paşa, Kıbrıslı'yı sevmediği için ona karşı yoğun bir muhalefet içindeydi. Cevdet Paşa'nın aktardığına göre, o dönemlerde resmî olarak sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa olsa da arka planda yönetimi elinde tutan kişi aslında Rıza Paşa idi. Ancak bu tarihlerde ortaya çıkan ve Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan, Rıza Paşa ve bazı devlet adamlarının isminin karıştığı Ferec Yüsr[487] rüşvet meselesi olayı Rıza Paşa'nın oldukça başını ağartabilir onun padişah nezdinde gözden düşmesine sebep olabilirdi. Rıza Paşa, Kıbrıslı'nın mizaç olarak sert ve rüşvet meselelerinde titiz olduğunu bildiği için adının geçtiği bu olayı kapatmak adına sürekli padişahın nabzını yoklayarak Kıbrıslı'yı görevinden azlettirmek için çaba sarf ediyordu. Bir gün Sultan Abdülmecid, Rus çarına göndereceği nişan ve hediyeleri göstermek amacıyla Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı Mabeyn-i Hümâyun'a davet etti. Kıbrıslı Mehmed Paşa odaya girip hediyelere bakarken, gümrükle ilgili bir konu açıldığında, "Sultanım, merhume valide sultan bundan dahi çalmış" diyerek annesi Bezmiâlem Valide Sultan'a yönelik bir ithamda bulundu. Bu söz, Sultan Abdülmecid'i derinden üzdü ve hareme giderek, "Bu adam benim ölmüş annemden ne istiyor, onu hırsızlıkla suçluyor" diyerek Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı sadrazamlıktan azlettirdi.[488] Böylece, Kıbrıslı Mehmed Paşa, yalnızca altmış altı gün süren ikinci sadrazamlık görevinden 24 Aralık 1859 tarihinde azledildi ve yerine Rüşdi Paşa atandı.[489]

2.8. Üçüncü ve Son Sadareti

Mütercim Rüşdi Paşa'nın beş ay süren sadareti döneminde Osmanlı Devleti ciddi mali sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştı. Kaimelerin değer kaybetmesi sonucunda altın fiyatları hızla yükselmiş ve bu durum maliyeyi derinden sarsmıştı. Yaşanan ekonomik bunalım karşısında, Mütercim Rüşdi Paşa çareyi kaimelerin bir kısmını toplatıp, yakılmasında bulmuştu. Toplanan kaimeler yakılması için Maliye Nezareti'ne gönderilmişti. Fakat Sultan Abdülmecid, Maliye Nazırı Hasip Paşa'dan acilen para talep edince, Hasip Paşa, yaktırılması gereken kaimelerden 50.000.000 kuruşu gizlice padişaha göndermişti. Bu haberin duyulması üzere Rüşdi Paşa, hasta olup evine kapanmıştı. Rüşdi

[487] Bazı devlet görevlilerinin yanı sıra Sultan Abdülmecid'in annesi Bezm-i Alem Valide Sultan'ın da adının da karıştığ rivayet edildiği bir rüşvet meselesidir. Bkz. Sibel Özel, *Dolmabahçe Bezm-i Âlem Valide Sultan Camisi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 21.
[488] Cevdet Paşa, *Tezakir*, 13-20, s. 90-94.
[489] BOA, İ.DUİT., 190/30, 29 CA 1276 (24 Aralık 1859).

Paşa, padişahın umursamaz tavırları karşısında görevini sağlıklı bir şekilde yürütemeyeceğini anlayınca, hastalığını da gerekçe göstererek derhâl istifasını sunmuş, ancak bu istifa saray tarafından kabul edilmemişti.[490]

Mayıs 1860'a gelindiğinde mali kriz oldukça derinleşmişti. Öyle ki, Osmanlı tebaasından olan gayrimüslim esnaf, alacaklarını tahsil edemedikleri gerekçesiyle Saray-ı Hümâyun'a giderek bu taleplerini dile getirmişlerdi. Hükûmet, gayrimüslim esnafın Saray-ı Hümâyun'a ilettiği bu talebe bir çözüm bulamamış, "işinize bakılacak" diyerek oyalayıcı bir yanıtla, esnafı geri çevirmişti. Ancak, bu cevap esnafı hiç tatmin etmemişti. Bunun üzerine, gayrimüslim esnaf, alacaklarını tahsil etmek için İngiltere, Fransa ve Rusya sefarethanelerine başvurarak yardım talep etmişlerdi.[491]

Aslında Rusya, Kırım Savaşı'ndan sonra Balkanlar'daki kaybettiği nüfuzunu yeniden kazanmak için uzun süredir fırsat kolluyor ve bu tür gelişmeleri Osmanlı Devleti aleyhine kullanmayı amaçlıyordu. Ancak bu kez Rusya, kaybettiği statüyü doğrudan bir savaşla değil, Osmanlı tebaası Hristiyanlarının haklarının ihlal edildiğini öne sürerek Avrupa kamuoyunun desteğini kazanmak ve Osmanlı Hristiyanlarına çeşitli vaatlerde bulunarak devlete karşı kışkırtmak gibi yöntemlere dayanan farklı bir stratejiyle geri kazanmayı hedefliyordu. Bu planı uygulamak adına, Bulgaristan, Bosna-Hersek ve Niş'teki Hristiyan reayanın kötü hayat standartlarına dikkat çekerek Osmanlı Devleti üzerinde diplomatik baskılarını arttırdı. Hristiyan halk arasında kaybettiği prestijini yeniden kazanmak isteyen Rusya, bu bölgelerde yaşayan halkın kötü muameleye maruz kaldığını öne sürerek, Avrupa devletlerinden milletlerarası bir komisyon kurulmasını ve bu komisyonun bölgedeki reayanın durumunu incelemesini talep etti.[492]

Rusya'nın bu tutumu, Avrupalı devletlerin, Islahat Fermanı'yla vaat edilen reformların hayata geçirilmediği gerekçesiyle Osmanlı Devleti üzerinde diplomatik baskı kurmalarına neden oldu. Bu gelişmeler üzerine, Sadrazam Rüşdi Paşa kötü havayı yumuşatmak adına diplomatik bir adım atarak Fransız elçiliğini ziyaret etti. Bu görüşme sırasında Rüşdi Paşa, elçiye, Rusya'nın Rumeli topraklarına milletlerarası bir karma komisyon gönderilmesi yönündeki talebinin Osmanlı Devleti tarafından kesinlikle kabul edilemeyeceğini açık bir dille ifade etti. Fransız elçisi bu sözlere itiraz etmeye çalıştıysa

[490] Cevdet Paşa, *Tezakir*, 13-20, s. 97-98.
[491] *Aynı Eser*, s. 99.
[492] Cevdet Paşa, *Tezakir*, 13-20, s. 100.; Engelhardt, *Age.,* s. 156.; Roderic Davison, *Age.,* s. 155.; Mahmud Celâleddin Paşa, Mir'ât-ı Hakîkat (Tarihî Hakikatlerin Aynası), haz. İsmet Miroğlu, Berekât Yayınevi, C. I-II-II, İstanbul 1983, s. 35-36, s. 14.

da Paşa araya girerek, "Gerekirse ben bizzat gider durumu yerinde teftiş ederim" diyerek müdahaleyi engelledi ve elçinin sessiz kalmasını sağladı. Ancak o dönemde, Rüşdi Paşa'nın azli gündemdeydi. Bu nedenle Paşa, elçiyle yaptığı görüşmeden kısa bir süre sonra Mabeyn-i Hümâyun'a çağrılarak mühr-ü hümâyun kendisinden alındı. Ertesi gün, Kıbrıslı Mehmed Paşa Mabeyn-i Hümâyun'a çağrılarak, 27 Mayıs 1860 tarihinde üçüncü ve son kez sadrazam olarak atandı.[493]

Kıbrıslı, sadarete atandığının ertesi günü "Rumeli teftişine" memur edileceğini öğrendi. Aslında Kıbrıslı, Rüşdi Paşa'nın Fransız elçisine verdiği sözden haberdar değildi. Rüşdi Paşa'nın sadaretten alınmasının ardından Fransız elçisi, padişahın huzuruna çıkarak Paşa'nın kendisine verdiği sözü hatırlatınca, ertesi gün Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Rumeli'ye gitmesi için ferman yayınlandı. Cevdet Paşa, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Rumeli teftişine memur edilmesiyle ilgili olarak, bazı çevrelerin bu görevlendirmenin Âli ve Fuad Paşalar ile Fransız elçisi arasında tertip edildiğini ve aslında Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmaya yönelik bir manevra olarak görüldüğünü aktarmıştır.[494] Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın 28 Mayıs 1860'ta Rumeli teftişine memur edilmesinin ardından, aynı gün sadaret kaymakamlığı görevine Âli Paşa getirildi.[495]

2.8.1. Rumeli Teftişi

Yukarıda da bahsedildiği üzere Kıbrıslı, sadarete atandıktan bir gün sonra Rumeli teftişine memur edilmişti. Cevdet Paşa, bu durumu Ali ve Fuad Paşaların onu İstanbul'dan uzaklaştırmak için yaptığı bir siyasi manevra olarak aktarır. Aslında yine kendisi eserinde, Kıbrıslı'nın sert mizacına dikkat çekerek, onun hakkaniyetli, doğru bildiğini söyleyen ve aceleci tavrından bahseder. Sultan Abdülmecid, Kıbrıslı'nın Rumeli teftişine memur edilmesi hakkında 28 Mayıs 1860'ta yayınladığı iradede, bölgede yaşayan halkın güvenliği ve refahının sağlanmasına özellikle dikkat çekerek bu hedefin önündeki en büyük engel olarak yerel memurların uygunsuz şekilde faaliyetleri olduğunu belirtiliyordu. İradenin devamında, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın dirayetli ve bilgili kişiliğine vurgu yaparak, halka zarar veren memurların tespit edilmesini, onlara gerekli cezaların verilmesini ve böylece bölgede yeniden asayişin ve refahın sağlanmasını

[493] Kıbrıslı'nın sadarete atanması hakkında bkz. BOA, İ.DUİT., 190/31, 7 ZA 1276 (27 Mayıs 1860), *Takvîm-i Vekâyi*, No: 587, 16 ZA 1276 (1 Haziran 1860).; Cevdet Paşa, *Tezakir*, 13-20, s. 101.
[494] *Akşam*, No: 6095, 6 Ekim 1935.; *Takvîm-i Vekâyi*, No: 588, 24 ZA 1276 (13 Haziran 1860).; *Express London*, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Rumeli teftişine gitmek için istekli olduğundan söz eder. Bkz. *Express London*, 11 June 1860.; Cevdet Paşa, *Tezakir*, 13-20, s. 101.
[495] BOA, İ.DH., 457/30348, 8 ZA 1267 (28 Mayıs 1860).; *Takvîm-i Vekâyi*, No: 588, 24 ZA 1276 (13 Haziran 1860)

istiyordu. Nitekim hem Cevdet Paşa'nın Kıbrıslı Mehmed Paşa hakkında söylediklerine hem de Sultan Abdülmecid'in yayımladığı iradeye baktığımızda, bu teftiş görevi için Kıbrıslı'nın adeta biçilmiş kaftan olduğunu görmekteyiz. Paşa'nın adaletli ve otoriter mizacı, görevini ihmal eden memurları hiçbir ayrım gözetmeksizin cezalandırmasına; hakkaniyetli tutumu ise bölgede yaşanan usulsüzlükleri tarafsız biçimde değerlendirerek, dil ve din ayrımı yapmadan ahalinin sorunlarının çözülmesine imkân tanıyacaktı.[496]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, bir yandan Rumeli teftişine gitmek üzere hazırlıklarını sürdürürken, diğer yandan da Babıali, teftiş görevi sırasında kendisine eşlik edecek heyette yer alacak isimleri belirliyordu. Bu heyet, Osmanlı toplumunun farklı unsurlarını temsil eden kişilerden oluşuyordu. Rum, Bulgar ve Ermeni cemaat temsilcileri dışında, devletin çeşitli kademelerinde görev yapmakta olan Müslüman memurlar da aynı heyetteydi. Heyette Rumlardan Mütercim-i Sani Pavlaki Efendi ve Futyadi Efendi, Bulgarlardan Ticaret Meclisi Azasından Gavril Efendi, Ermeni milletinden Meclis-i Tahkik Azasından Artin Efendi ve heyetteki tek doktor olan Panciri Efendi bulunuyordu. Ayrıca, Divan-ı Hümâyun Beylikçisi Afif Bey, Meclis-i Vâlâ Azasından Kıbrıslı Paşa'nın kayınbiraderi Besim Bey, Hariciye Mektubi memurlarından Kenan Bey, Miralay Zeki Bey, Binbaşı Şevket Bey, Sadaret Mektubi memurlarından Mesrur Bey, Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası memurlarından Rıfat Efendi ve Ali Bey, Meclîs-i Âlî Tanzîmât Katibi Kadri Bey, Varidat Muhasebesi Katibi Yakup Efendi, Masarıfat Muhasebesi Katibi Arif Efendi, Divan-ı Hümâyun Kaleminden Sami Bey ve Meclîs-i Âlî Tanzîmât Azasından Cevdet Efendi (Paşa) gibi isimler Kıbrıslı Paşa'nın teftiş heyetindeydi. Cevdet Efendi de heyete son anda dâhil edilmişti. Cevdet Paşa'nın teftiş heyetinde olmasını Âli ve Fuad Paşalar özellikle istemişlerdi. Paşa'nın anlattığına göre, Âli ve Fuad Paşalar, teftişle ilgili olarak, kendisini kenara çekip, "Bu teftiş işi pek nazik bir memuriyettir, iyiyi ve kötüyü hep senden biliriz. Babıali gözünde manevi sorumlu sensin. Ona göre gayet uyanık ve dikkatlice hareket etmelisin. Sadrazama hatırlatılması gereken hususları kendisine etkili bir şekilde hatırlatılmasında zerrece gecikmeye ve gevşekliğe mahal vermemelisin" demişlerdi.[497]

---

[496] Sultan Abdülmecid'in, Kıbrıslı'yı Rumeli teftişine memur olarak atadığı irade için bkz. *Takvîm-i Vekâyi*, No: 588, 24 ZA 1276 (13 Haziran 1860).; Cevdet Paşa*, Tezakir*, 13-20, s. 162.

[497] Kıbrıslı ile teftişe katılacak memurların isimleri, harcırahları ve aldıkları nişanlar hakkında bkz. BOA, İ.MMS., 18/812, 10 ZA 1276 (30 Mayıs 1860), A. DVN., 159/17, 9 C 1277 (23 Aralık 1860), BOA, A.AMD., 93/70, 28 C 1277 (11 Ocak 1861).; Cevdet Paşa, *Tezakir*, 13-20, s. 101.; Yonca Köksal ve Davut Erkan, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2007, s. 20.; Kübra Fettahoğlu, eserinde Cevdet Paşa'nın *Tezâkir*'de Âli ve Fuad Paşaların teftiş göreviyle ilgili olarak kendisine söylediklerini aktardığı bölümlere eleştiri getirmektedir. Cevdet Paşa'nın anlatımına göre, Âli ve Fuad Paşalar onu bir kenara çekerek şu ifadeleri kullanmıştır: "Bu teftiş işi son derece hassas bir görevdir; olup biten her şeyden seni sorumlu sayarız. Babıali nezdinde

Kıbrıslı'nın teftiş etmek üzere görevlendirildiği eyaletler, Edirne Eyaleti (Edirne, Tekirdağ, Gelibolu, Filibe ve İslimiye sancakları), Vidin Eyaleti (Vidin ve Tırnova sancakları), Silistre Eyaleti (Silistre ve Varna), Niş Eyaleti (Niş, Sofya, Samakov ve Köstendil sancakları), Üsküp Eyaleti (Pirzeren ve Priştine sancakları), Bosna Eyaleti; (Bosna, Hersek, İzvornik ve Kilis sancakları), Rumeli Eyaleti; (Manastır, İşkodra, Ohri, ve Kesriye sancakları) ve son olarak Selanik Eyaleti; (Tırhala, Serez ve Drama) sancaklarını içine alan oldukça geniş bir bölge idi. Kıbrıslı'nın teftiş heyeti oluşturulurken, teftiş edilecek bölgelerin dini, mezhebi ve etnik çeşitliliğinin bilhassa dikkate alındığı anlaşılıyordu.[498]

Kıbrıslı Mehmed Paşa ve beraberindeki heyet, 31 Mayıs 1860 günü vapurla İstanbul'dan Varna'ya doğru yola çıktı ve ertesi gün Varna'da ilk teftişine başladı.[499] Varna'da iki gün kalan heyet, işlerini bitirdikten sonra, Şumnu, Hazergrad ve Toryak taraflarında incelemelerde bulundu.[500] Kıbrıslı Mehmed Paşa ve heyeti, Haziran ayının ortalarında Rusçuk'a ulaştı. Paşa burada çalışmalarını sürdürürken, Tulca'da bulunan İngiltere, Fransa ve Avusturya konsoloslarından gelen bir yazı üzerine dikkatini bu bölgeye çevirdi. Söz konusu yazıda, bölgede çeşitli düzensizlikler yaşandığı belirtiliyor ve Tulca'ya da bir tahkikat heyeti gönderilmesi talep ediliyordu. Bu doğrultuda Kıbrıslı, Silistre Valisi Kâmil Paşa, Beylikçi Afif Bey ve Gavril Efendi'yi gerekli soruşturmaları yapmak üzere Tulca'ya gönderdi.[501]

Ardından Kıbrıslı Mehmed Paşa ve beraberindeki heyet sırasıyla Ziştovi, Vidin, Lom, Rahova, Çervun ve Kutlofça'yı ziyaret etti. Oradan Berkofça tarafına geçen heyet burada yaklaşık bir hafta kaldı. Daha sonra üç hafta süren Şehirköy teftişini tamamlayarak, 30 Temmuz'da eşkıyalık faaliyetlerinin diğer bölgelere kıyasla daha yoğun olduğu Niş'e ulaştılar. Heyet, Niş'te kırk iki gün boyunca incelemelerde bulundu; halkın şikâyetlerini içeren dilekçeleri değerlendirdi ve gerekli düzenlemeleri gerçekleştirdi.[502]

---

bu görevin manevi sorumluluğu sana aittir. Bu nedenle dikkatli ve uyanık davranmalı, sadrazama hatırlatılması gereken hususları gecikmeksizin ve etkili bir şekilde iletmelisin." Fettahoğlu'na göre, Cevdet Paşa'nın Âli ve Fuad Paşaların kendisi hakkındaki bu sözlerini nakletmesindeki amacının, Kıbrıslı'yı küçümsemek olduğu görüşündedir. Bkz. Kübra Fettahoğlu, *Ahmet Cevdet Paşa*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021, s. 88.

[498] Yonca Köksal ve Davut Erkan, *Age.,* s. 15.

[499] *Cerîde-i Havâdis,* No: 990, 15 ZA 1276 (4 Haziran 1860).

[500] Yonca Köksal ve Davut Erkan, *Age.,* s. 20.

[501] *Aynı Eser*, s. 24.

[502] *Aynı Eser*, s. 31.

Heyet buradan Ürgüp'e geçti. Sonrasında Kurşunlu, Kosova, Borova, Priştine, Kaçanik, Üsküp, Köprülü, İzvor, Pirlepe, Manastır, Vodina ve Selanik gibi önemli merkezleri ziyaret ederek kapsamlı teftişlerde bulundu. Bu teftiş süreci toplamda dört buçuk ay kadar sürdü. Aslında, bu seyahat sırasında Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Bosna taraflarını da ziyaret etmesi öngörülüyordu. Ancak Kıbrıslı, Cebel-i Lübnan[503] isyanının büyümesi üzerine padişah tarafından İstanbul'a geri çağrıldı. Bunun üzerine heyet, Rumeli'deki görevini tam anlamıyla tamamlayamadan geri dönmek için hazırlıklara başladı. Bu sırada Kıbrıslı, Bosna'nın Osmanlı Devleti için ehemmiyetini bildiği için Cevdet Efendi'yi kendi yerine vekalet etmek üzere Bosna'ya göndermeye karar verdi. Ancak o sırada padişah tarafından bir vapur gönderilip, teftişin sonlanması gerektiği bildirilince Cevdet Efendi de Bosna'ya gidemedi. Sonuç olarak heyet, Rumeli teftişini görev bölgesinin genişliği dikkate alındığında, oldukça kısa sayılabilecek bir zaman diliminde, dört buçuk ayda tamamladı. Teftişin bitimini takiben, 9 Ekim tarihinde Selanik'ten vapurla hareket eden heyet, 11 Ekim'de İstanbul'a ulaştı.[504]

Kıbrıslı Mehmed Paşa ve beraberindeki heyet, bu teftiş sırasında gerçekleştirdikleri incelemeleri, yaptıkları tespitleri ve halktan gelen şikâyet dilekçelerini "Muhaberat-ı Resmiye Defteri" adlı bir deftere kaydetmişlerdi. Bu kayıtlara göre, bölge halkının şikayetleri altı ana başlık altında toplanıyordu:[505]

1-*İdarecilerin Suistimalleri*

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Rumeli teftişi sırasında, en fazla karşılaşılan şikayetlerin başında idarecilerin suistimalleri yer alıyordu. Heyet, sunulan dilekçeleri incelediğinde, idarecilerin halktan keyfi bir şekilde usulsüz vergi topladığını, kişisel ihtiyaçları için bedava yem ve yiyecek talep ettiğini ve haksız yere reayayı

[503] Cebel-i Lübnan çıkan isyan için bkz. Sibel Ceylan Yiğit, *Cebel-i Lübnan'da Kimliksel Varoluşlar: Dürzîler ve Marunîler (1820-1860)*, Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, Mardin 2021.; Olcay Özkaya Duman, "Bir Orta-Doğu Buhranı Cebel-i Lübnan Olayları (1860-61)", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 3, S. 5, (2006), s. 1-15.

[504] Kıbrıslı Mehmed Paşa ve heyetinin son teftiş yeri olan Selanik'e ulaştıklarına dair arşiv belgesi için bkz. BOA, İ.DH., 462/30819, 21 R 1277 (7 Ekim 1860).; Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 40.; Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın İstanbul'a farklı bir tarihte döndüğünü gösteren kaynak için bkz. Sami Demiray, *Agt.,* 110.

[505] Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Rumeli teftişini anlatan, İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Muhaberat-ı Resmiye Defteri, Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın 1276-1277 Senelerinde Rumeli Teftişindeki Dâhili ve Harici Muhaberat Müsveddesi, *Muallim Cevdet Yazmaları*, B24-26-27-28-29-30.; Kıbrıslı Mehmed Paşa ve heyetinin Rumeli teftişi sırasında yapmış olduğu faaliyetlerin detayları için ayrıca bkz. Yonca Köksal ve Davut Erkan, *Age.*; Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Rumeli teftişini anlatan diğer bir eser için bkz. Nesimi Yazıcı ve Halide Aslan, "Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi'ni Anlatan Es-Seyid Mehmed Nuri'nin Seyahat-ı Sadaret-i Uzma İsimli Manzum Risalesi", *XVII. Türk Tarih Kongresinde Sunulan Bildiriler*, C. 4, (2014), s. 968-1019.; Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Rumeli teftişi için ayrıca bkz. Fatma Gül Karagöz, "Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Teftiş Raporları Çerçevesinde 19. Yüzyılda Niş Ve Leskofça Çiftlikleri'nde Mülkiyet Ve "Ceza Hukuku" Sorunları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 72, S. 2, (2023), s. 503-545.

cezalandırdığını tespit etti. Bu tür suistimallerin önüne geçmek amacıyla, suçlu idareciler cezalandırılarak görevlerinden alındı ve yerlerine daha güvenilir kişiler getirildi.

Heyet, bölgede asayişi sağlamak, sükûneti tesis etmek ve halk ile yöneticiler arasındaki ilişkilerin kesintisiz bir şekilde devam etmesini temin edebilmek amacıyla, mahalli meclis üyeleri ve ruhani liderlerden oluşan karma komisyonlar kurdu. Bu komisyonlar sayesinde heyet, idarecilerin suistimallerine engel olabileceğini umuyordu.[506]

2-*Asayiş Meseleleri*

Kıbrıslı Mehmed Paşa ve heyetinin Rumeli teftişi sırasında karşılaştığı en önemli sorunlardan biri de asayiş meselesiydi. Reaya, özellikle zaptiye teşkilatında görevli zaptiyelerin nizama uygun davranmadığından şikayetçiydi. Heyet, yaptığı incelemeler neticesinde zaptiye teşkilatında ciddi bozulmalar olduğunu tespit etti. Özellikle zaptiyelerin, haydutları kayırarak onlarla iş birliği yaptıkları ve rüşvet alarak yasa dışı kazanç sağladıkları belirlendi. Heyet, bu durumu ivedi bir şekilde İstanbul'a bildirerek, zaptiye teşkilatının yeniden düzenlenmesi gerektiğini vurguladı. Bundan sonra halkın güvenini kazanmış, dürüst ve erdemli kişilerin zaptiye olarak seçileceği, reayaya duyuruldu.[507]

Asayişin bozulmasına yol açan diğer önemli bir mesele ise eşkıyalıktı. Halk, eşkıyaların faaliyetlerinden bıkmıştı. Bunun üzerine heyet, kapsamlı bir tahkikat başlatarak bazı köylerin eşkıyalara destek verdiğini ve onları koruduğunu tespit etti. Heyet, bu duruma çözüm olarak halkın birbirine kefil olma uygulamasını getirdi. Böylece, bir eşkıyalık faaliyeti durumunda yalnızca haydutlara yardım edenler değil, tüm köy topluca sorumluluk altına alınacak ve ahali, birbirlerini daha yakından kontrol ederek durumu idarecilere bildirecekti.[508]

3-*Bulgar Kilisesi*

Heyetin teftiş sırasında karşılaştığı bir diğer sorun da Bulgar Kilisesi meselesiydi. Bulgarlar uzun süredir Rum Ortodoks Kilisesi'nde, Rumca ibadet etmek istemiyor, kendi dillerinde ayin yapmayı talep ediyorlardı. Ancak Rum Ortodoks Patrikhanesi, Bulgarların

[506] Kıbrıslı'nın Rumeli teftişine dair yürüttüğü tahkikatların sonuçları hakkında bkz. BOA, İ.HR., 180/9956, 4 CA 1277 (18 Kasım 1860 tarihli irade) ve Lef-1.; Niş bölgesinde rüşvet alan devlet görevlilerine yapılan muamele için bkz. BOA, A.AMD., 93/20, 5 CA 1277 (19 Kasım 1860).; Cevdet Paşa, *Tezakir*, 13-20, s. 102.; Yonca Köksal ve Davut Erkan, *Age.,* s. 23.; Nesime Yazıcı ve Halide Aslan, *Agm.,* s. 989.; Roderic H. Davison, *Age.,* s. 158.
[507] Cevdet Paşa, *Tezakir*, 13-20, s. 103.; Yonca Köksal ve Davut Erkan, *Age.,* 21-22
[508] Cevdet Paşa, *Tezakir*, 13-20, s. 103.; Yonca Köksal ve Davut Erkan, *Age*., s. 21-22.

bu isteğine karşı çıkarak onlara bu konuda herhangi bir taviz vermiyordu. Bu durum, zamanla Bulgarlar arasında büyük sorunlara yol açmış ve Rum Ortodoks Kilisesi ile aralarındaki sürtüşme her geçen yıl biraz daha şiddetlenmişti. Durumu fark eden Rusya, Bulgarların milliyetçi taleplerini desteklemek amacıyla bölgeye bazı papazlar göndermeye başlamıştı. Bu, Bulgarlar arasındaki milliyetçi hareketlerin daha da canlanmasına ve kilise meselesinin giderek daha hassas bir hale gelmesine neden olmuştu.

Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa ve maiyetindeki heyet Varna'ya geldiğinde hemen hemen bütün reayanın bu sorundan muzdarip olduğunu gördü. Hatta bu konuyu Paşa, "Bulgaristan'da bir hayli vakitten beri ilerleyerek yakın zamanlarda zuhur ve aleniyet derecesine varmış Bulgar Kilisesi meselesi" olarak dile getiriyordu. Aslında Bulgar Kilisesi meselesi, yalnızca Varna ile sınırlı değildi. Kıbrıslı Mehmed Paşa, Şumnu'ya vardığında da aynı sorunla karşılaştı. Bulgar ahali, Rumca yazılmış İncil ve diğer dini kitapları yırtarak, bunların yerine Paşa'dan kendi dillerinde yazılmış kitaplar kullanmalarına izin verilmesini ve bu hususta kendilerine devlet tarafından yardımcı olunmasını istediler. Kıbrıslı, Bulgar Kilisesi meselesinin ciddiyetini kavradığından, bu sorunu Bulgar halkının endişelerini giderecek bir üslup ve diplomatik bir yaklaşımla, ele almayı tercih etti. Bulgar kocabaşlarına hitaben yaptığı konuşmalarda, "Bu meseleler devletçe halledilecek önemli işlerdendir. Siz daha önce devletinize arzuhâl verdiniz, şimdi gelecek emri beklemelisiniz. Böyle dik başlılıkla hareket etmeniz serkeşlik olarak değerlendirilir ve bu da sizin için sorumluluğa sebep olur", diyerek onları yatıştırmaya çalıştı. Mehmed Paşa'nın bu nasihatleri, Bulgarlar arasında geçici bir sükûnet sağladı, heyecanlarının bir nebze olsun azalmasına yardımcı oldu.[509]

4-*Batılı Devletlerin Müdahale ve Kışkırtmaları*

Kıbrıslı Mehmed Paşa ve heyetinin teftişe çıktığı bölgeler, etnik çeşitlilik açısından oldukça zengin ve özellikle Rum ile Slav halklarının yoğunlukta olduğu bir coğrafya idi. Avrupa devletleri, bu bölgelerdeki çıkarlarını koruma amacıyla çeşitli müdahalelerde bulunuyor ve bu durum zaman zaman uygunsuzluklara yol açıyordu. Yukarıda da bahsedildiği üzere, Kıbrıslı Mehmed Paşa, Rusçuk'ta bulunduğu sırada

[509] Cevdet Paşa, *Tezakir*, 13-20, s. 103., Yonca Köksal ve Davut Erkan, *Age.,* 27.; Hristo Stambolski, hatıratında Kıbrıslı'nın Bulgar Kilisesi meselesindeki tutumuna değinmiş; Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın babasının önceden Rum iken sonradan Müslüman olan bir aileden geldiğini belirterek Paşa'yı, eski soydaşlarına karşı nefret beslemeyen biri olarak tanımlamıştır. Stambolski'ye göre, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Bulgarlara karşı duyduğu nefret, Fenerli Rumlarınkinden bile daha fazlaydı. Bu sebeple Kıbrıslı, kilise meselesinde Rumların tarafını tutmuş ve Bulgarların ayrı bir kilisede ibadet etme taleplerine karşı çıkmıştır. Bkz. Hristo Stambolski, *Age.,* s. 83-84.

kendisine, Tulca'da bulunan Avrupa konsolosları tarafından hazırlanan ortak bir şikâyet dilekçisi gönderildi. Bu dilekçede, Tulça'da bazı uygunsuzlukların meydana geldiği belirtiliyor ve bölgenin teftiş edilmesi talep ediliyordu. Bu talep üzerine Kıbrıslı Mehmed Paşa, Silistre Valisi Kâmil Paşa, Afif Bey ve Gavril Efendi'yi bölgeye gönderdi. Heyet, Tulça'da gerekli incelemeleri yaparak Rusçuk'a geri göndü ve Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya bir rapor sundu.

Bu raporda, Tulça'daki asayişin bozulmasına neden olan en önemli faktörün yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'nin resmî hükûmet işlerine müdahalesi olduğu belirtiliyordu. Özellikle yabancı devlet konsoloslarının ahaliye kendi ülkelerinin pasaportlarını vererek onlara güvence sağlaması bazı kişilerin Osmanlı tabiiyetinden çıkıp Avrupa devletlerinin himayesine girmesine neden oluyordu. Kıbrıslı Mehmed Paşa, bu durumu engellemek amacıyla, tabiiyet değiştirmek isteyen kişilerin ellerinde bulunan miri arazilere kanun gereği devlet tarafından el koyulacağını bildirdi. Ayrıca, bu kişilere belirli bir süre içinde mallarını satarak memleketten ayrılmaları gerektiğini tebliğ ederek, yabancı devletlerin müdahalesini sınırlandırmaya çalıştı. Ek olarak, Silistre valisine bir yazı göndererek yabancı devlet temsilcilerinin faaliyetlerine dikkat edilmesi istendi.[510]

5- *Muhacir Sorunu ve Mali Sıkıntı*

Kıbrıslı Mehmed Paşa ve heyetinin bölgede ilgilendikleri bir diğer önemli sorun ise muhacir sorununun yarattığı karışıklık ve mali sorunlardı. Kıbrıslı Mehmed Paşa, Silistre'de bulunduğu sırada, acilen çözülmesi gereken iki büyük mesele öne çıkmıştı: Birincisi, Varna'da bulunan Nogay ve Çerkes muhacirlerinin, neden olduğu sorunlar; ikincisi ise Kırım Harbi sırasında ahalinin orduya verdiği mal ve eşyaların bedellerinin geri ödenmemesiydi.

Varna'da bulunan ve her geçen gün sayıları artan Nogay ve Çerkes muhacirlerinin ziraat yapabilmeleri için gereken hayvan ve edevat, bütçeleri açık veren eyaletlerden karşılanamadığı gibi, muhacirlere iskân edilinceye kadar verilen yevmiyelerin eyaletlere getirdiği mali yük ahaliden alınan erzak ve eşyanın bedellerinin ödenememesine sebep oluyordu. Bu durumda eyaletin zaten zor durumda olan maliyesine ek bir yük getirmiş ve bölgedeki zayıf mali yapıyı daha da sarsmıştı. Kıbrıslı Mehmed Paşa, mali sıkıntıları hafifletmek amacıyla, tapu, evrak, rüsumat-ı müctemia ve ceza maddelerinden elde edilen gelirlerin hazineye gönderilmeyip doğrudan kaza ve livaların tasarrufuna bırakılmasını,

[510] Yonca Köksal ve Davut Erkan, *Age.,* 24-25.

bu gelirlerin her ay başında eyalet merkezinde toplanarak muhacirlerin masraflarının karşılanmasında kullanılmasını gerektiğini İstanbul'a bildirerek soruna çözüm bulmaya çalıştı.[511]

6- *Çiftlik Meselesi*

Kıbrıslı Mehmed Paşa ve heyetinin bölgede karşılaştığı bir başka problem de çiftlik meselesiydi. Osmanlı Devleti'nin önceki dönemlerinde çiftlik, tımar sistemi çerçevesinde bir aileye yetebilecek büyüklükte bir toprak birimini ifade ederken, ilerleyen yıllarda çiftlik tabiri, büyük zirai işletmeleri kapsayan bir anlam kazandı. Bu gelişme, yerel mültezimlerin ve ileri gelenlerin, bu büyük topraklara sahip olmalarına yol açtı. Bu süreçte, topraklarını genişleten mültezimler ve yerel güçlü aileler, çiftliklerdeki üretimi artırmak amacıyla ahaliyi düşük ücretlerle çalıştırmaya başladılar.[512] Bu durum ahali üzerinde belirli bir rahatsızlık yaratıyordu.

Kıbrıslı Mehmed Paşa ve heyetinin teftiş ettikleri Niş bölgesinde de birçok çiftlik bulunmaktaydı. Ancak teftiş tarihlerine yakın bir dönemde, tımar sistemi yerini bedel karşılığı tahvile bırakınca, Leskofça taraflarındaki bazı kişiler bu durumu suistimal etmeye başlamıştı. Bu kişiler, tımarları dâhilinde bulunan köyleri haksız bir şekilde tasarruf etmeye çalışmış ve bu köyleri çiftlik unvanı altında işletmeye yönelmişlerdi. Bu durum ahaliyi oldukça rahatsız etti ve bölgede huzursuzluk yarattı. Kıbrıslı Mehmed Paşa yaşanan rahatsızlığa çözüm bulmak amacıyla teftiş heyetinin içinden bir alt komisyon oluşturdu. Bu komisyon, Leskofça ve çevresindeki çiftliklere giderek, toprak anlaşmazlıklarını ve davaları yerinde inceledi. Buna ek olarak, arazi tapu senetleri yeniden düzenlendi ve haksız yere toprak elde eden kişilerden bu topraklar geri alındı.[513]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Rumeli teftişinin sonuçları hakkında Kasım 1860'ta bir layiha hazırladı ve bunu Avrupa devletleri temsilcilerine gönderdi. Bilindiği üzere, Kıbrıslı Mehmed Paşa, teftiş sırasında Niş eyaletine özel bir önem vermişti. Çünkü Paşa'nın aktardıklarına göre, en fazla şikâyet Niş bölgesinden gelmişti. Bölgedeki sorunları çözmek amacıyla Kıbrıslı Mehmed Paşa, Müslümanlar, Hristiyanlar ve metropolitlerden oluşan fevkalade karma bir meclis oluşturmuştu. Bu meclisin çalışmaları sonucu hazırlanan mazbata İstanbul'a gönderilmiş, böylece bölgedeki

[511] *Aynı Eser*, s. 26.
[512] Halil İnalcık, "Çiftlik", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 313-314.; Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 122.; Osmanlı Devleti'nde toprak tasarrufunu elinde bulunduran bazı gruplar için ayrıca bkz. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Türk Tarih Kurumu (2. Baskı), Ankara 2014.
[513] Cevdet Paşa, *Tezakir*, 13-20, s. 105-106.; Yonca Köksal ve Davut Erkan, *Age.,* s. 26.

sorunların çözüme kavuşturulması için ilk adımlar atılmıştı. Kıbrıslı Mehmed Paşa, Niş bölgesinde oluşturulan mazbatada, Müslümanların gayrimüslimlere yönelik ırza geçme, rüşvet alma ve katletme gibi iddialarla suçlandığını, ancak bu iddiaların gerçeği yansıtmadığını aktarmıştı. Bölgede kurulan yeni mecliste bu iddiaların titizlikle incelendiğini, fakat Müslümanlar hakkında ortaya atılan suçlamaları destekleyen herhangi bir emareye rastlanmadığını belirtmişti. Buna rağmen bölgede bazı asayiş problemleri de vardı. Ancak, bunlar abartılacak derecede değildi. Özellikle, gayrimüslim halk bu tip asayişsizlik olaylarını kasten abartıyor ve yaşananları tüm Müslümanlara mal etmeye çalışıyorlardı. Kıbrıslı'ya göre, bu iddiaların abartılmasının arkasında bazı kötü niyetli kişilerin Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki itibarını zedelemeye yönelik bir çabası yatmaktaydı.[514]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Niş eyaletindeki incelemeleri tamamladıktan sonra diğer eyaletlerde de teftişlerde bulunmuştu. Bu bölgelerde özellikle; aşar iltizam usulünün yeniden düzenlenmesi ve yaşanan suistimallerin ortadan kaldırılması, halka güven verecek cinayet mahkemelerinin tesis edilmesi, emlak ve diğer vergilerin tahsiliyle ilgili düzenlemelerin yenilenmesi ve Rum ruhban reislerinin keyfi, laubali ve halka zulmeden hareketlerinin düzeltilmesi gibi konulara dikkat çekmişti. Kıbrıslı Mehmed Paşa, ruhbanların seçimlerinin yeni bir nizamname ile düzenlendiği takdirde, çoğu şikayetlerin önünün alınabileceğini dile getirmişti. Ayrıca, bu sorunlara acilen çözüm getirilmemesi halinde şikayetlerin artacağı konusunda İstanbul'u uyararak, meseleye ivedilikle müdahale edilmesi gerektiğini aktarmıştı.[515]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, İstanbul'a sunduğu layihanın sonunda, Avrupalıların Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale edebileceği endişesiyle layihanın nüshalarını doğrudan onlara iletmediğini açıklamıştı. Bu sebeple, daha dikkatli bir yol ve uygun bir dil kullanarak raporun Fransızca bir versiyonunu hazırlatmıştı. Hazırlanan bu raporu önce İstanbul'a gönderip incelettikten sonra, gerekli düzenlemeler yapılarak yabancı elçilere tebliğ ettirilmişti.[516]

Yukarıda da değinildiği üzere Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya yalnızca Niş'te 4.000 kadar arzuhâl sunulmuştu. Bu durum, teftiş heyetinin planlı ve sistematik bir inceleme yürütmesinin önüne geçerek, heyeti daha çok anlık problemlere çözüm üretmeye sevk

[514] Kıbrıslı, Rumeli teftişi sırasında Niş bölgesine özel bir önem vermiş, hazırladığı raporda da burada gerçekleştirdiği çeşitli faaliyetlerden söz etmiştir. Bkz. BOA, İ.HR., 180/9956, Lef-1.
[515] Aynı Belge.; *The Times*, 5 January 1861, s. 10.
[516] Aynı Belge.

etti. Bu nedenle heyetin geliştirdiği çözümler çoğunlukla geçici nitelikteydi ve mevcut şikâyetlerin giderilmesine yönelikti. Buna rağmen, özellikle Niş bölgesinde yürütülen faaliyetler, Avrupa kamuoyu nezdinde olumlu bir izlenim uyandırdı. Hatta, İngiliz büyükelçisi Ricketts, bu teftişi Osmanlı Devleti'nin planladığı reformların ilk adımı olarak değerlendirdi. Bununla birlikte, Fransa İmparatoru'nun teftişin ardından Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya bir çay takımı göndermesi, muhtemelen teftişin uluslararası alanda olumlu karşılandığını ve özellikle Fransa tarafından takdir edildiğini göstermekteydi. Ancak teftişin sonuçları, tüm çevrelerde aynı şekilde yorumlanmadı. Mesela, Sırp tarih yazımında, bu teftiş "Mehmed Emin Paşa Zamanı" olarak nitelendirilmiş ve Sırp bağımsızlık hareketini bastırma amacıyla yapıldığı iddia edilmiştir.[517] Sırp tarihçilerin bu yorumu da Paşa'nın bölgedeki teftişinin Rumeli'de sorunların çözümlenmesi yolunda ne denli önemli bir girişim olduğunu gösterir. Paşa'nın teftişi, etkileri itibariyle kısa süreli de olsa, önemli bir çalışmadır.

Teftiş hakkında en iyimser yorumu, muhtemelen, Kıbrıslı Mehmed Paşa ile Rumeli teftişine katılan es-Seyid Mehmed Nuri Efendi[518] yapmıştır. Yazar, Seyahat-i Sâdaret-i Uzma isimli eserinin genelinde, Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın teftiş sırasında ahaliye gösterdiği adalet, şefkat ve başarılarından söz etmektedir ve ona göre, bu teftiş oldukça başarılı olmuştur. Eserin sonunda yer alan mısralarda da bu durum açıkça ifade edilmiştir:[519]

Teveccühte kulûbün ittifakı çok ana daim

Sadakatle naziri yok anın-çün verdi Hak meydan

Dua-yı devletinde hiç kusuru yok bu dainin

Bu nazmından olur müsbet ne hacet eylemek ilan

Seyahat-ı sadr-ı devran namına nazm eyledim mahsus

Anın evsafını her kim okursa olacak hayran

Hemen hüsn-ü teveccühtür niyazım hak-ı payiden

Ne devlettir fakirin nazmını eylerse istihsan

Mualla sadr-ı devran Rumeli'den geldi bi'l-ikbal

[517] Kıbrıslı'ya, Fransa İmparatoru tarafından gönderilen çay takımı hakkında bkz. BOA, İ.HR., 178/9778, 1 S 1277 (19 Ağustos 1860).; Roderic Davison, *Age*., s. 157.; Fatmagül Karagöz, *Agm.,* s. 540.
[518] Es-Seyyid Mehmed Nuri Efendi'nin, Kıbrıslı Mehmed Paşa ile Rumeli teftişine katılıp katılmadığıyla tam olarak net değildir. Bu tartışma için bkz. Nesimi Yazıcı ve Halide Aslan, *Agm.,* s. 984-985.
[519] Nesimi Yazıcı ve Halide Aslan, *Agm.,* s. 997-998.

Bu tarihe gidip bir kere Nuri sen de kıl seyran

(26 Rebiyyü'l-evvel 1277).

2.8.2. Sultan Abdülmecid'in Vefatı ve Abdülaziz'in Tahta Çıkışı

Sultan Abdülmecid, 26 Haziran 1861'de vefat etti. Aslında Sultan Abdülmecid, uzun zamandır sağlık sorunları yaşıyor ve İstanbul'da padişahın hastalığı üzerine birçok konuşma yapılıyordu. Kurban Bayramı yaklaştığında, Sultan Abdülmecid'in zayıf ve güçsüz hali herkesin dikkatini çekiyordu. At üzerinde zar zor durabilen Sultan Abdülmecid'in durumu, alaydaki birçok kişinin duygusal anlar yaşamasına neden olmuştu; ağlayanlar arasında Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa da bulunuyordu. Padişah'ın durumu günden güne kötüleşiyor, Cuma selamlığını dahi yerine getiremiyordu. Bu hal, sarayda olduğu kadar halk arasında da büyük bir endişeye yol açıyordu. Sultan Abdülmecid, halkın büyük bir kesimi tarafından sevilen bir hükümdardı, ancak saltanatı boyunca yaşanan mali sıkıntılar, bazı kesimlerin ona karşı olumsuz bir tutum geliştirmesine neden olmuştu.

Sultan Abdülmecid'in hastalığı esnasında, İstanbul'da onun ölümüne dair söylentiler hızla yayılmıştı. Aynı zamanda, Serasker Rıza Paşa ve ekibinin, Sultan Abdülmecid'in yerine Şehzade Murad'ı tahta çıkarmak istediği yönündeki dedikodular kulaktan kulağa yayılıyordu. Bu söylentiler, Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın kulağına kadar gitmişti. İddialara göre, Serasker Rıza Paşa, Sultan Abdülmecid'in ölüm döşeğinde olduğunu haber alması üzerine erkenden saraya gitmiş ve Kıbrıslı saraya geldiğinde içeriye alınmamasını emretmişti. Ancak, Kıbrıslı, hadiseden iki gün önce sarayın askerî komutasını Namık Paşa'ya devrettiği için Rıza Paşa'nın bu planları boşa çıkmıştı. Yani Kıbrıslı, Rıza Paşa'ya rağmen, saraya girmeyi başarmış ve Sultan Abdülmecid'in vefat ettiği sırada sarayda bulunan nadir kişiler arasında yer almıştı. Padişah'ın ölüm haberini alan Kıbrıslı Mehmed Paşa, odaya girerek Sultan Abdülmecid'in vefatını bizzat gözleriyle gördü. Bunun üzerine hemen şehzade Abdülaziz Efendi'nin yanına gidip, "Efendim başınız sağ olsun biraderiniz vefat etti, taht-ı saltanat teşrifinizi bekler" dedi. Her ne kadar Serasker Rıza Paşa'nın o dönemde geçerli olan Osmanlı veraset usulüne karşı gelip Şehzade Murad'ı tahta çıkarma isteğinin gerçekten var olup olmadığı tarihimizde net olarak aydınlatılmamış bir konu olsa da bu yöndeki dedikoduların İstanbul'da konuşulduğu bir gerçekti.[520]

[520] Cevdet Paşa, *Tezakir*, 13-20, s. 131-134-136vd.; Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, s. 44-45-46.; Midhat Sertoğlu, *Age.,* C. VI, s. 3112-3113.

Padişah'ın vefatının hemen öncesi veya hemen sonrasında, yani 26 veya 27 Haziran günü bazı sefirler saraya geldiklerinde, muhafızların engelleriyle karşılaştılar. Kıbrıslı Mehmed Paşa, bazı tedbirler alınmadan sefirlerin Sultan Abdülmecid'in vefatını öğrenmelerini istemiyordu. Ancak, kısa bir süre sonra kamu binalarına bayrakların asılmasıyla birlikte, padişahın vefatı halka ve dış dünyaya duyuruldu. Bu gelişmelerin ardından, daha fazla vakit kaybedilmeden cülûs-ı hümayun töreni gerçekleştirilerek Sultan Abdülaziz tahta çıktı.[521]

Melek Hanım, hatıratında, imparatorlukta yeni bir dönemin başlamasını, yani Sultan Abdülaziz'in tahtta çıkışını Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya mâl etmektedir. Ona göre, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadakati, enerjisi, düzeni sağlamadaki kararlılığı, yasalara ve hanedan geleneklerine bağlılığı, bu yeni dönemin temellerinin atılmasında çok etkili olmuştu.[522]

Nitekim Sultan Abdülaziz de tahta çıktıktan sonra bir sadrazam değişikliğine gitmeyip, Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı görevinde bıraktı. Padişah, Kıbrıslı'ya hitaben yazdığı 2 Temmuz 1861 tarihli Hatt-ı Hümâyun'da, Paşa'nın dirayet ve sadakatine vurgu yaparak diğer vükela ile birlikte görevine devam etmesini istiyordu. Abdülaziz, Kıbrıslı'ya, Osmanlı Devleti''nin istikrar ve saadetinin teminatı olarak, tüm tebaanın refah ve güven içinde yaşatılmasının önemini hatırlatarak, bu amaçla, herkesin can, mal, ırz ve namusunun kanunlarla teminat altına alınması gerektiğini ifade ediyordu. Ayrıca padişah, Osmanlı hukukunun temel ve vazgeçilmez kaynağı olan şeriat hükümlerine bağlı kalınması noktasında hükûmetten gereken hassasiyeti göstermesini istiyordu. Sultan Abdülaziz, Avrupa devletleriyle yaşanan problemlerin de Allah'ın yardımı ve devlet erkanının gayretiyle kısa zamanda halledilebileceğine işaret etmekteydi. Padişah, Hatt-ı Hümâyun'da, devletin içinde bulunduğu mali ve idari sıkıntılara da atıf yaparak, ülkedeki bütün sorunların, herkesin ortak katkısı ve iş birliği ile yoluna koyulabileceğine dair ümitvar olduğunu belirtiyordu. Bunun için işe, öncelikle, devlet harcamalarını kısıtlamakla başlanmalıydı. Sultan Abdülaziz, Hatt-ı Hümâyun'un sonunda, Avrupa devletlerine sıcak mesajlar göndererek, bu devletlerle geçmişte yapılmış olan anlaşmaların bütün hükümlerine kendi saltanatı döneminde de bağlı kalınacağının garantisini veriyordu.[523] Padişah, bu garanti kapsamına, Gülhane Hatt-ı Hümâyun'u ile

[521] *The Times*, 8 July 1861, s. 10.
[522] Melek Hanım, *Age.,* s. 166
[523] Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya hitaben yayımlanan Hatt-ı Hümâyun için bkz. BOA, İ.DH., 474/31794, 23 Z 1277 (2 Temmuz 1861), BOA, C.SM., 28/1413, 29 M 1278 (6 Ağustos 1861).; *Takvîm-i Vekâyi*, No: 649, 16 Z 1277 (25 Haziran 1861).

1856 Islahat Fermanı'nın maddelerini de dâhil ediyordu. Bunun anlamı, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere, 1856 Paris Anlaşmasında imzası bulanan devletlerinin müşterek talepleri olan reformlarının kararlılıkla sürdürüleceği idi.

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Sultan Abdülaziz dönemindeki sadareti oldukça kısa sürdü; 6 Ağustos 1861 tarihinde görevinden azledilerek yerine Âli Paşa tayin edildi. Sadaretten azledildikten sonra Kıbrıslı'ya 60.000 kuruş mazûliyet maaşı bağlandı.[524] Paşa, böylelikle Sultan Abdülmecid zamanında yaklaşık on üç ay, Sultan Abdülaziz zamanında ise yaklaşık bir buçuk ay kadar sadarette bulunmuş oldu.

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadaretten azledilmesiyle alakalı birbirinden farklı rivayetler bulunmaktadır. Cevdet Paşa'ya göre, Kıbrıslı Mehmed Paşa, sadareti sırasında sık sık Mabeyn-i Hümâyun'a giderek Sultan Abdülaziz ile görüşmeye çalışması, padişahı oldukça rahatsız etmekteydi. Bir gün Sultan Abdülaziz, Bab-ı Fetva'ya gitmiş ve Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı orada görmüştü. Bu durum, padişahın kendisini adeta göz hapsinde tutuluyormuş gibi hissetmesine yol açtı ve bu da Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya yönelik bakış açısının değişmesine neden oldu. Nihayetinde kısa bir sonra padişahın, Kıbrıslı'ya karşı duyduğu bu soğukluk Paşa'nın sadaretten azliyle sonuçlandı.[525]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadaretten alınmasıyla ilgili bir diğer rivayet de Canik Mutasarrıfı Serkurena Hafız Mehmed Bey'e aittir. Sultan Abdülaziz tahta çıktığında Osmanlı Devleti ciddi bir mali krizin içindeydi. Padişah'ın cülûsu sırasında yayımlanan Hatt-ı Hümâyunda da bu mali sıkıntıya dikkat çekilmiş, tasarruf tedbirlerinin alınmasının zorunlu olduğu vurgulanmıştı. Ancak kısa süre sonra Sultan Abdülaziz, bu ilkelerden saparak israfa yönelmişti. Mali konularda son derece hassas bir tutum sergileyen Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa ile padişahın arası bundan dolayı giderek gerilmeye başlamıştı. Hatta bir gün, Kıbrıslı, mali durumunun bozulmasından duyduğu endişeyi dile getirerek, padişaha, "Efendimiz, bugün devletimiz kabuksuz bir yumurta gibidir. Bir taraftan diken dokunacak olursa akıp gidecektir. Evvelâ mali işlerimizi yoluna koyalım. Asker tanzimine ve donanma hazırlanmasına sonra çalışalım" dedi.

Sultan Abdülaziz ise "Evet ama, düşman bizim ıslahatımızı beklemez. Bir taraftan yüz gösterir. Karadağ meselesi ortada. Bu meselenin halli için askere ihtiyaç vardır. Şu

[524] Âli Paşa'nın sadarete atandığına dair bkz. BOA, İ.DH., 474/31804, 29 M 1278 (6 Ağustos 1861).; Kıbrıslı'ya bağlanan maaş için bkz. BOA, İ.DH., 475/31905, 29 M 1278 (6 Ağustos 1861).; Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi,* C. X, haz. M. Münir Aktepe, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 27.
[525] Cevdet Paşa, *Tezakir*, 13-20, s. 154-155.

hâlde hem mümkün olduğu kadar ıslahata çalışmak, hem de ordu ve donanmayı ihmal etmemek lazımdır" diyerek Kıbrıslı'ya karşı çıkmıştı. Ancak Kıbrıslı Mehmed Paşa, mali dengelerin daha fazla bozulmasına tahammül edemediği için aralarında bir uzlaşma sağlanamamıştı. Günden güne derinleşen fikir ayrılıkları, nihayetinde Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadaretten alınmasıyla sonuçlandı.[526]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadaretten azledilmesiyle ilgili bir diğer rivayet, İbnülemin Mahmud Kemal' aittir. Mahmud Kemal'e göre, Kıbrıslı Mehmed Paşa ile Damat Mehmed Ali Paşa arasında uzun süredir devam eden bir soğukluk bulunmaktaydı. Saltanatta yaşanan değişikliğin ardından, Mehmed Ali Paşa, Mazlum Paşa ile birlikte harekete geçti ve sadrazama aleyhinde bazı girişimlerde bulunarak Kıbrıslı'nın sadaretten azledilmesini sağladılar.[527]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadaretten alınmasıyla ilgili başka bir rivayeti de Mordtmann'a aittir. Mordtmann'a göre, Sultan Abdülaziz'in dinle iç içe girmiş siyasi hayalleri yüzünden Babıali endişeye kapılmıştı. Sultan, Osman Gazi'nin emaneti olan imparatorluğu yeniden göz kamaştırıcı ihtişamına kavuşturmak ve II. Mehmed'in, I. Süleyman'ın soyundan gelen devletin daha ölmediğini kanıtlamak için gerekirse tüm Avrupa ile savaşmayı göze almıştı. Ancak Kıbrıslı Mehmed Paşa, Sultan Abdülaziz ile aynı görüşleri paylaşmadığı ve bu konuda ona karşı durduğu için mühr-ü hümâyun kendisinden alındı.[528]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadaretten azline ilişkin bir diğer rivayet de Ebüzziya Tevfik'e aittir. Ebüzziya'ya göre, Sultan Abdülaziz, Kıbrıslı'nın davranışlarını birkaç ay boyunca incelemiş ve sonunda ondan şikâyet ederek, "Bu adam hukuk-ı hükûmet sözünden başka bir şey bilmiyor" diyerek Kıbrıslı'yı görevinden azletmiştir.[529]

Hristo Stambolski ise Kıbrıslı'nın sadaretten azledilmesini Mekteb-i Tıbbıye'de yapılan bir yeniliğe bağlamaktadır. Hristo Stambolski, eserinde, Kıbrıslı'nın sadareti sırasında Mekteb-i Tıbbıye'de çalışan personelin ekseriyetini Hristiyanların oluşturduğunu, öğrenim gören talebelerin ise büyük çoğunluğunun Müslümanlardan meydana geldiğini belirtmekteydi. Ancak öğrenci sayısındaki bu dengesizliğe rağmen, dönem sonu imtihanlarında Hristiyan öğrenciler başarılı olurken, Müslümanlar genellikle

[526] Serkurena (Canik Mutasarrıfı) Hafız Mehmed Bey, *Hakayık-ı el-Beyan fi Hak Cennetmekân Sultan Abdülaziz Han*, Türk Tarih Kurumu Nadir Eserler, İstanbul 1334, s. 9-10.
[527] Mahmud Kemal İnal, *Age.,* Cüz. I, s. 98.
[528] Andreas D. Mordtmann, *Age.,* s. 290.
[529] Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, haz. Yakup Öztürk, Kapı Yayınları, İstanbul 2019, s. 252.

başarısız oluyordu. Yazar, Müslümanların başarısızlığını imtihan ve eğitim dili olarak kullanılan Fransızcaya bağlamaktaydı. Hristo Stambolski'ye göre, ıslahatçılar bilim dili olarak Fransızcayı benimsemişti ve II. Mahmud'un yönetimini göz ardı etmemek adına bu dili Türkçe ile değiştirememişlerdi. Bu sebeple, Kıbrıslı sadareti sırasında, Müslüman öğrencileri Hristiyanlara karşı ezdirmemek amacıyla olgunluk sınavlarını tamamen kaldırdı. Stambolski'ye göre, bu gelişme, muallimler zümresinin haklarını zedelemişti. Ancak bu zümrede yer alan öğretmenlerin çoğu, sarayda görev yapan paşaların özel doktorlarıydı ve bu doktorlar Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın düşmanlarıyla ittifak ederek, sadrazamın azledilmesine sebep olmuşlardı.[530]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadaretten azledilmesine ilişkin son rivayet, Melek Hanım'a aittir. Melek Hanım'ın göre, Sultan Abdülaziz'in resmî kabul törenine sadrazam ve vükelânın eşleri de davet edilmişti. Törenin sonunda padişah, salonu dolaşarak sadrazam ve nazır eşleriyle görüştü. Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın eşi Feride Hanım'a da "Hanımefendi, eşinizden çok memnunum, bütün millet onu takdir ediyor" diyerek kısa bir selamlaşmıştı. Ancak bu sırada, Feride Hanım oldukça heyecanlandığı için duruşuyla davetliler üzerinde kötü bir izlenim uyandırmıştı. Feride Hanım, bu durumu düzeltmek ve valide sultanı tebrik ederken daha özgüvenli görünmek istediği için valide sultanı tebrik ederken, "Valide Sultan'ım, kocam Kıbrıslı Mehmed Paşa, Sultan Abdülaziz Hazretleri'nin en büyük hizmetkarı ve en samimi yandaşlarındandır. Milletimiz bugün padişahımızın tahta çıkışını onun çabalarına ve sadaretine borçludur," dedi. Valide sultan, bu sözler karşısında oldukça şaşırdı, hatta şaşkınlığı yüzüne de yansıdı.

Feride Hanım, durumu düzeltmeye çalışmak için valide sultana "Kıbrıslı Mehmed Paşa, suistimallere, hırsızlıklara ve önceki saltanat döneminde yaşanan pis işleri ortadan kaldırmaya kararlıdır. Bütün hırsızlıkların üzerine gidilmeli, harem ile Müslüman toplumu, Peygamberimizin öğütlerine ve İslami kurallara göre yeniden düzenlenmelidir." diyerek bir kere daha hata yaptı. Feride Hanım'ın bu sözleri, Valide Sultan üzerinde oldukça olumsuz bir etki yarattı. Valide sultan, yaşananları padişaha söyledi ve nihayetinde Kıbrıslı'nın azliyle sonuçlanacak olan olayların ilk başlangıcı bu hadise ile meydana geldi.[531]

[530] Hristo Stambolski, *Age*., s. 104.
[531] Melek Hanım, *Age.,* s. 170-171.

2.8.3. Sadareti Dönemindeki Diğer Faaliyetleri

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadareti esnasında yaşanan en önemli olaylardan bir tanesi İstanbul Rum Patriği Kirillos'un istifa etmesi idi. Rum Patriği, Ortodoks cemaat tarafından seçilir, padişah tarafından kendisine berat verilerek görevine başlardı. Patrik'in hem dini hem mezhebi noktalarda çok geniş yetkileri vardı. Bu bakımdan patrik, elindeki geniş salahiyetleri de kullanarak Osmanlı tebaasından olan Bulgarları, çeşitli yönlerden baskılayarak Rumlaştırmaya çalışmaktaydı. Bulgarlar ise Rumlardan ayrılarak bağımsız bir kilise kurma mücadelesini sürdürmekteydi. Bu nedenle iki millet arasında ciddi ihtilaflar yaşanıyordu. 1860 yılına gelindiğinde bu gerilim daha da artmıştı. Özellikle Bulgar nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde, Rum Patrikhanesi kilise hizmetlerini yürütemez hale gelmişti. Nihayet Bulgarlar, bağımsız bir kilise talebiyle 1860'ın Nisan ayında büyük bir nümayiş yaparak Babıali'ye doğru yürüyüş gerçekleştirdiler. Ardından, Babıali'ye hitaben bundan sonra Rum Patriği'nin ruhani üstünlüğünü kabul etmeyeceklerini bildirdiler. Aynı gün sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın huzuruna çıktılar ve İstanbul Bulgar Cemaati'nin önceden hazırladığı, bağımsız Bulgar Kilisesi'nin tanınmasını kapsayan arzlarını sundular. Yaşanan bu olaylardan sonra Patrik Kilillos, Bulgarlara çok fazla müsamaha gösterildiği gerekçesiyle Temmuz ayında istifasını verdi.[532]

Aslında, Islahat Fermanı'nın ilan edilmesiyle birlikte, Bulgarlar hak taleplerini daha açık şekilde dile getirmeye başlamıştı. Bu dönemde yine bir Bulgar heyeti, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın yanına giderek bazı haklar talep etmişti. Kıbrıslı Mehmed Paşa, Bulgarların bu taleplerinden ve hareketlerinden şüphelenerek, olası bir isyan hazırlığı olabileceğinden endişelenmişti. Kıbrıslı geçmişte yaşanan bu tip hareketlerin önüne geçilebilmesi için Osmanlı Devleti'ne bağlı bir patriğin seçilmesinin çok önemli olduğunu düşünüyordu. Bundan dolayı patrik bu gelişmeler sonrasında, Kıbrıslı Mehmed Paşa, yeni Rum patriğin atanması konusunda 20 Temmuz 1860'ta padişaha bir telhis sunarak ivedi bir şekilde patriğin yerine bir kaymakam atanması gerektiğini bildirdi. Ayrıca Paşa, 19 Temmuz'da Rum ileri gelenlerinin bir toplantı gerçekleştirdiğini ve Kapıdağı Metropoliti İoakim'in kaymakam olarak atanmasını ısrarla talep ettiklerini padişaha arz etti. Sultan Abdülmecid de bu telhis doğrultusunda hareket ederek, önce

[532] Rum Patriğinin istifası ve yerine vekaleten kaymakam atanması hakkında bkz. BOA, İ.HR., 177/9726, 1 M 1277 (20 Temmuz 1860).; Lütfi, *Age.,* C. IX, s. 166.; Engelhart, *Age.,* s. 173-174.; Midhat Sertoğlu, *Age.,* C. VI, s. 3108-3109.; Ramazan Erhan Güllü, "Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu ve Statüsü", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 1, (2018), s. 352.

Kapıdağı Metropoliti İoakim'i kaymakamlığa, ardından da İstanbul Rum Patrikliği'ne atadı.[533]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadareti esnasında gerçekleşen bir diğer önemli gelişme de Cebel-i Lübnan olayı[534] idi. Bilindiği üzere, Dürziler ile Maruniler arasında uzun yıllardır süregelen derin anlaşmazlıklar bulunmaktaydı. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Rumeli teftişine çıktığı sırada, yani 3 Haziran'da, bu iki grup arasında yeniden şiddetli çatışmalar patlak vermiş ve olaylar giderek tırmanmıştı. Sayda Valisi Hurşid Paşa, yoğun çabaları sayesinde çatışmaları kısmen kontrol altına almayı başarmıştı. Ancak bölgedeki nüfuzlarını artırmak isteyen İngiltere ve Fransa, çatışmaları daha da körükleyerek olayı uluslararası bir mesele hâline getirmek için her türlü girişimde bulunuyorlardı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, bu karışıklıkları tamamen sona erdirmek amacıyla Fuad Paşa'yı olağanüstü yetkilerle donatarak bölgeye göndermişti. 18 Temmuz 1860'ta Beyrut'a ulaşan Fuad Paşa, kısa sürede duruma hâkim olarak, çatışmalardan sorumlu kişileri sert bir şekilde cezalandırmış ve olayların sona ermesini sağlamıştı.[535]

Olaylar sona ermesine rağmen, Lübnan'daki gelişmeler Avrupa'da büyük yankı uyandırdı. Batılı devletler, Osmanlı Devleti'ne yardım etme bahanesiyle bölgeye müdahil olmak için 3 Ağustos 1860 tarihinde Paris'te aralarında ortak bir protokol imzaladılar. Bu protokol çerçevesinde, Fransa'nın, şimdilik 6.000 kişilik bir askerî kuvvet göndermesi ve bu birliğin başındaki komutanın, Fuad Paşa ile iş birliği içinde hareket etmesi ve tüm faaliyetlerinde onun onayını alması kararlaştırıldı. Ayrıca Fransız birliklerinin bölgede kalma süresi altı ay ile sınırlandırıldı. Öte yandan İngiltere de sözleşmeye eklettiği bir madde ile barış ve düzeni sağlama amacıyla Suriye kıyılarında deniz kuvveti bulundurma hakkını elde etti. Paris protokolünü imzalayan devletler ayrıca durumu yerinde incelemek ve alınacak tedbirleri tespit etmek amacıyla bölgeye bir heyet göndermeye karar verdi. Neticede heyet, bölgede kan dökülmesinin önüne geçilmesi, kuvvetli ve tesirli bir idarenin kurulması için Lübnan'ın imtiyazlı bir eyalet olması gerektiğinin altını çizdi.[536]

Bunun üzerine Avrupalı devletler tarafından bir nizamname hazırlanarak Babıali'ye sunuldu. Babıali, bu metni inceledikten sonra, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın

---

[533] Rum Patriğinin istifası ve yerine vekaleten kaymakam atanması hakkında bkz. BOA, İ.HR., 177/9726, 1 M 1277 (20 Temmuz 1860).; Hristo Stambolski, *Age.,* s. 82-84.;

[534] 1860-1861 yılında yaşanan Cebel-i Lübnan Olayları hakkında detaylı bilgi için bkz. Halûk Ülman, *1860-1861 Suriye Burhanı (Osmanlı Diplomasisinde Örnek Bir Olay)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları, Ankara 1966.

[535] Midhat Sertoğlu, *Age.,* C. VI, s. 3107.

[536] Midhat Sertoğlu, *Age*., s. 3107-3108.; Emine Gümüşsoy, "1860-1861 Cebel-i Lübnan İsyanı ve Osmanlı Devleti", Askerî Tarih Araştırma Dergisi, S. 12, (2008), s. 77-78.

sadareti döneminde, 9 Haziran 1861 tarihinde Cebel-i Lübnan Nizamnamesini kabul etti. Aslında Kıbrıslı Mehmed Paşa, Avrupalıların Lübnan'ı imtiyazlı bir eyalet hâline getirme fikrine sıcak bakıyor ve bu görüşlerini Sultan Abdülmecid'e de açıkça ifade ediyordu. Kıbrıslı'ya göre, bu nizamname sayesinde Lübnan'a iç işlerinde belli bir özerklik tanınarak, Avrupalıların müdahalelerin önüne geçilebilirdi ve bölgede çatışmalar durdurularak yeniden istikrar sağlanabilirdi.[537]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadareti esnasında yukarıda özetlediğimiz siyasi gelişmelerin yanında, idari yapısında da önemli bir değişiklik oldu: Meclis-i Âlî-i Tanzîmât ile Meclis-i Vâlâ birleştirildi. Batılı devletler, Osmanlı Devleti'nin Islahat Fermanı ile vadettiği reformların yürürlüğe konulmasını şiddetle istediği için bu konuda Babıali üzerindeki baskıları bir süredir artırmışlardı. Özellikle İngiliz elçisi, Meclis-i Vâlâ ve Meclîs-i Âlî-i Tanzîmât'ın yaptığı çalışmalardan memnun değildi ve ona göre, görevlerini yerine getiremeyen bu iki meclis feshedilip, yeni bir meclis açılmalıydı. Elçiye göre, kurulacak bu yeni meclis, yüksek yargı yetkisiyle donatılıp, yapılması planlanan reformları da ayrıca kontrol etmeliydi. Üyeleri de yüksek rütbeli devlet adamları ile Hristiyanlar arasından seçilmeliydi. Aslında bu iki meclisin yaptığı çalışmalardan dışarıda olduğu gibi devletin içinde de genel bir memnuniyetsizlik vardı. İki meclis arasında oluşan yetki karmaşası ve reformlarda istenen seviyeye gelinememesi bu memnuniyetsizliğin esas sebebini oluşturuyordu. Neticede bu iki meclis, Sultan Abdülaziz'in onayıyla, 14 Temmuz 1861'de Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye adı altında birleştirildi. Yaklaşık bir hafta sonra Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın başkanlık ettiği olağanüstü bir toplantıda, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin azaları ile bunların alacakları maaş miktarları belirlendi. Böylece yeni meclis tam anlamıyla kurulmuş oldu.[538]

Bütün bunların dışında Kıbrıslı, bu son sadareti sırasında, Sultan Abdülaziz'in kılık ve kıyafetiyle ilgili bazı sembolik değişikliklere de imza attı. Stambolski'nin naklettiğine göre, padişah, Kıbrıslı'nın tavsiyesi üzerine, klasik kısa ve kırmızı renkli fesinin yerine, daha geniş ve yayvan bir fes giymeye başladı; bu arada, klasik fesin tepesindeki tuğralı sorguç da kaldırılarak, onun yerine mavi ipekten püskül takıldı. Bu yeni püskül, fesin arka kısmından sarkarak daha serbest hareket ediyordu.

---

[537] Midhat Sertoğlu, *Age.,* C. VI, s. 3107-3108.; Nizamnamenin maddeleri için bkz. Cenk Reyhan, "Cebel-i Lübnan Vilâyet Nizamnamesi", *Memleket, Siyaset-Yönetim Dergisi*, S. 1, (2006), s. 175-184.

[538] İki meclisin birleştirilmesi hakkında bkz. BOA, İ.DH., 474/31803, 6 M 1278 (14 Temmuz 1861).; Yasin Taşkesenlioğlu, *Age.,* s. 240-241.

Bu tür değişiklikler yalnızca padişahın takdığı fesle de sınırlı kalmadı. Padişahın kılık kıyafeti de revizyona uğradı. Sultan Abdülaziz, dar pantolon yerine üstü geniş, altı dar pantolonlar giymeye başladı ve bu yenilik kamu görevlileri, askerî zaptiyeler, talebe ve erler arasında da yaygınlaştı.[539]

Hristo Stambolski'ye göre, Kıbrıslı'nın sadareti sırasında saray halkını da kapsayacak bazı reformlar gerçekleştirildi. Padişahın haremindeki çok sayıda kadın, çeşitli paşalara ve saray çalışanlarına ikişer-üçer çırağ edilerek saraydan uzaklaştırıldı. Ayrıca, harem kadınlarının giyim kuşamında da bazı yenilikler oldu. Şeyhülislam, kadınların ince ve saydam yaşmaklar yerine, daha kalın yaşmaklar takmalarını zorunlu kılacak bir fetva verdi. Bu sayede, saray kadınlarının giyim tarzında daha muhafazakâr bir düzenleme getirildi.[540]

[539] Stambolski, *Age*., s. 103; Stambolski'nin iddiasının aksine, Ahmed Mithat Efendi, Kıbrıslı'nın son sadareti sırasında yapılan bahsi geçen kılık-kıyafete ilişkin değişiklerde Paşa'nın bir dahli veya etkisi olmadığını söylemektedir. Bkz. Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, haz. İdris Nebi Uysal, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s. 67.
[540] Stambolski*, Age.,* s. 103-104.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SON GÖREVLERİ, VEFATI VE GERİDE BIRAKTIKLARI

3.1. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın İkinci Edirne Valiliği

Rusya Kırım Savaşı'nda aldığı mağlubiyeti unutmamıştı. Bu yüzden Paris Anlaşması'ndan sonra Balkan Slavlarını tahrik edip o bölgede hâkimiyetini arttırmak istiyordu. Rusya, Panslavist emellerine ulaşmak için 1861 yılında harekete geçti ve Hersek Hristiyan Slavlarını Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırttı. Karadağ Prensi Petkoviç de doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'ne savaş açabilecek gücü kendinde bulamadığı için ilk etapta Herseklileri kışkırtmakla yetindi. Ancak sonrasında askerî çetelerini Hersek tarafına gönderdi. Hersekliler de Rusya ve Karadağ'dan aldığı bu destekle isyan bayrağını açtı. Kıbrıslı Mehmed Paşa da bu siyasi atmosferde 7 Eylül 1861 tarihinde ikinci kez Edirne valisi olarak atandı. Kıbrıslı'nın bu göreve atanması tesadüf değildi. Nitekim Paşa, daha önce yani 1853 yılında Edirne valiliği yapmış ve 1860 yılında da Rumeli taraflarında teftişe çıkmıştı. Dolayısıyla, Edirne gibi stratejik bir eyalette görev yapması için gerekli bilgi ve tecrübeye sahipti. Bu dönemde Edirne Eyaleti; Erba, Silivri, Tekfurdağı, Gelibolu, Zağra-i Atik, Filibe ve İslimiye gibi önemli livaları kapsayan geniş bir coğrafyaya sahipti. Bu geniş ve kozmopolit bölge, Osmanlı Devleti için oldukça önemli bir konumda bulunuyordu. Bu nedenle, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın vakit kaybetmeden görevine başlaması isteniyordu.[541]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya, bu önemli görevi esnasında ilk önce 75.000 kuruş maaş verilmesi uygun bulundu, ancak daha sonra maaşına 10.000 kuruş daha ilave edilerek 85.000 kuruşa çıkarıldı. Paşa, görev yerine intikal etmeden önce hükûmetten bir istekte bulunarak, Edirne'de kendisine yardımcı olması için Meclis-i Sıhhıye âzasından Şakir Efendi'nin kapı kethüdası olarak emrine verilmesini talep etti. Bu talep hükûmet tarafından kabul edildi. Gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra, 1 Ekim 1860 tarihinde maiyetiyle birlikte yola çıkan Paşa, 8 Ekim'de Edirne'ye ulaştı.[542]

---

[541] Yaptığımız tüm araştırmalara rağmen, Kıbrıslı'nın Edirne Valiliği'ne atanmasına ilişkin İrade-i Dahiliye fonunda herhangi bir belgeye ulaşamadık. Bu nedenle söz konusu atamaya dair bilgileri A.DVN kalemi fonundan temin ettik. Bkz. BOA, A.DVN., 169/56, 2 RA 1278 (7 Eylül 1861).; İstanbul, Kıbrıslı'nın vakit kaybetmeden Edirne'ye doğru yola çıkmasını istemekteydi bkz. BOA, İ.DH., 478/32132, 21 RA 1278 (26 Eylül 1861).; *Tercümân-ı Ahvâl*, No: 76, 3 RA 1278 (8 Eylül 1861).; Midhat Sertoğlu, *Age.,* C. VI, s. 3118.; Enver Ziya Karal*, Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı ve Devri 1861-1876*, C. VII, Türk Tarih Kurumu (6. Baskı), Ankara 2003, s. 4.; Ela Özkan, *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı (1839-1914)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elâzığ 2017, s. 85

[542] Kıbrıslı'nın alacağı maaşa dair bkz. BOA, İ.DH., 478/32116, 17 RA 1278 (22 Eylül 1861).; Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Edirne'ye ulaşmasına dair bkz. BOA, İ.DH., 478/32132, 21 RA 1278 (26 Eylül 1861).; *Journal de Constantinople*, 16 Octobre (4 Octobre vieux style), s. 3.

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Edirne'ye ulaştığında oldukça yorgundu ve dinlenmek için Salih Bey'in konağına gitmeyi planlıyordu. Ancak Paşa'ya gösterilen yoğun ilgi Kıbrıslı'nın planlarını ertelemesine neden oldu. Nitekim Edirne halkı, Paşa'ya o denli büyük bir sevgi gösterisinde bulundu ki; güzergâhı üzerindeki caddelerin her iki yanında, Türk, Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşan kalabalık bir topluluk onu karşılamak üzere toplanmıştı. Bunun yanında Kıbrıslı'nın alay merasimi de oldukça ihtişamlıydı. Alay merasiminin ön safında zaptiyeler ve polisler yer alıyorken onları müzik eşliğinde iki süvari bölüğü takip ediyordu. Onların ardında Rum ve Ermeni cemaatlerine mensup din adamları ile Hahambaşı izliyorken din görevlilerini de her milletten önemli kişiler takip ediyordu. Kıbrıslı'nın kavasları ve subayları Paşa'yı zorlukla bu izdihamdan korumaya çalışıyordu. Belli ki, Paşa'nın Edirne'ye gelmesi halk arasında büyük bir coşku yaratmıştı. Edirnelilerin Paşa'yı bu denli büyük bir coşkuyla karşılaması sebepsiz yere değildi. Halk uzun zamandan beri, eşkıyaların bölgede rahatça hüküm sürmesinden oldukça rahatsızdı ve önceki valinin bunlara karşı kayıtsız kalması şehirde herkesi endişeye sevk etmişti. Halk, Paşa'dan bu eşkıyalara karşı kararlı önlemler almasını ve şehrin içler acısı olan çamurdan sokaklarını bir nebze olsun temizlettirip arındırmasını bekliyordu.[543]

Kıbrıslı, Edirne'de bu şartlar altında yeni görevine başladı ve halkın kendisinden beklentisinin yüksek olduğunun da farkındaydı. Bu nedenle, önce işe, bazı incelemeler yaparak başladı. Bu incelemeler neticesinde, bölge halkının en çok nelerden rahatsız ve şikayetçi olduğunu, diğer ifadeyle, bölgenin çözümlenmesi gereken öncelikli meselelerini araştırdı. Bu bağlamda, halktan talep edilen öşür vergisi miktarının oldukça yüksek olduğu ve bunu ödemek içi halkın fevkalade zorlandığını tespit etti. Ekonomik olarak, halkın şikayetçi olduğu diğer önemli husus ise mali krizden dolayı piyasaya sürülen kâğıt para yani "kavaim-i nakdiye" meselesiydi. Paşa, ilk etapta bu iki meseleyi çözümlemek üzere özel bir komisyon oluşturdu.

Diğer yandan ise Hersek'teki olumsuz gelişmeler nedeniyle, Balkanlar'da ortaya çıkabilecek muhtemel olaylar ve buna bağlı nüfus hareketlenmelerini dikkate alarak, Edirne'ye yönelik zoraki bir göç dalgasına karşı önceden tedbirler almaya başladı. Bu amaçla, muhacirler ve yanlarında getirecekleri hayvanları için barınma yerleri

[543] *Journal de Constantinople*, 16 Octobre (4 Octobre vieux style), s. 3.

hazırlanmasını istedi; bir kolağası ve birkaç zabit bu hazırlıkları koordine etmek üzere Paşa tarafından bizzat görevlendirildi.[544]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, bu arada, daha önce Edirne'de yaşanan yangın sebebiyle artık kullanılamaz halde bulunan hükûmet konağının yerine yenisinin inşa edilmesiyle de ilgilendi. Paşa, 10 Ekim 1861 tarihinde İstanbul'a bir yazı göndererek, kendisinden önce görev yapan vali ve kalem memurlarının devlet işlerini yürütmek amacıyla şehir merkezinde çeşitli müstakil binalar kiraladığını; bu uygulamanın hem resmî işlerin aksamasına yol açtığını hem de bütçeye ek bir mali yük getirdiğini bildirdi. Ayrıca Kıbrıslı, İstanbul'a gönderdiği yazısında, kullanılabilir bir vali konağının bulunmaması nedeniyle valinin ve kalem memurlarının farklı binalarda devlet işlerini yürütmek zorunda kaldığını; bunun halk tarafından hoş karşılanmadığını ve Osmanlı Devleti'nin itibarına yakışmadığını ifade etti. Bu nedenle Paşa, daha sağlam, korunaklı ve düzenli bir binaya duyulan ihtiyacı vurgulayarak yeni bir hükûmet konağı inşa edilmesi için hükûmetten izin talep etti. Sultan Abdülaziz, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın bu talebini haklı bularak Edirne'de yeni bir binanın yapılmasına onay verdi ve inşa süreci başlatıldı.[545]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Edirne valiliği esnasında, inşasına izin verilen bir diğer yapıda Bulgar Kilisesi idi. Aslında uzun zamandır Bulgarların, Rumların tahakkümünden kurtulup bağımsız bir kilise istekleri vardı. Osmanlı Devleti, iki tarafı da gücendirmemek adına denge siyaseti uyguluyordu. Ancak, o tarihlerde Edirne ve çevresinde Bulgar nüfusunun oldukça fazla olması, onların bazı taleplerine olumlu cevap verilmesini mecburi kılıyordu. Bulgarlar, bölgede nüfus olarak kalabalık olmalarının verdiği güçle, eskiden beri çok istedikleri yeni kilise açma taleplerini Aralık ayında hükûmete bildirdiler. Hükûmet tarafından Kıbrıslı Paşa'ya, kilise inşasıyla ilgilenmesi yönünde bir yazı gönderildi. Bunun üzerine Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Edirne valiliği esnasında, Edirne'nin Kıyık mahallesinde, Bulgarların mutasarrıf oldukları mülkte nizama uygun bir şekilde "müceddeden" Bulgar Katoliklerine mahsus bir kilise yapımına padişah tarafından 2 Ocak 1862 tarihinde izin verilerek kilisenin yapımına başlandı.[546]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Edirne valiliğine getirildiğinde devlet kendisinden vergilerin eksiksiz bir şekilde tahsil edilmesini istemişti. Paşa da verilen emre binaen bu

[544] BOA, İ.DH., 479/32256, 5 R 1278 (10 Ekim 1861).
[545] BOA, İ.DH., 480/32263, Lef-1/2, 22 R 1278 (27 Ekim 1861).; Oral Onur, *Osmanlı Ve Cumhuriyet Dönemleri Edirne Yönetim Şekli ve Edirne Valileri*, Yayımlayan: Edirne Valiliği, Edirne 2004, s. 55.
[546] BOA, İ.HR., 190/10608, 1 B 1278 (2 Ocak 1862).; Fahri Türk, "Edirne Bulgar Cemaati Ve Polonya Azınlık Okulu Polak Mektep", *Belleten*, C. 73, S. 268, (2009), s. 707.

vergileri ahaliden tahsil etmeye girişerek, tahsil edilmesi gereken toplam vergi miktarını doğru şekilde belirleyebilmek için önce nüfus yoklama defterlerini inceletti. Ancak yapmış olduğu araştırmalar neticesinde, bölgede en son on sekiz yıl önce yani 1842 yılında nüfus sayımı yapıldığını tespit etti. Yani bölgedeki vergi tahsilatı, 1842 yılına ait nüfus üzerinden yapılmaktaydı. Kıbrıslı'ya göre, ahaliden tahsil edilen vergilerin on sekiz yıl önceki nüfus sayımına göre yapılması, vergilerin toplanması konusunda birçok soruna yol açmaktaydı. Öncelikli problem, on sekiz yıl önce kayıt altına alınan nüfus defterleri hiç güncellenmemiş olduğundan, defterde isimleri yazılı kişilerin yarısı ikametgahını değiştirmiş, yani başka bir yere göçmüştü. Bu durum vergilerin tahsil edilmesinde büyük bir sıkıntı oluşturmaktaydı. Çünkü, bölgeyi terk etmiş olan kişilerden tahsil edilecek vergi, orada ikamet eden kişiler üzerinden tedarik edilmeye çalışılıyor, bu durum da genel hoşnutsuzluğa sebep oluyordu. Paşa, yaşanan bu karışıklığı çözmek için ilk olarak bölgeyi terk eden kişilerin hangi mahale göç ettiklerini bulmaya çalıştı. Yaptığı araştırmalar neticesinde, bazı kişilerin yerlerini tespit edebilirken, bazılarının ise nereye gittiğine dair hiçbir kayda ulaşamadı.[547]

Paşa'ya göre vergi tahsilatının yapılmasını zorlaştıran diğer mesele, bazı mahallerin çeşitli sebeplerden ötürü yoğun göç vermiş olmasına rağmen bazı bölgelerin verimli arazileri sayesinde göç almasıydı. Devlet, nüfus defterlerinin çok eskiye dayanmasından dolayı bölgeye yeni gelen kişileri tespit edememiş ve bunun neticesinde kişi sayılarını tam olarak belirlenemediği için vergileri eksik tahsil etmişti. Bundan dolayı, Paşa gerek güncel vergi miktarlarının belirlenebilmesi gerek orduya alınacak asker sayısının sağlıklı bir şekilde tespit edilebilmesi için yeni bir nüfus sayımının yapılmasının zaruri olduğuna karar verdi. Bu görüşlerini, 5 Haziran 1862'de merkezi hükûmete bildirdi. Babıali, Kıbrıslı'nın isteği üzerine, Edirne ve bağlı yerlerde yeni bir nüfus sayımı yapılması hususunda kendisine yetki ve izin verdi.[548]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Edirne'de tarımın ıslahı ve geliştirilmesi için de bazı girişimlerde bulundu. Bu amaçla, ahaliyi ekip biçmeye teşvik etti ve kendisi de kaliteli tohum arayışlarına girdi. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Edirne'de yapmış olduğu araştırmalar neticesinde, önceki yıl, Edirne'ye numune olarak gönderilip, ekimine başlanan Amerikan tohumundan ahalinin memnun olduğunu gözlemledi ve bu tohum sayesinde halkın çok daha fazla mahsul elde edip, gelir düzeyini arttırabileceğini

[547] BOA, İ.MVL., 468/21228, Lef-1, 2 ZA 1278 (1 Mayıs 1862).
[548] Aynı Belge, 14 M 1279 (12 Temmuz 1862 tarihli irade) ve Lef-1.

düşündü. Buna istinaden, İngiltere konsolosu ile temasa geçerek, Manchester'da bulunan pamuk kumpanyasından yaklaşık 12.5 ton Amerikan tohumunun, Edirne'ye gönderilmesi için çeşitli faaliyetlerde bulundu. Ancak, talep edilen Amerikan tohumunun o sıralar ellerinde bulunmadığı Paşa'ya bildirilerek, eğer isterse, 12.5 ton tohumu Meksika üzerinden 75.000 kuruşa gönderilebileceği aktarıldı. Bunun üzerine, Meksika'dan sipariş edilmesi planlanan tohum siparişini ilk etapta erteledi ve Mısır'dan yaklaşık 12.5 ton kadar tohum sipariş edilmesi gerektiğini Babıali'ye bildirildi.[549]

Paşa, Mısır'dan tohum sipariş vermesine rağmen yine de Amerikan tohumunun ithal edilmesi düşüncesinden vazgeçmedi. Çünkü Kıbrıslı, halkın kullandığı çok çekirdekli yerel tohumların istenilen mahsul verimini sağlamadığını gözlemlediğinden Amerika'dan tohum ithal edilmesini gerekli görüyordu. Bu doğrultuda, 9 Aralık 1862 tarihinde İstanbul'a bir rapor gönderen Paşa, Amerikan pamuğu tohumlarının kurak geçen dönemlerde dahi bol ürün verebildiğini, bunun da hem halkın refahını artıracağını hem de devletin gelirlerine katkı sağlayacağını belirtti ve bu nedenle söz konusu tohumların sipariş edilmesi gerektiğini vurguladı. Bunun üzerine İstanbul tarafından, Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya gerekli izin verilerek, İngiltere'den yaklaşık 12.5 ton Amerikan tohumu sipariş edildi.[550]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın valiliği esnasında Edirne'de yapmış olduğu bir diğer önemli faaliyet de eğitim konusunda oldu. Kıbrıslı Mehmed Paşa, Maârif Umumiyye Nezareti'ne 29 Ocak 1864'te bir yazı göndererek, Edirne'de birçok mektep olmasına rağmen çocukların başı boş sokaklarda oyun oynayarak vakit geçirdikleri ve mekteplere gitmeyi tercih etmedikleri için onların cahil bir şekilde yetiştiklerini aktardı. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Maârif Nezareti'ne yazdıklarından eğitim konusuna büyük önem verdiği anlaşılıyordu. Nitekim, Paşa'nın bu konuda valiliği sırasında attığı somut adımlar, eğitim konusundaki hassasiyetini açıkça göstermektedir. Bu bağlamda Paşa, bazı memurlar vasıtasıyla önce Edirne'de bulunan mekteplerde aktif olarak ders gören öğrenci sayısını tespit ettirdi. Bu sayı, Edirne vilayeti nüfusuna oranla oldukça yetersizdi. Bölgede öğrenci sayısını artırmak ve eğitimin kalitesini yükseltmek için, halka, okumaya istidatlı çocuklarını sokaklara salmak yerine, mekteplere göndermeleri hususunda teşvik etti. Kıbrıslı Edirne'deki mekteplerde (bunlar mahalle mektepleri/sıbyan mektepleri) öğrenim gören çocukların çoğunlukla, Kur'an ve ilmihâl dersleri okuduklarını öğrendiğinden,

[549] BOA, HR.SFR., 69/43, Lef-2, 29 R 1279 (24 Ekim 1862).; BOA, A.MKT.MHM., 257/14, 15 C 1269 (4 Aralık 1862).
[550] BOA, A.MKT.MHM., 255/61, Lef-1/2, 12 Ş 1279 (2 Şubat 1863).

mektep muallimlerine bir talimatname göndererek, müfredatlarına ilave dersler koymaları noktasında uyarıda bulundu. Paşa, talimatnamede, muallimlerden, özellikle ahlak ve fünun-ı nafia gibi derslerinin de çocuklara öğretilmesini istiyordu. Ancak bu noktada Kıbrıslı Paşa'nın önüne bazı engeller çıktı. Paşa'nın Edirne mekteplerinde okutturulmasını istediği derslere ilişkin risale veya kitaplar okullarda mevcut değildi. Bunun üzerine Kıbrıslı Paşa, İstanbul'dan risale veya ders kitapçıkları niteliğindeki dokümanların Edirne'ye gönderilmesini talep etti ve talebi 24 Mayıs'ta Osmanlı hükûmetince uygun bulundu.[551]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın eğitim konusunda Edirne'ye diğer önemli bir katkısı, şehre ikinci bir rüşdiye mektebi kazandırması oldu. Paşa, muhtemelen bölgedeki öğrenci nüfusunun tek bir rüştiye mektebiyle karşılanamayacağını fark ettiği için yeni bir mektebin açılmasına öncülük etti. Paşa, bu sayede, Edirne'deki çocukların "hüsn-i terbiye ve tahsil-i fünun ve marifetle" yetişeceklerini ümit ediyordu. Ancak, yeni kurulacak mektebin birçok eksiği bulunmaktaydı.

İlk olarak, mektepte okutulacak ders kitapları eksikti. Bu durumu gidermek için İstanbul'dan, Risale-i Ahlak, İlm-i Hal, Risale-i Birgivi, Emsile, Nasihat-ül Hükema, Talim-i Farisi, Avamil, Bina, Durr-i Yekta ve Mefud'tan ellişer; Kafiye ve İzhar'dan otuzar; Münyet'ül Musalli ve Gülistan'dan yirmi beşer kitap ve bir dünya haritası gönderildi. Mektebin bir diğer önemli eksiği ise muallim sayısındaki yetersizlikti. Bu eksiklik, bazı atamalarla giderilmeye çalışıldı. Bu bağlamda Tosun Efendi başmuallim, Şerif Efendi rik'a hocası, Hacı Şerif Efendi sülüs hocası yapıldı. Bevvâb Salih Ağa ise talebelerin evleri ile rüşdiye arasında gidip gelmelerine nezaret etmekle görevlendirildi.[552] Paşa'nın bu girişimi, bölgede eğitim alanında atılan önemli bir adım oldu. Çok sayıda genç zaman içinde bu mektepte eğitim görerek mezun oldu ve Edirne'deki gençlerin daha iyi bir eğitim almasına olanak sağladı.

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Edirne'deki başarılı hizmetleri tesirini kısa zamanda gösterdi. Bölgeye hissedilir bir huzur ve güven iklimi hâkim oldu. İngiltere'nin o tarihteki Edirne konsolosunun yazdıklarına göre, Mehmed Paşa, iç güvenlik teşkilatını ıslah ederek düzeni sağlamış, eşkıyalığı sona erdirip adalet sisteminde yeni bir düzen

[551] BOA, İ.DH., 496/33733, 22 RA 1279 (17 Eylül 1862 tarihli irade) ve Lef-1/2.
[552] Mektepte görevlendirilen kişiler hakkında yayımlanan irade için bkz. BOA, İ.MVL., 508/22934, Lef-2, 17 Z 1280 (24 Mayıs 1864). Alınan kitaplar için bkz. Aynı Belge, Lef-1.

oluşturmuştu. Ayrıca, Hristiyanların mahkemelerde şahitliğinin kabul edilmesini sağlayarak toplumdaki adalet anlayışını daha da geliştirmişti.[553]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, aynı zamanda çorbacılar, ruhban sınıfı ve cemaat liderlerinin halka karşı davranışları hakkında da araştırmalar yaptırmış; halka kötü davrananların tespit edilerek kendilerine gerekli cezaların verilmesini istemişti. Aynı hassasiyeti, vergi tahsilatında yaşanan keyfiliklerin ortadan kaldırılması noktasında da göstermiş ve vergi tahsilatlarının gönüllülük esasına uygun ve hakkaniyetli şekilde yapılmasını sağlamıştı. Konsolosun gözlemlerine göre, Kıbrıslı Mehmed Paşa, bölgedeki huzursuzluk çıkarma potansiyeli taşıyan unsurlara karşı her zaman tetikte olmuş ve eyalete güven ve huzur getirmişti.[554]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, yaklaşık iki buçuk yıl süren Edirne valiliği görevinden 26 Nisan 1864 tarihinde azledildi. Görevinden ayrıldıktan sonra kendisine 30.800 kuruş mazûliyet maaşı bağlandı. Ancak, daha sonra bu maaştan 5.800 kuruş kesinti yapılarak, kendisine 25.000 kuruş maaş verilmesi kararlaştırıldı.[555] Kıbrıslı, Edirne valiliğinden ayrıldıktan sonra uzun süre herhangi bir göreve atanmadı. Yaklaşık on beş ay boyunca görev bekleyen Paşa, 4 Temmuz 1865 tarihinde "Mecâlis-i Âliyye memuriyetine" tayin edilerek yeniden vazife başına dönmüş oldu. Bu yeni atama dolayısıyla, Kıbrıslı Paşa'nın 25.000 kuruş olan mazûliyet maaşına 5.000 kuruş ilave edilerek toplam maaşı 30.000 kuruşa yükseltildi.[556]

3.2. Meclis-i Hazâîn'e Atanması

19. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin maliyesi ciddi şekilde bozulmaya başlamış, Kırım Savaşı sırasında hükûmet, savaşın getirdiği ilave mali yükleri karşılayabilmek için Avrupa'dan tarihinde ilk defa dış borç almak zorunda kalmıştı. Devlet, mali ve ekonomik dengeleri düzeltmek amacıyla, 1859 yılında Islahat-ı Maliye Komisyonu'nu kurmuştu. Ancak bu komisyon, beklenen sonuçları vermekten uzak kaldığından, 8 Temmuz 1860'ta mali işleri düzene koymak ve gelir-gider dengesini denetlemek amacıyla Meclis-i Hazâîn adı altında yeni bir meclis oluşturulmuş; ne yazık ki, bu yeni meclisin çalışmalarından da istenen verim alınmayınca 1862 yılında ilga

[553] Yonca Köksal Özyaşar, *Tanzimat Döneminde Osmanlı İmparatorluğu Ankara ve Edirne'den Bakış*, çev. Defne Karakaya, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2022, s. 140.
[554] Yonca Köksal Özyaşar, *Age.*, s. 140.
[555] BOA, İ.DH., 524/36156, 19 Z 1280 (26 Nisan 1864).; Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Edirne valiliğinden ayrılışı hakkında farklı tarih için bkz. Sami Demiray, *Agt.,* 134.
[556] BOA, İ.DH., 538/37394, 9 S 1282 (4 Temmuz 1865).

edilmişti. Bu yıldan itibaren mezkûr meclisin görevleri de Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Muhasebe'ye devredilmişti.[557]

1865 yılına gelindiğinde, bütçenin yapılması, gelir-gider dengelerinin devlet lehine arttırılması, hazine gelirlerinin vaktinde tahsil edilmesi ve harcamaların denetlenmesi gibi konular yeniden gündeme geldi. Bunun üzerine Fuad Paşa'nın da katkılarıyla 3 Kasım 1865 tarihinde Meclis-i Hazâîn ikinci kez yeniden kuruldu. Meclisin riyasetine Mustafa Fazıl Paşa atandı. Mustafa Fazıl Paşa, atama törenine geleneğe aykırı olarak üniforma giymeden katıldı. Yaşanan bu durum, törene iştirak edenler üzerinde bir hayli şaşkınlık yarattı. Ancak buna rağmen yine de görevinden azledilmedi. Lakin kısa bir süre sonra padişahın iftar yemeğine katılan Fazıl Paşa, padişaha nezaketsiz bir üslupla hitap ederek, Meclis-i Hazâîn çatısı altında Osmanlı maliyesine katkı sağlayacak hiçbir çalışmanın henüz yapılmadığını ve bu şartlar altında dahi olumlu bir şeyin yapılamayacağını dile getirdi. Padişah, Mustafa Paşa'nın bu sert sözlerinden oldukça gücenmesine rağmen yine de onu görevinden azletmedi. Ancak, Mustafa Paşa'nın sergilediği uygunsuz davranış ve tutumları, ona karşı muhalif bir cephenin oluşmasına zemin hazırladı. Nitekim, kısa bir süre sonra Mustafa Fazıl Paşa, padişahın Mısır'daki veraset usulünü değiştireceği dedikodularını duyunca büyük bir rahatsızlık yaşadı. Bu söylentiler, Mustafa Fazıl Paşa'yı olumsuz etkilerken; Fuad Paşa'yla yaşadığı anlaşmazlıklar da meclis riyasetindeki durumunu çıkmaza soktu ve görevden alınmasına zemin hazırladı. Nihayetinde, 19 Şubat 1866 tarihinde Mustafa Fazıl Paşa görevinden azledirek Meclis-i Hazâîn riyasetine 50.000[558] kuruş maaşla Kıbrıslı Mehmed Paşa getirildi.[559]

Kıbrıslı döneminde Meclis-i Hazâîn'de Selanik bölgesinde inşa edilecek karayollarında çalışacak mühendis, mühendis muavini ve amele reislerinin atanması konusu görüşüldü. Meclisin önerisiyle, bu görevlere Papaski ve İstefonoski isimli kişiler atandı. Ayrıca meclis, Kudüs-Yafa, Kastamonu-İnebolu ve İslimiye-Bergos yollarının inşasında görev alacak kişilerin belirlenmesine öncülük etti. Meclis, bu yolların inşasının Osmanlı Devleti için faydalı olacağını belirterek, bu düşüncelerini üst makamlara iletti

[557] Hasan Ali Çakmak, *Meclis-i Hazâîn*, s. 24-61.; Fatih Tuncay, *Mustafa Fazıl Paşa'nın Siyasi ve İdari Görüşleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2009, s. 25.
[558] Mustafa Fazıl Paşa, meclis riyasetinde bulunduğu esnada 55.000 kuruş maaş alıyordu bkz. BOA, İ.DH., 546/37982, 3 L 1282 (19 Şubat 1866).; Kıbrıslı'nın aldığı maaş hakkında bkz. BOA, İ.DH., 550/38263, 22 M 1283 (6 Haziran 1866).
[559] Kıbrıslı'nın Meclis-i Hazâiîn riyasetine getirilmesine dair bkz. BOA, İ.DH., 546/37982, 3 L 1282 (19 Şubat 1866), *Takvîm-i Vekâyi*, No: 834, 10 L 1282 (26 Şubat 1866), *Tercümân-ı Ahvâl,* No: 776, 4 L 1282 (20 Şubat 1866), *Tasvîr-i Efkâr*, No: 366, 4 L 1282 (20 Şubat 1866).; Ebuzziya Tevfik, *Age.,* s. 18-21-22.; Hasan Ali Çakmak, *Meclis-i Hazâîn*, s. 62.

ve gerekli adımların atılmasını istedi. Mecliste karayolu inşası konusunun yanı sıra demiryolu yapımı da gündeme geldi. Bunlar arasında Rusçuk-Varna, Üsküdar-Sivas ve Süvediye-Bağdat hatları gibi önemli projeler bulunuyordu. Kıbrıslı döneminde ayrıca, madenlerin işletilmesi, ormancılık faaliyetleri, ziraat ve ticaretle ilgili üretim ve yatırıma yönelik konular da tartışıldı.[560]

Meclis yapmış olduğu tüm başarılı sayılabilecek faaliyetlerine rağmen, Mustafa Fazıl Paşa'nın azledilmesiyle, kamuoyunda güvenini kaybetmişti. Çünkü Fazıl Paşa, özellikle mali konularda güçlü bir figürdü. Onun bu mevkiden el çektirilmesi Meclis-i Hazâîn'in sürdürebilirliğini olumsuz yönde etkilemişti. Yaşananların üzerine, 6 Haziran 1866 tarihinde Meclis-i Hazâîn lağvedildi. Böylece Kıbrıslı Mehmed Paşa, ikinci Meclis-i Hazâîn'in son reisi olarak tarihe geçti.[561]

3.3. Meclis-i Ahkâm-ı Adliye Riyasetine Atanması

Çalışma yeri Gülhane Kasrı olan Meclis-i Ahkâm-ı Adliye, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ismiyle 24 Mart 1838'de yani II. Mahmud döneminde kuruldu. Bu meclis, daha önce askerî işleri görüşmek üzere kurulan Dar-ı Şura-ı Askerî ve hükûmet işlerini görüşmek amacıyla oluşturulan, Dar-ı Şura-ı Babıali, gibi istişare meclislerin üstünde bir konumdaydı. Meclisin öncelikli görevi, ilan edilmesi planlanan "Tanzimat-ı Hayriye'nin müzakeresine mübaşeret" etmekti. Ancak Tanzimat'ın ilan edilmesinden sonra, meclisin görev ve sorumlulukları daha da genişledi. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye yargı işlerini görme yetkisi de tanındı. Ayrıca Dar-ı Şura-ı Babıali ile birleştirilerek, ana yasama organı oldu. Ancak zamanla iş yoğunluğunun artması sebebiyle, 1854 yılında yasama yetkisini Meclîs-i Âlî-i Tanzîmât'a devretti ve Meclis-i Vâlâ küçük devlet memurlarının azli, arazi anlaşmazlıkları, mülki tenkisat, bina tamirleri gibi küçük konularla ilgilenmeye başladı. Lakin bu iki meclis 1861 yılında tekrardan birleştirildi ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliye adını aldı. Yeni oluşturulan meclis mülkiye, muhakemat, kavanin ve nizamat daireleri olmak üzere üç kısma ayrıldı. Böylece meclis, Şura-yı Devlet'in kurulacağı 1868 yılına kadar önemli bir misyon üstlendi.[562]

---

[560] BOA, MVL.d., 575, s. 71/72/73/74/75, 17 Z 1282 (3 Mayıs 1866).; Hasan Ali Çakmak, *Meclis-i Hazâîn*, s. 74-75-78vd.

[561] BOA, İ.DH., 550/38263, 22 M 1283 (6 Haziran 1866).; Hasan Ali Çakmak, *Meclis-i Hazâîn*, s. 67.

[562] Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Meclis-i Vâlâ*, s. 35-43-53.; Yasin Taşkesenlioğlu, *Age.,* s. 27.; Ali Akyıldız, "Meclis-i Vâlâ", s. 250-251.; Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin yargılama yetkisinin detayları ayrıca için bkz. Ayhan Ceylan, "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de Yargı", *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1-2, (2004), s. 23-48.

Meclise başkan olacak kişilerde bazı kriterler aranmaktaydı. Bunlar arasında en önemlisi "Reis-i meclis bulunanın Tanzimat-ı Hayriyye usulüne her vechile malumat-ı tammesinin" olması idi. Ayrıca başkanın, meclise gelen işleri "Layıkıyla rü'yet ve tesviyyesine muktedir" olması isteniyordu. Meclise riyaset edecek zevat bu kriterler dikkate alınarak, sadrazam tarafından padişaha arz ediliyor ve onayı müteakip hemen göreve başlıyordu. Meclis-i Ahkâm-ı Adliye reisi aynı zamanda hükûmetin de doğal üyesi sayılmaktaydı. Meclis reisi, on dört kişiden oluşan hükûmet kabinesinde sadrazam, şeyhülislam, serasker, Tophane müşiri ve kaptan paşadan sonra altıncı sırada yer alıyordu ve 1868 yılına kadar gelinceye kadar genelde hükûmetteki konumunu korumuştu. Böyle önemli bir konumda olan Meclis-i Ahkâm-ı Adliye reisi, meclise yeni bir üyenin atanmasını, terfii veya görevden uzaklaştırılmasını, üst makama arz edebilme gibi yetkileri haizdi. Bu bakımdan, meclis üzerinde yetki ve otorite bakımından çok güçlüydü.[563]

Kıbrıslı Mehmed Paşa 6 Haziran 1866'da Meclis-i Ahkâm-ı Adliye riyasetine atandı. Paşa, görevi süresince 75.000 kuruş maaş alacaktı.[564] Kıbrıslı'nın reisliği döneminde mecliste, mülkiye mühendis mektebinin açılması[565], taşrada tabip yetiştirmek amacıyla mekteb-i tıbbıye-i mülkiye adında dershanelerin açılması[566]; vapur ve gemi tamiri için Anadolukavağı ile Sütlüce arasında havuz inşası[567]gibi birbirinden önemli konular müzakere edildi. Bunlar dışında; taşrada imar ve inşaat projeleri[568], İstanbul'un temel gıda ve zahire sorunları[569]; adaletin daha etkin biçimde sağlanması için yapılacak yeni düzenlemeler de meclisin müzakere gündeminde yer alan konular oldu.[570]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, yaklaşık sekiz ay sürdürdüğü Meclis-i Ahkâm-ı Adliye başkanlığı görevinden 11 Şubat 1867 tarihinde azledilerek görevini Yusuf Kâmil Paşa'ya devretti. Azlinden sonra yeniden "Mecâlis-i Âliyye memuriyeti" kadrosunda görevlendirilen Paşa, hayatının sonuna kadar bu görevde kaldı. Kendisine 57.500 kuruş maaş bağlandı ve erzak tahsisi yapıldı.[571]

[563] Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Meclis-i Vâlâ*, s. 77-78-79-133.
[564] BOA, İ.DH., 550/38263, 22 M 1283 (6 Haziran 1866).; *Tasvîr-i Efkâr*, No: 395, 22 M 1283 (11 Haziran 1866).
[565] BOA, İ.MMS., 33/1364, 25 Ş 1283 (2 Ocak 1867 tarihli irade) ve vr. 1/2/3/4/5.
[566] BOA, İ.MMS., 33/1363, 25 Ş 1283 (2 Ocak 1867 tarihli irade) ve vr. 1/2/3.
[567] BOA, İ.MMS., 32/1307, 14 RA 1283 (27 Temmuz 1866 tarihli irade) ve Lef-1.
[568] BOA, İ.MMS., 32/1327, 9 CA 1283 (19 Eylül 1866).
[569] BOA, İ.MMS., 33/1352, 24 B 1283 (2 Aralık 1866 tarihli irade) ve Lef-1.
[570] BOA, MVL., 510/60, 29 CA 1283 (9 Ekim 1866).; BOA, MVL., 512/70, 16 C 1283 (26 Ekim 1866).
[571] BOA, İ.DUİT., 190/34, 6 L 1283 (11 Şubat 1867).; BOA, İ.DH., 623/43323, 18 Ş 1287 (13 Kasım 1870).

3.4. Devlet Ricaliyle İlişkisi

Kıbrıslı Mehmed Paşa, dürüstlüğü, rüşvete karşı dik duruşu, atılganlığı ve erdemli yapısıyla tanınan bir devlet adamıydı. Ancak bu olumlu özelliklerine rağmen, bazen düşünmeden konuşur, sert tepki verir ve kolayca öfkelenirdi. İşleri uzun vadeli planlar yapmadan, derinlemesine düşünmeden hızla harekete geçerek yürütmeyi tercih ederdi. Yusuf Kâmil Paşa, Kıbrıslı Mehmed Paşa ve Mütercim Rüşdi Paşa hakkında konuşurken, Kıbrıslı'nın bu yapısına dikkat çekmiş ve "Kıbrıslı, dürüst, hamiyetli ve gayretli bir kişidir. Ancak ince işleri derinlemesine düşünmez. Mütercim ise o kadar gayretli olmasa da düşündüklerini iyi değerlendirir", demiştir. Yine Kıbrıslı Mehmed Paşa hakkında, Âli ve Fuad Paşaların her zaman "kafa", Kıbrıslı'nın ise hep "ayak" olduğunu olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, Kıbrıslı Paşa'nın Âli Paşa'ya göre daha açık sözlü ve pratik yönü daha güçlü olduğunu vurgulanmıştır. [572] Gerçekten de Paşa, özellikle taşra görevleri sırasında karşılaştığı sorunlara karşı akıcı ve pratik çözümler bulma ve bunları gerçekleştirme konusunda oldukça becerikliydi. Ancak Kıbrıslı'nın bu yönünün daha gelişmiş olması onun uzun vadeli ve daha kapsayıcı fikirleri olmadığı anlamına da gelmiyordu. Mesela Paşa, Edirne valiliği sırasında, çocukların daha nitelikli bir eğitim alabilmesi amacıyla, şehirdeki ilk mekteplerin ders programlarının zenginleştirilmesini sağlamış; klasik derslere ek olarak fen ve ahlak derslerinin müfredata dâhil edilmesi ve bu derslerde kullanılacak kitapların temin edilmesi konusunda hükûmeti harekete geçirmişti. Paşa, ayrıca, Edirne'de ikinci rüşdiye mektebinin açılmasına da öncülük etmişti. Bu ve benzeri girişimler belki çok kapsamlı ve üzerinde çok düşünülmüş nitelikte projeler olmasa da Paşa'nın, yeri geldiğinde, yeni çözümler üretebilen bir düşünce yapısına da sahip olduğunu; ancak, görev yaptığı dönem ve şartlar gereği, bu yönünü ortaya çıkaracak yeterli imkân ve zaman genişliğine sahip olamadığını söylemek gerekiyor.

Mizacı kadar, içinde bulunduğu şartlardan da kaynaklanan aceleci ve sert yapısı, yani "nabza göre şerbet vermeyen" ve gerektiğinde "sözünü esirgemeyen" tabiatı Kıbrıslı'yı, dönemin diğer devlet adamlarının aksine, herhangi bir hizip içinde yer almaktan alıkoymuştu. Âli ve Fuad Paşalar, dönemin ayrılmaz bir ikilisi olarak bilinirken, Kıbrıslı Mehmed Paşa böyle bir grup kurma girişiminde bulunmamış, kendisine bağlı bürokrat yetiştirme yoluna da gitmemiştir. Kıbrıslı, devlet içinde bir siyasi hizbin adamı olmaktan özenle kaçınıp, bir hizmet ve denge adamı niteliğiyle öne çıkmakla birlikte daha çok bağımsız bir devlet adamı profili çizmiştir. Bunun yanında Kıbrıslı'nın, devletine

[572] Mahmud Kemal İnal, *Age*, Cüz. I, s. 99-100.

olan bağlılık ve saygısının Osmanlı hanedanı için de geçerli ve vazgeçilmez olduğunu belirtmek gerekiyor.

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın bu doğrucu ve dobra yapısı onun bazı devlet adamlarıyla zaman zaman sorunlar yaşamasına sebebiyet vermiştir. Bunlardan ilki Mustafa Reşid Paşa'dır. Aslında Reşid Paşa ile Kıbrıslı Mehmed Paşa arasındaki ilişki 1854 yılına kadar oldukça iyi seyretmiş; hatta Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadrazamlık görevine getirilmesinde Reşid Paşa'nın etkili olduğu rivayet edilmiştir. Ancak Kıbrıslı'nın, Reşid Paşa'nın can düşmanı olan Damat Mehmed Ali Paşa'yı sürgün etmeyip ona görev vermesi, iki paşa arasında soğuk bir ilişkinin doğmasına neden olmuş ve bu durum 1856 yılının sonlarına kadar sürmüştür.

Islahat Fermanı'nın imzalanmasının ardından Girit'te irtidat edenlerin sayısının artması, Osmanlı yönetiminde ciddi tartışmalara yol açtı. Şeyhülislam Arif Efendi, bu olayların Islahat Fermanı ile ilgisi olmadığını vurgulayarak, "Şer'î meseleler asla değişmemiştir. Dinden dönenlere yönelik cezalar hâlâ geçerlidir. Daha önce münferit vakalar yaşanırken şimdi bu durum yaygınlaşmıştır, ancak şeriat açısından herhangi bir fark yoktur" demiştir. Buna karşılık Sadrazam Reşid Paşa sert tepki göstererek, "Şeriat nazarında farkı yokmuş! Bu durum İslam'dan dönmeye kapı açmaz mı? Bu olaylar ferman sonrasında ortaya çıkmadı mı?" sözleriyle itirazını dile getirmiştir.

Araya giren Kıbrıslı Mehmed Paşa, durumu "Zaruret sebebiyle bu yolda bir mecburiyet hasıl olmuştur" diyerek açıklamaya çalıştı; ancak Reşid Paşa bu sözlere sinirlenerek, "Sizin gözünüzde zaruret benim için geçerli bir delil değildir" diye karşılık verdi. Kıbrıslı, "Avrupalılar bize, eğer bu düzenlemeleri kendiniz yapmazsanız, konferansta müzakere edilip anlaşmaya eklenir, dediler" diyerek durumu izah etmeye devam etti. Bunun üzerine Reşid Paşa, "Burada elçilerle yapılan toplantılar konferans değil miydi? Ve bu mesele anlaşmaya dâhil edilmedi mi? Dört kişinin 'zaruret var' demesiyle işler böyle mi yürütüldü? Milletin ileri gelenleri de işin içine katılıp duruma vakıf olmalıydı" diyerek karşı çıktı. Tartışmanın şiddeti artınca, Kâmil Paşa araya girerek gerginliği yatıştırmaya çalışmıştır.[573] İki Paşa arasında yaşanan soğukluğu gösteren bir diğer örnek de Ali Fuad Türkgeldi'nin, Tarihî Fıkralar isimli tefrikasında karşımıza çıkmaktadır. Bir gün Reşid Paşa, Rıfat Paşa'nın iftar davetine icabet etmek üzere Kanlıca'ya gitmişti. İftar sonrasında Paşa, Necip Molla ile birlikte çubuk içerken, ona

[573] Cevdet Paşa, *Tezakir*, 13-20, s. 19-20.; Mahmud Kemal İnal, *Age.,* Cüz. I, s. 85.

dönerek, "Acaba Kıbrıslı'nın iftar davetine de katılanlar oluyor mu?" şeklinde bir soru yöneltti. Necip Molla da gaflete düşüp hiç düşünmeden "Geçen akşam kulunuz da gitmişti" şeklinde cevap verince, Reşid Paşa son derece öfkelenmiş ve şunları söylemiştir: "Molla, Molla! Benim maiyetimde bulunanlar, her türlü lütuf ve iltifatı yalnızca benden beklemelidir. Bugün ben mazûl isem de yarın yine iade-i ikbal eder, onları ümitleri fevkinde nail-i âmâl ederim. Öyle hasımlarımdan iltifat beklemelerine asla tahammül edemem. Bundan böyle sakın gözüme görünme!"[574] Reşid Paşa'nın, yalnızca Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın konağında verilen bir iftara katıldığı gerekçesiyle, kendi çevresinden saydığı Necip Molla'yı yanından uzaklaştırması ve Kıbrıslı'yı açıkça hasım olarak nitelendirmesi, iki devlet adamı arasındaki ilişkilerin söz konusu dönemde son derece gergin ve çatışmalı bir şekilde olduğunu bizlere göstermektedir.

Kıbrıslı'nın, Fuad ve Âli Paşalar ile de arası iyi sayılmazdı. Nitekim Fuad Paşa, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın "hükûmet" kelimesini "hukumet" şeklinde telaffuz etmesi nedeniyle, "Bu adam "kâfı hükûmeti", "kafa" çevirdi," diye serzenişte bulunmuştur. Ancak buna rağmen, Cevdet Paşa, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Fuad Paşa'yı, Âli Paşa'dan daha çok sevdiğini nakleder. Bu durum, Kıbrıslı'nın, Fuad Paşa ile ilişkisinin, Âli Paşa'dan daha iyi olduğunu göstermektedir.[575]

Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyesi Ayetullah Bey, bir rüya üzerinden Kıbrıslı Mehmed Paşa ile Âli ve Fuad Paşaların kıyaslamalarını yapmıştır. Ayetullah Bey'in ahiret gününü tasvir ettiği rüya şu şekildedir: "Büyük bir meydana insanlar toplanmıştır. Alanın başındaki bir kapının üzerine bir terazi asılmış ve iki tarafına da 'kemâl-i heybet ü temkîn üzre iki derbân konulmuştur". Ayetullah, "zât-ı rûhâni" ile kapıdan geçer ve mahkeme-i kübrâya varırlar. O sırada Fuad Paşa, Âli Paşa ve Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sorgulamaları yapılmaktadır. Âli Paşa'nın sorgusu bittikten sonra hâkim, Fuad Paşa'ya hitaben, "Sizden de millet-i Osmaniyye'nin davası vardır," der. Kıbrıslı Mehmed Paşa bunun üzerine, Fuad Paşa'yı suçlar: "Devletin maliyesini harap etmiştir. Hazinenin perişanlığı ortada iken her istikrazda komisyon almış ve aldırmıştır. Devlet malını 'define bulmuş' gibi paylaşmıştır. Şam vakasında devletin ödediği tazminatın 'mahall-i sarfını' tamamıyla göstermemiştir. Şam'da Ahmed Paşa ve adamlarının kurşuna dizilmesi olayına da karışmıştır." Bu suçlamalar karşısında Âli ve Fuad Paşalar, "Bizim maksadımız hıyanet değildi. Ancak hata ettik, affınızı rica ederiz," diye cevap verirler. Rüyanın sonucunda, hâkim, "Rûz-ı

[574] Ali Fuad Türkgeldi, *Osmanlı Ricaline Dair İşitilmemiş Hatıralar (Tarihî Fıkralar)*, Yayına Hazırlayan: Anıl Göç, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2015, s. 21-22.
[575] Mahmud Kemal İnal, *Age.,* Cüz. I, s. 99.

haşrde icâbına bakılmak üzre" Âli ve Fuad Paşa'nın, Sultan Mahmud Han döneminde idam edilen Halet Efendi'nin yanında tevkif edilmesini emreder. Ayetullah Bey, bu rüyayı kendi düşünceleriyle birleştirerek aktarmış ve idam kararına kadar uzatmıştır.[576]

Kıbrıslı'nın, Tanzimat devrinin kudretli isimlerinden Mehmed Rüşdi Paşa ile de arası açıktı. Arabistan Ordusu müşiri olduğu dönemde Rüşdi Paşa tarafından görevinden azledilmişti. Bu olay yüzünden Kıbrıslı, Rüşdi Paşa'ya karşı olumsuz duygular beslemeye başlamıştı. Kıbrıslı Mehmed Paşa sadrazam olduğunda, Rüşdi Paşa da tekrar Arabistan Ordusu müşirliğine atanmıştı. Kıbrıslı, Paşa'nın İstanbul'da kalmayıp, Arabistan'a gitmesi hususunda ısrar ediyor ve "Rüşdi Paşa Arabistan'a gitmeli, gitmezse sürülmeli" diyordu. Kıbrıslı'nın her fırsatta bu isteğini tekrar etmesi sadece seraskeri değil aynı zamanda Mustafa Reşid Paşa'yı da rahatsız etmekteydi. Bir gün, bir toplantı sırasında aynı konu gündeme gelince Reşid Paşa dayanamayıp, "Ben, kimsenin zorla gönderilmesine onay vermem" diyerek Serasker Rüşdi Paşa'nın İstanbul'dan uzaklaştırılmasına engel olmuştu.[577] Ancak Kıbrıslı ile aralarında yaşanan soğukluk yıllarca devam etmişti. Hatta Kıbrıslı, sadaret kaymakamı olduğu dönemde, Tersâne-i Âmire'de akdedilen bir mecliste söz alarak "asakir-i şahaneye yeterince bakılmadığı" gerekçesiyle mecliste bulunanlara sert çıkışmıştı. Bu durum o tarihte serasker olarak görev yapan Rüşdi Paşa'yı oldukça rahatsız etmiş, bunun üzerine Mabeyn-i Hümâyun'a giderek istifasını vermiştir.[578]

Tüm bunlara rağmen, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın aralarının en kötü olduğu devlet adamı Midhat Paşa idi. 1850-51 yıllarında Meclis-i Vâlâ'da Mazbata Odası'nda başhalife olarak görev yapan Midhat Paşa, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Arabistan Ordusu müşiri olduğu dönemde, hakkında ortaya atılan uygunsuz davranış iddialarını yerinde incelemek üzere İstanbul tarafından bölgeye gönderilmişti. Midhat Paşa, teftiş raporunda Kıbrıslı'yı suçlayarak, "Başlangıçta küçük girişimlerle yatıştırılabilecek olan Dürzi ve Havran halkının isyanları, Arabistan Ordusu müşirinin erzak ve cephane tedariki gibi gerekli tedbirleri almadan isyancılar üzerine asker sevk etmesiyle büyümüştür. İngiltere'nin tahrik ettiği bu asiler, bölgede büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Halep Hristiyanları ise can ve mallarından emin olmadan korku içinde yaşamaktadır" ifadelerini kullanmıştır.

---

[576] Emine Atılgan Gümüşsoy, *Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa (1815-1869)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 296-297.
[577] Cevdet Paşa, *Tezakir*, 1-12, s. 25.
[578] İsmail H. Uzunçarşılı, "Abdülhamid Ferid Paşa'nın Ruznâmesinden", *Belleten*, C. 27, S. 106, (1963), s. 266.

Midhat Paşa'nın bu yöndeki ifadeleri üzerine, Kıbrıslı Mehmed Paşa görevinden azledilmiştir. Bu olayın ardından Kıbrıslı Mehmed Paşa, Midhat Paşa'ya karşı derin bir husumet beslemeye başlamıştır.[579] Hatta Midhat Paşa'nın ifadesiyle Kıbrıslı, onu gözden düşürmek için hiçbir fırsatı kaçırmamıştır. Nitekim, Şekip Paşa'nın Meclis-i Vâlâ başkanlığı sırasında, meclisin yazı işleri Rumeli ve Anadolu olarak ikiye ayrılmış ve Midhat Paşa, birinci rütbeyle Anadolu İkinci Katipliği'ne tayin edilmişti. Midhat Paşa'nın eserinde aktardığına göre, 1854 yılında sadrazamlığa getirilen Kıbrıslı, makamsal gücünü de kullanarak onu gözden düşürmek için harekete geçmişti. Hatta, o dönemlerde Rumeli'de yaşanan karışıklıkları da fırsat bilen Kıbrıslı, Midhat Paşa'yı altından kalkamacağını düşündüğü için Rumeli'nin sağ kolunda yer alan bölgeleri teftiş etmekle görevlendirmişti. Şüphesiz bu görev, Midhat Paşa'nın o zamana kadar ki memuriyetleriyle pek ilgili değildi. Ancak Paşa, bu vazifeyi başarılı bir şekilde yerine getirerek İstanbul'a döndü.[580]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Midhat Paşa'yı gözden düşürmek amacıyla onu Rumeli'ye göndermiş; ancak Midhat Paşa'nın burada sergilediği başarılı icraatlar sayesinde bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Midhat Paşa'nın aktardığına göre, Kıbrıslı'nın kendisine duyduğu öfke hâlâ dinmemiş, intikam almak için uygun anı beklemeye devam etmişti. Âli Paşa'nın 1855 yılında Reşid Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirilmesi, ardından Reşid Paşa'nın 1856'da Mısır'a gitmesi ve kısa süre sonra Âli Paşa'nın Paris Anlaşması'nı imzalamak üzere Paris'e hareket etmesiyle, yerine Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadâret kaymakamı olarak atanması, Kıbrıslı'ya beklediği fırsatı sunmuştu. Midhat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Midhat'ın Tabsıra-i İbret isimli eserinde aktardığına göre, Kıbrıslı Mehmed Paşa, bu durumu fırsat bilerek, Midhat Paşa'yı çekemeyenlerle iş birliği yapıp onu İstanbul'dan uzaklaştırmaya çalışmıştı. Bu amaçla, Midhat Paşa'yı sevmeyen bazı kişiler, onun çıkar sağlamak için bazı mukataa iltizamlarına girdiğini ve Kırım Savaşı'nın ortaya çıkardığı ekonomik kriz ve artan enflasyondan istifade ederek haksız kazançlar elde ettiği şeklinde dedikodular çıkarmışlardı. Midhat Paşa, bu suçlamalar karşısında yargılanmayı talep etmiş; bunun üzerine Kıbrıslı da kendisine verilen bilgilere inanarak, İstanbul'da bulunan tüm vükelâ ve nazırları Meclis-i Vâlâ'ya davet edip, Midhat Paşa'nın yargılanması için bir mahkeme teşkil edilmişti. Muhakeme

[579] Midhat Paşa, *Hayatım İbret Olsun (Tabsıra-i İbret)*, C. 1, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1997, s. 21.; Adem Korkmaz, *Midhat Paşa İdari ve Siyasi Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019, s. 11.
[580] Midhat Paşa, *Age*., s. 22-23.; Ali Haydar Midhat, *Mithat Paşa Hayatı, Hizmetleri ve Sürgün Dönemi*, çev. Fahri Parin, haz. Necmi Günel, Feyziye Mektepleri Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 29.

sonucunda, Midhat Paşa'ya isnat edilen bütün suçların asılsız olduğu ve kendisinin haksız yere töhmet altında bırakıldığı anlaşılmıştı.[581]

Kıbrıslı Mehmed Paşa ile Midhat Paşa arasındaki son olay, Kıbrıslı'nın son sadareti döneminde gerçekleşmiştir. Ancak önceki olayların aksine, bu dönemde Kıbrıslı Mehmed Paşa, Midhat Paşa ile uğraşmamış, hatta onu ödüllendirmek istemiştir. Şöyle ki, 1861 yılına gelindiğinde, Rumeli'de bazı olaylar meydana gelmiş ve bunun üzerine Kıbrıslı Mehmed Paşa bölgeyi teftişe çıkmıştır. Bu teftiş sırasında Paşa, bazı gözlemler yapmış ve Niş Eyaleti'nin Valisi Osman Paşa'nın idaresinden memnun kalmamıştır. Kıbrıslı, daha önce Midhat Paşa'nın bu bölgelerde başarılı işler yaptığını bildiği için Babıali'ye, Midhat Paşa'nın vezirlik rütbesiyle Niş valiliğine atanması gerektiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Midhat Paşa, Şubat 1861'de Niş valiliğine atanmıştır.

Bu atama, kamuoyunda farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bazı çevreler, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın geçmişte Midhat Paşa'ya yönelik haksız tutumlarını fark ederek bu atamayla onu ödüllendirdiğini; aynı zamanda hem kamuoyuna dolaylı bir özür sunduğunu hem de yetenekli bir idareciyi Niş'e göndererek bölgede düzeni sağlama niyetinde olduğunu ileri sürmüştür. Öte yandan, daha olumsuz bir yaklaşımla, bazıları, bu görevlendirmenin kötü niyet taşıdığını ve Midhat Paşa'nın başarısız olup itibar kaybedeceği düşüncesiyle yapıldığını savunmuştur. Ancak Midhat Paşa, görev süresince başarılı olmuş ve Kıbrıslı Mehmed Paşa ile bir daha herhangi bir husumet yaşamamıştır.[582]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın, ikili ilişkilerinin iyi olmadığı devlet adamlarının yanı sıra, ilişkilerin iyi olduğu ya da mizacen daha iyi anlaştığı devlet ricali de vardı. Bu nadir şahsiyetlerden biri, Ahmed Cevdet Paşa idi. Cevdet Paşa ile Kıbrıslı Mehmed Paşa arasındaki iyi ilişkilerin temeli, bir rütbe meselesi vesilesiyle atılmıştır. Şöyle ki Cevdet Paşa, uzun zamandır İstanbul payesi beklemekteydi. Ancak Şeyhülislam Mehmed Sadeddin Efendi[583] (1858-1863), bu payenin Cevdet Paşa'ya verilmesini istemiyordu. Cevdet Paşa'nın ifadelerine göre, Sadeddin Efendi, o sırada sadrazam olan Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın bu konuda kendisine destek olmasına da karşı çıkmak istemişti. Fakat Kıbrıslı Mehmed Paşa, "Hiç önünü arkasını düşünmez, sert bir zat" olduğundan, "Eğer Şeyhülislam Efendi hazretleri bu konuda tereddüt ederse, biz doğrudan doğruya azil ile

[581] Midhat Paşa, *Age*, s. 24-25.; Mehmet Zeki Pakalın, *Midhat Paşa*, haz. Samet Çelik, Divan Kitap, Ankara 2015, s. 18-19.
[582] Midhat Paşa, *Age*, s. 29-30-31.; Ali Haydar Midhat, *Age*., s. 34-35.
[583] Mehmet İpşirli, "Sâdeddin Efendi", *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 388-389.

iradesini elde ederiz. Ancak bu durum onun "vakarına dokunur" şeklinde bir tepki gösterdi. Bunun üzerine, Şeyhülislam Kıbrıslı'dan çekindiği için Cevdet Paşa'ya İstanbul Payesi verilmesine razı olmuştu. Cevdet Paşa, eserlerinde, Kıbrıslı'nın devlet adamlığı konusunda lehte veya aleyhte açık bir görüş belirtmemekle birlikte, onun dürüst bir insan ve devletini seven birisi olduğunu her fırsatta belirtiyordu. Cevdet Paşa da çok iyi biliyordu ki, "dürüstlük" niteliği Tanzimat dönemi üst düzey Osmanlı bürokratlarının hepsi için kullanılabilecek bir vasıf değildir. Bunun yanında, Cevdet Paşa, Kıbrıslı'nın dürüst bir insan olduğu kadar, mizacen sert bir tabiatı olduğunun da altını çizer. Cevdet Paşa, eserlerinde Kıbrıslı Mehmed Paşa aleyhinde bir görüş belirtmemiş, onun dürüstlüğünden söz etmesine rağmen sert bir mizaca da sahip olduğunu vurgulamıştır.[584]

Kıbrıslı'nın devlet bürokrasisinde yükselmesinde perde arkasında önemli rol oynamış, ya da en azından bu süreçte katkı sunmuş iki ismi özellikle zikretmek gerekir: Bunlardan biri amcası, diğeri ise Ahmed Fethi Paşa'dır. Hem Melek Hanım hem de Ahmet Rıfat, Fethi Paşa'nın Kıbrıslı'yı kısmen himaye ettiğini ve çeşitli vesilelerle ona destek olduğunu belirtmişlerdir.[585] Ancak bu destek, Hüsrev Paşa'nın ya da Mustafa Reşid Paşa'nın kendi etraflarında bir hizip oluşturmak üzere himayelerine aldıkları kişilere sağladığı türden değildir. Fethi Paşa'nın Kıbrıslı'ya yönelik tutumu, daha çok ona duyduğu şahsi yakınlık ve takdirden kaynaklanmakta olup, yalnızca belirli zamanlarda yani Kıbrıslı'nın yardıma ihtiyaç duyduğu anlarla sınırlıdır.

3.5. Vefatı

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, hayatının son dönemlerinde hastalığından dolayı sağlık sorunları yaşamasına rağmen, "Mecâlis-i Âliyye memuriyeti" görevini de sürdürüyordu. Ancak, hastalığının ilerlemesi üzerine tedavi görmek amacıyla tamamen yalısına çekilmek zorunda kaldı. Ne var ki, uygulanan tedaviler Paşa'nın sağlığında bir iyileşme sağlamamış, durumu her geçen gün daha da kötüye gitmişti. İstanbul halkı ise o dönemde daha çok Âli Paşa'nın sağlık durumu ile ilgilenmekteydi ve Kıbrıslı sağlığında olduğu gibi, hastalığı döneminde de Âli Paşa'nın yine gölgesinde kalmıştı. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa ve Âli Paşa'nın doktoru Aristidi Bey, bu iki devlet adamının durumunu arkadaşlarına anlatırken, "Paşaların ikisi de mezara terakki etmektedirler," diyerek her iki Paşa'nın da sağlık durumunun iyiye gitmediğini açıkça ifade etmişti. Buna rağmen, Osmanlı Devleti, Kıbrıslı'yı geçirdiği bu zor günlerde unutmayarak, tedavi

[584] Cevdet Paşa, *Age*, 13-20, s. 127.
[585] Ahmet Rıfat, *Age*., s. 58.; Melek Hanım, *Age*., s. 23.

masraflarını karşılaması için ona 250.000 kuruşluk bir maddi yardımda bulunmuştu. Ancak tüm bu çabalar sonuçsuz kaldı ve Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, 7 Eylül 1871 Perşembe günü yalısında hayata gözlerini yumdu.[586]

Bazı yazarlar, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın ölüm tarihini 8 veya 9 Eylül 1871 olarak belirtmektedirler. Sami Demiray, tezinde, Paşa'nın 8 Eylül'de öldüğünü ve bu tarihin, Türk Tarih Kurumu Tarih Çevirme Kılavuzu'na göre perşembe gününe denk geldiğini iddia etmektedir. Ancak bu bilgi yanlıştır. Takvim Çevirme Kılavuzu'na göre, perşembe günü 7 Eylül'e denk gelmektedir. Ayrıca, Mahmud Kemal İnal ve Kemal Çiçek de Paşa'nın 9 Eylül'de vefat ettiğini ileri sürmüşlerdir ki, bu bilgi de doğru değildir. Oysaki, dönemin yerli ve yabancı basını, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın 7 Eylül 1871 tarihinde elli sekiz yaşında vefat ettiğini açık bir şekilde doğrulamaktadır.[587]

Kıbrıslı'nın naaşı, vefatının ardından yalısından kalkan bir vapur ile alınıp Sirkeci İskelesi'ne götürülmüş; oradan, özel bir törenle Yeni Cami'ye taşınılarak, cenaze namazı, tüm devlet erkanının katılımıyla burada kılınmıştır. Namazın ardından ise Paşa'nın naaşı, II. Mahmud'un türbesine defnedilmiş ve Paşa'nın cenaze masrafları Sultan Abdülaziz tarafından karşılanmıştır.[588]

Yusuf Kâmil Paşa, ölümünün ardından, Kıbrıslı'yı tanıyan kişilerin onu iffeti ve namusuyla andıklarını dile getirerek, Paşa'nın dürüst, erdemli ve devlete hizmette öne çıkan bir şahsiyet olduğunu dile getirmiştir. Bugün Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın mezar taşında, Yusuf Kâmil Paşa'nın kaleme aldığı bir manzumesi bulunmaktadır. Yusuf Kâmil Paşa'nın manzumesinde, Kıbrıslı Paşa'dan övgüyle söz edilip, onun cennete gittiğinden bahsedilmiştir. Kıbrıslı Paşa'nın, mezar taşında yazan manzume şöyledir:[589]

İrtihal eyledi Kıbrıslı vezir — Acuyla ağladı pir-u berna
Geçti üç defa makamı sadre — Nevbet-i hizmeti etti ifa
Gayret-i sıdk-u hamiyyetle be-nam — İdi beyne'l vükelâ velvüzera
Akıbet etti cihandan rıhlet — Eyliye cay-ını cennet Mevla
Yazdılar sanki mezara tarih — Cennete gitti Mehmed Paşa

[586] BOA, MB.İ, 24/181, 29 CA 1288 (16 Ağustos 1871).; *Basiret*, No: 433, 16 CA 1288 (2 Eylül 1871).; *Levant Herhald*, No: 145, 9 Eylül 1871.; *Akşam*, No: 11161, 9 Kasım 1947.; Ebuzziya Tevfik, *Age*., s. 296.
[587] *Takvîm-i Vekâyi*, No: ?, 25 C 1288 (11 Eylül 1871).; *Levant Herhald*, No: 145, 9 Eylül 1871
[588] *Basiret*, No: 465, 24 C 1288 (10 Eylül 1871).; *Takvîm-i Vekâyi*, No: ?, 25 C 1288 (11 Eylül 1871).; Mahmud Kemal İnal, *Age*., Cüz. I, s. 98.
[589] Yusuf Kâmil Paşa, *Eser-i Kâmil*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1308, s. 307-308.; Mahmud Kemal İnal, *Age*., Cüz. I, s. 97-98.

3.6. Mal Varlığı

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın, vefat ettiği sırada nakden evinde yalnızca 8.100 kuruş bulunması, onun sade bir yaşam sürdüğünü ve mal mülk peşinde olmadığını da gözler önüne serer. Bu mütevazı ve kanaatkâr kişiliği, döneminin pek çok devlet adamı arasında onu ayrı bir yere koyar.[590]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın yaşamı boyunca sergilediği dürüst ve erdemli tutum, sahip olduğu mülklerin niteliğiyle de örtüşmektedir. Araştırmalarımıza göre Paşa'nın, İstanbul'da bir yalısı (Kıbrıslı Yalısı) ve Kıbrıs'ta birkaç çiftliği dışında, yalnızca küçük ölçekli bağ ve tarlaları bulunmaktadır. Bu mülkler, dönemin şartları dikkate alındığında, bir sadrazam için oldukça mütevazı bir servet düzeyine işaret etmektedir.

3.6.1. Kıbrıslı Yalısı

Göksu Deresi'nin Kandilli tarafında bulunan Boğaziçi'nin en eski ve tarihi yalılarından biri olan Kıbrıslı Yalısı'nın bilinen en eski sahibi, I. Abdülhamid devri (1774-1789) sadrazamlarından Karavezir Mehmed Paşa'dır.[591] Bu nedenle Kıbrıslı Yalısı için önceden Karavezir Yalısı diye bahsedildiğine dair bazı rivayetler vardır. Yalının 1770'li yıllarda inşa edildiği tahmin edilmektedir. 1870 yılında vefat eden Karavezir Mehmed Paşa'nın ailesi muhtemelen yalıyı Paşa'dan hemen sonra sadarete gelen İzzet Mehmed Paşa'ya satmış veya padişah tarafından, yalı İzzet Paşa'ya bağışlanmıştır. 1871 yılında ikinci sadrazamlığı sırasında azledilen ve 1783 yılında Belgrad valisi iken vefat eden İzzet Mehmed Paşa'nın yalısı o tarihlerde ikinci mirahur olan oğlu Said Mehmed Bey'e intikal etmiştir. Said Mehmed Bey bir süre burada yaşadıktan sonra yalıyı 1794 yılında III. Selim sadrazamlarından İzzet Mehmed Paşa'ya kiralamıştır. İzzet Mehmed Paşa'nın, bu yalıda ne kadar oturduğu bilinmemekle birlikte, yalı daha sonra tekrar eski sahibi olan Said Mehmed Bey'e intikal etmiştir. Said Mehmed Bey'in 1811'deki ölümünden sonra yalı, oğlu Mehmed Ataullah Bey mülkiyetine geçmiştir. Mehmed Ataullah Bey, 1840 yılında bu yalıyı Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'ya satmış ve bu yalı daha sonra *Kıbrıslılar Yalısı* olarak anılmıştır.[592]

---

[590] Ebuzziya Tevfik, *Age.,* s. 296.; Ahmet Dönmez (ed.), *Osmanlı Modernleşmesi (Reform Çağında Çözüm Arayışları)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019, s. 247. Kıbrıslı'nın rüşvet ve hediye kabul etmediğine dair bkz. Melek Hanım, *Age.,* s. 45-47, Ali Rıza ve Mehmed Galip, *Geçen Asırda Devlet Adamlarımız*, C. 2, haz. Fahri Çetin Derin, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s. 34-35.

[591] Fikret Sarıcaoğlu, "Karavezir Mehmed Paşa", *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 477-478.

[592] Cahit Kayra ve Erol Üyepazarcı, *Kandilli Vaniköy Çengelköy Mekânlar ve Zamanlar*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 38.; Esra Ekşi, *Kandilli Sit Alanının Sayısal Ortamda Değerlendirilmesi,* İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s. 24.;

Melek Hanım hatıratında yalının satın alınma hadisesini şu şekilde anlatmaktadır. "Bir süre kirada oturduğumuz evden çıktık ve kocam yeni bir ev satın aldı. Yaklaşık 20.000 frank tutan bu evin yarı masrafını elimizde kalmış olan birkaç parça eşyanın satışından sağlanan gelirlerle karşıladık". Melek Hanım, ayrıca, satın alınan yalı hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre, yalı yirmi yedi odalıdır. Evdeki salonlar iki sıra halinde aydınlatılmıştır. Evin en büyük salonunun içinde bembeyaz mermerden havaya su fışkırtan güzel bir çeşmesi ve yine mermerden geniş ve güzel bir banyosu vardır. Ancak yaklaşık yüz elli yıllık bir geçmişe sahip olan bu yalı, zamanın yıpratıcı etkileri yüzünden tadilata muhtaçtır. Bu doğrultuda, onarım çalışmaları başlatılmış ve bunun için toplam 40.000 frank harcanmıştır. Yani, tadilat masrafları yalının satın alındığı bedelin iki katına ulaşmıştır. Melek Hanım'ın aktardıklarına göre, Kıbrıslı Paşa, yalının tadilatıyla yakından ilgilenmiş ve 1860 yılına gelindiğinde yapı ilk haline göre bir hayli genişletilmiştir.[593]

Sütunları tahtadan, tavanı kubbeli olan yalının cephesi altmış metreyi aştığı için Boğaziçi'nin en geniş deniz cephesine sahip yalılarından biri sayılmaktadır. Haremlik ve selamlık kısımlarından oluşan yalının içerisinde üç büyük sofa bulunmaktadır. Bu sofalar kuzey, güney ve merkez olarak üçe ayrılmıştır. Sofaların uzunluğu yirmi dört metre kadardır. Ana girişten ulaşılan büyük sofa, yalının kuzey bölümündedir. Bu yüzden yalının en büyük sofası kuzey sofasıdır. Orta sofanın bulunduğu kısım iki katlı, diğer sofalar ise tek katlıdır. Güney sofası ise biçim olarak kuzey sofasının bir benzeridir ama kuzey sofasından daha küçüktür. Genel olarak bakıldığında yalı, üç farklı konutun birbirine eklenmesiyle oluşturulmuş bir yapıya benzemektedir. Yalının selamlık bölümüne selamlık sofasından girilmektedir, haremlik ve selamlık bahçeleri ise bir duvarla ayrılmıştır. Harem kısmına orta sofadan iki taraflı bir merdivenle çıkılmaktadır. Haremlik kısmında, yemek odası antresinde, iki konsol üzerinde oturtulmuş işlemeli bir musluk taşı vardır. Lakin daha sonra bu musluk taşı selamlığa aktarılmıştır. Harem bahçesinde eski bir mermer hamamı bulunmaktaysa da bu yapı 19. yüzyıl ortalarında yıktırılmış, yerine sauna tipli ahşap bir hamam yaptırılmıştır. Selamlık kısmı ise yalının, geçmiş özelliklerini en iyi koruyan kısmıdır. Bu bölüme dört sütunlu bir portikten girilir. Selamlık sofasının dört köşesinde odalara ek olarak tuvalet ve banyo bulunmaktadır. Harem kısmının bir bölümüne içine alan kısma mutfağın arkasında bulunan bir merdivenle çıkılır. Selamlık kısmına 19. yüzyılda limonluklu bir divanhane yapılmıştır.

Küçükçekmece Belediyesi Kültür Yayınları, *Son Fasılda Bir Ömür Yahya Kemal Beyatlı*, İstanbul 2022, s. 98-99.; Celâlettin Atasoy, *Age.*, s. 64-65.

[593] Melek Hanım, *Age.,* s. 36.; Celâlettin Atasoy, *Age.,* s. 64.

Limonluğun içinde fıskiyeli bir havuz yer almaktadır. Havuz renk renk taşlarla döşenmiş olduğundan, bu taşlar yalıya ferahlık vermektedir. Selamlık bölümünün duvarlarında ise birçok tablo vardır. Bu tabloların içinde Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın yağlı boya tablosu da bulunmaktadır.[594]

Melek Hanım hatıratında, yalının yirmi yedi odalı olduğunu söylemekte ise de muhtemelen sonradan geçirdiği çeşitli tadilatlardan dolayı bazı odaları başka amaçlar için kullanılmış veya kırılarak bazı odalar birbirine eklenmiştir. Bu bakımdan şu anda yalı yirmi bir odalıdır. Yalı tarih boyunca birçok değişikliğe maruz kaldığından, binaya ait üç büyük hamam da bu tadilatlar sırasında yıktırılmıştır. Yıkılan hamamlardan birinin 18. yüzyıl ince taş işçiliğinde yapıldığı rivayet edilmektedir. Yalının benzerlerinden farkı, kayıkhane binasının yalının altında değil de Küçüksu Deresi tarafında inşa edilmiş olmasıdır. Lakin bu kısım da bugün ayakta değildir. Keza, selamlık tarafındaki rıhtımın üzerinde bulunan demir parmaklıklar da 1894 İstanbul depreminde yıkılmıştır. Yalının müştemilatı 1975 yılında II. grup eski eser kapsamına alınarak yıkılmış, yerine betonarme üzerine ahşap kaplama uygulanarak yeniden inşa edilmiştir.[595]

3.6.2. Çiftlikleri

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın, Kıbrıs'ta bulunan; Kukla, Mamonya, Aşelliye ve Bodime isimli dört çiftlikte hissesi bulunmaktaydı. Bu çiftliklerin bilinen ilk sahibi IV. Murad'ın validesi Kösem Sultan'dır. Baf kasabası içinde yer alan bu çiftliklerin mutasarrıfı bulunan Kösem Sultan, zikredilen çiftlikleri H. 1053 (1643-1644) yılında üzerine almıştı. Kösem Sultan zamanında çiftliklerin büyüklükleri şu şekildeydi: Kukla çiftliği otuz dört tarladan oluşup 1.461 dönüm; Mamonya çiftliği on dört tarla beş yüz altmış dört dönüm, Aşelliye çiftliği yirmi altı tarla 5.517 dönüm, Bodime çiftliği ise on beş tarla iki yüz seksen dokuz dönümdü. Çiftliklerin içinde bulunan tarla sayısı seksen dokuz olup, bunların toplam büyüklüğü 7.834 dönümden ibaretti. Çiftliklerin hepsi sulu tarıma elverişli, münbit arazilerdi. Bu çiftliklerde başlıca; dut, turunçgiller gibi çeşitli meyve ve sebze gibi ürünler yetişmekte, bu sayede, çok sayıda insanın ihtiyacı karşılanmaktaydı.[596]

---

[594] Murat Belge, *İstanbul Gezi Rehberi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları (5. Baskı), İstanbul 1997, s. 289.; Esra Ekşi, *Agt.,* s. 24-25.; Emine Önel, "Kıbrıslılar Yalısı", *Dünden Bugüne İslam Ansiklopedisi*, C. 4, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayını, İstanbul 1994, s. 554-555; M. Celâlettin Atasoy, *Age.,* s. 65-66.

[595] Melek Hanım, *Age.,* s. 36.; M. Celâlettin Atasoy, *Age.,* s. 66.; Emine Önel, *Agm.,* s. 555.

[596] BOA, ŞD., 262/46, Lef-1/3/4, 11 S 1293 (6 Mart 1876).; BOA, İ.ŞD., 31/1497, 6 CA 1293 (30 Mayıs 1876 tarihli irade) ve vr. 1/2/3.; Recep Dündar, "Kıbrıs'ta Sultan Murad Han'ın Validesine (Kösem Sultan) Ait Mülk ve Çiftlikler", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C. 35, S. 35, (2012), s. 116-117.

Kukla, Mamonya, Aşelliye ve Bodime çiftliklerinin mülkiyeti vakıflara aitti. Ancak, devlet ek gelir elde etmek amacıyla bu arazileri bazı kişilere kiralardı. Kıbrıslı'nın bu çiftlikler üzerindeki hakkı "mülkiyet hakkı" değil, daha önce mezkûr çiftliklerden belirli bir kira bedeli mukabilinde resmi sözleşmeye dayalı olarak yararlanmakta olan şahıslardan devralınmış "tasarruf" hakkıydı. Mesela Paşa, bu çiftliklerin seksen dokuz dönümlük kısmının, ¼ hissesini Amir Bey'den H. 4 L 1271'de (20 Haziran 1855), ¾ hissesini Aişe ve Arife Hanımlardan H. 17 C 1284 (16 Ekim 1861) tarihinde satın almıştı. Çiftlikler üzerinde bulunan tarla ve binaların kullanım haklarını ise Mehmed Sadık Bey, Ali Bey ve Aliye Hanım'dan H. 15 R 1285 (5 Ağustos 1868) tarihinde devraldı. Paşa, H. 6 Ş 1280 (16 Ocak 1864) tarihinde Kethüda İbrahim Ağa'dan kullanım haklarını devralmış olduğu çiftlik ve tarlalarını ise daha sonra, ikinci eşi Ferid'e Hanım'a devretti.[597]

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, sahip olduğu çiftliklerden bazılarını iltizama vererek ek gelir elde ediyordu. Mesela, Petersburg sefiri olarak görev yaptığı 1856 yılında, Kukla çiftliğinin iltizam süresi dolmuştu. Bunun üzerine Paşa, Kapı Kethüdası aracılığıyla yetkili mercilere bir mesaj göndererek, çiftliğin fiyatının düşürülmemesini ve yeniden talip olan birine verilmesini talep etmişti.[598]

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa vefat ettikten sonra, Kıbrıs'taki bütün çiftliklerin kullanım hakkı karısı Feride Hanım ve kızı Atiyye Hanım üzerine geçti. Feride Hanım'ın vefatı üzerine, zikredilen çiftliklerin hisseleri kızları Atiyye Hanım'a intikal etti.[599] Ancak, Atiyye Hanım 1882'de Omorfo çiftliğinin kullanım haklarını Hacı Mehmed Paşa'ya devretmiştir.[600]

3.6.3. Bağ ve Tarlaları

Arşiv belgelerinden ulaştığımız bilgiye göre, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın, Kandilli'de bağ ve tarlaları vardı. Ancak, bu bağ ve tarlaların tamamı kendisine ait olmayıp, ilgili belgelerde ismi açıkça zikredilmeyen Osmanlı Padişahı ile müşterek mülkiyetlerinde idi. Nitekim, kendisinin 1871 yılındaki vefatından uzun yıllar sonra,

[597] BOA, İ.ŞD., 31/1497, vr. 1/2/3.
[598] BOA, A.MKT. UM, 261/38, H. 22 RA 1273 (20 Kasım 1856).
[599] BOA, İ.ŞD., 31/1497, vr. 1/2/3.
[600] BOA, HR.UHM., 228/58, 19 Ş 1299 (06 Temmuz 1882).; Kıbrıs'ta bulunan Türk malları ve vakıfları hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Haşim Altan, *Kıbrıs'ta Türk Malları (Gaspedilen ve Yitirilen Türk Tapu ve Arazi Hakları)*, C. 1-2-3-4, Yeni Avrasya Yayınları (2. Baskı), Ankara 2003.; Mustafa Haşim Altan, *Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi (1571-1974)*, Kıbrıs Vakıflar İdaresi Yayınları, Kıbrıs 1986.

1895'te, mezkûr yerlerdeki ortaklık hisselerinin tespiti cihetine gidilmiş ve padişah ile Kıbrıslı'nın arazi üzerindeki hissedarlığı müstakil bir senetle tefrik edilmişti.[601]

3.6.4. Diğer Mal Varlığı

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın mal varlığına dair önemli bir başka bilgi ise bir alacak verecek meselesi vesilesiyle ortaya çıkmıştır. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, 1863 yılında Edirne valiliği yaptığı sırada Sarraf Ohannes Efendi'ye 9.000 kuruş borçlanmış, ancak bu borcu ödeyemediği için Ohannes tarafından gerekli mercilere şikâyet edilmiştir. Ohannes Efendi'nin şikâyeti, gerekli merciler tarafından incelendikten sonra borç meselesi aynı yıl içerisinde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye intikal etmiştir. Yusuf Kâmil Paşa, o dönemde Meclis-i Ahkâm-ı Adliye reisi olarak bu borç meselesinin çözülmesi için girişimlerde bulunmuş, bunun sonucunda Kıbrıslı'nın 1863 yılı itibariyle sahip olduğu mal varlığı hakkında bir tespit yapılmıştır. Buna göre, söz konusu tarih itibariyle, Kıbrıslı'nın İstanbul'da konakları olduğu ve bunların toplam değerinin 1.000.000 kuruş ettiği; Vaniköy civarnıda ise küçük bir çiftliğinin bulunduğu ve değerinin 200.000 kuruş olduğunu öğrenmekteyiz. Paşa'nın, bunlara ek olarak, değerli eşya kabilinden kılıçlar ile süslü oyalı ve gümüşten sofra takımlarına da sahip olduğu belirtilmektedir.[602]

Basiret gazetesi, 11 Receb 1288 (26 Eylül 1871) tarihli nüshasında Kıbrıslı'nın mal varlığıyla ilgili olarak bir ilan yayınlayarak, Paşa'nın bazı mallarının Kandilli'deki yalısında satışa sunulacağını bildiriyordu. Bu ilandaki bilgilere göre, Kıbrıslı'nın satışa çıkarılan malları arasında kitapları, seçkin hayvanları ve arabaları bulunuyordu. *Basiret*, 7 Muharrem 1291 (24 Şubat 1874) tarihli sayısında da Kıbrıslı Yalısı'nın bitişiğinde yer alan büyük bostan ile yalının arka tarafındaki dört parça bağ ve enginar tarlalarının satılacağını duyuruyordu.[603]

3.7. Nişan ve Madalyaları

Madalya ve nişanlar, Osmanlı Devleti'nde üstün hizmeti görülen askerî ve mülki erkana mükafatlandırmak amacıyla verilen ödüllerdir. Aslında daha önceleri de Osmanlılar, başarılı kimseleri mükâfatlandırmak için nişana benzer ancak ondan daha kıymetli sorguç, tuğ çelenk gibi şeyleri taktim etmişlerdi. Ancak, Osmanlı Devleti'nin Batı'ya açılmasıyla bu eski adet de değişikliğe uğramış, Sultan II. Mahmud döneminde modern anlamda madalya geleneği başlamıştır. 1812 yılında, eski tip nişan ve taltif

[601] BOA, ML.EEM, 203/26, 5 N 1312 (02 Mart 1895).
[602] BOA, MVL, 428/82, Lef-1/2/3, 13 CA 1280 (26 Ekim 1863).; Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Meclis-i Vâlâ*, s. Ek: VII.
[603] *Basiret*, No: 479, 11 Receb 1288 (26 Eylül 1871).; *Basiret*, No: 1163, 7 Muharrem 1291 (24 Şubat 1874).

alametlerine son verilmesiyle ve Mansure Ordusu'nun kurulmasıyla birlikte, rütbeleri belirtmek için nişanlar oluşturulmuştur. Bu nişanlar, askerlerin palaskalarına takılıp, taşıyanın rütbesini ve muhtemelen birliğini belirtirdi. Yeni nişanlar ûlâ, sâniye, sâlise ve râbia olarak dört çeşitti ve ûlâ rütbesi birinci dereceden verilen nişanı temsil etmekteydi. 1833 yılına gelindiğinde, Sultan II. Mahmud altın ve gümüşten yapılan iftihar nişanları imal edilmesini istedi ve daha şatafatlı olan iftihar nişanı ihdas edildi. Sultan Abdülmecid dönemine gelindiğinde ise madalya ve nişan geleneği gelişerek devam etti. Bu dönemde Akka Nişanı, Tashih-i Ayar-ı Sikke Madalyası, İftihar Madalyası, Kırım Madalyası, Üçlü İttifak Madalyası gibi birçok farklı alanda madalyalar oluşturuldu. Ancak Batılı anlamda Osmanlı Devleti'nin ilk nişanı 1852 yılında Sultan Abdülmecid'in isminden esinlenerek ihdas edilen Mecîdî Nişanı'dır. Bu nişan, beş rütbeden oluşmaktadır ve yalnız birinci rütbesi pırlantalarla, yakutlarla süslenmiştir. Bu bakımdan Mecîdî Nişanı, döneminin en itibar edilen nişanlardan birisi olmuştur. Sultan Abdülaziz dönemine gelindiğinde, hem devletin resmî sıfatına gönderme yapan hem de hanedanın kurucusunun ismine atfen Osmanî Nişanı çıkarılmıştır. Bu nişan, ilk olarak üç rütbeyle ihdas edilmiş ancak sonradan bir rütbe daha eklenerek toplam dört kademeden oluşmuştur. Sultan Abdülaziz döneminde bu nişan, Mecîdî Nişanından daha itibarlı konuma yükseltilerek, birinci nişan konumuna getirilmiştir.[604]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, bürokratik kariyeri sırasında birçok nişan ve madalyayla onurlandırılmış bir devlet adamıdır. Tespitlerimize göre, Paşa'ya verilen ilk nişan, 1841/1842 yılındaki Mirlivalık Nişanı'dır. Paşa bu nişanı aldığında yirmi dokuz yaşındaydı.[605] Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya verilen bu ilk nişanlar, genellikle kendisine yeni bir rütbe tevcih edilmesiyle birlikte takdim edilmiştir. Paşa, 29 Mart 1843'te "Emirü'l-ümerâlık"[606], 14 Temmuz 1846'da Mir-i Mirânlık"[607], Ekim 1848'de "Vezaret"[608] ve 12 Kasım 1850'de de "Vükelâlık" nişanlarıyla taltif edildi. Bu nişanlar, Paşa'nın yükselen kariyerini ve devlet yönetimindeki başarısını sembolize eden önemli nişaneler olarak dikkat çekmektedir.[609]

---

[604] Metin Erüreten, *Osmanlı Madalyaları ve Nişanları (Belgelerle Tarihi)*, çev. Erhan Uzsay, DMC Yayınları, İstanbul 2001, s. 179-181-191vd.; Edhem Eldem, *İftihar Ve İmtiyaz: Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2004, s. 216-219-222.; İbrahim Artuk, "Nişan", *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 154-156.

[605] BOA, A.MKT., 6/44, 27 S 1259 (29 Mart 1843).; Mahmud Kemal İnal, *Age.,* Cüz. I, s.83.

[606] BOA, A.MKT., 6/44, 27 S 1259 (29 Mart 1843).

[607] BOA, A.MKT., 46/5, 20 B 1262 (14 Temmuz 1846).

[608] BOA, C.DH., 147/7324, 29 ZA 1264 (27 Ekim 1848).

[609] BOA, A.MKT.NZD., 7 M 1267 (12 Kasım 1850).

Kıbrıslı Mehmed Paşa, rütbeleri haricinde de pek çok nişan ve madalya almıştır. Bu nişanlardan ilki, Paşa'nın Arabistan müşirliği yaptığı yıllara denk gelir. 15 Eylül 1852'de bazı devlet adamlarıyla birlikte, Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya üçüncü dereceden "Mecîdîye Nişanı" verilmiştir.[610] Kırım Savaşı'nın sürdüğü yıllarda kaptan paşalığa getirilen Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya, 28 Şubat 1854'te bu kez, ikinci dereceden "Mecîdîye Nişanı" ihsan edilmiştir.[611] Kırım Savaşı sırasında ilk kez sadaret makamına getirilen Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya, geçmişte yaptığı hizmetlerin karşılığı olarak 16 Haziran 1854'te birinci dereceden "Mecîdîye Nişanı" ihsan edilmiştir. Böylece Kıbrıslı Mehmed Paşa, Mecîdîye Nişanı'nın tüm derecelerine sahip olma onurunu kazanmıştır.[612]

Kıbrıslı Mehmed Paşa yine birinci sadareti döneminde reform çalışmaları ve Kırım Savaşı sırasındaki hizmetlerinden dolayı 13 Ekim 1854'te "İftihar Nişanı" ile ödüllendirildi.[613] Kıbrıslı Mehmed Paşa, sadaret kaymakamı olarak görev yaptığı sırada da Kırım Savaşı sırasında gösterdiği üstün hizmetler ve katkılar dikkate alınarak, 11 Haziran 1856 tarihinde İftihar Nişanı'nın birinci rütbesi ile onurlandırılmıştır.[614]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya, Meclis-i Âlî Tanzimat Reisliği yaptığı dönemde ve Fevkalade Petersburg büyükelçisi sıfatıyla Moskova'ya gönderildiği sırada, daha önce de layık görüldüğü birinci rütbeden Mecîdîye ve İftihar nişanları bir kez daha ihsan edildi. Paşa, bu nişanlarla onurlandırılırken, özellikle askerî alandaki yararlılıkları nedeniyle 15 Ağustos 1856 tarihinde "Hizmet-i Askerîyye Nişanı" ile de taltif edildi.[615] Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya, Meclis-i Hazâin Reisliği görevini yürüttüğü sırada, 6 Mart 1866 tarihinde birinci rütbeden "Nişan-ı Âlî-i Osmânî" tevcih edildi.[616]

Kıbrıslı Mehmed Paşa, devlet nezdinde en itibarlı nişanların hemen hemen tüm rütbelerine sahip olmuştur. Bu nişanların ona verilmesinde, yapmış olduğu önemli işler kadar dönemin siyasi konjonktürü de etkili olmuştur. Ancak Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın aldığı nişanlar yalnızca Osmanlı Devleti ile sınırlı kalmamıştır. Paşa, Londra sefiri sıfatıyla 1850 yılında tahta yeni çıkan Felemenk Kralı III. Wilhelm'i tebrik etmek amacıyla Lahey'e gitmişti. Kral, Paşa'nın ziyaretinden ve kendisiyle yaptığı görüşmeden oldukça memnun kalmıştı. Bu memnuniyetle hem Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı

[610] BOA, İ.DH., 257/15885, 30 ZA 1268 (15 Eylül 1852 tarihli irade) ve Lef-1.; BOA, A.DVN.MHM., 10/9, 30 RA 1269 (11 Ocak 1853).
[611] BOA, A.DVN.MHM., 11/19, 30 CA 1270 (28 Şubat 1854).
[612] BOA, A.DVN.MHM., 11/62, 20 N 1270 (16 Haziran 1854).
[613] BOA, İ.DH., 309/19732, 20 M 1271 (13 Ekim 1854).; BOA, C.DH., 149/7407, 29 M 1271 (22 Ekim 1854).
[614] BOA, A.DVN., 113/80, 7 L 1272 (11 Haziran 1856).
[615] BOA, A.AMD., 67/13, 15 Z 1272 (17 Ağustos 1856).
[616] BOA, İ.DH., 546/38013, 18 L 1282 (6 Mart 1866).

ödüllendirmek hem de Osmanlı-Felemenk ilişkilerini güçlendirmek amacıyla bir nişan hediye etmeyi planlamıştı. Ancak kralın oğlunun hastalığı ve ardından vefatı, Paşa'nın görüşmesini engellemiş ve Londra'ya dönmesi gerektiğinden kendisine takdim edilecek nişanı alamamıştır.[617]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın, Osmanlı Devleti haricinde aldığı tek nişan Rusya Devleti nezdinde olmuştur. Kıbrıslı Mehmed Paşa, Kırım Savaşı'ndan sonra hem Rusya ile donmuş ilişkileri canlandırmak hem de tahta yeni çıkan II. Aleksandr'ı tebrik etmek amacıyla Ağustos 1856 tarihinde fevkalade geçici elçi sıfatıyla Petersburg'a gönderilmişti. Kıbrıslı Mehmed Paşa bölgeye gittikten sonra hem çar ile ikili ilişkilerini geliştirmesi hem Memleketeyn ve Macar mültecileri meselesindeki barışçıl tutumu hem de Petersburg'da ilk daimî Osmanlı elçiliğini ihdas etmesi hasebiyle, 18 Ekim 1856 tarihinde II. Aleksandr tarafından altın bir madalya olan birinci rütbeden "Karakartal Nişanı" ile onurlandırılmıştır.[618]

3.8. Şahsiyeti

Bilindiği üzere Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, henüz çocuk yaşta İstanbul'a gelmiş, Enderun'da eğitim görmüş ve ardından Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde öğrenimini sürdürmüştür. Bu yönüyle Kıbrıslı'nın iyi eğitim almış, donanımlı ve kültürlü bir şahsiyet olduğu açıktır. Ancak Melek Hanım hatıratında, muhtemelen Paşa'ya karşı duyduğu kırgınlık ve öfkenin de tesiriyle, Kıbrıslı'nın Avrupa'ya gönderilen çok sayıda insandan sadece biri olduğunu, yurt dışında yalnızca genel bir eğitim aldığını söyler. Ona göre Kıbrıslı, peşin yargılardan kendini kurtaramayan, kadınların okumasını gereksiz gören bir adamdır. Paşa, Türk geleneklerinden kopamadığı için çağdaş bilgilere ulaşamamıştır. Kısacası Paşa, Melek Hanım'ın penceresinden bakıldığında hiç de olumlu bir görüntü vermemektedir. Şüphesiz Melek Hanım'ın Kıbrıslı ile yaşadığı evlilik hayatı ile bu hayatı bitiren ayrılık ve sonrası süreçlerde Paşa'yla olan hukuk mücadelesi hatırlandığında, eleştirilerinde çok da hakkaniyetli ve objektif davranabileceğini düşünmek mümkün görünmemektedir. Nitekim, elimizdeki belgeler de Melek Hanım'ın Kıbrıslı hakkındaki iddiaların tarihi gerçeklerle örtüşmediğini açıkça göstermektedir. Mesela, Melek Hanım'ın, Paşa'nın kadınların okumasına karşı olduğu şeklindeki iddiası, Kıbrıslı'nın 1863 yılında yani Edirne valisi iken, şehirdeki bütün çocuklarının okutulması konusunda verdiği mücadele ve gösterdiği çabalar hatırlandığında, ne denli gerçeklikten uzak bir

[617] BOA, İ.HR., 67/3261, Lef-3, 15 Ş 1266 (26 Haziran 1850).
[618] BOA, İ.HR., 138/7145, 18 S 1273 (18 Ekim 1856).; Kemal Çiçek, *Agm*., s. 463-464.

itham olduğu anlaşılmaktadır. Paşa, o yıl, Maarif Nezareti'ne gönderdiği bir tahriratında, Edirneli çocukların sokaklarda başı boş bir şekilde oyun oynayıp vakit geçirmekte olduklarından duyduğu üzüntüyü dile getirerek, ailelerin duyarsızlığı sebebiyle, mekteplere gitmeleri gerekirken bu çocukların cahil kaldıklarından bahsediyor ve bu duruma mutlaka son verilmesi gerektiğinin altını çiziyordu. Hatta Paşa, bu konuda bizatihi harekete geçerek çocukların okula gönderilmesini sağlamak için yöre insanlarına telkinlerde bile bulunuyordu. Paşa ayrıca, Maarif Nezareti'ne gönderdiği yazısında, çocukların eğitimiyle ilgili çeşitli sorunlara değinerek, Edirne'de yeterli sayıda kütüphane bulunmaması nedeniyle kitap temininde ciddi sıkıntılar yaşandığını belirtmiş ve bu nedenle çocuklara uygun kitapların gönderilmesini talep etmiştir. Bütün bunlar Paşa'nın genelde eğitime, özelde ise kız-erkek ayrımı yapmadan çocukların eğitilmesine ne kadar önem verdiğinin açık birer delilidir. Paşa'nın valiliği süresince yaptığı bu çalışmaların, sonuçları ne olursa olsun, Edirneli küçük çocukların daha bilinçli ve donanımlı yetişmelerine katkı sağlamak amaçlı olduğu şüphesizdir. Bunlar, o tarihlerde, bir üst düzey Osmanlı bürokratının şahsiyet analizi yapılırken, onun lehine değerlendirilmesi gereken önemli kriterlerdir. Aynı zamanda, Paşa'nın, ileri görüşlülüğünün somut işaretleri olarak da okunabilir.[619] Bu bakımdan, Melek Hanım'ın Kıbrıslı hakkında söylediklerinin dikkatle değerlendirilmesi ve doğruluğunun mutlaka tarihî kaynaklarla teyit edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Melek Hanım, gururu incinmiş eski bir eş hissiyatıyla, Paşa'yı mesnetsiz iddialarla zemmederek, ondan bir nevi intikam almak istemiş olmalıdır.

Melek Hanım, hatıratın tamamında Paşa'yı olumsuz olarak zikretmez. Bazı konularda onun hakkında olumlu beyanlarda da bulunur. Ancak Paşa'nın bu olumlu taraflarının kendisi için çok da önemli olmadığı anlaşılmaktadır. Mesela Melek Hanım, evlilikleri sırasında, kendisine zaman zaman bazı kişiler tarafından verilen hediyeleri almakta bir sakınca görmediğini ve kısa zamanda 400.000 frank biriktirdiğini açıkça ifade ederken; Kıbrıslı'nın ise tam aksine, görevi esnasında hiç kimseden en küçük bir hediye dahi kabul etmediğini belirtir. Paşa'nın bu ilkeli tavrı, Tanzimat dönemi bürokratları arasında nadir rastlanan bir davranış biçimidir. Hatta bu konuda Olivier Bouquet, Paşaların isminin "en adi rüşvet yiyicilere" çıktığını belirtir. Devleti oldukça derinden etkileyen rüşvet meselesini batılı bir gözlemci olan Edinburgh Review eserinde şu şekilde özetlemiştir: "Bugün herkes kendi çıkarları için didinmektedir. Padişah hizmetinde, imparatorluğun genel çıkarlarını göz önünde tutacak bir görevliye rastlamak çok

[619] BOA, İ.DH., 496/33733, 14 S 1279 (31 Temmuz 1863 tarihli irade) ve Lef-1.; Melek Hanım, *Age.,* s. 156.

güçtür".[620] Ancak, rüşvetin bu denli yaygın olduğu bu dönemde, İngiliz Konsolosu Brant'ın da ifade ettiği gibi, "dürüst paşalar" da yok değildi. Memduh Paşa'nın *Esvat-ı Sudur* isimli eserinde aktardığı bir olay, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın dürüst ve erdemli bir karaktere sahip olduğunun önemli bir göstergesidir. Memduh Paşa'ya göre, Mehmed Paşa'nın Mısır valisi tarafından komisyon üyelerine gönderilen 10.000 kuruşu, "Devletim sayesinde hiçbir şeye ihtiyacım yoktur ve Mısır valisinin bana para göndermesi haddi değildir" diyerek reddetmesi, onun devlet adamlığı konusundaki hassasiyeti, dürüstlüğü ve ilkeli tavrını açıkça ortaya koymaktadır. İbnülemin Mahmud Kemal, Son Sadrazamlar isimli eserinde, servet sahibi bir kişinin o tarihte yüklü bir meblağ olan 10.000 kuruşu reddetmesinin olağan bir durum olduğunu, ancak serveti olmayan ve borçlu bir kişinin böyle bir parayı kabul etmemesinin ahlaki üstünlüğün bir göstergesi olduğunu söyler. Osmanlı Devleti'nde üç kere sadrazamlık yapmış olan bir devlet adamının vefat ettiğinde nakit olarak evinde 8.100 kuruş bulunması, Kıbrıslı'nın bu tok gözlülük ve dürüst kişiliğinin açık bir göstergesidir.[621]

Kaynaklar, Kıbrıslı'nın namuslu, ciddi, vakarlı ve sözünü sakınmaz bir insan olduğu konusunda müttefiktir. Paşa'nın asabi ve aceleci bir insan olduğu da üzerinde ittifak edilen "olumsuz" nitelikleridir. Paşa, 1857-1858 yıllarında mali işleri müzakere etmek ve devletin giderlerini azaltmak amacıyla oluşturulan komisyonun bir üyesiydi. Toplantı esnasında bir ara sözü alan Paşa, "Böyle ufak tefek şeylerle olmaz; bütün padişah ailesine ait binaların kapatılması ve sarayın masraflarının araştırılması da raporlarda yer almalıdır", diyerek tasarrufa riayet konusunda padişah ve hanedanın dahi kayırılmaması gerektiğini açıkça ifade eder. Bu, o tarihte, hiçbir devlet adamı veya bürokratın aklından geçirse bile bu kadar açık bir şekilde dile getiremeyeceği bir sözdür. Paşa'nın bu sözü, zaten çok geçmeden, Sultan Abdülmecid'in kulağına kadar gider ve padişah, malum sözlerinden dolayı kendisine gücendiğini ifade eder.

Padişahın bu uyarısına rağmen Kıbrıslı, benzer bir çıkışı bir başka tarihte, ikinci sadareti sırasında yine yapar. Bir gün, padişahın huzurunda, gümrük gelirleriyle alakalı bir konu konuşulurken Paşa, lafını hiç sakınmadan Sultan Abdülmecid'in annesini rüşvet almakla suçlar. Bu sefer padişah, üzüntülerini bildirmek yerine, Kıbrıslı'yı sadaratten

[620] Olivier Bouquet, *Sultanın Paşaları (1839-1909)*, çev. Devrim Çetinkasap, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 45.; Neslihan Fulin, "Osmanlıda Rüşvet ve Cezası", *Akademik Tarih ve Araştırma Dergisi*, C. 1, S. 1, (2019), s. 32.; Tanzimat döneminde rüşvetin önlenmesine yönelik Osmanlı Devleti'nin almış olduğu tedbirler için ayrıca bkz. Yüksel Çelik, "Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi Ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları", *Türk Kültürü İnceleme Dergisi*, S. 15, (2006), s. 25-64.

[621] Melek Hanım, *Age.*, s. 46-47-133.; Ebuzziya Tevfik, *Age.,* s. 296.; Ali Rıza ve Mehmed Galip, *Age.*, s. 34-35.; Mahmud Kemal İnal, *Age.,* Cüz. I, s. 98.

azleder. Bundan müteessir olan Paşa, kendisinden mühr-ü hümayûnu almaya gelen mabeynciye, "Efendiniz beni çocuk oyuncağı mı zannediyor" diye çıkışır. Mabeynci de "Aman efendim öyle söz söylenir mi?" diye cevap verince, Kıbrıslı şöyle karşılık verir: "Efendimiz beni perşembe günü yanına çağırdı ve işler senin vaktinde iyi gidiyor; Allah seni eksik etmesin, diyerek hoş sözler etti. Ancak ertesi günü beni azletti. Ben çocuk oyuncağı değilim".[622]

Kıbrıslı, makam ve mevki hırsından uzak bir devlet adamıydı; zira devletine ve padişaha duyduğu samimi bağlılık, böyle bir hırsın önündeki en büyük engeldi. Mesela, 1856 yılında Paris elçisi olarak atanan Mehmed Cemil Bey'in[623] Paris'e gidişinin ertelenmesi, çeşitli söylentilere yol açmış ve görevine başlamayacağına dair dedikodular ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu dönemde sadrazam olan Âli Paşa da Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri güçlendirmek ve ortaya çıkan bazı ihtilafları çözmek amacıyla Fransız diplomat Thounvel ile mektuplaşmaktaydı. Thounvel, Âli Paşa'nın yazısına, Türkiye hakkındaki olumlu düşüncelerini dile getirerek başlamış; ancak mektubunun sonunda bazı endişelerini de ifade etmiştir. Thounvel, Mehmed Cemil Bey'in Paris gibi önemli bir şehirde elçilik yapacak kadar önemli bir şahsiyet olmadığını belirterek, bu göreve Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın daha layık olduğunu ifade etmiştir. Ancak Kıbrıslı'nın kulağına, bu görevin aslında kendisini İstanbul'dan uzaklaştırmak amacıyla vükelânın tertip ettiği bir oyun olduğu dedikoduları ulaşınca, Paşa bu duruma oldukça içerlemiştir. Aslında ortaya atılan dedikodular bununla da sınırlı kalmamıştır. Bu dedikodu, Sultan Abdülmecid'in, Kıbrıslı'yı sadrazam yapmak gibi bir niyetinin olduğunu ancak Rıza Paşa'nın bu duruma karşı çıkıp engellediğidir. Aslında Kıbrıslı da sadaret makamına gelmeyi beklediği için yaşananlar onu oldukça kızdırmış ve dedikoduların doğruluğunu araştırmadığı için hayal kırıklığı yaşamıştır. Kısa zaman sonra Paşa, Mâbeyn-i Hümayûn'a davet edilmiş, Paris elçiliğini kabul ettiği takdirde kendisinin bazı borçlarının silineceği kendisine taahhüt edilmiştir. Kıbrıslı Mehmed Paşa dedikoduların da etkisinde kaldığı için Sultan Abdülmecid'e, "Beni Paris'e siz gönderecek iseniz nereye isterseniz giderim ancak vükelâ göndermek ister ise onların sözüyle bir yere gitmem" diyerek Mâbeynden ayrılmıştır. Kıbrıslı Mehmed Paşa, borçlarının silinmesi karşılığında dahi olsa vükelânın isteği üzerine kendisine görev verildiğini düşündüğü için elçilik görevini kabul etmemiştir. Ancak, padişahın bu göreve

[622] Cevdet Paşa, *Ma'rûzât,* s. 27-28.; Cevdet Paşa, *Tezakir*, 13-20, s. 94-95; Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, Alfa Yayınları, İstanbul 2015, s. 527.
[623] İbrahim Alâeddin Gövsa, *Türk Meşhurları*, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1946, s. 89.

kendisini ataması durumunda, görevi kabul edeceğini belirtmiştir.[624] Bu bakımdan Paşa, devlete ve padişaha olan bağlılığını ve sadakatini de göstermiştir.

Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı çok iyi tanıyan önemli şahsiyetlerden biri de Ahmed Cevdet Paşa'dır. Cevdet Paşa, Kıbrıslı'nın ikinci sadrazamlık dönemi sırasında onunla birlikte Rumeli teftişine katılmış ve bu vesileyle Paşa'yı yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Cevdet Paşa, Kıbrıslı'nın hakkaniyetli bir insan olduğunu, doğru sözleri ve haklı eleştirileri kabul etme konusunda nefsani davranmadığını ifade eder. Bununla birlikte, sert mizacı ve aceleci olduğunu da dile getirir. Cevdet Paşa'ya göre Kıbrıslı Mehmed Paşa, bir işe giriştiğinde kendisine "Aman Efendim, o iş öyle değil, böyledir" şeklinde bir uyarı yapıldığında hemen olumsuz tepki vermez, aksine söylenenleri sonuna kadar dikkatle dinlerdi. Eğer anlatılanlar kendisini ikna ederse hatasını kabul eder, kararını değiştirerek önceki görüşünden vazgeçerdi. Bu değerlendirmesiyle Cevdet Paşa, Kıbrıslı'nın sağduyulu ve esnek bir mizaca sahip olduğunu ortaya koymuştur.[625]

Paşa'nın genelde asabi-mizaç bir karakter olmasına rağmen, yeri geldiğinde çok da yumuşak ve merhametli bir tarafı da bulunmaktaydı. Bu durumu gösteren örneklerden biri, Kıbrıslı'nın, kaptan paşalığı sırasında yaşanmıştı. Şöyle ki: Kıbrıslı'nın kaptan paşa olduğu sırada yani 1854'te kulağına Bahriye Meclisi Reisi Ferik Ragıp Paşa'nın donanmaya malzeme alımlarında suistimal yaptığı dedikoduları ulaşmış, bunun üzerine Kıbrıslı, yolsuzluk iddialarının doğruluğunu tahkik etmeden onu hemen görevinden azletmişti. Daha sonra, Ragıp Paşa ile iddialar hakkında bizzat görüşen Kıbrıslı, Paşa'nın suçlu ya da suçsuz olduğu noktasında kesin bir sonuca varamadığı için kararsız kalmıştı. Bunun üzerine Kıbrıslı, muhtemelen, Ragıp Paşa'nın azline sebep olmanın verdiği duygusallığın da etkisiyle, Babıali'den ricada bulunarak, Ferik Ragıp Paşa'nın evinde biraz istirahat etmesinin uygun olacağını; ancak tümüyle maaşının kesilmesinin doğru olmayacağını belirterek kendisine az miktarda da olsa bir maaş bağlanmasını istemiştir. Ayrıca, Paşa'nın tümüyle gözden çıkarılmamasını ve ileride mülkiyede bir göreve getirilmesini talep etmiştir.[626]

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın yukarıda bahsedilen karakteristik davranışlarının dışında, özellikle de yakın dost meclislerinde, yeri geldiğinde seviyeli ve zarif nükteler yapmaktan geri durmazdı. Bilindiği üzere, 1835'lere kadar "civilisation" kelimesinin

[624] Cevdet Paşa, *Tezakir*, 13-20, s. 66.; Hayreddin Nedim Bey, *Vesaik-i Tarihiyye ve Siyasiye Tetebbuatı*, C.1, İstanbul 1326, s. 17-18.
[625] Kübra Fettahoğlu, *Age.*, s. 87-88.; Cevdet Paşa, *Tezakir*, 13-20, s. 162.
[626] BOA, İ.DH., 293/18448, 11 C 1270 (11 Mart 1854).

anlamı "zariflenme" olarak anlam kazanmışken, bu kelime daha sonra "medeniyet" anlamına evrilmiştir. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın, Fransa'da eğitim aldığı (1836-1839) yıllarda, Fransa kralı, Fethi Paşayla birlikte Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın bulunduğu askerî birliği ziyaret etmişti. Kral, ziyaret sırasında, Türklerin daha ileri bir seviyeye ulaşmaları için onlara subay, öğretmen ve teknik adam göndermeye hazır bulunduğunu, bu şekilde Osmanlı Devleti'nde civilisation olabileceğini söylemiş; Kıbrıslı da Fransa kralına nüktedan bir konuşma yaparak, "Haşmetmeab, bu yaptığınız hiçbir işe yaramaz; göndereceğiniz adamlar bizi sıkacak, Fransa'dan ve Avrupa "civilisation"undan bizi soğutacaklardır. Majesteleri onların yerine bize birkaç bin güzel, akıllı ve afacan yosma gönderecek olursa, onların bizi daha çok "civilise" edeceğini göreceklerdir. Hatta böyle yaparsanız Fransızlaşırız bile" diyerek medeniyet ve medenileşmek üzerinden anlamlı bir nüktedanlık yapmıştır.[627]

Kıbrıslı'nın nüktedan tarafını gösteren bir diğer örnek de İbnülemin Mahmud Kemal'in Son Sadrazamlar isimli eserinde karşımıza çıkmaktadır. Fransızca'da "banque" banka anlamına "route" ise yol manasına gelmektir. Ancak iki kelimenin birleşimi (banqueroute) iflas demektir. Kıbrıslı Paşa, o dönemde Osmanlı Devleti'nde gündemde olan banka ve demiryolu inşası projeleri üzerine gerçekleşen bir toplantı esnasında ince bir mizah sergileyerek, "Bank rut, bank rut diye diye devlet 'bankrut' olmasın" demiştir. Fransızca'daki "banqueroute" kelimesini esprili bir şekilde kullanarak, banka ve yol projelerinin dikkatli yürütülmesi gerektiğine dair bir uyarıda bulunmuştur.[628]

Kıbrıslı'nın doğru ve dürüst bir insan olduğu konusunda dönemin ricali arasında bir söz birliği vardır. Paşa, bu konuda, zaman zaman dönemin diğer siyasileriyle de mukayese edilerek, doğruluğu, hamiyeti ve gayreti noktalarından övgüyle anılmıştır. Mesela Yusuf Kâmil Paşa bir gün, Kıbrıslı ile Mütercim Rüşdi Paşa hakkında yaptığı bir kıyaslamada; Kıbrıslı için "pek doğru", "pek hamiyetli" ve "pek gayretli" bir zât olduğunu, ancak ince işleri layıkıyla düşünemediğini söylerken; Mütercim için ise gayretli ve işinin ehli olmamakla beraber, analiz kabiliyeti gelişmiş biri olduğundan bahseder. Yusuf Kâmil Paşa, siyasiler için doğruluk ve dürüstlükten önce fikir analizinin önemli olduğunu ima babında olsa gerek, Mütercim'i daha akıllı veya kurnaz bulmuş olmalı ki, onun başının Kıbrıslı'nın bedeni üzerine konulması gerektiğini belirtir. Yani

[627] Tuncer Baykara, "Mustafa Reşid Paşa'nın Medeniyet Anlayışı", *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 51-52.
[628] Mahmud Kemal İnal, *Age.*, Cüz. I, s. 100.; Fransızca geçen kelimelerin anlamları için bkz. Tahsin Saraç, "*Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*", Can Yayınları, İstanbul 2009, s. 133-1248-1249.

Paşa, Kıbrıslı'yı her ne kadar Mütercim gibi zeki bulmadığını ima etmiş olsa da doğruluk ve dürüstlüğünü açıkça takdir eder.[629]

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın, ilm-i siyaset konusunda bazı çağdaşlarına kıyasla geri planda kaldığı yönünde değerlendirmeler yapılsa da karar alma ve harekete geçme konularında dönemin önde gelen isimlerinden biri olduğu çeşitli kaynaklarda açıkça belirtilmiştir. Bu bağlamda, Âli ve Fuad Paşaların genellikle her zaman 'kafa', Kıbrıslı'nın ise hep 'ayak' olarak nitelendirilmesi dikkat çekicidir. Ayrıca, Kıbrıslı Paşa'nın, özellikle Âli Paşa ile kıyaslandığında daha açık sözlü bir mizaca sahip olduğu ve eyleme geçme konusunda daha kararlı davrandığı da öne çıkan yorumlar arasındadır.[630]

Fransa'nın Mayıs 1855'te İstanbul elçisi olarak atadığı Thouvenel, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın şahsiyeti hakkında önemli bir değerlendirmede bulunmuştur. 1855'in sonlarında İstanbul'a gelen Thouvenel, Fransız sefaretindeki özel bir görüşme esnasında, Sultan Abdülmecid'in yaveri Edhem Paşa'ya şu sözlerle dönemin önde gelen devlet adamlarını değerlendirmiştir:

"Fuad Paşa, Âli Paşa, Mehmed Rüşdi Paşa ve Kıbrıslı Mehmed Paşa, imparatorluğun en saygın isimleri olup, her yerde kolaylıkla fark edilebilecek şahsiyetlerdir. Fuad Paşa, Hariciye Nezareti'nin gerektirdiği tüm yetkinliklere sahiptir; zeki, uyumlu ve Batılı fikirlere tamamen açıktır. Âli Paşa'ya gelince, kendisinde bir miktar güven eksikliği görülse de ılımlı ve makul düşüncelere sahiptir. Mehmed Rüşdi Paşa ise eşsiz bir dürüstlüğe sahiptir ve Osmanlı'da adeta bir atasözü değerine ulaşmış bir isimdir. Kıbrıslı Mehmed Paşa ise reformlara son derece açık bir devlet adamıdır."[631] Thouvenel'in bu sözleri, Paşa'nın, gününü iyi okuyan, reel-politik düşünebilen, reform yanlısı, açık fikirli bir devlet adamı olduğunu teyit eder.

Kıbrıslı, Osmanlı Devleti'nde dürüstlüğü ve dirayetiyle bilinen önemli bir devlet adamı olmasının yanı sıra, Avrupa'da da saygın bir konuma sahipti. Daha önce de bahsedildiği gibi, 1859 yılında, Sultan Abdülmecid'in validesini rüşvet almakla suçladığı iddiasıyla sadrazamlık makamından azledilmişti. Bu olay hem Osmanlı bürokrasisinde hem de uluslararası arenada büyük yankı uyandırmıştır. Paşa'nın sadaretten alınmasının ardından, İngiltere Kraliçesi Victoria, Sultan Abdülmecid'e özel bir mektup yazarak,

[629] Mahmud Kemal İnal, *Age*, Cüz. I, s. 99-100.
[630] Sami Demiray, *Agt.,* s. 159.
[631] Eyyub Şimşek, *Agt.,* s. 198.

dürüstlüğü ve dirayetli yönetimiyle tanınan böyle bir devlet adamının sadrazamlık makamından alınmasından duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. Bu durum, Kıbrıslı'nın yalnızca Osmanlı Devleti içinde değil, aynı zamanda uluslararası diplomatik çevrelerde de kişiliği ile saygı gören bir isim olduğunu göstermektedir.[632]

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın 1856 yılında Petersburg'da fevkalade elçi olarak görev yaptığı dönemde kendisine Rusya çarı tarafından "Karakartal Nişanı"nın birinci rütbesi verilmiştir. Bu yüksek nişan, çarın Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya duyduğu saygı ve takdirin bir göstergesidir. Kıbrıslı Paşa'nın diplomatik yetenekleri ve Osmanlı Devleti'ni temsil etme biçimi, Rus çarı nezdinde taktir görmüş, ona karşı özel bir muhabbet beslenmesine yol açmıştır.[633]

Kıbrıslı, aydın ve açık fikirli bir devlet adamıydı. Görev yaptığı yerlerde halkla çok iyi ilişkiler kurar gerek Müslümanlar ve gerekse gayrimüslimler nezdinde sevilir ve sayılırdı. Paşa, hiçbir zaman tutucu ya da bağnaz söylem ve eylemler içerisinde bulunmamış; halkla her temasında, Müslümanlar ile gayrimüslimlerin tüm konularda hukuken eşit olmaları ve her haktan yine aynı ölçüde yararlanmaları gerektiğini belirterek, zaten bunun, İslam dininin de vazgeçilmez bir emri olduğunu dile getirmişti. Bu anlayışını özel hayatı ve icraatlarında da göstermişti. Kısacası, Paşa'nın ismi toplumda "birleştirici ve güvenilir" bir çağrışım yapıyordu. Toplumun farklı kesimlerindeki olumlu imajının farkında olan padişah ve Osmanlı hükûmeti, Cevdet Paşa'nın iddiasına göre, 1856 Islahat Fermanı'nın okunması görevini Kıbrıslı'ya bilhassa havale etmiş ve böylelikle Ferman'ın içeriğine yönelik muhtemel muhafazakâr tepkileri hafifletmeyi planlamıştı.[634]

Ancak Paşa, gerektiğinde muhafazakâr gerektiğinde ise çağdaşlarından daha aydın bir devlet adamıydı. Bir taraftan kendi medeniyet köklerine ve devletine bağlı, diğer taraftan Avrupa'nın çağdaş değerlerine saygılı ve bu değerlerin önemini müdriktir. Mesela, Avrupalı Katolik kadınla, Melek Hanım ile evlenmesi, cinsiyet ayrımı yapmaksızın çocukların eğitilmesi gerektiğini savunması ve köleliğin kaldırılmasına yönelik düşünceleri gibi olaylar, onun zamanının birçok devlet adamına kıyasla daha açık fikirli ve son derece medeni bir insan olduğunu göstermektedir. Kıbrıslı'nın siyaseten muhafazakâr olarak nitelendirilmesi, muhtemelen Âli ve Fuad Paşa'ya göre, özellikle

[632] Midhat Sertoğlu, *Age.,* C. VI, s. 3105., Taner Timur, *Age.,* s. 90.; Kemal Kahraman ve İlona Baytar (ed.), *Sultan Abdülmecid ve Dönemi*, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 275.
[633] Kemal Çiçek, *Agm*., s. 463-464.
[634] Melek Hanım, *Age.,* s. 156.; Roderic Davison, *Age.*, s. 59-124-153.

bazı siyasi ve toplumsal görüşleri itibariyledir. Paşa'nın mizaç ve karakter olarak da başta Âli ve Fuad Paşalar olmak üzere, Tanzimat dönemi ricalinin çoğuyla farklı özelliklere sahip olduğunu, yani, kişilik olarak onlarla tam uyuşamadığını belirtmek gerekir. Bütün bunlar, özellikle Âli ve Fuad Paşalara yakın çevreler tarafından, Kıbrıslı'nın "muhafazakâr" olarak nitelendirilmesine sebep olmalıdır. Bu nitelendirmede, Kıbrıslı'nın, eğilip-bükülmeyen, dürüst ve doğruları söylemekten çekinmeyen kişilik özellikleri ile, siyaseten saraya yakınlığı ile bilinen bir devlet adamı olmasının da payı olsa gerektir.[635]

Paşa hakkında yapılan tüm değerlendirmeler göz önünde bulundurulduğunda onun hakkında en isabetli yorumu Ubucini yapmıştır. Yazara göre, Osmanlı'da iki grup yönetici vardır. Bunlardan birinci grup; geleneklere tamamıyla sırt çevirmeyen hem muhafazakâr hem de yenilikçi olan gruptur. Bu grup Avrupa'dan alınacak yenilikleri olduğu gibi kabul etmeyip, ülkenin yapısına göre bazı değişiklikler yaparak topluma mal edilmesini savunanlardır. İkinci grup ise tam anlamıyla yüzünü batıya yani Avrupa medeniyetine dönen ve ülkede kökten değişim olmasını savunanlardır. Ubucini, bu bağlamda Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı birinci grubun içine dâhil etmiş ve onun hem geleneklerine hem de Avrupa medeniyetine saygı duyan birisi olduğunu belirtmiştir.[636]

Kıbrıslı hakkında bir başka değerlendirme ise 1857 yılında İstanbul'a gelen ve Paşa ile yalısında görüşen A journal kept in Turkey and Greece: In the Autumn of 1857 and the Begining of 1858 isimli eserin yazarı Nassau W. Senior'a aittir. Seniör eserinde; eşi Bayan Senior'un görüşme sırasında Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya Londra'da günlerinin nasıl geçtiğini ve Paşa'nın ailesiyle birlikte Londra'ya tekrardan gelme niyetlerinin olup olmadığı hakkında sorular yönelttiğinden bahseder. Bayan Senior ise Paşa'dan ailesiyle birlikte Londra'ya gelme arzusunda olduğu yönde olumlu bir cevap alır. Ancak olayın bundan sonrası yazarın aktardıklarına göre hayli ilgi çekicidir. Bayan Senior konuşma sırasında Paşa'ya, Londra'ya tekrar geldiklerinde eşi Feride Hanım'ın peçe takmak zorunda kalmayacağından bahsedince, Kıbrıslı buna tepki göstererek "Hayır bu yapabileceğimiz bir şey değildir" şeklinde cevap vermiş ve ardından şunları söylemiştir: "Alışkanlıklarımızın çoğunu terk edebiliriz ancak peçeyi asla". Kıbrıslı'nın bu tavrı,

[635] BOA, İ.DH., 496/33733, H. 14 S 1279 (31 Temmuz 1863 tarihli irade) ve Lef-1.; Bouquet, *Age.*, s. 12.; Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Age*., s. 103. Melek Hanım, *Age*., s. 166.
[636] Ubucini, *Age.*, s. 128-129.

Ubuci'nin onun kişiliği hakkındaki tespitinin isabetliliğini teyit etmesi açısından önemli bir örnektir.[637]

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa hakkında diğer bir görüş de yine yabancı bir yazar olan ve Paşa'yı birebir tanıyan Stambolski'ye aittir. Stambolski eserinde, Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı eleştirirken onun Bulgar halkına karşı bir düşmanlık beslediğini iddia etmiştir. Bu eleştiri, Kıbrıslı Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde yükselen milliyetçi hareketler karşısında izlediği merkeziyetçi ve Osmanlıcı politikaların bir yansıması olabilir. Ancak bunun yanında Stambolski hatıratının bazı bölümlerinde, Paşa hakkında övgü dolu sözlerde bulunarak onun, "açık sözlü, samimi ve adil" bir kişiliğe sahip olduğunu belirtir. Ayrıca yazar, Kıbrıslı'yı "iyi bir vatansever" olarak da tanımlayarak onun Türk Devleti'nin çıkarlarını savunan ve Müslümanlığın ahlaki değerlerini benimseyen birisi olarak nitelendirmiştir.[638]

Dönemin önemli gazetelerinden biri olan *Levant Herald* gazetesi, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın entelektüel yönlerine ve kişisel özelliklerine vurgu yapmıştır. Gazetenin Paşa'yı "hoş hitabeti" ve "yüksek enerjisi" ile öne çıkarması, onun hem halkla hem de devlet kademeleriyle olan etkili iletişim yeteneğini ve aktif bir yönetici olduğunu göstermektedir. Ayrıca gazete, Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı "iyi bir dil bilimci" ve "kibar" birisi olarak tanımlamıştır.[639]

Avrupalı yazar M. Destrilhes, 1855 yılında Paris'te yayımlanan Confidences la Turquie adlı eserinde Kıbrıslı Paşa hakkında kapsamlı bir değerlendirme yapmıştır. Ona göre, Kıbrıslı Paşa'nın Avrupalı bir havası vardı. Boyu da uzundu. Neşeli bir tavrı olmasına rağmen yüzünde ve tavırlarında bir donukluk hissediliyordu. Ancak her şeye rağmen dürüst bir Türk'tü. Paraya kıymet vermezdi. Destrilhes'e göre bu özellikler Kıbrıslı Paşa'yı emsallerinden ayırıp müstesna kılıyordu. Kendisine karşı entrika kuran politikacılara rağmen o, çizgisini hiç bozmadı ve yalnızca devletinin yüce menfaatleriyle ilgilendi. Hatta bir gün Kıbrıslı, Destrilhes'e "Korkacak neyim var ki! Asker olarak yaşadım ve eğer gerek olursa kendime yatacak bir hasır bulur, makamımı hiç düşünmeden bırakırım. Çünkü ben, hiçbir zaman zihnimle bağdaşmayacak şeylerle hareket etmem" demiştir.[640]

---

[637] Nassau W. Senior, *Age.,* s. 66.
[638] Hristo Stambolski, *Age.,* s. 54.
[639] *Levant Herhald*, No: 145, 9 Eylül 1871.
[640] M. Destrilhes, *Age.,* s. 85-86.

Tüm bunlara rağmen, Stanford Shaw'un Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı sert bir dille eleştirip "dönemin en aptal ve boş politikacısı" olarak nitelendirmesi de dikkat çekicidir. Shaw, bu ifadesiyle Paşa'nın bazı siyasi ve yönetimsel başarısızlıklarını vurgulayarak, onun yetkin bir devlet adamı olmadığını öne sürmektedir. Shaw, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın görevde kalmasının ardındaki sebebi sarayın desteği ve iyi derecede yabancı dil bilmesine bağlayarak, Paşa'nın idareciliğini küçümser. Shaw'un bu eleştirisi, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın yöneticiliği diğer bir deyişe devlet adamlığındaki maharetleri konusunda farklı bir perspektif sunmakta olup, Paşa'nın yetkinliğine dair tartışmalı bir bakış açısı yaratmaktadır. Paşa'yı saygıdeğer, dürüst ve hizmetleriyle tanınmış bir rical olarak gören diğer tarihçiler ve çağdaşları Kıbrıslı'nın farklı yönlerini öne çıkarırken, Shaw'un eleştirileri, daha çok Paşa'nın saray bağlantılarına ve devlet adamlığının aslında kötü olduğuna odaklanmaktan neşet etmiştir.[641]

Kıbrıslı Mehmed Paşa hakkında yapılan bu değerlendirmeler, onun karmaşık bir kişilik ve kendine has bir yönetim tarzına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Paşa bir yönüyle tez canlı ve asabi mizaç özellikleri gösterirken, diğer yönüyle dürüst, hakkaniyetli, namuslu ve doğru bildiklerini söylemekten çekinmeyen açık sözlü bir portre çizmektedir. Paşa'nın bir bürokrat olarak öne çıkan en önemli vasfı, devlet menfaatlerini her zaman şahsi menfaatlerinden üstün ve öncelikli görmüş olmasıdır. Lakin, siyasi zekâsı ve yöneticilik becerileri bakımından Kıbrıslı'nın, Mustafa Reşid, Âli ve Fuad Paşalarla kıyaslanması elbette mümkün değildir; ancak harekete geçme konusunda onlara kıyasla daha hızlı ve kararlı olduğu hususunda kaynaklar hemfikirdir.

Paşa'nın Tanzimat reformlarına yaklaşımı, onun modernleşmeye karşı temkinli ve dengeleyici bir tavır sergilediğini ortaya koymaktadır. Tanzimat'ın getirdiği yenilikleri kavramış ve desteklemiş, ancak bu reformların Osmanlı toplumuna uygun hale getirilmesini savunmuştur. Bu, Paşa'nın yüzünü Batı'ya dönmüş olmasına rağmen, geleneksel değerlerden kopmama isteğini gösterir. Kıbrıslı, hayatı boyunca, bir yandan geleneksel değerlere sıkı sıkıya bağlı kalmaya çalışırken, diğer yandan da Batı medeniyetine ve Batı'daki gelişmelere hiçbir zaman kayıtsız kalmadığını, bu iki farklı dünya arasında denge kurmanın çabası içinde olduğunu göstermektedir.

[641] Stanford Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 103.

SONUÇ

Kıbrıslı Mehmed Paşa, Tanzimat devrinin önde gelen devlet adamlarından biridir. 1813 yılında Kıbrıs'ın Baf kasabasında dünyaya gelen Paşa, henüz küçük yaşlardayken İstanbul'a geldi. Hazine kethüdası olan amcasının teşvikiyle Enderun'da eğitimine başladı. Ardından Londra, Paris ve Berlin gibi şehirlerde eğitim gördü. Çalışkanlığı, yetenekleri ve gördüğü iyi eğitim sayesinde zaman içinde devlet kademelerinde hızla yükselmeya başladı. Yurt dışı, taşra ve merkez memuriyetlerinde gösterdiği başarıların yanında dürüst kişiliği ve sarayla kurduğu iyi ilişkiler sayesinde üç kere sadarete getirildi. Özellikle, birinci sadareti döneminde yani Kırım Savaşı gibi son derece kritik bir zaman diliminde merkezi idarenin başına getirilmesi, paşadişah nezdindeki güvenilirliğini göstermektedir.

Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın özellikle ilk sadareti sırasında padişaha sunduğu ve Osmanlı Devleti'nin askeri, mülkî ve iktisadî alanlarda yaşadığı temel sorunları teşhis eden; bu sorunlara yönelik çözüm önerileri içeren muhtasar layiha, bir sadrazamın kaleminden çıkması hasebiyle büyük önem taşımaktaydı. Söz konusu layiha, Paşa'nın sadece bir uygulayıcı değil, aynı zamanda devletin sorunlarını bilen bir fikir adamı ve Tanzimat pratiklerinin şekillenmesine katkı yapan bir bürokrat olduğunu da ortaya koyuyordu. Paşa, bir anlamda, "zor günlerin adamı" idi. Saray, Kıbrıslı'nın, uzlaştırıcı kişiliğinden, ihtiraslardan uzak kalmasından ve devletin çıkarlarını şahsi çıkarlarının üzerinde görmesinden bilhassa "kritik dönemlerde" fazlasıyla yararlandı. Ancak bu "kritik eşik" aşıldıktan sonra Paşa, ya dönemin kudretli paşalarının etkisi ya sarayın siyasi stratejisi gereği ya da bazı fevri çıkışları bahane edilerek, görevinden azledildi. Sadaret görevlerinin oldukça kısa süreli olması, onun, Babıali'de kendini yeterince gösterememesinin, en azından "iz bırakacak" kapsamlı ve uzun boylu icraatlarda bulunamamasının ana nedeni oldu. Bunda, Mustafa Reşid, Âli ve Fuad Paşalar gibi isimlerin arasından sıyrılıp öne çıkabilmenin zorlukları da eklendiğinde, Kıbrıslı'nın sadaret görevlerinin neden kısa süreli olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Paşa'nın siyasi ve idari görevleri dışında şahsiyeti, mizacı ve dünya görüşüne de değinmek gerekir. Çünkü Paşa'nın görev yaptığı yıllar, Osmanlı Devleti'nin modernleşme ve reform çabalarının yoğunlaştığı, ülkede köklü değişimlerin yaşandığı bir süreçti aynı zamanda. Devletin hem yönetim anlayışında hem de hukuki, sosyal, mali ve ekonomik yapısında birçok önemli değişiklikler olmuş ve olmaktaydı. Batı'nın fikri, teknik ve bilimsel birikimi geçmiş yüzyıllarla kıyaslanmayacak oranda Osmanlı'ya

aktarılmaya çalışılıyordu. Sözü edilen dönemde, Osmanlı yöneticileri arasında reformlar konusunda özde bir birlik olmakla birlikte, yöntem ve ayrıntılarda, doğal olarak, farklı yaklaşımlar da söz konusuydu. Özellikle bazı paşalar, reformların zaruretine inanarak, Batı'dan ilham ve örnekle, Osmanlı sisteminin mutlaka güncellemesi; ancak bunu yaparken mümkün mertebe geleneksel değerlerden de uzaklaşılmaması gerektiğini, yani "dengeli" bir reform siyaseti takip edilmesi fikrini savunuyorlardı. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa da bu grubun içinde göze çarpan ilk isimlerdendi. Paşa, modernleşme veya reformlar konusundaki yaklaşımını siyasi ömrünün sonuna kadar muhafaza edip, yaşam pratiklerine de yansıtmaya gayret etti. İnanç, görüş ve düşüncelerinde ifrat veya tefrite düşmeden, "itidal" sınırları içinde kalmaya çalıştı.

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, Tanzimat dönemi ricali arasında dürüstlüğü, açık sözlülüğü ve ilkeli duruşuyla öne çıkan nadir isimlerden biriydi. O dönemde rüşvetin "hediye" adı altında kabul gördüğü bilinen bir gerçekti. Ancak Paşa, rüşveti reddeden, ahlaki değerlere sıkı sıkıya bağlı bir devlet adamı olarak tanınıyordu. Birçok devlet adamıyla üst düzey bürokratın isimleri rüşvet ve çıkar ilişkileriyle birlikte anıldığı bir dönemde Kıbrıslı, güvenilir kişiliğiyle ön plana çıkıyor, sade ve gösterişten uzak hayatıyla dönemin birçok paşaşından ayrılıyordu. Ölümünden sonra evinde yalnızca 8.100 kuruş nakit parasının bulunması, onun görece daha mütevazı yaşadığını ve servet biriktirme gibi bir kaygısının olmadığının kanıtıydı.

Paşa'nın bu olumlu vasıflarının yanı sıra, her insan gibi, başkalarına ters gelen ya da beğenilmeyen yönleri de vardı. Mesela Paşa çok sert ve dobra yani gereğinden fazla açık sözlüydü. Bazen sözlerini yeterince tartmadan konuşur, sonucunun nereye varacağını düşünmezdi. İnandığı ve bildiğini söylemek ya da bunları yapmak hususunda aceleci ve pervasız davranır; aniden gelişen olaylar karşısında kıvrak zekasını kullanarak çabuk kararlar verirdi. Ancak hata yaptığını anladığında ısrarını sürdürmez, mümkün mertebe ortaya çıkan olumsuzluğu telafi cihetine giderdi.

Paşa'nın bir devlet adamı olarak "olumsuz" nitelendirilecek bir başka yönü de "ince siyaseti" bilmemesiydi. Yani Paşa, "siyaseten kurnaz" biri değildi; hiçbir zaman da olmadı ya da olamadı. Zaten Kıbrıslı'nın mizacı da böyle bir kişilik yapısı için uygun değildi. Bundan dolayıdır ki, ne Mustafa Reşid, Âli ve Fuad Paşalar gibi çevresinde kendine bağlı bir grup oluşturdu ne de herhangi bir gruba dahil oldu. Kıbrıslı, hayatını daima kendi doğruları çerçevesinde şekillendirmeye çalıştı. Paşa'nın siyasi kariyeri boyunca en önemli düsturu ise devletine duyduğu sadakat ve padişaha bağlılığıydı.

Bunlar hem kişisel prensiplerinin temelini oluşturdu hem de siyasi yaşamında belirleyici bir rol oynadı.

KAYNAKÇA

1- ARŞİV VESİKALARI

A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)[642]

Sadaret Tasnifi

- Sadaret Amedi Kalemi Evrakı (*A.AMD*)
- Sadaret Divan Kalemi Evrakı (*A. DVN*).
- Sadaret Divan Kalemi Mühimme (*A.DVN.MHM*)
- Sadaret Mektubi Kalemi (*A.MKT*)
- Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair (*A.MKT.NZD*)
- Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme (*A.MKT.MHM*)
- Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat (*A.MKT.UM*)

Babıali Evrak Odası Tasnifi

- Babıali Evrak Odası *(BEO*)

Cevdet Tasnifi

- Cevdet Askerîye (*C.AS*)
- Cevdet Bahriye (*C.BH*)
- Cevdet Dâhiliye (*C.DH*)
- Cevdet Saray (*C.SM*)

Hatt-ı Hümâyun Tasnifi

- Hatt-ı Hümâyun (*HAT*)

Hazine-i Hassa Tasnifi

- Hazine-i Hassa İradeler (*HH.İ*)

Hariciye Nezareti Tasnifi

- Hariciye Mektubi Kalemi (*HR.MKT*)
- Hariciye Nezareti Sefareti (*HR.SFR*)
- Hariciye Nezareti Londra Sefareti (*HR.SFR.3*)
- Hariciye Nezareti Siyasi (*HR.SYS*)

[642] Kullanılan arşiv vesikalarının künye ve tarih bilgileri dipnotlarda gösterilmiştir.

- Hariciye Nezareti Tercüme Odası (*HR.TO*)
- Hariciye Nezareti Umur-ı Hukuk-ı Muhtalita Müdüriyeti (*HR.UHM*)

İradeler Tasnifi

- İrade Dâhiliye (*İ. DH*)
- İrade Dosya Usûlü (*İ.DUİT*)
- İrade Hariciye (*İ.HR*)
- İrade Meclis-i Mahsus (*İ.MMS*)
- İrade-i Mesail-i Mühimme (*İ.MSM*)
- İrade-i Meclis-i Vâlâ (*İ.MVL*)
- İrade-i Şura-yı Devlet (*İ.ŞD*)

Mâbeyn-i Hümayun Evrakı Tasnifi

- Mâbeyn-i Hümayun İradeler (*MB.İ*)

Maliye Evrakı Tasnifi

- Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriye Müdüriyeti (*ML.EEM*)

Meclis-i Vâlâ Tasnifi

- Meclis-i Vâlâ Evrakı (*MVL*)
- Meclis-i Vâlâ Defterleri (*MVL.d*)

Şura-yı Devlet Tasnifi

- Şura-yı Devlet (ŞD)

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Tasnifi

- Topkapı Müzesi Arşivi Defteri (*TS.MA.d*)

B. Salnameler

- *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye (Devlet Salnamesi)*, Def'a 8, İstanbul 1270.
- *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye (Devlet Salnamesi*, Def'a 9, İstanbul1271.
- *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye (Devlet Salnamesi*, Def'a 10, İstanbul 1272.

C. Özel Arşivler

İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi

- Muallim Cevdet Yazmaları, nr. B26-28-29.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi

- *Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa*, Sadrazamların Terâcim-i Ahvali, nr. NEKTY 9982.

1- SÜRELİ YAYINLAR[643]

A. Osmanlıca Gazeteler

- *Akşam*
- *Basiret*
- *Cerîde-i Havadis*
- *Takvîm-i Vekâyi*
- *Tasvîr-i Efkâr*
- *Tercümân-i Ahvâl*

B. Yabancı Gazeteler

- *Express London*
- *Journal de Constantinople*
- *Levant Herhald*
- *The Morning Post*
- *The Times*

2- KAYNAK ESER VE İNCELEMELER

Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012.

Abdülhak Molla, *Târîh-i Livâ*, haz. Mehmet Yıldız, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

Ahmed Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Ma'rûzât),* haz. Yusuf Halaçoğlu, Babıali Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tezakir*, 21-39, haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu (3. Baskı), Ankara 1991.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tezakir,* Tetimme: 1-12, haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tezakir*, Tetimme: 13-20, haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Ankara 1991.

[643] Tüm gazetelerin numara ve tarihleri dipnotta belirtilmiştir.

Ahmed Lûtfî Efendi*, Vak'anüsvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C. 6-7-8, Yeni Yazıya Aktaran: Yücel Demirel, Tarih Vakfı Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

Ahmed Lûtfî Efendi*, Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi,* C. IX, haz. M. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984.

Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi,* C. X, haz., M. Münir Aktepe, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C. XII, haz., M. Münir Aktepe, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.

Ahmed Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, haz. İdris Nebi Uysal, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.

Ahmet Rifat, *Verd'ül Hadaik*, İstanbul 1283.

Akay, Tolga, "Osmanlı Devleti'nde Patent Sistemi'nin Gelişimi", *Legal Fikri Ve Sınai Haklar Dergisi*, C. 11, S. 44, (2015), s. 23-56.

Aksan, Virginia H., Kuşatılmış Bir İmparatorluk. Osmanlı Harpleri 1700-1870, çev. Gül Çağalı Güven, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Aksu, Cevat, *Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri (Kuruluşundan 1876 Yılına Kadar)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, s. belirtilmemiş.

Akşin, Sina (vd.), *Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1600-1908*, C. 3, Cem Yayınevi, İstanbul 2020.

Akyıldız, Ali, "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye", *DİA*, C. 28, Ankara 2003, s. 250-251.

Akyıldız, Ali, "Meclis-i Vükelâ" *DİA*, C. 28, Ankara 2003, s. 251-253.

Akyıldız, Ali, "Tercüme Odası", *DİA*, C. 40, İstanbul 2011, s. 504-506.

Akyıldız, Ali, Adile Sultan (Müsrif-Mumin-Muin-Şair), Timaş Yayınları, İstanbul 2025.

Akyıldız, Ali*, Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

Akyıldız, Ali, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.

Akyılmaz, Gül, *Siyasi Tarih*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2015.

Akyüz, Fatih, "1843 Askerî Tensikatıyla "Çoklu Ordu Sistemine" Geçişte Rediflerin İntibakı ve Nefer Tedarikinde Yaşanan Sorunlar", Türk *Kültürü İnceleme Dergisi*, S. 39, (2018), s. 37-82.

Al, Hüseyin, *Osmanlı Dış Borçları Ve Gözetim Komisyonları 1854-1856*, Osmanlı Bankası Arşiv Ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2003.

Ali Haydar Midhat*, Mithat Paşa Hayatı, Hizmetleri ve Sürgün Dönemi*, çev. Fahri Parin, haz. Necmi Günel, Feyziye Mektepleri Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.

Ali Rıza ve Mehmed Galip, *Geçen Asırda Devlet Adamlarımız*, C. 2, haz., Fahri Çetin Derin, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.

Altan, Mustafa Haşim, *Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi (1571-1974)*, Kıbrıs Vakıflar İdaresi Yayınları, Kıbrıs 1986.

Altan, Mustafa Haşim, *Kıbrıs'ta Türk Malları (Gaspedilen ve Yitirilen Türk Tapu ve Arazi Hakları)*, C. 1-2-3-4, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara 2003.

Altundağ, Şinasi, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Suriye'de Hakimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı", Belleten, C. 8, S. 30, (1944), 231-244.

Anderegg, Paul, *Metternichs urteil über die politischen Verhältnisse Englands*, Viyana: Verlag Ferdinand Berger, 1954.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Kronik Kitap Yayınları, İstanbul 2020.

Arslan, Mehmet (haz.), *Hadîkatü'l-Vüzerâ ve Zeyleri*, Kitapevi, İstanbul 2013

Artuk, İbrahim, "Nişan", *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 154-156.

Aselî, Kâmil Cemîl, "Kudüs" *DİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 334-338.

Aslantaş, Selim, "Sırp Knezliği'nde İktidar Mücadelesi: 1838 Türk Anayasası'nın (Turski Ustav) İlanı, Büyük Güçler ve Osmanlı Devleti", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 17, (2013), s. 3-27.

Ata, Ramazan, "Düvel-i Muazzama'nın Tanzimat'a Bakışı", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 1, s. 37-55.

Atalan, Öznur, *Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa (1813-1871)*, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane 2021.

Atasoy, M. Celalettin, *Kandilli'de Tarih, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu*, İstanbul 1982.

Ateş, Toktamış, *Siyasal Tarih*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (7. Baskı), İstanbul 2018.

Avcı, Yasemin ve Ömür Yazıcı Özdemir, "Kudüs Kamame Kilisesi: Hristiyanlığın Merkezinde Osmanlı Mirası ve Statüko Meselesi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 29, (2019), s. 35-58.

Ayaydın, Rıdvan, *Osmanlı Devleti'nde Askerî Yükümlülükler Ve Muafiyetler (1826-1914)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

Aydın, Ali İhsan, *Osmanlı Filistininde Bir Sancak Akka,* Taş Mektep Yayınları, İstanbul 2016.

Aydın, Ali İhsan, *Osmanlı Kudüs'ünde İdari Dönüşüm: Yönetim ve Mülkiyet (1872-1917)*, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2022.

Aydın, Mustafa, "Osmanlı Devleti'nin Rusya'da Elçilik Açması (1856) ve Elçi Yusuf Rıza Bey'in Faaliyetleri" *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 26, (2012), s. 107-126.

Ayın, Faruk, T*anzimat'tan Sonra Asker Alma Kanunları (1839-1914)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.

Ayten, Can Tunalı, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2003.

Azap, Pınar Çevik, *Tophane-i Âmire Müşiriyeti*, Timaş Akademi Yayınları, İstanbul 2023.

Badem, Candan, "Kırım Savaşı Esnasında Namık Paşa'nın Avrupa'da Borç Arayışı (1853–54)", *Toplumsal Tarih,* 186, (2009), s. 68–75.

Badem, Candan, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Badem, Candan, *The Ottomans And The Crimean War (1853-1856)*, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007.

Baraijia, İssa, *Kudüs'te Osmanlı İdaresi (1808-1874)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2021.

Baykara, Tuncer, "Mustafa Reşid Paşa'nın Medeniyet Anlayışı", *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.

Bayrak, Meral, *1821 Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir 1999.

Belge, Murat, *İstanbul Gezi Rehberi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.

Belgradî Raşid, *Vak'a-i Hayretnüma*, C. 1, İstanbul 1291.

Beydilli, Kemal, "Boğazlar Meselesi", *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 266-269.

Beydilli, Kemal, "Küçük Kaynarca Antlaşması" *DİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 524-527.

Beydilli, Kemal, "Mehmed Emin Âlî Paşa", *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 425-426.

Beydilli, Kemal, "Mustafa Reşid Paşa", *DİA*, C. 31, Ankara 2020, s. 348-350.

Beydilli, Kemal, "Reşid Mehmed Paşa", *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 12-14.

Beydilli, Kemal, "Sefâretnâme" *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 289-294.

Bilici, Faruk, *Süveyş Kanalı ve Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Alp Tümertekin, Türkiye İş Bankası kültür Yayınları, İstanbul 2024.

Birbudak, Togay Seçkin, "1853-1856 Kırım Harbi'nde Osmanlı-Avusturya İlişkileri", *Belleten*, C. 82, S. 239, (2018), s. 241-264.

Bouquet, Olivier, *Sultanın Paşaları (1839-1909)*, çev. Devrim Çetinkasap, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul 2016.

Bozkurt, Nurgül, "Avusturya Kapı Kethüdalığı (1700-1736)", *OTAM*, S. 13, (2002), s. 245-259.

Bozlak, Yasemin, "*XIX. Yüzyılda Edirne Sancağı'nın Demografik Yapısı ve İskân Siyaseti*", Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2008.

Budak, Mustafa, 1853-1856 "*Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi*", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1993.

Caine, Barbara, *Biyografi ve Tarih*, çev. Müge Sözen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

Čerevicki, Tanja, "1835-1838 Yılları Arasında Sırp Knezliği'nde Anayasa Hareketleri" *OTAM*, S. 53, (2023), s. 1-25.

Ceylan, Ayhan, "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de Yargı", *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1-2, (2004), s. 23-48.

Çadırcı, Musa*, Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2008.

Çakılcı, Diren, *Rumeli Telgraf Hatları 1854-1876,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019.

Çakmak, Abdullah, *19. Yüzyıl Başlarında Kudüs*, İlem Yayınları, Ankara 2020.

Çakmak, Hasan Ali, *Meclis-i Âlî Hazâin Teşkilat Yapısı Ve Faaliyetleri*, 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

Çelik, Yüksel ve Fatih Yeşil*, Osmanlı Modernleşmesinde Tereddüt ve Teceddüt Yıllar (1768-1908*), Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2023.

Çelik, Yüksel, "Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi Ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları", *Türk Kültürü İnceleme Dergisi*, S. 15, (2006), s. 25-64.

Çetin, Mehmet, *Kırım Savaşı Emperyal Güçlerin Dünya Savaşı Pratiği*, Avrasya Araştırma Enstitüsü Yayınları, Almatı 2016.

Çınar, Baki, "Kese", *DİA*, C. Ek-2, Ankara 2019, s. 42-43.

Çiçek, Kemal, "Mehmed Emin Paşa Kıbrıslı", *DİA*, C. 28, Ankara 2003, s. 463-464.

Çolak, Songül ve Metin Aydar, "İngiliz Yunan İlişkileri Bağlamında 19. Yüzyılda Gunboat Diplomasi (Don Pacifico Örneğinde)", *Belleten*, C. 82, S. 295, (2018), s. 957-978.

Çuhadar İlyas Ağa, *Letaif-i Enderun 1812-1830*, çev. Cahit Kayra, Güneş Yayınları, İstanbul 1987.

Davison, H. Roderic, "Osmanlı İmpatatorluğuna Elektrikli Telgrafın Girişi", çev. Mehmet Burak, Durdu, *OTAM*, S. 14, (2003), s. 351-386.

Davison, Roderic H., Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876, çev. Osman Akınhay, Dergâh Yayınları, İstanbul 2021.

Değirmenci, Kevser, "*Mustafa Nâili Paşa'nın Hayatı ve Girit Valiliği*", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2013.

Değirmendere, Muammer, "*Osmanlı Devleti Taşra İdaresindeki Dönüşümün Valilik Kurumu Üzerindeki Yansımaları (Hûdâvendigâr Eyâleti Örneği, 1839-1908)*", Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa 2015.

Demir, Nur Melek, "Osman Bey (Frederick Millingen)'e Göre XIX Yüzyılda Türk Kadının Toplumsal Konumu" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 46, S.1, (2006), s. 41-51.

Demiray, Sami, *Sâdrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Hayatı*, *İdari ve Siyasi Faaliyetleri (1813-1871),* Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2022.

Deschamps, Auguste, *Eugène Cavaignac*, C. 1, Libraire Internationale, Paris 1870.

Destrilhes, M., *Confidences sur la Turquie*, Paris 1855.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara 2017.

Doğan, Esma Gül Yetiş, *Osmanlı İç Borçlanma Sisteminde Modernleşme (1839-1881)*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2022.

Dönmez, Ahmet (ed.), *Osmanlı Modernleşmesi (Reform Çağında Çözüm Arayışları)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019.

Dönmez, Ahmet, *Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.

Dönmez, Ahmet, *Osmanlı-İngiliz İlişkileri: Diplomasi ve Reform (1833-1841),* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2013.

Duman, Olcay Özkaya, Bir Orta-Doğu Buhranı Cebel-i Lübnan Olayları (1860-61)", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 3, S. 5, (2006), s. 1-15.

Duran, Nurbanu, *Vak'a-ı Hayret-Nüma (1802-1849)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

Durdu, Mustafa, *Mütercim Rüşdi Paşa*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2017.

Dündar, Recep, "Kıbrıs'ta Sultan Murad Han'ın Validesine (Kösem Sultan) Ait Mülk ve Çiftlikler", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C. 35, S. 35, (2012), s. 111-124.

Düzcü, Levent, "Korku ile Tedbir Arasında Bir İhtilali İzlemek: 1848 İhtilâli ve Hükûmeti", Süleyman *Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 38, (2016), s. 51-78.

Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, haz. Yakup Öztürk, Kapı Yayınları, İstanbul 2019.

Ekşi, Esra, *Kandilli Sit Alanının Sayısal Ortamda Değerlendirilmesi,* İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Elçi, İsmail Hakkı, "Osmanlı Diplomasisi Ve Gelişim Süreci", *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 9, (2019), s. 23-38.

Eldem, Edhem, *İftihar Ve İmtiyaz: Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2004.

Emecen, Feridun, "Akkâ", *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 265-267.

Emecen, Feridun, "Cezzâr Ahmed Paşa", *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 516-518.

Erdem, Y. Hakan, Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

Erdoğan, Aynur, Osmanlı'da Yurdışı Eğitim ve Modernleşme, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2016.

Erdoğan, Aynur, *Türkiye'de Yurtdışına Öğrenci Gönderme Olgusunun Sosyolojik Çözümlemesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

Eren, Halit (ed.), *Defterlerinde (1830-1905) Kudüs*, C. 9, haz. Murat Uluskan, Yüksel Çelik ve Davut Hut, IRCICA, İstanbul 2019.

Ergün, Mustafa, "Mehmed Ali Paşa Zamanında Mısır'da Eğitimin Batılaşması", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 3, (2015), s. 277-294.

Erhan, Çağrı ve İrşad Sarıalioğlu, "Osmanlı Modernleşmesinin Anglosakson Etkisi (1839-1852)", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 16, S. 63, (2019), s. 87-104.

Erkal, Mehmet, "Cizye", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 42-45.

Erol, Salih, "İstanbul'dan Paris'e Gönderilen İlk Osmanlı Talebelerinden Edhem Efendi'nin Eğitim Hayatı", *İctimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 3, S. 1, (2019), s. 53-63.

Ertuğ, Zeynep Tarım, "Nâme-i Hümâyun" *DİA*, C. Ek-2, Ankara 2019, s. 345-346.

Erüreten, Metin, *Osmanlı Madalyaları ve Nişanları (Belgelerle Tarihi)*, çev. Erhan Uzsay, DMC Yayınları, İstanbul 2001.

Evci, Tevfik, "*Tanzimat Dönemi'nde Edirne (1839-1908)*", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2019.

Fettahoğlu, Kübra, *Ahmet Cevdet Paşa*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.

Fulin, Neslihan, "Osmanlıda Rüşvet ve Cezası", *Akademik Tarih ve Araştırma Dergisi*, C. 1, S. 1, (2019), s. 26-35.

Geçer, Kadir Türker, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Rütbe Terfi Uygulamaları ve 1870 Tarihli Terfi'-i Rütbe Nizâmnâmesi", Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 10, S. 19, (2012), s. 1-45.

Gencer, Ali İhsan, *Bahriye'de Yapılan Islahât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1985.

Gencer, Fatih, *Merkezîyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2010.

Gençoğlu, Mustafa, "Osmanlı Devleti'nde Yurtdışı Eğitim Öncüleri (1830-1839), *ESOGÜ Tarih Dergisi,* C. 3, S. 2, (2020), s. 6-22.

Geniş, Kaan Cem, "1848 İhtilali ve Macar Mültecileri Meselesi", *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, C. 4, S. 8, (2018), s. 113-130.

Göç, Anıl, "19. Yüzyılda Osmanlı Elitine Mensup Bir Kadının Hayatından İzlenimler: Emine Melek Hanım (1814-1873)", *Ceride*, C. 2, S. 4, (2024), s. 89-115.

Göç, Anıl, *19. Yüzyılda Bir Padişah Kızının Portresi: Fatma Sultan (1840-1884)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2021.

Görgün, Hilal, "Mısır", *DİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 569-575

Gövsa, İbrahim Alâeddin, *Türk Meşhurları*, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1946.

Güllü, Ramazan Erhan, "Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu ve Statüsü", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 1, (2018), s. 350-361.

Gülsoy, Ufuk, "Islahat Fermanı", *DİA*, C. 19, İstanbul 1999, s. 185-190.

Gülsoy, Ufuk, "Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlikten Muâfiyet Vergisi: Bedel-i Askerî (1855-1909)", *Tarih Dergisi*, S. 37, (2002), s. 93-118.

Gülsoy, Ufuk, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerî*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Gümüşsoy, Emine Atılgan, *Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa (1815-1869)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2006.

Gümüşsoy, Emine, "1860-1861 Cebel-i Lübnan İsyanı ve Osmanlı Devleti", Askerî Tarih Araştırma Dergisi, S. 12, (2008), s. 67-83.

Günce, Şuheda, "Osmanlı Devleti'nde İlk Daimî Elçilikler ve Diplomasiye Olan Etkileri, *Osmanlı Medeniyeti Araştırma Dergisi*, C. 6, S. 10, (2020), s. 101-114.

Gürgen, Süheyla Yenidünya, "1848 İhtilali'nden Sonra Eflak'ın Yeniden Yapılanmasına Dair Bir Değerlendirme: Stirbei'in Müesses Nizâm Arayışları (1849-1851)", *Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C. 15, S. 1, (2020), s. 11-23.

Gürtürk, Ayşenur Okumuş, "*Osmanlı Posta ve Telgraf Teşkilatı (1838-1876)"*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2021.

Güven, Dinç, *Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs (1800-1839)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Antalya 2010.

Hacısalihoğlu, Neriman Ersoy, "Kırım Savaşı'nda Haberleşme: *Varna Telgraf Hattı Şebekesi", Savaştan Barışa: 150. Yıl dönümünde Kırım Savaşı ve Paris Anlaşması (1853-1856)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2007.

Hayreddin Nedim Bey, *Vesaik-i Tarihiyye ve Siyasiye Tetebbuatı*, C.1, İstanbul 1326.

Hayreddin Nedim Bey, *Vesaik-i Tarihiyye ve Siyasiye Tetebbuatı*, C.2, İstanbul 1326.

Hut, Davut, "Fethi Paşa*", DİA*, C. Ek-1, Ankara 2020, s. 450-451.

Hut, Davut, "Mustafa Nâilî Paşa", *DİA*, C. Ek-2, Ankara 2019.

Işık, Ayhan, *Meşîhat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2013.

Işın, Semra, "1848 İhtilâllerinin Osmanlı Devleti Üzerine Etkileri: Bosna Örneği", *Kadim Dergisi*, S. 6, (2023), s. 175-189.

Işın, Semra, *1848 İhtilâli'nin Osmanlı Devleti'ne Etkileri ve Alınan Tedbirler (1848-1850)*, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, Bolu 2022.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Sadrazamlar*, Cüz. I, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013.

İnalcık, Halil ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (ed.), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

İnalcık, Halil, "Çiftlik", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 313-314.

İnalcık, Halil, "İstanbul", *DİA*, C. 23, İstanbul 2001, s. 220-239.

İnalcık, Halil, "Osmanlılar'da Saltanat Verâseti Usûlü Ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.14, S. 1, (1959). https://doi.org/10.1501/SBFder_0000000457

İnalcık, Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1992.

İpşirli, Mehmet, "Beylerbeyi", *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 69-74.

İpşirli, Mehmet, "Elçi", *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 3-15.

İpşirli, Mehmet, "Sâdeddin Efendi", *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 388-389.

Kahraman, Kemal ve İlona Baytar (ed.), *Sultan Abdülmecid ve Dönemi*, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2015.

Kalkan, Nuri, *Osmanlı Ordusunda Küçük Zabitlik (Astsubaylık) (1880-1914)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

Kallek, Cengiz, "Kile", *DİA*, C. 25, Ankara 2022, s. 567-570.

Karagöz, Fatma Gül, "Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Teftiş Raporları Çerçevesinde 19. Yüzyılda Niş Ve Leskofça Çiftlikleri'nde Mülkiyet Ve "Ceza Hukuku" Sorunları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 72, S. 2, (2023), s. 503-545.

Karakoç, Sarkis, *Külliyât-ı Kavânîn*, C. 1, haz. M. Akif Aydın (vd.), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.

Karaköse, Hasan, "Tanzimat'a Tepki Olarak Ortaya Çıkan Halep Olayı (1850)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 53, (2017), s. 254-270.

Karal, Enver Ziya, "Zarif Paşa'nın Hatıratı", *Belleten*, C.4, S. 16, (1940), s. 467-468.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı ve Devri 1861-1876*, C. VII, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.

Kardaş, Muhammed Said, *Kostaki Musurus Paşa'nın Londra Sefirliği (1853-1856)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2023.

Karpat, Kemal, "Eflak", *DİA*, C. 10, İstanbul 1994, s. 466-469.

Kasalak, Kadir Kasalak, "Kara Ordusunda Subay Rütbeleri (1826-1961)", *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Genel Kurmay Basımevi, İstanbul 1999, s. 391-404.

Kayra, Cahit ve Üyepazarcı Erol, *Kandilli Vaniköy Çengelköy Mekânlar ve Zamanlar*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

Keleş, Erdoğan, *Osmanlı, İngiltere Ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2009.

Kılıç, Halim, "Tanzimat Reformlarının Düzenleyici Yüksek Kurumu Olarak Meclis-i Âli Tanzimat (1854-1861)", *Turkish Studies*, C. 15, S. 4, (2020), s. 531-544.

Kılıç, Musa, *Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslümler (1836-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2009.

Kılıç, Sami ve İhsan Satış, "Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hristiyan Cemaatlerin Kamame Kilisesi ile İlgili Tartışmaları", *History Studies*, C.3, S. 3, (2011), s. 225-244.

Kolay, Arif, "Hayırsever, Dindar, Nazik ve Şâire Bir Padişah Kızı: Âdile Sultan", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 12, S. 2, (2017), s. 1-33.

Korkmaz, Adem, *Midhat Paşa İdari ve Siyasi Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019.

Korkmaz, Mehmet, *Bir Osmanlı Paşasının Portresi Hicaz Valisi Ahmed Râtib Paşa (1846-1913)*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2025.

Korle, Sârâ Ertuğrul, *Geçmiş Zaman Olur Ki Prenses Mevhibe Celaleddin'in Anıları*, Anlatan: Mevhibe Celaleddin, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1987.

Köksal, Yonca ve Davut Erkan, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2007.

Köprülü, Orhan Fuat, "Keçecizâde Fuad Paşa", *DİA*, C. 19, İstanbul 1996, s. 202-205.

Kuneralp, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İSİS Yayıncılık, İstanbul 1999.

Kurşun, Zekeriya, Said Paşa, *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 573-574.

Kutlu, Mehmed Necati (vd.), *Osmanlı İmparatorluğu-Latin Amerika (Başlangıç Dönemi)*, Latin Amerika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara 2012.

Kutluoğlu, Muhammed Hanefi, "Kavalalı İbrahim Paşa" *DİA*, C. 21, İstanbul 2000, s. 330-333.

Kutluoğlu, Muhammed Hanefi, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa", *DİA*, C. 25, Ankara 2022, s. 62-65.

Küçük, Cevdet, "Bâbıâli Baskanı" *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 389-390

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Seyyid", *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 40-43.

Küçükçekmece Belediyesi Kültür Yayınları, *Son Fasılda Bir Ömür Yahya Kemal Beyatlı*, İstanbul 2022.

Lewis, Bernard*, Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınları, Ankara 2018.

Mahmud Celâleddin Paşa, Mir'ât-ı Hakîkat (Tarihî Hakikatlerin Aynası), haz. İsmet Miroğlu, Berekât Yayınevi, C. I-II-II, İstanbul 1983.

Masters, Bruce, "The 1850 Events In Aleppo: An Aftershock of Syria's Incorporation Into The Capitalist Word System", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 22, No. 1, (1990), s. 3-20.

Mehmed Esad, *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*, İstanbul 1315.

Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani,* C. IV, haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

Melek Hanım, *Haremden Mahrem Hatıralar*, çev. İsmail Yerguz, Oğlak Yayınları, İstanbul 2003.

Melek Hanum, "*Trente Ans Dans Les Harems D'Orient Souvenirs Intimes De Melek-Hanum*", E. Dentu Libraire, Paris 1875.

Melek Hanum, *Six Years In The Europa: Sequel To Thirty Years In The Harem*, London 1873.

Menek, İbrahim Halil, "Zollverein ve II. Reich: Alman Ulusal Birliğinin Kurulması ile Zollverein'in İlişkisi Üzerine Bir Analiz", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 22, S. 2, (2023), s. 590-606.

Midhat Paşa, *Hayatım İbret Olsun (Tabsıra-i İbret)*, C. 1, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1997.

Mo'az, Moshe, *Ottoman Reform in Syria and Palestine 1840-1861: The Impact of the Tanzimat on Politics and Society*, Oxford The Clarendon Press, Oxford 1968.

Mordtmann, Andreas D., *Bir Osmanlı'dan İstanbul ve Yeni Osmanlılar Siyasi, Sosyal ve Biyografik Manzaralar*, C. 1-2, çev. Gertraude Habermann-Songu, Pera Yayıncılık, İstanbul 1999.

Murathanoğlu, Gülten, "*Macar Mültecileri Sorunu*", Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli 2018.

Mücellitoğlu, Ali Çankaya, *Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler 1856-1949*, C. I-II-III-IV-V-VI-VII, Örnek Matbaası, Ankara 1954.

Müderrisoğlu, Ayşen, *Kırım Savaşı'ında İngiliz Politikası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2017.

Nazır, Bayram, "Londra Sefiri Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın ve Felemenk (Hollanda) İzlenimleri", *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, C. 3, S. 11, (2010), s. 441.

Nazır, Bayram, "*Mülteciler Meselesi 1849-1851*", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 1999.

Nazır, Bayram, *Osmanlı Misafirperverliği Ve Avrupa'daki Yankıları*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2008.

Nazır, Bayram, *Osmanlı'ya Sığınanlar Macar ve Polonyalı Mülteciler,* Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.

Necdet, Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, Alfa Yayınları, İstanbul 2015.

Onaran, Burak, Padişahı Devirmek Osmanlı Islahat Çağında Düzen Ve Muhalefet: Kuleli (1859), Meslek (1867), İletişim Yayınları, çev. Saadet Özen, İstanbul 2018.

Onur, Oral, *Osmanlı Ve Cumhuriyet Dönemleri Edirne Yönetim Şekli ve Edirne Valileri*, Yayımlayan: Edirne Valiliği, Edirne 2004.

Ortabağ, Erol, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon*, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, İstanbul 2018.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

Ortaylı, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020.

Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi,* Cedid Neşriyat, Ankara 2020.

Osman Bey, Les Anglais en Orient, Libraire André Sagnier, Libraire Hartgé et Le Soudier, Paris 1877.

Osman Millingen, *Kıbrıslızade Binbaşı Osman Bey'in Hatıralatları ya da 19. Yüzyıl'da Doğu'da İngilizler*, çev. İlhan Pınar, Akademi Kitapevi, İzmir 1996.

Osmanlı Belgelerinde Suriye, Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü, İstanbul 2013.

Önel, Emine, "*Kıbrıslılar Yalısı*", Dünden Bugüne İslam Ansiklopedisi, C. 4, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayını, İstanbul 1994. s. 554-555.

Örenç, Ali Fuat, "Mutasarrıf", *DİA*, C. 31, Ankara 2020, s. 377-379.

Özcan, Abdülkadir, "İâne" *DİA*, C. 19, İstanbul 1999, s. 228-232.

Özcan, Abdülkadir, "Paşa", *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 182-183.

Özcan, Azmi, "Mültan", *DİA*, C. 31, Ankara 2020, s. 547-548.

Özcan, Besim, "Bir Baskının Anotomisi: Sinop Faciası", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 1, S. 2, (2007), s. 7-18.

Özcan, Besim, *Kırım Savaşı'nda Mâlî Durum ve Teb'anın Harp Sîyaseti (1853-1856)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1997.

Özcan, Besim, *Sinop Deniz Felaketi*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul 2008.

Özcan, Murat, *Tarihin Işığında Yunan Mezalimi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005.

Özdemir, Biltekin, *Osmanlı Devleti Borçları, Ankara Ticaret Odası Yayınları*, Ankara 2009.

Özel, Sibel, *Dolmabahçe Bezm-i Âlem Valide Sultan Camisi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

Özkan, Ayşe, Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.

Özkan, Ela, *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı (1839-1914)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elâzığ 2017.

Özkaya, Yücel, "Kaymakam", *DİA*, C. 25, Ankara 2022.

Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar Tükiye (1074-1990)*, C. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1969.

Öztürk, Mustafa, "Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi", *History Studies*, C. 2, Ortadoğu Özel Sayısı, (2010), s. 325-351.

Öztürk, Said, "Kassâm", *DİA*, C. 21, İstanbul 2001, s. 579-582.

Özyaşar, Yonca Köksal, *Tanzimat Döneminde Osmanlı İmparatorluğu Ankara ve Edirne'den Bakış*, çev. Defne Karakaya, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2022.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Midhat Paşa*, haz. Samet Çelik, Divan Kitap, Ankara 2015.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

Palmer, Alan, *1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğusu*, çev. Meral Gaspralı, Sabah Kitapları Yayıncılık İstanbul 1999.

Poole, Stanley Lane, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, çev. Can Yücel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Reyhan, Cenk, "Cebel-i Lübnan Vilâyet Nizamnamesi", *Memleket, Siyaset-Yönetim Dergisi*, S. 1, (2006), s. 175-184.

Saraç, Tahsin, "*Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*", Can Yayınları, İstanbul 2009.

Sarıcaoğlu, Fikret, "Karavezir Mehmed Paşa", *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 477-478.

Satış, İhsan ve Muhammed Ceylan, "Kudüs Rum Patrikanesi", *Belleten*, C. 79, S. 285, (2015), s. 675-712.

Satış, İhsan, "Kudüs Mutasarrıfları", *Tarih İncelemeri Dergisi*, C. 30, S. 2, (2015), s. 545-572.

Satış, İhsan, "Tanzimat Döneminde Kudüs ve Çevresinde Avrupalı Devletlerin Nüfuz Mücadelesinden Bir Kesit: Hristiyan Cemaatlerin İmar Faaliyetleri", *OTAM*, S. 34, (2013), s. 185-221.

Saydam, Abdullah, "Mütercim Rüşdü Paşa", *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 202-203.

Saydam, Abdullah, "Namık Paşa", *DİA*, C. 32, İstanbul 2012, s. 379-380.

Saydam, Abdullah, "Osmanlıların Siyasî İlticalara Bakışı Ya Da 1849 Macar-Leh Mültecileri Meselesi", *Belleten*, C. 61, S. 231, (1997), s. 339-386.

Saydam, Abdullah, "Ömer Lütfi Paşa", *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 74-76.

Saydam, Abdullah, "Tanzimat Devrinde Halep Ve Musul Dolaylarında Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1, (1993), s. 243-256.

Sazak, Samet, "Mehmet Namık Paşa'nın Londra Sefâreti ve Sefâretnâmesi (1832-1833)", *10. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-III*, Talha Erdoğmuş ve Binazir Haşimzade (ed.), İstanbul 2022, s. 207-233.

Senior, Nassau W., *A Journal Kept in Turkey and Grecee: In the Autumn of 1857 and the Begining of 1858*, London 1859.

Serkurena (Canik Mutasarrıfı) Hafız Mehmed Bey, *Hakayık-ı el-Beyan fi Hak Cennetmekân Sultan Abdülaziz Han*, Türk Tarih Kurumu Nadir Eserler, 1334.

Sertoğlu, Midhat, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, C. VI, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.

Sertoğlu, Midhat, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, Güven Basım Evi, İstanbul 1962.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

Shaw, Stanford J., "The Central Legislative Councils In The Nineteenth Century Ottoman Reform Movement Before 1876", *International Journal of Middle East Studies I*, (1970), s. 51-84.

Shaw, Stanford J., *Eski ve Yeni Arasında: Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789-1807)*, çev. Hür Güldü, Kapı Yayınları, İstanbul 2008.

Shaw, Stanford J., Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 2, çev. Metin Harmancı, Kitap Sevince Yayınları, İstanbul 2017.

Sinaplı, Ahmet Nuri*, Devlete Millete Beş Padişah Devrinde Kıymetli Hizmetlerde Bulunan Şeyhül Vüzera, Serasker Mehmed Namık Paşa,* İstanbul.

Slade, Sir Adolphus, *Müşavir Paşa'nın Kırım Harbi Anıları*, Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Candan Badem, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012.

Slade, Sir Adulphus, *Türkiye ve Kırım Harbi*, çev. Ali Rıza Seyfi, Askerî Matbaa, İstanbul 1943.

Southgate, Donald, "Lord Palmerston", *Encyclopedia Britannica:* https://www.britannica.com/biography/Henry-John-Temple-3rd-Viscount-Palmerston/Views-on-liberalism-and-conservatism.

Stambolski, Hristo, *Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları (1858-1878)*, çev. Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, İstanbul 2018.

Sunay, Serap, "Damat Mehmed Ali Paşa", *DİA*, C. Ek-2, Ankara 2019.

Sunay, Serap, "Tanzimat Meclisi'nde Görülen İlk Rüşvet Davası: Tatbîk-i Mühür Meselesi ve Perde Arkası", *Türk Kültürü İncelemeri Dergisi*, C. 33. (2015), s. 87-114.

Sunay, Serap, *Hemşinli Mehmed Ali Paşa*, Timaş Yayınları, İstanbul 2023.

Şafak, Nurdan, *Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2006.

Şahin, İlhami, "Abbas Hilmi I", *DİA*, C. 1, İstanbul 1988, s. 25.

Şahin, Sıla, "*Osmanlı Devleti'nde Patent Uygulaması: İhtira Beratı Kanunu*", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2019.

Şeyhoğlu, Beyza, "Tanzimat Dönemi'nde Bahriye Alanında Yapılan Islâhât Hareketleri Ve Bahriye Meclisi", Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2021.

Şimşek, Eyyub, *Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri Ve Kırım Savaşı (1853-1856)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Trabzon 2013.

Şişman, Adnan, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

Taşdemir, Ferdi, "*Fevzi Paşa'nın 1853-1855 Türk-Rus Harbi ve Kırım Seferi Adlı Eserinin Günümüz Türkçesine Aktarılması Ve Değerlendirmesi*", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2019.

Taşkesinlioğlu, M. Yasin, *Tanzimat Döneminde Bir Reform Meclisi Meclis-i Âlî-i Tanzîmât (1854-1861)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018.

Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi (Târîh-i Enderûn)*, C. 2, haz. Mehmet Arslan, Kitapevi, İstanbul 2010.

Temel, Mehmet, "XIX. ve XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Brezilya İlişkileri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 19, S. 2, (2002), s. 167-189.

Timur, Taner, Mekteb-i Mülkiye, "Modernleşme ve Özgürlük Kavgası 1859-1923", *Mülkiye Dergisi*, C. 33, S. 265, (2009), s. 181-218.

Timur, Taner, *Yakın Osmanlı Tarihinde Aykırı Çehreler*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2017.

Toledano, Ehud R., *Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890)*, çev. Y. Hakan Erdem, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

Tuncay, Fatih, *Mustafa Fazıl Paşa'nın Siyasi ve İdari Görüşleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2009.

Turan, Ahmet, "*Düzenli Ordunun İsyan Bastırma Faaliyetleri: Mehmed Reşid Paşa'nın Arnavutluk, Anadolu ve Irak Harekâtı*", Millî Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri ve Millî Güvenlik Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2023.

Türk, Fahri, Edirne Bulgar Cemaati Ve Polonya Azınlık Okulu Polak Mektep", *Belleten*, C. 73, S. 268, (2009), s. 705-720.

Türkgeldi, Ali Fuad, *Osmanlı Ricaline Dair İşitilmemiş Hatıralar (Tarihî Fıkralar)*, haz. Anıl Göç, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2015.

Türkgeldi, Ali Fuad, *Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiye*, haz. Hayrettin Pınar ve Fatih Yeşil, Kitapevi, İstanbul 2012.

Türkmen, Zekeriya, "Kuleli Vak'ası", *DİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 356-357.

Ubucini, Jean Henri, *1855'te Türkiye*, C. 1, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.

Ubucini, Jean Henri, *La Turquie actuelle*, Paris Librairie de L. Hachette, 1855.

Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih*, Hava Harp Okulu, Ankara 1979.

Unat, Faik Reşid, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, yay., Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Uyanık, Feyzullah, *II. Mahmud İdaresinde Eflak-Boğdan*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Edirne 2018.

Uyar, Mesut ve Edward J. Erickson, *Osmanlı Askerî Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Abdülhamid Ferid Paşa'nın Ruznâmesinden", *Belleten*, C. 27, S. 106, (1963), s. 257-287.

Ülman, Halûk, *1860-1861 Suriye Burhanı (Osmanlı Diplomasisinde Örnek Bir Olay)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları, Ankara 1966.

Ülman, Yeşim Işıl, "Levanten Bir Hekim Ailesinin Tarihçesi Baba-Oğul Millingenler", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 48, (2004), s. 90-92.

Ünal, Uğur, "*Askerî Salnânemelerin Tarih Araştırmalarındaki Yeri -1865 ve 1870- Örneklemi*", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 1, S. 2, (2008), s. 203-219.

Ünver, Metin, "Tanzimat Dönemi Bir Osmanlı Paşasının Biyografisini Yazmak: Cihan Seraskerî Hasan Rıza Paşa", *İslam Telif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı Sempozyumu*, Sır ve Hikmet Yayınları, İstanbul 2016, s. 205- 222.

Yaramış, Ahmet, "Osmanlı Ordusunda Çocuk Askerler Meselesi (Talimhane-i Sıbyan), *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 1, (2006), s. 53-62.

Yazıcı, Nesimi ve Aslan Halide, "Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi'ni Anlatan Es-Seyid Mehmed Nuri'nin Seyahat-ı Sadaret-i Uzma İsimli Manzum Risalesi", *XVII. Türk Tarih Kongresinde Sunulan Bildiriler*, C. 4, (2014), s. 968-1019.

Yeniay, İ. Hakkı, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, Ekin Basımevi, İstanbul 1964.

Yıldız, Gültekin (ed.), *Osmanlı Askerî Tarihi (Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

Yıldız, Hakkı Dursun, "Emîrü'l Ümerâ", *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 158-159.

Yıldız, Mehmet, “1856 Islahat Fermanı’na Giden Yolda Meşrutiyet Arayışları (Uluslararası Baskılar ve Cizye Sorununa Bulunan Çözümün İslami Temelleri)”, *Türk Kültürü İnceleme Dergisi*, S. 7, (2002), s. 75-114.

Yıldız, Özgür ve Canan Karaçağıl, “Kırım Savaşı Üzerine Bir Değerlendirme”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, C. 5, S. 1, (2012), s. 273-285.

Yılmaz, Hacı, “Osmanlı’da Nakîbü’l Eşraflık Kurumu ve Eyâlet-i Rum’da Seyyidler Defteri”, (ed.), Orhan Kurtoğlu ve Ayşe Çamkara Erginer, *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara 2018

Yiğit, Sibel Ceylan, *Cebel-i Lübnan’da Kimliksel Varoluşlar: Dürzîler ve Marunîler (1820-1860)*, Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, Mardin 2021.

Yusuf Kâmil Paşa, *Eser-i Kâmil*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1308.

Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1802)*, C. 6, çev. Nilüfer Epçeli, Erhan Afyoncu (ed.), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019.

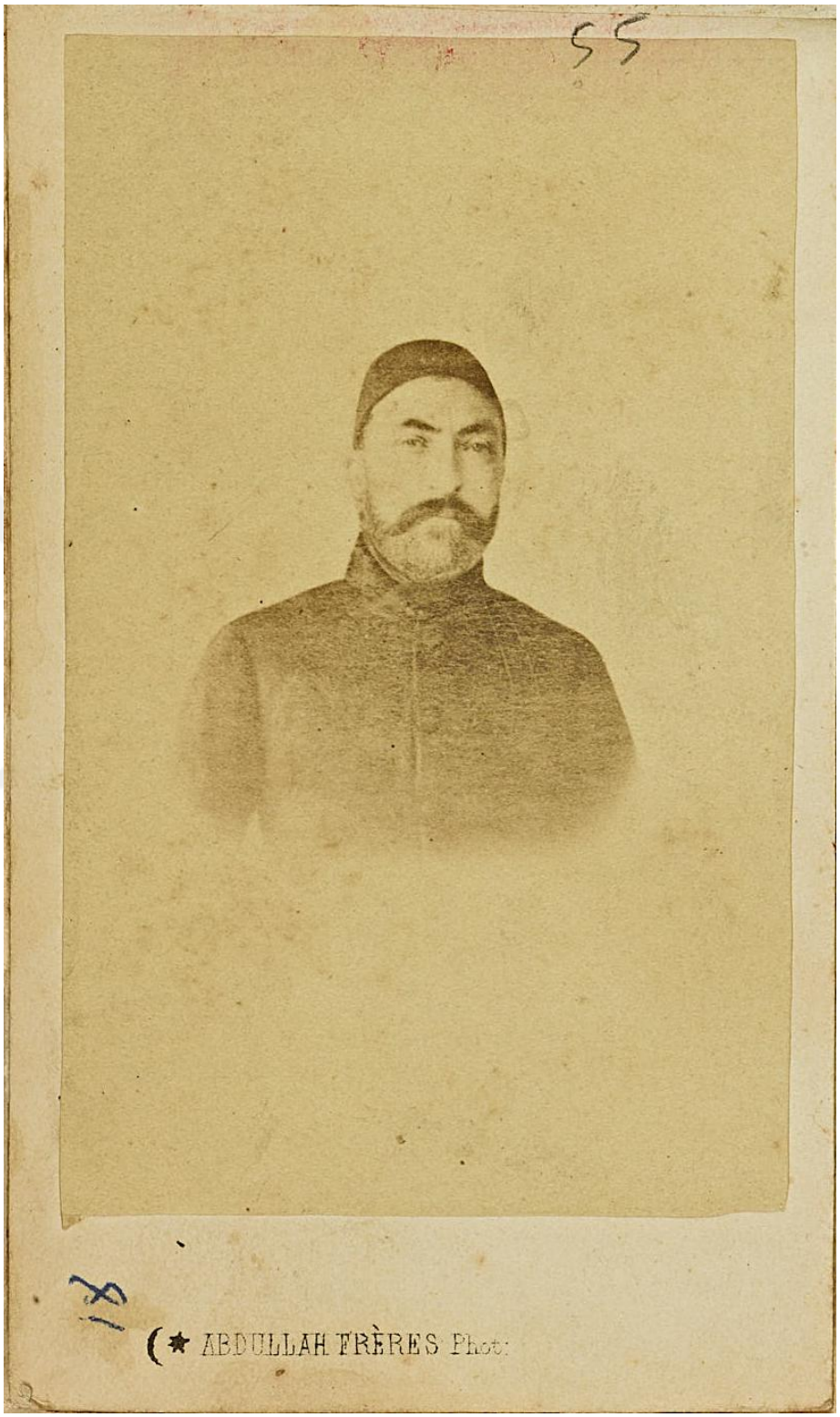
EKLER

Ek-1. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Gençliğine Dair Bir Tasvir.

Kaynak: Türk Tarih Kurumu, FT/OFS 39 28.

Ek-2. Kıbrıslı'nın Orta Yaşlardaki Halini Gösteren Bir Tasviri.

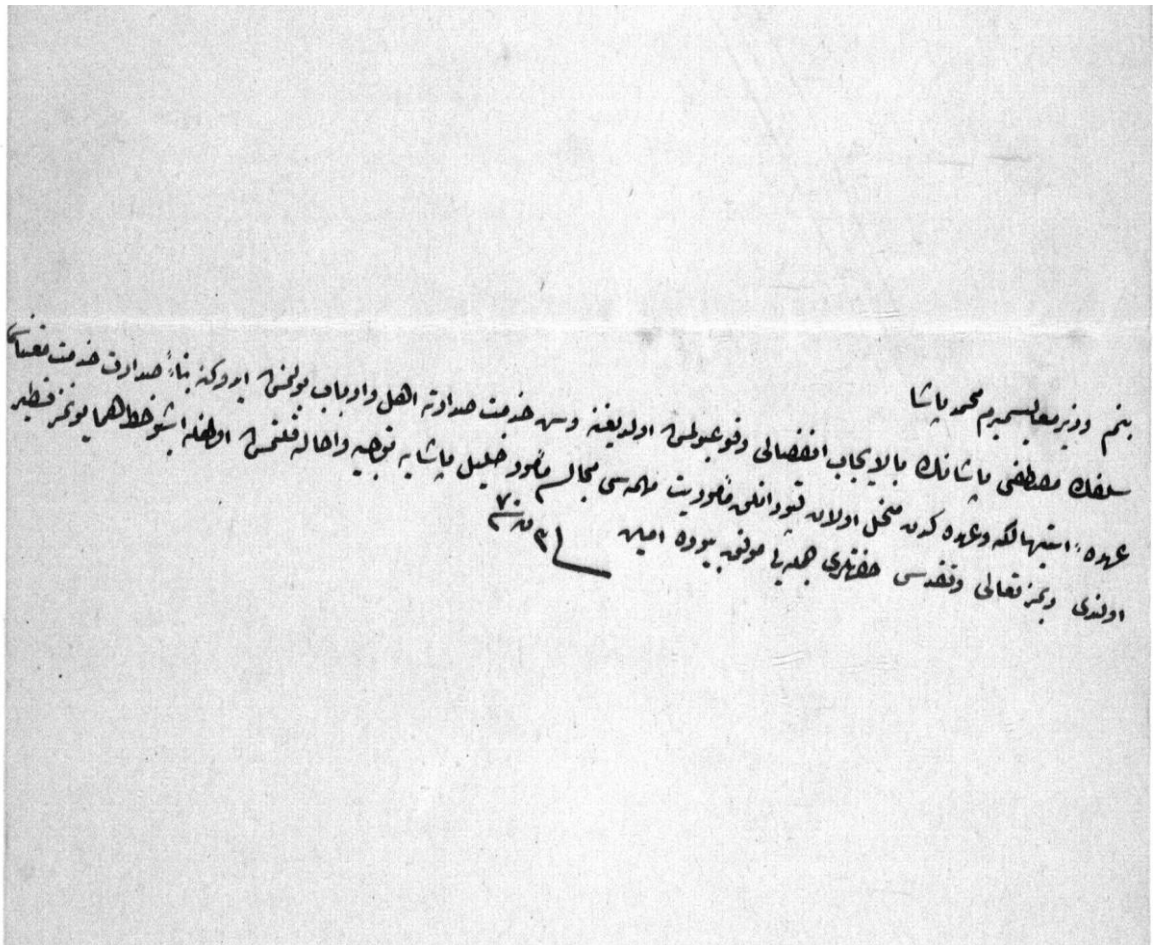
Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri.

Ek-3. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Kızı (Ortada Oturan)

Kaynak: Zeynep Dirvana Özel Arşivi.

Ek-4. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın İlk Defa Sadarete Atandığını Gösteren Arşiv Vesikası.

Kaynak: BOA. İ.DH., 302/19109.

Ek-5. Kıbrıslı'nın Arabistan Ordusu Müşiriyken Kullandığı Mühürü.

Kaynak: BOA, İ.DH 241/14661.

Ek-6. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Kandilli'deki Yalısı.

Kaynak: Mustafa Yılmaz Tarafından Çekilen Fotoğraf.

Ek-7. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Mezar Taşı.

Kaynak: Mustafa Yılmaz Tarafından Çekilen Fotoğraf.